

В. Фесенко

Зарубіжна література

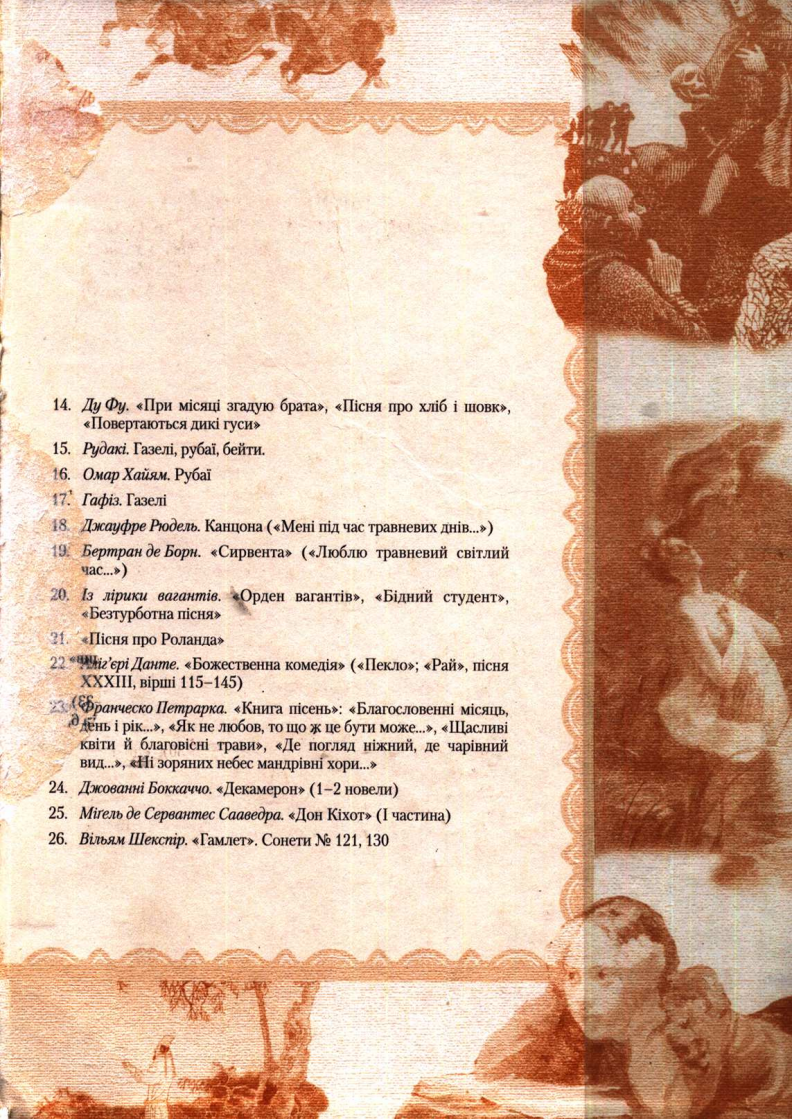

7

**СПИСОК ХУДОЖНІХ ТВОРІВ
ДЛЯ ЧИТАННЯ ПІД ЧАС ЛІТНІХ КАНІКУЛ
(за програмою 8 класу)**

-
1. Вільям Вордсворт. «До прекрасного»
 2. Веди, Біблія, Коран
 3. Гомер. «Іліада»: Заспів (пісня 1, вірші 1–10), «Щит Ахілла» (пісня 18, вірші 478–608), «Двобій Ахілла й Гектора» (пісня 22 вірші 139–411), «Пріам у Ахілла» (пісня 24, вірші 469–670)
 4. Тіртеї. «Добре вмирати тому...»
 5. Архілох. «Серце, серце...», «Хліб мій на списі замішений»
 6. Сапфо. «До богів подібний...», «Жереб мені випав такий...»
 7. Анакреонт. «Принеси води...», «Золотоволосий Ерот...»
 8. Есхіл. «Прометей закутий» (епісодій 2, вірші 436–525)
 9. Софокл. «Антигона». Пісня хору «Дивних багато в світі» (стасим I, вірші 332–383)
 10. Публій Вергілій Марон. «Енеїда»: Заспів (книга 1, вірші 1–... «Пророцтво Анхіза в Аїді про майбутню славу Риму» (книга 1, вірші 752–853), «Щит Енея» (книга 8, вірші 626–731)
 11. Квінт Гораций Флак. «До Мельпомени» (3, 30); «До Манлія Торквата» (4, 7)
 12. Публій Овідій Назон. «Метаморфози» («Чотири покоління людей» /1, 89–150/); «Сумні елегії» («Зима на чужині» /3, 10/)
 13. Лі Бо. «Входжу в річку...», «Печаль на яшмовому ганку» «Вулкан поезії»
-

-
14. *Ду Фу*. «При місяці згадую брата», «Пісня про хліб і шовк», «Повертаються дикі гуси»
 15. *Рудакі*. Газелі, рубаї, бейти.
 16. *Омар Хайям*. Рубаї
 17. *Гафіз*. Газелі
 18. *Джауфре Рудель*. Канцона («Мені під час травневих днів...»)
 19. *Бертран де Борн*. «Сирвента» («Люблю травневий світлий час...»)
 20. *Із лірики вагантів*. «Орден вагантів», «Бідний студент», «Безтурботна пісня»
 21. «Пісня про Роланда»
 22. *Данте*. «Божественна комедія» («Пекло»; «Рай», пісня XXXIII, вірші 115–145)
 23. *Франческо Петрарка*. «Книга пісень»: «Благословенні місяць, день і рік...», «Як не любов, то що ж це бути може...», «Щасливі квіти й благовісні трави», «Де погляд ніжний, де чарівний вид...», «Ні зоряних небес мандрівні хори...»
 24. *Джованні Боккаччо*. «Декамерон» (1–2 новели)
 25. *Мігель де Сервантес Сааведра*. «Дон Кіхот» (I частина)
 26. *Вільям Шекспір*. «Гамлет». Сонети № 121, 130

Вступ

Закінчилося літо, і ти знову сидиш за шкільною партою. Перед тобою — підручник із зарубіжної літератури. Це не новий для тебе предмет. Тобі знайомі деякі твори світових майстрів слова за програмою п'ятого й шостого класів.

Цього разу ми підготували для тебе приємну можливість долучитися до творчості інших великих митців. Ми спробуємо навчити тебе пробуджувати власну уяву і творити світ навколо себе. Але тільки спробуємо — бо все залежить від тебе, від твого прагнення бути не просто споживачем (читачем) того, що розповідають інші, досвідчені творці. Ти — Людина, отож Творець власного життя, маленький Митець.

Читаючи художній твір, відшуковуючи в розмаїтті опублікованих книжок свого автора, ти складаєш до купи маленькі цеглинки, з яких вибудовується твій характер, твоя особистість. І чим більше ти читаєш (не тільки прогномових творів, а й інших авторів, інші тексти), тим швидше дорослішаєш, краще розумієш і світ, і себе. Отож душа твоя розправляє крила, пробуджується до життя — ти зростаєш духовно. Адже людина — це не тільки тіло. Це й душа. Саме вона прагне добра, краси. Вона співчуває, прагне допомогти тому, хто потрапив у біду, вона плаче і сміється. Душа потребує слова. Слова справжнього, глибокого, щирого, красивого, витонченого...

Література — мистецтво слова. Як воно зародилося, можна тільки здогадуватися. Але спробуймо уявити собі таку ситуацію, що відбувається в прадавні часи.

Ніч. Печера. Горить вогнище. Навколо нього сидять первісні люди. Шкура мамонта закриває вхід до печери. На стінах витанцювують тіні від вогню. Погляд присутніх спрямований крізь язика полум'я назустріч образу, який породжує їхня уява. Одні бачать на стіні сцени полювання, іншим тіні розповідають про могутнього і сильного звіра, Царя звірів, який готується стрибнути через прірву...

А тепер уяви іншу картину.

Ніч. За вікном — велике місто. Тисячі великих і маленьких вогників. Світло у вікні. За столом сидить людина і щось записує в зошит. Перо скрипить на папері. Літера до літери — так твориться текст. Слова поєднуються між собою і розказують чиюсь історію життя. Про дівчин-

ку, що пройшла сотні кілометрів у пошуках друга, якого вкрала і заморозила Снігова королева. Про хлопчика, який перетворював своє життя на цікаву пригоду і не втратив мужності, заблукавши в лабіринтах печери.

Бачиш, перед тобою розгорнулися історії, які розказали вогонь, зима і твоя уява. Мабуть, уява не тільки допомогла тобі побачити постаті людей, а й вирази їхніх облич, можливо, навіть угадати їхні характери. Це надало тобі можливість перетворитися на якусь мить на митця, який творить світ силою власної уяви.

Один із сучасних філософів сказав, що мистецтво слова з'являється тоді, коли людина прагне отримати задоволення, поділитися радістю життя, коли вона спілкується з власною уявою, грається породженими нею образами й вибудовує уявний світ. Звичайно, той уявний, художній світ відрізняється від реального, справжнього, у якому ми з тобою живемо. У ньому діють інші закони — закони художньої творчості й художньої правди. Але водночас цей світ дуже схожий на той, у якому ми існуємо.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує...

Т. Г. Шевченко

Художня література — це не тільки гра й задоволення. Це ще й скарбниця мудрості. Не лише практичного життєвого здорового глузду, який потрібно засвоїти, щоб існувати у світі дорослих людей. А мудрості духовної як основи моральних і естетичних багатств людства. Література бере активну участь у формуванні життєвих цінностей людини. Вона виховує в нас естетичний смак, «підтягує» до відчуття краси, якщо воно в нас ще не прокинулося. Її пізнавальне значення важко переоцінити. Художня література розвиває почуття відповідальності, стверджує цінність людських чеснот. Вона допомагає вчитися будувати стосунки з навколишнім на прикладі життя інших людей, навіть якщо вони насправді є літературними героями, тобто героями художніх творів, і ніколи не зустрінуться нам на вулиці. Вони подають нам приклад для наслідування або ж спонукають до роздумів.

У книжках зібрано досвід багатьох поколінь. Вбирай його. Збагачайся. Та пам'ятай, що інколи художній твір розповідає більше, ніж автор хотів сказати. Подеколи треба вчитуватися в художній текст, пробиватися до його суті крізь плетиво символів і складних образів, щоб зрозуміти його, збагнути головну ідею. Безперечно, тобі не обійтися без рятівної ниточки Аріадни, щоб знайти дорогу до такого розуміння в лабіринтах твору. Такою ниточкою для тебе будуть запитання на берегах сторінок нашого підручника, пояснення, тлумачення літературознавчих термінів і, звичайно ж, розповіді про деякі літературні явища.

Прочитавши твір, не поспішай відразу виконувати домашні завдання. Навчися спілкуватися з книжкою, діставати насолоду від прочитаного, поцінювати його красу.

Наш підручник складається з 8 розділів, до яких увійшли тематично згруповані тексти та завдання для роботи вдома і в класі. У книжці вміщено словник літературознавчих термінів, список художніх творів, обов'язкових для прочитання у восьмому класі.

Рубрики підручника мають допомогти тобі засвоїти прочитане.

Рубрика **«Запитання і завдання»** вчить вдумливо читати й розуміти текст та користуватися понятійним апаратом. Вона об'єднує кілька дрібніших рубрик:

«Спостереження» — допомагає зрозуміти текст, його тему, головну ідею, систему образів, перевірити глибину ознайомлення з текстом.

«Аналіз» — дає змогу сформувати навички користування найрізноманітнішими методами аналізу та інтерпретації тексту.

«Розвиток мовлення» — збагачує словниковий запас, сприяє розвитку мислення і мовлення, надає можливість використати знання, вміння й навички у власному досвіді, сформувати власне ставлення до порушених у тексті проблем.

«Узагальнення» — підсумовує знання з теорії літератури й допомагає окреслити основну тему та головну ідею твору.

«Творчий проєкт» («Пригоди лицаря», «Досьє») — це сукупність завдань, спрямованих на розвиток умінь створювати власний художній текст на основі здобутих на уроках літератури знань.

Рубрика **«Нитка Аріадни»** пропонує теоретичні поняття у стислій формі викладу.

«Контексти» — висвітлюють додаткову інформацію, потрібну для розуміння художнього твору.

Запитання рубрики **«Ну що б, здавалося, слова...»** розраховані на те, що, прочитавши й опрацювавши текст, ти поміркуєш наодинці про те, що саме він тобі дав, які почуття пробудив у твоїй душі, до яких роздумів підштовхнув.

Робота з ілюстраціями продовжує традицію, започатковану в підручниках із зарубіжної літератури п'ятого й шостого класів. Завдяки цій рубриці художній текст уводиться в коло інших видів мистецтва (живопис, архітектура, кінематограф, театр, мультиплікаційні фільми).

ГЕРОЇЧНІ ПІСНІ Й БАЛАДИ

Колись дуже-дуже давно, коли ще не було ні радіо, ні телебачення, люди отримували інформацію від співців, які в дні великих свят і ярмарків збирали на спів свого музичного інструмента великі натовпи прихильників і протягом кількох годин, а то і днів, виконували великі епічні пісні. У них ішлося про давні події: про те, як мужні й непохитні воїни захищали рідну землю, як плакали на могилах невістні матері, як довго вдивлялися в далечинь, очікуючи на повернення коханого, вірні дружини. Ці пісні існували в різних країнах, і їх виконавців називали по-різному: в Німеччині — шпільмани, у Франції — жонглери, у Росії — скоморохи, в Україні — кобзарі...

У цьому розділі

Прочитаєш героїчні пісні й балади, що належать до різних культур і були створені в різні історичні періоди.

Навчишся описувати характер героя такого твору, виокремлювати використані автором художні засоби для його створення, співвідносити історичні факти й реалії з їхнім художнім втіленням, висловлювати особисте ставлення до проблем, порушених у творі.

Давньоруські билини

Народні співці-музики в княжі часи виконували епічні речитативні пісні, які називалися *билинами*. У пізніші часи давньоруські билини втратили музичний супровід, чітку віршовану структуру, римування.

У героїчних билинах майже не зустрічається образ жінки, тема вірного кохання чоловіка-воїна і дівчини. Увага в них зосереджується на оповіді про битви, боротьбу з кочівниками, далекі й тяжкі походи. Дія в билинах відбувається недалеко від відомих і нині міст: Києва, Чернігова, Галича, Новгород.

Характери головних героїв мало виписані психологічно. Це могутні, славні, добрі, сильні богатирі. Вони з великою повагою ставляться до землі-матінки, вклоняються не тільки батькові-матері, а й хресту, церкві рідній, князю кийвському. Богатирі розмовляють зі своїм конем, який їм вірно служить і оберігає їх; з мечем булатним, стрілою натягнутою. Для них — це вірні товариші, на яких можна покластися в тяжку хвилину.

Один із найпоширеніших циклів героїчних билин присвячений *Іллі Муромцю*. Така людина справді жила за часів Київської Русі у Чернігівському князівстві. Його могила зберігалася в Києво-Печерській лаврі ще в XVII ст.

Билинний Ілля Муромець завжди приходив на допомогу слабким і ображеним — чи то окремій людині, чи цілому місту, як билинний Чернігів, що потребував захисту від Солов'я-розбійника. Билинний герой не прагне ні влади, ні слави: він насамперед є патріотом рідної землі, борцем за справедливість, могутнім захисником, здатним покарати кривдника. Привабливим постає в билинах і образ князя кийвського. Його постійно величають «сонечком стольнокийвським», наголошують на величі духу й характеру. Давньоруські билини спиралися на історію Київської Русі. Їх автори-виконавці прагнули підтримувати в людях почуття гордості за належність до великої й сильної держави, у якій правлять мудрі й справедливі мужі, а образи ідеальних героїчних богатирів утверджували патріотичні почуття любові до рідної землі.

З часом на зміну стародавнім билинам про богатирів землі руської прийшли козацькі думи, де йшлося про боротьбу з турками, татарами та іншими загарбниками рідної землі.

Запитання

1. Доведи, що сюжетною основою билин є історія Київської Русі.
2. Хто є головним героєм давньоруських билин?
3. Яким зображується богатир у героїчних билинах?

ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ ТА СОЛОВІЯ¹

Гей, у славному та у городі у Муромлі²,
Та у тому селі та Карачаєві,
Гей, то не старий дуб к землі нагинається,
Ой то добрий молодець Ілля Муромець
Батьку-матері уклоняється:
«Благослови, батьку та матер рідна,
У славний город Київ з'їздити,
Сонечку стольнокиївському
Князю Володимиру служити,
Віри християнської та боронити!»

Сам на доброго коня сїдав,
У чисте поле виїжджав,
Озера-рїчки перепливав,
Лїс ламав,
Під город, під Чернігів підїжджав.
Під городом, під Черніговом,
Не ворон чорний небо укриває,
Не туман налягає,
Стоїть сила-силенна,
Днем від куряви сонця красного,
Нїчю місяця ясного
Не видати.
Стоять три царевичі,
Мурзи погані, татарове,

- Яким словом-закликом починається оповідь у биліні?
- Які порівняння вжито? Як характеризується князь? Чи була така характеристика усталеною?

М. Каразін.

Ілля просить благословіння у батьків на службу

-
- Хто зображений у центрі?
 - Розкажи про почуття зображених персонажів.
 - Що можна дізнатися про побут селян і їхні звичаї з репродукції?
-

- Яку роль виконує порівняння в зображенні сил ворога?

¹ Соловій-розбійник — втілення ворожої сили, що постійно приступала до Києва.

² Тут місто зветься не Муром, а Муромль. У давній українській традиції Іллю Муромця звали Муровляником.

В. Васнецов.

Богатирський скок

- Яке загальне враження створює картина? Який вигляд має богатир? Що він тримає у руках?
- Як сприймається тло картини — спокійним, мирним чи тривожним, агресивним?
- Як зображення коня допомагає у створенні образу богатиря?

- Виокрем перебільшення. Яка їх роль? Як деталізується образ ворона?
- Як описується Ілля в дії?
- Попри свою войовничість Ілля зберігає людяність. Як про це свідчать його слова?

З коршем³ сили до сорока тисяч,
Хочуть город Чернігів узяти,
Всіх упень рубати,
Церкви Божії скидом пускати.
Тоді ж то старий козак
Ілля Муромець добре дбав,
Меча в руки брав,
Почав він гуляти,
Поганих мурзів-татарів наїжджати:
Куди їде —
Туди вулиця,
Куди верне —
Туди провулок.
Не стільки сам бив,
Скільки конем топтав,
Ні один мурза, ні татарин
Не міг втекти і спастися.
Трьох царевичів живими впіймав,
Словами промовляв:
«Ей ви, царевичі та царенята,
Чи мені вас у полон брати,
Чи мені вам буйні голови з пліч зняти?
А то краще їдьте в свої царства
Та по всьому світу розкажіть,
Що свята Русь не пуста стоїть,
Що святу Русь могутні богатирі бережуть».
Тут відкриваються ворота
У Чернігів-город,
Виходять чернігівці,
Низько вклоняються,
До козака Іллі Муромця

³Корш (хоршак) — військовий загін. Військо на сорок тисяч на той час було непомірно великим.

Словами промовляють:
 «Живи-то у нашому городі
 Чернігові воєводиоу⁴,
 Суди суди всі по-правильному,
 Всі тобі повинуватись будемо».
 Старий козак такєє промовляє:
 «Не хочу я жить у вас воєводиоу,
 Покажіть мені пряму дорогу
 У славний стольний Київ-город».
 Тоді ж то чернігівці словами промовляють:
 «Ой того пряма дорога у славен город Київ
 Заросла лісами Бринськими⁵,
 Уже тридцять літ простою дорогою
 В Київ не їжджено.
 Сидить Соловій-розбійник
 На семи дубах,
 На миль тридцять
 Ні кінному, ні пішому пропуску немає.
 Як засвистить Соловій по-солов'їному,
 Як закричить він по-звіриному,
 Як зашипить по-зміїному,
 Так усі трави-мурави в'януть,
 Усі квіти обсипаються,
 А хто близько з людей,
 Так всі мертві лежать.
 Простою дорогою — п'ятсот верств⁶,
 А дальшою дорогою — ціла тисяча».
 Поклонивсь їм Ілля Муромець
 Та поїхав лісами Бринськими,
 Простою дорогою в славний город Київ.
 Одною рукою коня тримає,
 Другою рукою дуба рве.
 Дуби рве самі коренисті
 Та мости мостить,
 Шлях укладає та все прямоїжджий.
 Як підїхав він до річки
 До Самородини,
 Як побачив його Соловій-розбійник,
 Як засвище він по-солов'їному,
 Як закричить по-звіриному,
 Як зашипить по-зміїному —
 Всі трави-мурави в'януть,
 Усі квіти обсипаються.
 Там під муром [тим Ілля Муромець зітхає,
 До коня мовляє]⁷:
 «Невже ж ти, коню мій богатырський,
 По темних лісах зо мною не зїжджав,
 Пташиного посвисту не чував?»

• Чого чекають люди від воєводи?

В. Васнецов.
 Богатир

• Як деталізується ситуація загрози?

• Як виказували шану в минулому?

• Що говориться про силу Ілли?

• Як лякає супротивника Соловій?

⁴Чернігів був князівським містом. Воєводиоу називався тоді князівський правитель міста, його намісник.

⁵Бринські ліси — деякі дослідники вважають, що йдеться про Брянські ліси.

⁶Верства має 1066,8 м.

⁷Слова, проказані кобзарем невизразно.

Говорить Володимир
 Князь стольнокиївський:
 «Звідкіля ти, славний молодче,
 З якої землі, якої матері,
 Якого роду-племени еси?»
 Промовить Ілля:
 «Єсть я із города із Муромля,
 Із села із Карачаєва,
 Ілля Муромець та і син Іванович,
 А приїхав я у стольний город Київ
 Послужити більше, князю мій,
 Вірою-правдою,
 Оборонять Русь святую,
 Віру християнськую православную».
 Говорить тут князь Володимир стольнокиївський:
 «А якою, добрий молодче, дорогою ти їхав
 В стольний город Київ,
 Прямоїжджою чи окружною?»
 Промовить Ілля Муромець такії слова:
 «Сьогодні рано з рідним батьком
 І ненькою прощавсь,
 На полудник хотілось мені у тебе правувати,
 А прилучилось мені три причини:
 Що перша причина — Чернігів-город
 Від облоги виручати,
 Що друга причина: на п'ятнадцять верст
 Мости через річку Самородину мстити,
 А що вже третя причина —
 Соловія-розбійника
 З сімох дубів збивати,
 У город Київ провжджати,
 Тобі, князю, гостинця дарувати.
 Так уже прямою дорогою
 Приїхав я із города [Муромля]
 У славний город Київ, князю».

Давньоруські биліни

Постійний епітет, який супроводжує у всіх билінах ім'я Ілля — славний молодець, добрий козак — підкреслює не вік богатира, а його мужність, витримку, виваженість.

В. Шевчук

- Як Ілля говорить про мету свого приїзду?
- Як характеризує Ілля його промова?

Ілля не був богатирем з народження. Він відчув чудесну силу після зцілення у 30 років.

- Як говориться про значення Києва в державі?

М. Періх.
 Соловей-розбійник

- Які кольори пов'язані з Соловєм?
- Як художник передав чужість Соловія навколишньому світу?

Незважаючи на фантастичні елементи, бідлини мають історичну основу — події історії Київської Русі XI ст.

● Чому Соловій не слухається князя?

● Чим Соловій пояснює своє прохання?

● Як охарактеризовано звук?

● Знайди приклади перебільшення в описі.

● Як Соловій пояснює свою непокору?

⁸Тут відбито феодальні відносини: Муромець іде на службу до князя, але його слуга не є підлеглим князя. Він служить Муромцю, тому й відмовляється виконати князівський наказ.

⁹Вино зелене — напій, який вживався в Київській Русі.

¹⁰Куньовий — куничий, зі шкурки куніци.

¹¹Куликове поле в билинах згадується як поле для страти.

Так тут князь Володимир стольнокиївський
Зі своїми князями та боярами,
Виходили вони на широкий двір
Подивитися на Соловія-розбійника.
Говорить Володимир-князь:
«Ой ти, Соловію-розбійнику,
Засвищи ти по-солов'їному,
Закричи ти по-звіриному,
Засичи ти по-змїїному».
Говорить йому Соловій-розбійник:
«Ой князю Володимир стольнокиївський,
Не твій я слуга⁸,
Не у тебе і хліб ів
Та зелен-вино⁹ пив,
А Іллі мені розказувать».
Так тут промовив Ілля Муромець:
«Засвищи, Соловію, напівсвисту,
Закричи ти та напівкрику,
[Зашипи ти та напівшипу]!»
Як засвище Соловій на цілий свист,
Як закричить він на повен крик,
Як зашипить він на повен шип,
Всі трави-мурави зов'яли,
Листя з дерев посипалось,
А в князя з теремів високих криші зривало,
Всі хрустальні скельця повипадали,
По всьому городу, по Києву
Всі бременні кобили ожеребились,
Всі гості на княжому дворі,
Всі бояри та воєводи
На землі, як снопи, лежать.
Сам князь Володимир стольнокиївський
По двору кругом біжить,
Куньовою¹⁰ шубою вкривається.
Каже Ілля Муромець:
«Чого ж ти, Соловію-розбійнику,
Мого наказу не послухав,
Я ж велів тобі свистіти напівсвисту
І кричати напівкрику,
Шипіти напівшипу».
Говорить йому Соловій-розбійник:
«Уже, либонь, прочував я свій кінець
І тому посвиснув на повний свист,
Крикнув на повний крик
Та зашипів на повний шип».
Тут старий козак Ілля Муромець
Брав Соловія за білі руки,
Повів його на поле Куликове¹¹

Та відрубав йому буйну голову.
Так з тої пори не стало
Соловія-розбійника на святій Русі.
Тут-то славному козаку Іллі Муромцю
Славу співають
По всіх землях,
По всіх ордам
Однині і довика,
А вам на многі літа!

Записано *В. Шевчуком*
з голосу кобзаря *Зіновія Штокалка*

Прочитайте уривок з билини «Ілля Муромець і Соловей-розбійник» новгородської традиції.

ІЛЛЯ МУРОМЕЦЬ І СОЛОВЕЙ-РОЗБІЙНИК

...Потім узяв свій тугий лук, натяг тятиву і випустив гартовану стрілу в Солов'я-розбійника. Влучила стріла Солов'ю в праве око, і покотився той на сиру землю.

Пристєбнув Ілля розбійника до правого стремена булатного і повіз по чистому полю до його гнізда. А в тому гнізді Солов'їному були якраз три його дочки улюблені. Глянула старша дочка у віконечко та й каже:

М. Каразін.
Ілюстрація до билини
«Ілля Муромець»

- Що увиразнює силу і мужність богатиря?
- Як художник змалював землю руську?
- Чому художник намалював на задньому плані птахів? Що вони символізують?

— Їде наш батечко Соловей-розбійник чистим полем, на добрім коні сидячи, і везе він чоловіка, до правого стремена припнутого.

Глянула у віконечко середульша дочка.

— Їде батечко по роздоллю, по чистому полю, і везе чоловіка, до правого стремена припнутого.

Подивилася й молодша дочка.

- Які потрійні повтори вжито?

— Іде це чоловік, і сидить він на доброму коні та нашого батечка везе, до булатного стремена припнутого і з правим оком вибитим.

Загукала вона до зятів Солов'їних:

— Ой, чоловіки наші кохані! Беріть ви рогатини звірині та біжіть на роздолля, в чисте поле, і вбийте того чоловіка.

Похапали зяті рогатини й побігли в чисте поле, щоб убити чоловіка. Та сказав їм Соловей-розбійник, Одихмантів син:

— Кидайте, зяті мої, рогатини звірині та покличте цього чоловіка в гніздо Солов'їне, нагодуйте його їжею смачною, напійте питвом медовим¹ і наділіть камінням коштовним.

¹*Питво медове* — виготовлене з меду, розведеного водою, і зварене — улюблений хмільний напій у часи Київської Русі. В Україні мед як напій був популярний аж до ХХ ст.

Покидали зяті рогатини і закликали чоловіка до гнізда Солов'їного. Не послухав він зятів і подався далі чистим полем та найпрямішою дорогою...

Запитання і завдання

Спостереження

- Виразно прочитай давньоруську билину. Зверни увагу на звертання і заклики. Поміркуй, як їх виділити голосом.
- Знайди фольклорні елементи.

Як правильно вголос читати билину

Читати билини — велике мистецтво, якого потрібно навчатися. Билина розповідає про героїчні вчинки народних героїв-богатирів.

Навчися читати піднесено, урочисто, так, немов хочеш захопити свого слухача. А почуття і переживання героїв передавай за допомогою інтонації різних відтінків.

Аналіз

Опис — змалювання в тексті зовнішнього вигляду персонажів, місцевості, де відбувається дія, природи тощо.

Тема — коло подій у творі.

Головна ідея, головна думка — те, про що йдеться у творі.

Епічний — об'єктивно змальований, докладний.

Контекст (латин. contextus — тісний зв'язок, з'єднання) — порівняно закінчений текст, загальний зміст якого дає можливість уточнити значення окремих понять.

Тема та головна ідея билини

- Наведи приклади, де оспівується почуття власної гідності людини. Які художні засоби застосовуються для цього?
- На основі аналізу уривка розмови Іллі та князя Володимира покажи, що в них утілюються уявлення давніх людей про патріотизм, героїзм, ідеальних народних героїв.

Епічний характер билини

- Знайди слова і вислови, які засвідчують розлогий характер оповіді (багатослівність, детальність).
- Уяви, що ти детектив. Назви в порядку здійснення всі дії та вчинки Іллі Муромця протягом одного дня. Які з них — головні, а які — другорядні? Чи можна вважати оповідь послідовною? Чи були в ній відступи?
- Знайди сцени, які повторюються. Що в них звучить по-новому? Це нова інформація чи додатковий, деталізуючий опис?
- Знайди опис сили Іллі Муромця. Цей опис є конкретним, фольклорним чи узагальнюючим? Зверни увагу на роль перебільшення.

Фольклорний характер билини

- Які художні засоби вирізняють текст билин (перебільшення, порівняння, повторення, фольклорні образи, сталі епітети)?
- Порівняй уривки з текстів про бій Іллі Муромця із Солов'єм-розбійником. Перенеси таблицю в зошит і заповни її.

Билина	Художні засоби	Сталі епітети	Фольклорні образи	Перебільшення
<i>Про Ілля Муромця та Соловія</i>				
<i>Ілля Муромець і Соловей-розбійник</i>				

- На студії мультиплікаційних фільмів відбирають сценарій для нового мультиплікаційного фільму «Ілля Муромець». Своїм умінням переказувати зміст билини переконай членів комісії, що твій сценарій — найкращий. Доповни переказ власними розгорнутими роздумами і яскравими описами. За бажання можеш додати малюнки окремих сцен.

Робота в парах

- Візьми в Іллі Муромця інтерв'ю. Постав йому цікаві запитання. Розкажи від імені героя про те, що йому допомагає в боротьбі. Знайди в тексті відповідні уривки-цитати.

Робота в групах

- Проведіть дискусію на тему: «Яким має бути патріот, захисник своєї батьківщини?» Сформулюйте спільну думку.

Розглянь репродукцію картини В. Васнецова «Боян». Опиши давньоруського співця-бояна, використовуючи такі опорні запитання:

1. Чим вражає образ бояна?
2. Хто його слухачі?
3. Про що може бути пісня бояна?

Розвиток мовлення

Гіпербола (грец. — перебільшення) — надмірне перебільшення властивостей чи ознак предмета, явища або дії з метою увиразнення зображуваного.

- Що таке билина?
- Яка головна тема билини? Ідея?

Узагальнення

Творчий проект

Пишемо літературний твір «Пригоди лицаря».

Якщо у твоєму місті або селі є музей історії рідного краю, відвідай його з друзями на вихідних і знайди цікаву інформацію про життя людей у Середні віки, яка доповнить і розширить твоє уявлення про давні слов'янські міста, зокрема про Київ або Чернігів.

Знайди в билині про Іллю Муромця епізод, який можна було б розширити описом середньовічного міста та його церков.

Розкажи і запиши в зошит, як богатир — давньоруський лицар — у похід збирався. Це буде перший розділ твого літературного твору.

Контексти

Київська Русь — держава зі столицею в місті Києві, що сформувалася в Середні віки на берегах Дніпра.

Князі Київської Русі дбали про освіту і культуру, будували міста, зводили церкви. Князь Володимир охрестив Русь, тобто запровадив християнство і відмовився від язичницьких богів: Дажбога, Стрибога та інших.

Князь Володимир багато зробив для об'єднання русичів і для розвитку державності.

В. Васнецов. Хрещення княн. Фрагмент розпису Володимирського собору в м. Києві

М. Каразін. Бенкет князя Володимира

М. Реріх. Слов'яни на Дніпрі

В. Верещазін. Закладання Десятинної церкви в Києві

Фольклорні балади

Балада є одним із найдавніших ліро-епічних жанрів поезії. Народилася вона на півдні Європи, в Провансі, у XII–XIII ст. як танцювально-хорова пісня. Вона була ритмічною, швидкою, динамічною. З часом її текст набуває самостійного значення, сюжет збагачується елементами чудесного, казкового, фантастичного. Балада розповідає про трагічні події в житті людей, які відбуваються в атмосфері таємничості й лишають по собі спомин на довгі роки. В баладі діють чарівні феї, благородні лицарі, магічні істоти. У XIV ст. балада поступово проникає в Італію, а звідти – в інші європейські країни, набуваючи нових форм і сюжетів.

В баладах розповідається про мужніх захисників вітчизни, легендарні події минулого, соціально-побутові драми.

По всій Європі відбуваються змагання не тільки лучників, лицарів, а й поетів, які демонструють свою вправність у складанні поетичних історій. Баладу любили всі – вона легко запам'ятовувалася і легко відтворювалася завдяки танцювальному ритму. У баладі немає психологічної деталізації, сюжет стислий, від фольклору лишилися повтори, звертання, драматична напруженість.

Надзвичайно популярною була балада про шляхетного розбійника, який очолює ватагу Шервудського лісу. В образі Робіна Гуда англійський народ втілює свою мрію про захисника від несправедливості. До нього по допомогу звертаються безземельні селяни, його підтримки шукає невтішна вдова, його поважають і старі, й малі. Його славили як сильного, веселої вдачі ідеального героя. Ці балади збереглися в усній формі, а згодом, у XIX ст., були оброблені й записані англійськими поетами й романістами.

Запитання

1. Як ти гадаєш, чому легенди про шляхетного розбійника Робіна Гуда дійшли до нашого часу?
2. Які події зазвичай є основою балади?

БАЛАДА ПРО РОБІНА ГУДА

Розділ перший

ЯК РОБІН ГУД СТАВ РОЗБІЙНИКОМ

Хто щастя зичить бідакам
 І волелюбний сам,
 Сідайте в коло — розповідь
 Про Робіна Гуда вам.
 Він за найкращих друзів мав
 Знедолених усіх,
 А багачів на смерть лякав
 Його мисливський ріг.
 Тринадцять літ Роб славно жив
 У лісовій глуші.
 Розбійник долею він був
 І лицар — у душі.

● Хто говорить? До кого звертається?

Було це давно, ще за Генріха II, який після запеклої боротьби із своїми братами зійшов на престол Англії. За тих часів північ країни вкривали великі заповідні ліси, в яких полювати міг тільки король, а всім іншим під страхом смерті заборонялося вбити бодай єдиного оленя. Ці ліси охороняли королівські лісники, і головний лісничий у кожному лісі мав таку саму владу, як шериф в оточеному мурами місті чи навіть єпископ у своєму абатстві.

● Де й коли відбувалися дії? Як вони описуються?

Найбільші королівські заповідники — Шервудський та Бернесдейльський ліси — прилягали до двох міст — Шервуда та Бернесдейля. Протягом кількох років головним лісничим там був один чоловік, на ймення Х'ю Фітзу. Він мав тиху, лагідну дружину і маленького сина Роберта. Хлопчик, як свідчить запис в актовій книзі, народився 1160 року в місті Локслі — через те його часто й називали Локслі або Роб з Локслі. Гарненький, з пружним і дебелим тільцем, Роб, як тільки міцно зіп'явся на ноги, одразу й понад усе уподобав блукати з батьком по лісу. А коли змужніла його рука, він навчився спиртно натягати лук і пускати несхибну стрілу. Довгими зимовими вечорами найбільшою радістю для Роба було слухати батькові розповіді про хороброго Зеленого Віллі-розбійника. Цей Віллі зовсім не боявся королівських лісників і багато років гуляв по заповідниках, стріляючи оленів та бенкетуючи із своїми друзями.

● Як описується Роб-дитина?

● Які історії його приваблювали?

● Чим захоплювався Роб у дитинстві?

Коли надворі стояла негода, Роб цілими днями стругав рівненські стріли для довжелезного лука й прив'язував до них сірі гусячі пера.

Дивлячись, як світяться синове обличчя, коли той слухає розповіді про вільне лісове життя розбійників, любляча мати тільки зітхала... Вона вчила його читати й писати, прищеплювала йому гарні манери, вчила бути правдивим і чесним як перед сановити-

• Чого навчала його мати?

ми лордами, так і перед простими селянами. Та хоч яка була приємна хлопчикові материна наука, проте він почувався щасливішим, коли з луком у руках вільно блукав лісовими нетрями, прислухаючись до таємничої мови дерев.

У ті радісні й безтурботні дні у Роба було двоє друзів: Віллі Геймвелл, син батькового брата, який жив у Геймвелл-Лоджі, біля Ноттінгема, і Маріан Фітцуолтер, єдина дочка графа Хантінгдона.

Замок Хантінгдон добре було видно з одного високого дерева, яких багато в Шервудському лісі, і кожного ясного дня біла Роба хустинка сповіщала з цього дерева Маріан, що він уже чекає на неї.

• Що було розвагою для дітей?

• Яка подія змінює життя родини? Чи є в ній справедливість?

У замок до дівчини Роб не ходив, бо їхні батьки ворогували. Поміж людьми ходили чутки, що нібито законний граф Хантінгдона був Х'ю Фітзу, але його землі підступно прибрав собі до рук Фітцуолтер, улюбленець короля. Однак ані Роб, ані Маріан ані-

скільки не зважали на ворожнечу своїх батьків, хоч вона з кожним днем і поглиблювалась. Вони тільки знали, що великий зелений ліс відкритий для них і що цей широкий-преширокий світ напоений пахощами квітів і сповнений пташиними піснями.

Дні дитячих розваг пролетіли швидко й непомітно, та надто скоро над головами Роба і Маріан зібралися грозові хмари.

У Робового батька, крім Фітцуолтера, було ще два непримиренних вороги: сухоребрый шериф Ноттінгема і гладкий єпископ Герфорда. Ці троє ворогів змовилися між собою і нашепотіли на

вухо королеві таке, що Х'ю Фітзу одразу втратив посаду королівського лісничого. Холодного зимового вечора батька, матір і Роба вигнали без попередження на вулицю, позбавивши будь-яких прав на майно. Шериф заарештував лісничого за зраду, про яку бідолашний Х'ю Фітзу не мав навіть гадки, і запроторив його до ноттінгемської в'язниці. Першу ніч Роб з матір'ю також перебували у в'язниці, але вранці їх вигнали геть. Тоді вони звернулися по допомогу до свого єдиного родича, сквайра¹ Джорджа Геймвелла, який радо надав їм притулок...

Менш ніж за два місяці матері в Роба не стало. У хлопця від цієї втрати наче обірвалося серце. Та не встигли зацвісти на материній могилі перші весняні квіти, як на Роба впало нове горе: не стало й батька.

Минуло два роки. Двоюрідний брат Роба, Віллі, вчився у школі далеко від дому; Маріан батько відіслав до двору королеви Елеонори, коли довідався про дружбу дочки з Робом. Отже, цілих два роки осиротілий хлопець був зовсім самотній.

Грубувато-добродушний старенький сквайр ставився до нього з щирою ніжністю, але нічим не міг допомогти своєму племінникові, який не знаходив собі місця, весь час напружено над чимось думав

• Як характеризуються вороги батька Роба? Як ця характеристика розкриває ставлення оповідача до них?

¹Сквайр — скорочена форма англійського дворянського титулу — есквайр.

і ніби шукав щось утрачене. А Роб просто нудгував за колишнім життям у лісі не менше, ніж за ласкою матері й товариством батька. Кожного разу, коли він брався за тремтливу тятину лука і, пославши довгу стрілу, чув свист сірих гусячих пер, в його уяві оживали щасливі дні, яких він уже не міг повернути.

Та якось уранці, коли Роб прийшов до сніданку, дядько замість привітання, зустрів його такими словами:

— Я маю для тебе новину, мій хлопчику! — Старий щиросердий сквайр допив останній ковток пива і grimнув об стіл олов'яним кухлем.

— Що ж це за новина, дядечку Джордж? — з цікавістю запитав юнак.

— Є добра нагода випробувати твій лук і здобути гарненький приз! У Ноттінгемі тепер ярмарок, і шериф оголосив змагання лучників. Найкращі з них стануть королівськими лісниками, а того, хто стрілятиме найлучніше, чекає ще й нагорода — золота стріла. Звісно, така цяцька тобі ні до чого. Але ж хіба це не те, що потрібно володарці твого серця? Га, Робе? Що скажеш, мій хлопчику?

Сквайр голосно засміявся і знову вдарив кухлем об стіл.

У Роба засвітилися очі.

...За кілька днів одного погожого ранку Роб вирушив з Лосклі й подався через Шервудський ліс до Ноттінгема. Через плече у нього висів довгий тисовий лук, при боці погойдувався сагайдак, вщерть наповнений стрілами, а в руці юнак міцно стискав дебелий ціпок. Ставний і гінкий, він був убраний з голови до п'ят у все зелене і йшов швидким, бадьорим кроком. Серце його співало: юнак був сповнений великих надій і не мав жодного ворога в світі. Та це був останній ранок в житті Роба, коли в нього не було ворогів. Продираючись крізь хащі Шервудського лісу й насвистуючи грайливу мелодію, він раптом наскочив на гурт лісників, що влаштували бучний бенкет під розлогими шатами столітнього дуба...

Роб тільки глянув на ватажка лісників і миттю зрозумів, що перед ним — ворог. Це був той самий чоловік, який незаконно посів батькове місце головного лісничого... Однак Роб не сказав йому жодного слова і мирно пішов би далі, коли б ватажок лісників, промивши горлянку неймовірно великим ковтком пива, не загорлав:

— Слово честі, оте хлоп'я вважає себе стрільцем! Куди поспішаєш, парубче, з своїм іграшковим луком та стрілами? Йй-бо, він чалапає в Ноттінгем на змагання!

Лісники зустріли ці дотепи громом образливого реготу. Роб скипів. Він справді вважав себе добрим лучником і тому гнівно гукнув у відповідь:

— Мій лук не гірший од вашого, а стріли мої летять далеко і влучно, — отже, не вам мене вчити!

• Про що мріє хлопець на самоті?

• Зверни увагу на мовлення сквайра. Як його охарактеризовано?

• Як описано зовнішність Роба?

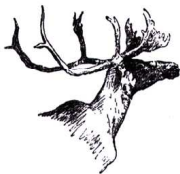
• Як змінилася поведінка Роба?

— Гарзд, нехай буде по-твоєму, — сердито відповів лісничий, — за хвастоці накладеш головою, якщо не влучиш у мою ціль.

Тієї миті з лісової гущавини, поскубуючи траву, вийшов табун оленів. До них було не менше як сто кроків. Це були королівські олені, але на такій відстані їм здавалось, ніщо не могло загрожувати. Головний лісничий показав пальцем у бік тварин:

● Чи є ці слова лісничого провокацією? Чому?

● Як Роб реагує на несправедливість?

— Якщо твоя хирлява рука пошле стрілу хоча б на піввідстані до них, я буду з тобою закладатись.

— Годі! — вигукнув Роб. — Кладу свою голову проти двадцяти пенні, що отой ваш красень ватажок робить зараз останній свій подих!

Нічого більше не кажучи, він помацав тятиву, наклавав стрілу і відтягнув праву руку до скроні. Мить — і співуча стріла променем сяйнула через широку галлявину. Ще мить — і олень-ватажок високо підскочив на місці, а потім, як підтятий, упав додолу.

— Ти знаєш, дурна твоя голова, що ти накоїв? — кричав головний лісничий. — Ти вбив королівського оленя! За такі витівки наш король Генріх карав смертю. Ні слова про гроші! Мерщій забирайся геть, і щоб мої очі більше тебе не бачили!

Хвиля обурення здійнялася у Рובових грудях.

— Я йду, бо твоя пика вже намуляла мені очі, любий лісничий. На тобі недоноски мого батька! — вигукнув він і, одвернувшись, пішов своєю дорогою.

Лісничий сприйняв ці слова як погрозу. Налившись кров'ю від люті, він схопив свій лук і вистрілив у спину Рубові. На хлопцеве щастя, в останню мить лісничий, наступивши на суху гілку, заточився: стріла просвистіла біля самісінького вуха в Роба і лише вирвала кілька волосинок на голові.

Роб затремтів від гніву і рвучко обернувся до ворога, який стояв кроків за сорок від нього.

— Ха! — вигукнув він. — Хвастати майстер, а стріляти не вмієш! Ось тобі з мого іграшкового лука!

● Як розгорталася сутичка Роба з лісничим?

В повітря шугнула стріла. Головний лісничий зойкнув і впав долілиць. З лютими криками лісники стовпились навколо свого начальника, але побачили, що допомога йому вже не потрібна. Так помстився Роб за смерть батька, хоч тепер сам опинився поза законом.

...Надвечір, голодний і стомлений, Роб прибився до хатини, що стояла на далекому узліссі. Там жила одна бідна вдова, яка знала Роба ще хлопчиком...

Стара жінка радо зустріла гостя, швиденько напекла йому коржів у приску², а потім поклала спочити і змусила розповісти усе, що з ним сталося.

²Присок — гарячий попіл з жаром.

— Пекельний вітер гуляє по Шервуду, — сумно похитавши головою, мовила стара. — Багатії зовсім розперезались і грабують бідноту, як самі знають.

У мене троє синів, і всіх їх оголосили розбійниками тільки за те, що вони минулої зими вбили одного королівського оленя, аби не померти з голоду. Тепер вони ховаються в лісі. Вони ж і казали мені, що разом з ними там переховується ще десятків чотири добрих людей, які не дадуть себе скривдити — у них проти кривдників завжди наготові луки.

— Бабуся, а де вони? — вигукнув Роб. — Слово честі, я пристану до них.

— Ні, ні, — почала була відмовляти стара жінка, однак, розміркувавши, що іншої ради для хлопця немає, сказала: — Сьогодні ввечері сини надають мене. Залишайся тут і побалакай з ними, коли тобі треба.

Роб з радістю лишився, а темної ночі вже мав розмову з трьома удовиченками, з трьома відважними молодцями, які одразу припали йому до серця.

Упевнившись, що всі Робові наміри збігаються з їхніми волелюбними пориваннями, вони взяли з нього присягу на вірність і тільки тоді розповіли, де схованка їхньої ватаги. Це місце Роб знав дуже добре.

Наостанку один з удовиченків сказав:

— Але в нас досі немає ватажка, у якого б голова працювала так само добре, як і рука. І ми домовились обрати собі ватажком такого розбійника, у якого стане кебети, щоб пробратися непоміченим у Ноттінгем і здобути винагороду на змаганнях лучників.

Роб скочив на ноги.

— Вчасно сказано! — вигукнув він. — Бо я ж саме зібрався на ярмарок, і ніякі лісники, ніякі шерифові псупаки не завдають мені влучити в самісіньке яблучко цілі!

...Пробиваючись крізь густий натовп до місця змагань, Роб вийшов на широкий базарний майдан. Повітря стрясали закличні звуки сурм, і людські потоки швидко заповнювали площу перед старовинною ратушею. Роб проштовхався сюди саме тоді, коли урядовець почав голосно зачитувати таку відозву шерифа графства Ноттінгем:

— «Молодик, на ім'я Роберт, племінник сквайра Геймвелла з Геймвелл-Холла, убив головного лісничого його величності короля і оголошується поза законом. Сто фунтів стерлінгів винагороди тому, хто спіймає вищезазначеного Роберта живим або мертвим».

...Великі змагання почалися після полудня. Двадцять лучників вийшли на поле для турнірів і приготувалися до боротьби за золоту стрілу. Серед них впадав у око жалюгідний на вигляд жабрак, одягнений в строкате лахміття, з засмаглими до чорного й подряпанними обличчям та руками. Копицю рудува-

• Що розповіла стара жінка?

І. Вишинський.
Ілюстрація до балади
«Робін Гуд»,
графіка тут і далі

• Про що дізнався Роб?
Яке його ставлення до новини?

• Чи правдиве це повідомлення?

того волосся прикривав каптур, дуже схожий на ті, які носять ченці. Жебрак повільно прокульгав за стрільцями і неквапливо зайняв місце в їхньому ряду. З натовпу почулися глузливі вигуки. Та, оскільки за умовами змагання в них міг взяти участь кожен, ніхто не вимагав, щоб жебрака прогнали.

● *Як описується лучник?*

Пліч-о-пліч з Робом, — бо це, звісно, був він, — стояв м'язистий смагляволиций парубійко з зеленою перев'яззю на лівому оці. З нього теж реготалися, але він зовсім не звертав на те уваги і мовчки випробовував свій лук вправними, звичними до стрілецької зброї руками.

Трибуни для глядачів, що величезною підковою оточували стрільбище, були переповнені. Там зібралася дрібна шляхта й поспільство з навколишніх сіл та містечок. Всі нетерпляче чекали початку змагань.

У центральній ложі сидів кістлявий бундючний шериф, його обвішана коштовностями дружина й дочка, яка всім своїм виглядом показувала, що вона сподівається одержати золоту стрілу з рук переможця і таким чином стати королевою дня.

● *Як описуються багатії?*

В сусідній ложі розсівся товстений єпископ Герфорда, а в ложі з другого боку сиділа дівчина, чиє темне волосся, карі очі й витончені риси обличчя примусили Рובה серце радісно стрепенутися. То була Маріан! Вона приїхала погостювати з Лондона від двору королеви і тепер сором'язливо горнулась до свого батька, графа Хантінгдона.

Проспівали сурми, і натовп завмер. Герольди³ ще раз оголосили умови змагання. В ньому могли взяти участь всі охочі. Першу ціль буде встановлено за тридцять елів⁴. Ті, що влучать у яблучко, стрілятимуть у другу ціль, пересунуту на десять елів далі. Третю ціль поставлять ще далі, і так аж поки визначиться переможець. Він одержує золоту стрілу й посаду королівського лісника, а також завойовує право обрати королеву дня.

Роб стріляв шостий. Чоловік з зеленою перев'яззю на оці зустрів його постріл схвальним бурмотінням. Сам же він пустив свою стрілу з видимою недбалістю, проте також влучив у середину, де було кружальце, не більше за бичаче око.

Натовп шаленим ревом і вигуками «ура» вітав переможців першого туру змагання. Знов заспівали сурми, і другу ціль було поставлено вже за сорок елів...

— Жебрак! Дивіться, що виробляє жебрак! — шаленів розпалений натовп. — Знову йому пощастило!

І справді, Рובה стріла стриміла набагато ближче до середини, ніж будь-чия інша. Влучніше за нього вистрелив тільки «Одноокий», як охрестив натовп

³Герольд — розпорядник на святах, лицарських турнірах.

⁴Ель — давня міра довжини, близько 113 см.

парубійка з перев'язаним оком. На його постріл глядачі відповіли одностайним ревом. Таку стрільбу можна було побачити в Ноттінгемі не щодня.

Тим часом сурми сповістили про початок третього туру — ціль установили на відстані п'ятдесяти елів.

— Слово честі, мій юний друже, ви непогано володієте луком, — сказав Робові його дивний сусіда під час перерви для відпочинку. — Хочете, щоб я зараз стріляв перед вами?

— Ні, — відповів Роб, — але й ви дуже добрий стрілець, і якщо перемога випаде мені, то отих індіків ви напевне залишите далеко позаду.

І він зневажливо кивнув у бік трьох лучників, навколо яких стовпилися їхні вболівальники, переважно слуги шерифа, єпископа та графа.

Потім Робів погляд ковзнув у ложу, де сиділа прекрасна Маріан. Здавалось, дівчина й собі стежила за ним, бо очі їхні зустрілися; проте Маріан квапливо одвернулася. Одноокий усе те враз помітив.

— Еге, твоя обраниця! — промовив він посміхнувшись. — Та ще й гідніша золотої стріли, ніж ота пихата шерифова міс.

Роб швидко глянув на Одноокого, та побачив у його погляді саму тільки щирю прихильність.

...На мить юнак звернув свій погляд на ложу, де сиділа темноока дівчина. Серце його радісно тьохнуло. Маріан помітила той погляд і злегка усміхнулась! Роб умить відчув, що вона впізнала його, незважаючи на химерне вбрання, і всім серцем зичила йому не згн'ябити слави старого Шервудського лісу. Роб упевненою рукою натягнув лук і, вибравши мить між поривами вітру, пустив стрілу. Вона співуче пролетіла через поле і вп'ялася в самісіньку середину цілі.

— Жебрак! Жебрак! Ура йому, ура! — заволав збуджений натовп, перейшовши з глузування на безоглядну прихильність до Роба. — Ну що, поб'єш його, Одноокий?

Парубійко з зеленою пов'язкою на оці зневажливо посміхнувся і став до бою. Невимушеним граційним рухом він натягнув лук і, ніби й не дивлячись на ціль, пустив крилату стрілу. Вона з свистом шугнула до цілі; сотні застиглих очей проводжали її в польоті. І знов дикий рев натовпу розітнув глибоку тишу. Стріла Одноокого лише трішечки не влучила в середину, але обчухрала пір'я на Робовій стрілі. Придивившись до цілі й зрозумівши свою помилку, невідомий лучник здивовано знизав плечима. Він не зважив на мінливість вітру, і стрілу занесло трохи вбік. Та, незважаючи на свою поразку, він перший привітав Роба з перемогою.

● Зверни увагу на ритуали турніру.

● З чого починається порозуміння лучників?
● Що надихає Роба?

● Що вплинуло на результат стрільби? У чому перевага Роба?

— Сподіваюсь, ми ще колись позмагаємося, — сказав він. — А по правді, мені зовсім не потрібна ота золота цяцька; я просто хотів допекти проклятому шерифові. Що ж, тепер короною обраницю свого серця.

І, несподівано повернувшись спиною, він зник у натовпі раніше, ніж Роб спромігся сказати, що й він при нагоді охоче б з ним позмагався.

Герольд запросив Роба до шерифової ложі, де чекала його винагорода...

— Робе Мандрівник, — сказав він, — ось золота стріла, яка належить кращому лучникові нинішнього дня. І ти виборов цей приз. Подаруй його тій, яка цього справді гідна.

Відразу ж герольд відштовхнув Роба ліктем і майже силоміць повернув його до дочки шерифа, яка сиділа з пісною усмішкою на вустах. Та Роб не звернув на те уваги. Він узяв золоту стрілу й підійшов просто до ложі, де сиділа прекрасна Маріан.

— Леді, — сказав до неї Роб, — прошу вас, прийміть оцей маленький подарунок від бідного мандрівника, готового завжди вам служити найкращими стрілами з свого саґайдака.

— Дякую вам, Робе в каптурі⁵, — відповіла дівчина, лукаво звівши брівку і встромивши сяючу стрілу в своє темне волосся.

Натовп голосно гукав:

— Слава нашій королеві! Слава!

...Шериф покликав свою сторожу і наказав стежити за жebraком. Але Роб спритно крутнувся і, загубившись у натовпі, швидко подався до міської брами.

Того ж таки вечора посеред широкої галявини в Шервудському лісі навколо яскравого багаття сиділо сорок молодців, одягнених у все зелене. Вони смажили на вогні оленину і весело гомоніли. Раптом десь поблизу хруснула гілка. Тієї ж миті всі скочили на ноги і схопилися за зброю.

— Не бійтеся, це — друг, — пролунав з хаші дзвінкий голос. — Я шукаю удовиних синів.

Наперед виступило три удовиченки.

— Та це ж Роб! — вигукнули вони. — Ласкаво просимо в Шервудський ліс, Робе!

Решта лісовиків теж підійшли до Роба і гаряче тисли йому руку, бо всі вони вже знали його історію.

Після цього один з трьох синів удови, на прізвисько Дебелій Вілл, вийшов наперед і промовив:

— Друзі, усі ви знаєте, що нашому загонові досі бракувало справжнього ватажка — шляхетного, добре вихованого, розумного, спритного і сміливого. Здається, тепер ми знайшли отамана в особі цього юнака. Я і мої брати сказали йому, що ви оберете собі за ватажка того, хто поіше сьогодні шерифа в дурні, здобувши його золоту стрілу. Правду я кажу?

Роб засміявся:

• Як завершився турнір?
Чи всі ритуали виконано?

• Чи була пропозиція
справедливою?

⁵Маріан говорить: «Колп Ногогі», що дослівно в перекладі з англійської мови означає: «Роб у каптурі».

— Можу сказати, що я таки справді пошив шерифа в дурні, а на додачу ще й забрав у нього золоту стрілу. Однак щодо приза, ви мусите повірити мені на слово, бо я подарував його одній дівчині.

Та побачивши, що слова його здалися не дуже переконливими, Роб додав:

— Я буду радий, коли ви приймете мене у вашу сім'ю простим лучником. Бо тут, я бачу, є старші й досвідченіші люди, ніж я.

...З гурту лісовиків вийшов наперед високий смагляволиций чоловік, і Роб відразу впізнав у ньому лучника з зеленою пов'язкою на оці; тільки пов'язку тепер він зняв і дивився на світ обома очима — сміливими й чесними. Він сказав:

— Роб у каптурі — так, здається, назвала вас леді, — я можу підтвердити ваші слова... Однак я, Вілл Стютлі, при всіх заявляю, що не визнаю ніякого іншого ватажка, крім вас.

Те саме зробили три молоді удовиченки, а слідом за ними з радісними вигуками й усі інші розбійники... Щойно обраного ватажка нарекли Робіном Гудом.

Роб не заперечував, бо так назвала його прекрасна Маріан.

Того вечора ще довго навколо багаття лунали бадьорі пісні й точилися веселі розмови. Ватага подарувала Робінові Гудові ріжок, яким він мав скликати своїх бійців. Всі урочисто поклялися, що, забираючи гроші та добро в багатіїв, вони всіляко допомагатимуть бідним та знедоленим і ніколи не заподіють лиха жінці, — нехай то буде дівчина, заміжня молодиця чи вдова. Клятву давали під розлогим столітнім деревом, при багряних спалахах полум'я, за доброю вечерею і кухлем пива.

Так Робін Гуд став розбійником.

● Як цей вчинок характеризує Вілла?

● Яку клятву дали розбійники? Де це було?

Переклад з англійської Ю. Юри

Пропонування серця.
Гобелен XV ст.

Спостереження

- Виразно прочитай переказ англійської народної балади про Робіна Гуда.
- Зверни увагу, як характеризуються його сміливість і шляхетність.

Аналіз

- Підтверди цитатами з балади, що Робіну Гуду притаманні почуття власної гідності та справедливості.
- Знайди в тексті описи друзів і ворогів Робіна Гуда. Порівняй їх. Які художні засоби найбільше вплинули на твоє сприйняття персонажів?

Розвиток мовлення

Фольклорна балада (з *франц.* ballade – танцювати, прогулюватися) – жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту.

Оповідь – зображення подій і вчинків персонажів у художньому творі.

- Визнач особисте ставлення до проблеми протистояння багатих і бідних, що порушується в баладі. Аргументуй свою думку прикладами і цитатами з тексту.

Робота в парях

Перевірте уважність прочитання тексту.

- З якого образного вислову починається текст? Що говорить про час подій?
- Чи можете ви розповісти докладніше про країну (землі), у якій (яких) відбуваються події?
- Наведіть приклади повторів. Яка їх роль у тексті?

Робота в групах

Проведіть конкурс дописів до шкільної газети з використанням ребусів, крилатих висловів, загадок на основі білин і фольклорних балад.

- Спочатку розподіліть обов'язки: хто добирає і редагує зібраний матеріал, хто малює і хто пише тексти. Потім порадьтеся зі шкільним бібліотекарем, де і як можна знайти цікавий матеріал. Вчіться працювати в парях і невеличких групах.

Розглянь репродукцію гобелена XV ст. Створи поетичний супровід до зображеного, використовуючи такі опорні запитання:

1. Що «дарує» лицар прекрасній дамі?
2. Як змальовано навколишній світ?
3. За допомогою яких художніх засобів виокремлено персонажів репродукції?

Переказ

Уміння переказувати текст — крок на шляху до вміння спілкуватися з іншими людьми. Розповідати щось — означає не тільки ділитися інформацією про подію чи сухо відтворювати перебіг подій, а й намагатися зацікавити, заінтригувати свого слухача. Як це зробити? Ось три сходинки до успіху:

1. Подумай, з яких слів ти почнеш розповідь і яку інтонацію обереш.
2. Як утримати зацікавленість слухача? Пригадай яскраві факти, поміняй інтонації (притиш промовляння, прискор ритм, зміни емоційний лад, раптово зупинись у промовлянні, додай слова «уявіть собі», середину свого тексту зроби емоційнішою, яскравішою).
3. Дуже важливо так скерувати увагу слухача, щоб він сприйняв твій текст і розумом і серцем.

Готуймося до конкурсу дикторів дитячого телебачення

Прочитай мовчки зачин і кінцівку історії Робіна Гуда. Виразно прочитай ці уривки вголос, добери відповідний темп, дотримуйся пауз.

Чи однаковою буде інтонація читання двох уривків? Чому? Від імені кого розповідається історія? Хто її розповідає?

Хто такий Робін Гуд? Коротко перекажи зачин. Як у ньому характеризуються родина героя і він сам?

Знайди і прочитай сцену, з якої видно різне ставлення героїв до змагання. Яку інтонацію ти обереш? Чому?

Знайди у тексті ключові епізоди. Як ти їх прочитаєш?

Знайди у тексті діалог і прочитай його за особами. Покажи інтонаційно відмінності характеру героїв. Визнач слова, які називають того, до кого звертаються з мовленням. Дотримуйся правил наголошення слів.

- Хто такий історичний Робін Гуд?
- Яким постає образ Робіна Гуда? Чому Робін Гуд — герой балади — ідеальний герой?

Узагальнення

Творчий проект

На основі прочитаного тексту про Робіна Гуда напиши власну історію про зустріч середньовічного лицаря з благородними розбійниками. Це й буде другий розділ твого літературного твору.

СЕРБЬСЬКА НАРОДНА БАЛАДА «СМЕРТЬ МАТЕРІ ЮГОВИЧІВ»

У слов'янських народів була власна епічна традиція поєднання билинності (героїчних оповідей про воєнну звитягу богатирів) та пісенного характеру балад. Так само, як і українська козацька дума, сербська народна балада будувалася на основі історичних подій чи фактів. У ній розповідалося про славних мужів, які захищали свою землю й християнську віру від чужинців. Для прикладу наведемо цикл героїчних пісень, присвячених битві слов'ян з турками на Косовому полі й загибель Сербського королівства. У фольклорі Косово стало полем символічного протистояння космічного масштабу. Головні герої епічного циклу – мужні, шляхетні, сильні духом, переконані у справедливості своєї справи сини й доньки рідної землі. Їх імена відомі кожному сербу: славний Марко Королевич, князь Лазар і його дружина Милиця, воєвода Юг-Богдан і його дев'ять синів. Вони загинули на полі бою, але народна пам'ять зберегла навіть їхні імена.

Драматичний зміст балади посилювався введенням фольклорних образів або окремих художніх деталей-символів. Соколині очі та лебедині крила матері символізували ідею захисту власної дитини та піклування про родину, зозулин спів – ідею самотності молодої жінки-удовиці. Балада запозичує фольклорний образ, проте додає йому символічного звучання (ворон-крук сповіщає про смерть). З фольклору запозичені й окремі мотиви. Так, мотив смерті на полі бою молодого воїна розвивається і доповнюється темами смертельного смутку матері й невтішності дружини. Повторення окремих художніх образів, нагромадження художніх деталей також свідчать про зв'язок балади з фольклором.

Особливу роль відіграє символіка чисел. Так само, як і в казці, у фольклорній баладі використовуються магічні числа: три, п'ять, сім, дев'ять (*дев'ять добрих коней, дев'ять лютих левів, дев'ять воїнів на полі*). Фольклорність і казковість потрібні для відтворення легко впізнаваних психологічних рис свого народу: мати не виказує свого горя, тримає в собі гіркі сльози. Трагічний сюжет зосереджений на зовнішніх подіях, що супроводжують звістку про смерть дорослих дітей-воїнів. Проте окремі слова й епізоди в тексті балади (мати тихесенько розмовляє з білою рукою сина, не зроняє жодної гіркої сльози) допомагають відчутти прихований внутрішній драматизм.

Заяпитання

1. Що таке фольклорна балада? Що її поєднує з козацькою думою?
2. Розкрий зв'язок фольклорної балади з казкою.

Милий Боже, що за дивне диво!
 Ой зібралось військо на Косові,
 А в тім війську Юговичів дев'ять,
 А десятий Юг-Богдан поважний.
 Молить бога Юговичів мати,
 Щоб він дав їй очі соколині,
 Та ще й білі крила лебедині,
 Пролетіти на Косове рівне!¹
 І побачить Юговичів дев'ять,
 Десятого — батька Юг-Богдана.
 Як молила, вимолила в Бога:
 Дав їй Бог і очі соколині,
 Дав їй Бог і крила лебедині.

• До кого звертається матір з піснею-благанням? Про що її молитва?

М. Осінчук.
 Пієта²

-
- Про що свідчить вираз очей Матері Божої?
 - Які почуття Матері Божої поєднують її з усіма матерями?
-

¹Йдеться про поразку сербсько-боснійського війська у битві на Косовому полі в 1389 р., після чого в Сербському королівстві запанувало османське іго.

²Пієта (італ. — милосердя) — в образотворчому мистецтві зображення сцени оплакування Христа Божою Матір'ю.

● Як жива природа зреагувала на смерть воїнів?

● Як сказано про мужність і гідність матері героїв?

● На якого птаха схожа жінка-удовиця?

● Жінки не сплять серед ночі. Про кого їхня турбота?

● Що повідомляє удовиця про звички коня і небіжчика?

● Як описано зловісність птахів?

■ Тож вона майнула на Косове,
■ Бачить мертвих Юговичів дев'ять,
■ Десятого — батька Юг-Богдана;
■ Дев'ять там списів у землю вбито,
■ Що сидить на кожнім ясен сокіл,
■ Що стоїть при кожнім кінь юнацький,
■ А лежить при кожнім лев прелютій.
■ Заіржали дев'ять добрих коней,
■ Заревіли дев'ять лютих левів,
■ Дев'ять соколів заклекотали...
■ Та тверде старенька мала серце
■ І сльози гіркої не зронила,
■ Узяла всіх дев'ять добрих коней,
■ Узяла всіх дев'ять лютих левів,
■ Узяла і соколів тих дев'ять,
■ Повернулася у дім свій білий.
■ Издалека невістки пізнали,
■ Зустрічати вибігли свекруху, —
■ Дев'ять удовиць тут закувало,
■ Заридало дев'ять тут сиріток,
■ Ще й заржало дев'ять добрих коней,
■ Заревіло дев'ять лютих левів,
■ Дев'ять соколів заклекотало.
■ Та тверде старенька мала серце
■ І сльози гіркої не зронила...
■ А як північ уночі настала,
■ Заіржав Дем'янів кінь буланій,
■ Запитала мати у невістки:
■ «Невістонько, Дем'янова мила!
■ Чом заржав Дем'янів кінь буланій?
■ Чи він хоче білої пшениці,
■ Чи води він прагне із Звечана?»
■ Відказала Дем'янова жінка:
■ «Ой, свекрухо, Дем'янова нене!
■ Він не хоче білої пшениці,
■ Ні води не прагне із Звечана,
■ Та його Дем'ян так призвичаїв,
■ Що овес до півночі жує він,
■ А опівночі руша в дорогу.
■ Тож сумує за своїм він паном,
■ Що до нього довго не приходить».
■ Та тверде старенька мала серце.
■ І сльози гіркої не зронила.
■ Вранці, як на світ благословилося,
■ Прилетіли два ворони-круки,
■ Що в крові їм крила по рамена,
■ Що із дзьобів біла піна капле.
■ А несуть вони юнацьку руку,

Золота на тій руці обручка, —
Кинули вони ту руку нені.
Взяла руку Юговичів мати,
Обернула, глянула на неї,
Підклика Дем'янову дружину:
«Невістонько, Дем'янова мила!
Пізнаєш ти руку цю юнацьку?»
Відказала Дем'янова жінка:
«Ой, свекрухо, Дем'янова мати!
Це правиця нашого Дем'яна,
Я пізнала золоту обручку,
Що дала Дем'янові при шлюбі».
Взяла мати Дем'янову руку,
Обернула, глянула на неї,
До руки промовила тихенько:
«Ручко мила, грушко недоспіла!
Де зросла ти, де тебе зірвали?
А зросла ти у мені на лоні,
А зірвали на Косові рівнім!»
Серце тут напружилося в неї,
З болю серце в неї розірвалось
По синах по дев'ятьох із горя
По десятім Юг-Богдані сивім.

Переклад М. Рильського

• Чи передано в тексті емоції матері при народженні трагедійності?

• Які пестливі звертання вживає мати?

• Які почуття переживала жінка? Спробуй розповісти про її характер.

Запитання і завдання

Спостереження

- Виразно прочитай середньовічну сербську баладу (епічну пісню) «Смерть матері Юговичів».
- Зверни увагу на вживання повторів, символіку чисел, монологи-звертання матері тощо.

Аналіз

- Що створює стримано-напружений драматизм балади? Знайди ознаки фольклорної балади у творі.
- Перенеси таблицю в зошит і заповни її, вибравши приклади з текстів.

Твір	Художні засоби	Фольклорні елементи	Монологи-звертання
<i>Смерть матері Юговичів</i>			
<i>Українська козацька дума (на твій вибір)</i>			

Розвиток мовлення

Сюжет (франц. *sujet* — тема, предмет) — одна чи кілька подій, які покладені в основу художнього твору.

Театр одного актора

- Виразно прочитай зачин, розстав логічні наголоси й поясни, які слова в кожному реченні потрібно виділити голосом і чому.
- Які почуття таким чином ти передаси?
- Подумай, як ти зможеш відтворити атмосферу дій (заіржали дев'ять добрих коней...)?

Розглянь репродукцію картини М. Періха «Зловісні».

1. Який колір переважає?
2. Який настрій це створює?
3. Які думки породжує?
4. Що символізують ці птахи?

Узагальнення

- Якими художніми засобами в баладі створюється трагічний і величний образ матері синів — захисників батьківщини.
- Дай визначення поняття «фольклорна балада».

Літературні балади

Прагнення людини до літературної творчості не могли зупинити ні тяжкі історичні випробування, ні особисті життєві негаразди. Так було за всіх часів. Побутові ситуації, події звичайного людського життя (народження, дорослішання, юність, одруження, праця, відпочинок, смерть) не могли не стати темою віршованих і ритмізованих текстів. Такі тексти легко запам'ятовувалися, легко відтворювалися, бо мали простий ритм, звучанням були схожі на танцювальну мелодію.

Літературна балада сформувалася в XIV ст. як віршований текст, що має певну форму. Європейська балада зазвичай має три строфи, стала системою римування, обов'язковий приспів (рефрен). Приспів може бути однорядковим чи дворядковим. Балада закінчується чи розпочинається коротким звертанням до адресата: прекрасної дами, князя, самого Господа.

Літературна балада, на відміну від фольклорної, має конкретного автора. Його стиль легко впізнається — він індивідуальний, неповторний, вирізняється притаманною авторові мовою, засобами художньої виразності.

У Середні віки в Європі влаштовували поетичні змагання авторів балад. Переможці одержували різні нагороди, а найталановитіших запрошували до королівських палаців. Імена перших визнаних поетів збереглися в історії літератури саме завдяки їх непересічному таланту доступно і зрозуміло говорити про долю людську, весело й з легкою жажурою відтворювати типові життєві ситуації. Так, у літературній баладі француза Франсуа Війона, як вважають, учасника і неодноразового переможця таких літературних змагань, легко прочитується глибокий філософський смисл. «Я знаю все й не знаю лиш себе», — стверджує поет, усвідомлюючи складність і суперечливість людської індивідуальності. Саме завдяки творчості цього поета балада стала знаменитою і популярною.

Запитання

1. Що таке літературна балада?
2. Назви основні риси літературної балади.

**ФРАНСУА
ВІЙОН**
(1431 чи 1432 —
після 1463)

Літературна балада, на відміну від фольклорної, має автора. Вона стає більш емоційною, її побудова стрункішає, бо позбавляється зайвої деталізації чи повторень.

¹Богема — середовище суспільства переважно з акторів, музикантів, художників, поетів, що ведуть безладний спосіб життя.

Біографія Франсуа Війона достеменно не відома. Під цим іменем, можливо, сховалася людина, яку сучасники називали то Франсуа Монкорб'є, то Мішель Мутон, то Франсуа де Лож. Відомо, що вихованням безбачченка опікувався професор релігійного права Гійом де Війон, який дав Франсуа власне прізвище.

Франсуа Війон навчався в Паризькому університеті з 1448 по 1452 рік і навіть здобув учене звання магістра. Характер він мав веселий, був розбишакою й організатором усіляких бійок і вечірок. Студенти в ті часи не отримували стипендій і вели богемний¹ спосіб життя. Не раз студент потрапляв до в'язниці, був навіть засуджений до страти через повшення. У зв'язку із цим він написав віршований «Малий заповіт» та «Великий заповіт», за якими залишав своїм друзям і недругам у свою власність: порожній гаманець, розбитий кухоль пива, недомальовану вивіску над шинком.

Закінчивши навчання, Війон, як і багато його однолітків, блукав Францією у пошуках якого-небудь заробітку, був грабіжником і солдатом, писарчуком і бандитом. З 1457 по 1461 рік Франсуа Війон живе при дворі Карла Орлеанського, а потім і майбутнього спадкоємця французького престолу Жана Бурбона. Він — придворний поет. Але не тільки, бо в 1462 р. його знову засуджують до страти за участь у розбійницьких нападах. За сприяння друзів страту замінили на вигнання, отож після 1463 р. сліди Франсуа Війона-вигнанця губляться десь у Європі.

Поезія Франсуа Війона відбиває його нестримний темперамент, іронічне ставлення до себе, до свого часу. Його творчість — це переспів популярних у Середні віки поетичних форм: балад, мадригалів (заповітів, написаних на цвинтарному хресті) тощо.

«Балада прикмет» увійшла до збірки поезій, створених поетом під час його життя у королівському замку Блуа. Він не плаче над своєю долею — іронія і самокритичність дають йому можливість сприймати життя таким, яким воно є: «Я знаю — мухи гинуть в молоді ... я знаю гріх, але грішить не кину». Війон не створює ні ідеального образу поета, ні образу страдника — він не боїться зізнатися в гріхах і намагається зрозуміти сенс життя. У його віршах звучать і сміх, і гріх, і туга, й радість, і ностальгія за втраченою молодістю.

Запитання

1. Яким було життя поета у середньовічній Європі?
2. Розкрий зв'язок життя поета та його творчості.

Я знаю — мухи гинуть в молоці,
 Я знаю добру і лиху годину,
 Я знаю — є співці, сліпці й скопці,
 Я знаю по голках сосну й ялину,
 Я знаю, як кохають до загину,
 Я знаю чорне, біле і рябе,
 Я знаю, як Господь створив людину,
 Я знаю все й не знаю лиш себе.

Я знаю всі шляхи й всі манівці,
 Я знаю небо щастя й сліз долину,
 Я знаю, як на смерть ідуть бійці,
 Я знаю і чернички спідничину,
 Я знаю гріх, але грішить не кину,
 Я знаю, хто під течію гребе,
 Я знаю, як в бочках скисають вина,
 Я знаю все й не знаю лиш себе.

- Що поет повідомляє про свій життєвий досвід? Що з цього досвіду є звичайним і загальновідомим? Чи допоміг йому досвід краще себе зрозуміти?

*Невідомий
 фламандський автор.
 Богемне життя
 на околиці Парижа*

- Хто намальований на картині?
- Чим займаються ці люди?
- Що зображено на задньому плані?

- Як поет говорить про вірність собі? Які протиставлення він вживає в оповіді про своє життя?

*С. Бурдон.
 Жебраки. Фрагмент*

- Як художник передав бездоленість людей?
- Які кольори переважають на картині?

● Які художні образи розкривають тему владарювання і тяжкої праці? Вони поєднуються чи протиставляються?

● Назви протиставлення. Як вони подані в тексті? Які образи говорять про тривалість людського життя?

Я знаю — коні є і є їзди,
Я знаю, скільки мул бере на спину,
Я знаю, хто працює без упину,
Я знаю сну й пробудження хвилину,
Я знаю Рим і як він всіх скубе,
Я знаю і гуситську всю провину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.
Я знаю палац — знаю і хатину,
Я знаю цвіт, і плід, і соб-цабе,
Я знаю смерть, і знаю домовину,
Я знаю все й не знаю лиш себе.

Переклад з французької Л. Первомайського

Запитання і завдання

Спостереження

- Прочитай «Баладу прикмет».
- Зверни увагу на музикальний ритм цього твору. Він мінорний (сумний) чи мажорний (веселий)?
- У Середні віки балада супроводжувалася танцювальною мелодією. Яким міг би бути, за твоїм уявленням, музичний супровід цієї балади сьогодні?
- Знайди у творі слова і вислови, які протиставляються. З якою метою?

Особливості поетичної мови

Вірш відрізняється від прози римою і ритмом.

Рима (*грец.* — співмірність) — співзвучність закінчень слів у віршових рядках, яка охоплює останній наголошений голосний і наступні за ним звуки. Рима надає поетичному мовленню мелодійності, створює віршовий ритм і пов'язує віршові рядки між собою.

Ритм (*грец.* — розмірність) — повторюваність через рівні проміжки часу певних одиниць (рухів, звуків та ін.). Ритм утворюється чергуванням довгих і коротких складів, їхньою кількістю, наголошеністю чи ненаголошеністю. Поетичний ритм створює емоційну напруженість і підсилює виразність мови.

За розміщенням рим у поетичному творі розрізняють *суміжне* римування, коли римується перший та другий рядок, а третій — з четвертим (**аабб**); *перехресне* — коли перший рядок римується з третім, а другий — з четвертим (**абба**); *кільцеве* римування, коли римується перший рядок з четвертим, а другий — з третім (**абба**).

Аналіз

Ознаки балади

- Скільки строф у цій баладі? Скільки рядків у першій строфі? А в другій? А в останній?
- З першої строфи випиши слова, які закінчують рядок. Визнач риму.
- Знайди рядок, який постійно повторюється. Як називається така форма повторення? Яку думку підкреслює поет у приспіві?

- Наведи приклади створення протилежних образів, які відображують багатогранність і суперечливість буття. Що надає віршовому рядку особливої енергійності?
- Поясни, яку роль відіграють вжиті в тексті антитеза, анафора, епіфора. Чи надають вони емоційності й композиційної стрункості твору? Чи вдалося завдяки їм досягти завершеності думки?

Філософія життя

- Знайди слова і вислови, завдяки яким поет створив враження невігданості, справжності своєї історії. Яких сторін життя людини (приватного, професійного, політичного, суспільного) торкається поет?
- Чи є новою для тебе думка Війона про складність і суперечливість кожної людини? Тобі подобається, що поет звертається до здорового глузду людини, щоб переконати й слухача у власній слушності? Чи можна вважати цю баладу філософською?
- Користуючись текстом балади Ф. Війона і поданими ілюстраціями, усно змалюй портрет людини, що жила в Середні віки.
- Якими були її переконання?
- Що в її образі близьке нам?
- Яким постає життя людини в баладі французького поета Франсуа Війона?
- Знайди в тексті ознаки балади. Яких ознак у ній немає? Яке враження створює балада?

Строфа (*грец.* — поворот, зміна, коло) — поєднання кількох віршових рядків спільним римуванням, інтонацією, ритмічно завершена частина твору.

Анафора — повторення слова, звуків або синтаксичних конструкцій на початку віршових рядків або строф.

Епіфора — повторення в кінці віршових рядків або строф однакових слів, висловів чи звукосполучень з метою посилення виразності та мелодійності мови.

Розвиток мовлення

Узагальнення

Творчий проект

Обери тему балади (кохання, захист інтересів, долання перешкод). До кого буде звернена балада, кому адресована? Які висновки зробить герой? Обери ритм і римування, наслідуючи Франсуа Війона. Збережи загальну гумористичну інтонацію середньовічного поета.

Запиши свій текст у зошит. Це й буде третій розділ твого літературного твору.

Два століття тому, на початку ХІХ ст., поети знову зацікавилися жанром балади. Вони по-новому відкрили для своїх читачів ті давні часи, сповнені казкової незвичності, подвигів шляхетних лицарів, коли дійсність і уявлення химерно перепліталися.

Літературна балада у Європі зберігає традиційну форму. Так, у Франції на початку ХІХ ст. існує розподіл: 8 строф — побутова балада, 10 — героїчна, 11 — королівська пісня. Цікаво, що автори літературних балад ще у ХІХ ст. використовували техніку акровірша, якою уславив себе Франсуа Війон. У акровірші початкові літери кожного віршового рядка, прочитані зверху вниз, складають ім'я чи прізвище його автора. Великим і визначним у Європі автором балад був молодий шотландський поет Манферсон, який приписав створений ним текст середньовічному барду Оссіану. Балади Оссіана зачарували англійців своєю справжністю. Здавалося, то промовляє голос шотландського народу, його душа. Манферсон створив цілу містичну історію про те, як і де були знайдені давні тексти балад. Коли згодом містифікацію викрили, у Європі з'явилася літературна мода на стилізацію художніх текстів під старовинні народні пісні, легенди, балади. Пригадаймо хоча б балади генія українського народу Т. Шевченка: «Тополя» («По діброві вітер виє...»), «Причинна» («Реве та стогне Дніпр широкий...»). Кожен українець знає ці тексти напам'ять, а деякі з них стали народними піснями. У Росії незабутньої слави набули балади А. Жуковського. Його відомий твір «Лісовий цар» — це переспів балади німця Й. В. Гете «Вільшаний король».

Імітуючи стародавні тексти, поети ХІХ ст. зверталися до традиційних цінностей, які не втрачають свого значення за жодних обставин. Їх автори зверталися до слухача (це жанрова особливість тексту балади) з повчанням, проханням і передавали вікову мудрість, пам'ять і знання минулих поколінь.

Німецькі поети Й. В. Гете і Й. Шіллер, англієць В. Скотт, поляк А. Міцкевич, росіянин О. Пушкін — всі ці поети-романтики зверталися до жанру балади, розвивали його, надавали довершеним формам неповторного індивідуального художнього стилю.

Запитання

1. Що приваблювало поетів-романтиків початку ХІХ ст. у жанрі балади?
2. Назви поетів, які працювали в жанрі балади.

Німецький поет і драматург народився в місті Марбах у сім'ї військового фельдшера. На дев'ятому році хлопця віддали вчитися до латинської школи, яка готувала учнів до вступу в семінарію. Та Фрідріх був байдужий і до латини, і до катехізи-су¹. Справжнім святом для школяра були народні гуляння на ярмарках і театральні вистави у герцогському палаці. Саме на цей час припадають і перші літературні спроби майбутнього поета й драматурга.

По закінченні військової Академії якийсь час він працює полковим лікарем. З 1781 р. Шіллер друкує п'єси, які залюбки ставить Мангеймський театр. Але герцог Вюртемберзький, у війську якого служить Шіллер, незадоволений літературними захопленнями свого медика і забороняє йому займатися мистецтвом. Тож Шіллер відмовляється від військової кар'єри. Починається період творчих пошуків, плідної праці, успіхів та невдач.

Під кінець життя Шіллер на запрошення Гете переїздить до Веймара. У роки дружби з цим великим поетом він створює свої кращі драми, поезії, балади.

1797-й — це «баладний рік», коли Шіллер та Гете змагаються в майстерності писати балади. За цей рік Шіллер написав балади «Кубок», «Рукавичка», «Полікратів перстень» та «Івикові журавлі».

Для балади «Рукавичка» автор використав розповідь про реальну подію, яка сталася у XIV ст. під час світської розваги при дворі французького короля Франциска I. В ті часи в замках великих феодалів влаштовували лицарські турніри, часто на честь Прекрасної Дами. Саме перед лицем найвродливішої і найблагодінішої дами лицарі демонстрували свою мужність, вправність, здійснювали подвиги, присвячували їй свої поетичні шедеври.

Герой Шіллера вирізняється із натовпу поставою, впевненим поглядом, сильним і мужнім характером. І все-таки основна його відмінність сховалася в душі. Такий чоловік не зійде з обраного шляху і не поступиться своїми переконаннями. І в мить смерті він дивитиметься у вічі противникові, забираючи з собою таємницю своєї мужності й сили.

Балада спонукає читача подумати і відповісти на запитання: що може бути дорожчим за життя людини, за її право на життя? Чи варта поваги жінка, яка з примхи змушує юнака ризикувати життям?

ЙОХАНН КРИСТОФ ФРІДРІХ ШІЛЛЕР
(1759–1805)

У поезії Шіллера ви схилитесь з любов'ю й благоговінням перед трибуном людства, провісником гуманності, палким шанувальником усього високого й морально прекрасного.

В. Белінський

¹Катехізіс (грец. — повчання) — виклад християнського вчення у запитаннях і відповідях.

Запитання

- На який час припадають перші літературні спроби Шіллера?
- Коли й чому Шіллер написав баладу «Рукавичка»?

Повість

• Як характеризує придворних дієслово «тіснились»?

• Якими засобами передається відчуття звіром своєї сили?

• Як виявляється залежність тигра від лева?

• Якими художніми засобами передано могутність тварин?

Ждучи на грища і забави,
В звіринці своїм величаво
Король Франциск сидів;
Тіснились вельможі при троні,
А кругом, на високім балконі
Дам барвистий вінок процвів.
Король дав знак рукою —
І з ґрат сторожою стопою
Виходить лев.
Але не лунає рев:
Пустелі друг
Зором німим обводить круг
Арени —
І випростав з позіхом члени,
І гривою стряс густою,
І ліг самотою.
І знову владар маше рукою —
На знак царський
Тигр жаский
З клітки рине тісної
Скоком потужним;
Лева він бачить і вие,
Напружує шию,
Кола страшні вибиває хвостом
І лиже рот язиком;
І кроком несміло-пружним
Лева обходить він,
І, волі невольний син,
Повнить арену риком
Хрипким і диким.
Погас його рев луною,
І осторонь хижий ліг.
І знову владар маше рукою —
І зіво дверей вивергає їх:
Двох леопардів прудких;
В буянні мужнього палу
Тигра вони напали;
Той лапою б'є їх тяжкою,
І вже підводиться лев;
Його могутній рев
Прогримів — і став спокій;
І, не давши волі злобі рвучкій,
Люті лягли по короткім бою.

Нової жде битви вельможне гроно.
 І раптом упала з балкона
 Рукавичка красної дами
 Між хижакими.
 І мовить лицарю юна
 Кунігунда, глузлива красуня:
 «Щодня, щогодини, лицарю мій,
 Присягаєтесь ви в любові своїй —
 Принести рукавичку прощу я вас!»
 І лицар Делорж поспішає, і враз
 Збігає наниз безстрашно,
 І кроком твердим
 Ступає між звіром тим,
 І бере рукавичку відважно.
 І, повні подиву й жаху німого,
 Лицарі й дами глядять на нього,
 А він, спокійний, назад іде —
 І гомін безмежний навколо росте
 На честь його перемоги.
 Кунігунда героя очима вітає —
 Той погляд щастя йому обіцяє —
 Але, зійшовши під крики бучні,
 Він рукавичку в лице їй кинув:
 «Подяки, дамо, не треба мені!» —
 Сказав і її покинув.

Переклад з німецької М. Ореста

Запитання і завдання

- Виразно прочитай баладу «Рукавичка».
- На які дві частини композиційно поділяється балада? Які слова є початком другої частини?
- Як характеризує короля і придворних участь у цій розвазі?
- Порівняй опис королівського товариства і групи хижаків. Яка група викликає більшу симпатію?
- Що довів лицар своїм вчинком?
- Визнач у баладі експозицію, зав'язку, кульмінацію та розв'язку.
- Зверни увагу на художні засоби, які використовує автор, описуючи головних героїв і звірів.
- Охарактеризуй поведінку Кунігунди і Делоржа.
- Вислови особисте ставлення до проблеми цінності людського життя. Як ця проблема постає в наш час?
- Чи можеш ти навести приклад лицарської поведінки когось із твоїх близьких або знайомих? Як ти гадаєш, чи перевелися лицарі у світі?

- Про які риси характеру дами свідчить її вчинок?
- Якими засобами змальовує автор мужність Делоржа?

Вимпоре Карпаччо.
Молодий лицар
на фоні пейзажу

Спостереження

Аналіз

Розвиток мовлення

Робота в групах. Граємо в театр.

- Граємо ● оцінюємо результати ●
- критикуємо ● поліпшуємо гру ●
- Клас ділиться на дві групи — актори і критики.
 1. Спочатку утворіть театральну трупку: призначте режисера, постановника, декоратора, розподіліть ролі. Визначте повноваження кожного. Перекажіть зміст балади так, як переказав би її режисер, костюмер і актор — претендент на роль лицаря.
 2. Які елементи декорацій ви оберете?
 3. Які аксесуари вам знадобляться?
 4. Як одягнете своїх персонажів? Чому?
 5. Прочитайте вголос ключові моменти, розставте емоційні акценти, простежте за своєю інтонацією.
- Подумайте, яким жестом, якою мімікою відтворити почуття так, щоб воно було правдивим.
- Анонуйте постановку спектаклю в школі. Обговоріть можливі варіанти реклами (оголошення, інтерв'ю у шкільній радіогазеті тощо). Яку інформацію про спектакль у вашому повідомленні варто виокремити? Спробуйте намалювати афішу (можна зробити словесний опис). Які сюжетні події напевно зацікавлять глядача і можуть бути зображені на афіші?

Узагальнення

- Які людські риси ушлявлює поет?
- Чому він відніс дію балади до давніх часів?

Творчий проект

Пригоди
лицаря

Ти береш участь у турнірі. Опиши свій герб і зареєструй пояснення його символів. Для цього в короткому тексті (5–6 речень) виклади свій девіз і свої моральні переконання. Які символи про них повідомляють?

Використай історію, переказану Шіллером, або вигадай свою, подібну до неї. Це буде четвертий розділ твого літературного твору.

Иоганн Вольфганг Гете народився 28 серпня у Франкфурті-на-Майні, в родині заможного бюргера. Навчався в Лейпцігу і Страсбурзі. З дитинства Гете любив розповідати дивовижні історії, дія яких відбувалася в далеких країнах, де на яскравосиньому небі горить жовтогаряче сонце, на землі ростуть яскраві, дивовижні апельсини, а люди прогулюються біля мармурових палаців і розглядають картини в коштовних оправах.

Німецькі села і міста за часів Гете дихали старовиною. Люди зберігали вірність традиціям і залюбки переказували давні пісні й легенди. Одну з них і поклав Гете в основу балади про Вільшаного короля. Цим страхітливим створінням у Німеччині лякали дітей, які не слухалися батьків, без дозволу йшли гуляти чи не хотіли спати. Ця частина давніх вірувань, яка починала забуватися, здавалася Гете надзвичайно поетичною, близькою до народного духу.

Для Гете було надзвичайно важливо показати, що реальний світ — це не тільки те, що ми бачимо вдень, при яскравому світлі сонця, а й те, що нам може привидітися уві сні, те, що лякає нас уночі, коли кричить пугач і чути таємничий шерхіт. Природа живе навколо нас своїм загадковим життям. Може, й справді мавки, русалки гойдаються на вітах, водять хороводи, співають маївки, а нам здається, що то верби схилилися над ставом чи світлячки виблискують на траві при дорозі.

За словами Гете, балада містить у собі епічний розмах в зображенні подій, драматичний конфлікт, який має трагічний фінал, та ліризм у змалюванні внутрішнього світу людини. Ці три складові він і спробував об'єднати в баладі «Вільшаний король», яка є фантастичною за своїм сюжетом.

Балада «Вільшаний король» вирізняється особливою і неповторною мовою. Поет використовує засоби фольклорного мовлення (повтори, перебільшення, специфіку наголошування, вводить казкових персонажів).

По-фольклорному звучить запитальна форма першого речення балади. Гете зберіг і ритм народної балади, який тут нагадує тупіт коня, що мчить лісом, зберіг загальну атмосферу таємничості, загадковості, казковості, характерну для фольклору. Читач розуміє почуття і батька і сина, так само як і вони, переймається страхом.

**ЙОГАНН
ВОЛЬФГАНГ
ГЕТЕ**
(1749–1832)

Запитання

- Які історії любив Гете в дитинстві?
- Чим вирізняються балади Й. В. Гете?

● Коли відбуваються описані події? Які слова вводять у текст тему тривоги?

● Як батько ставиться до дитини? Що бачить він і що бачить син?

● Хто спокушає дитину грою, квітами, гарним вбранням?

● У якому фольклорному творі йшлося про нічний танок дівчат? А колихання на вітах?

Дж. Пентроуз.

Чарівні перетворення

● Спробуй описати світ навколо персонажу. Що породжує його таємничість?

● Чому художник так назвав свою картину?

● Які перетворення мав на увазі художник?

Хто пізно так мчить у час нічний?

То їде батько, з ним син малий.

Чогось боїться і мерзне син —

Малого тулить і гріє він.

«Чому тремтиш ти, синку, щомить?»

— Король вільшаний он там стоїть!

Він у короні, хвостатий пан! —

«То, сину, вранішній туман!»

— «Любе дитя, до мене мершій!

Будемо гратись в оселі моїй,

Квіти прекрасні знайду тобі я,

У злото матуся одягне моя».

— Мій тату, мій тату, яке страшно!

Як надить¹ вільшаний король мене! —

«Годі, маля, заспокойся, маля!

То вітер колише в гаю гілля!»

— «Хлопчику любий, іди ж до нас!

Дочки мої у танку в цей час,

Дочки мої тебе вийдуть стрічать,

Вітати, співати, тебе колихать!»

¹Надить — приваблює, при-
тягує.

— Мій тату, мій тату, туди подивись!
Он королівни вільшані зійшлись! —
«Не бійся, мій синку! Повір мені:
То верби сивіють удаліні!»

— «Мені, хлопче, люба краса твоя!

З неволі чи з волі візьму тебе я!»

— Мій тату, мій тату, він нас догнав!

Ой, як болюче мене він обняв!

Батькові страшно, батько спішить,
В руках його хлопчик бідний кричить;
Насилу додому доїхав він,
В руках його мертвий лежав його син.

Переклад з німецької *М. Рильського*

Запитання і завдання

- Прочитай баладу в особах: «від імені» батька, сина й Вільшаного короля. Зверни увагу, як передано збентеження хлопчика, впевненість у собі батька. Як запрошення Вільшаного короля наприкінці набуває незаперечної впевненості, що буде так, як він хоче?

Ознаки балади

- Порахуй строфи. Скільки рядків у кожній строфі? У першій та другій строфі випиши слова, якими завершується кожен рядок. Визнач римування.
- Ритм подій, які описує балада, спокійний, виважений чи прискорений? Мелодія балади нагадує галоп вершника чи танцювальний крок у хороводі. Чому?

- Батько закликає вірити його слову і його досвіду. А що малює синова уява?

- Фантастичний світ витіснив реальний і сам став реальністю. Як про це сказано в тексті?

Гаспар Фрідріх.
Дерево

- Які кольори використав художник для передачі містичної атмосфери?
- Які елементи зображеного посилюють це враження?

Спостереження

Аналіз

- Як переплітаються у баладі реальний (батько з сином у лісі, вітер, шум дерев) і фантастичний (Вільшаний король, його доньки, вітер, шум, гомін) світи. Яку роль відіграє діалог персонажів? Хто з ким розмовляє? З якими словами звертаються персонажі один до одного? Як змінюється мовлення з часом і як це характеризує персонажів?
- Яку роль відіграє в баладі погляд героїв? Куди дивиться і що бачить син? А батько?
- Покажи, що межа між реальним і фантастичним світами у баладі сумнівна. Перечитай першу й останню строфи. Що неочікуване з'явилося в останній строфі? Як це змінило твоє ставлення до події, що переказується поетом у баладі?
- Що криється за страхом хлопчика, за його мареннями:
 - а) одвічна боротьба життя зі смертю;
 - б) зіткнення романтичного (фантастичного) та реалістичного світосприйняття.

Розвиток мовлення

- Визнач основну проблему балади, як ти її розумієш. Аргументуй свою точку зору прикладами і цитатами з тексту.
- Додай описи, яких бракує в тексті. Що змінилося? Поділися своїми враженнями.

Робота в групах. Міні-театр.

- Повправляйтеся у створенні «спецефектів» (голосове наближення і віддалення, посилення гучності й стихання), шумів як звукових декорацій до дії, що пробуджують уяву слухача. Передай рух вершника на коні, шум лісу, таємничі голоси.
- У якій строфі проступає головна думка твору? Як ця думка наголошується поетом? Запропонуй свій варіант її інтерпретації.

Узагальнення

- У чому полягає трагічність сюжету балади Гете?
- Які художні засоби сприяють переплетінню психологічного, фантастичного та реального в баладі Гете?

Триходи
лицаря

Творчий проєкт

Уяви, що головний герой зустрічається з жонглером. А той розповідає давню легенду про таємничі події, що трапилася в цій місцевості.

Оформи текст як вставну новелу, яка буде п'ятим розділом твого літературного твору.

Російський поет Олександр Пушкін народився у дворянській родині, яка шанувала народні традиції й культуру. Тобі вже відомо з попередніх класів, яку роль у становленні поета відіграла його няня Орина Родіонівна. Саме ця проста жінка з народу розповідала йому казки й приповідки, що наближали хлопчика до таємничого світу російської душі.

Ліцейська поезія Пушкіна вражає передусім своєю життєрадісністю. Веселощі, любов, дружба — переважаючі мотиви його творчості цього періоду. Після закінчення Царськосельського ліцею поет проживає у Петербурзі. У цей період його лірика позначена волюбними ідеями й настроями. Популярність поета, підсилена його прямими випадками проти самодержавства, призводить до заслання його царем Олександром II на південь, у Катеринослав. До 1824 р. він жив у Кишиневі й Одесі, а згодом був переведений у маєток батьків — село Михайлівське. Саме тут він створює багато із своїх шедеврів.

Пушкіну були добре відомі українська народна поезія і українська історія. Ще в ліцейські роки він пише вірш «Козак», що є наслідуванням української народної пісні. У період свого південного заслання Пушкін бував і в Києві, милувався красою української природи, заслуговував піснями українських кобзарів і лірників.

Перебування в Києві надихнуло Пушкіна на створення «Пісні про віщого Олега». В основу цієї літературної балади поет поклав давню легенду про київського князя, його зустріч з чарівником і смерть від укусу змії. Легенда, як ми пам'ятаємо, пов'язана з усними переказами про якісь події в минулому, що зазвичай мають таємничий сенс. Назвою балади О. Пушкін підкреслив її зв'язок з героїчними піснями княжої доби.

В останніх рядках твору ми натрапляємо на імена історичних персонажів — князя Ігоря, княгині Ольги, — які разом з дружинниками згадують минулі слави і подвиги. Здається, поет натякає на часовий кругообіг, у який виявляється втягнутим і читач.

Творчість О. Пушкіна знав і любив Т. Шевченко. Ще за життя Пушкіна твори його перекладали на українську мову Л. Боровиковський і Є. Гребінка, а згодом — С. Руданський, П. Грабовський, М. Старицький та І. Франко. XX ст. до сузір'я перекладачів поета вписало імена М. Рильського, П. Тичини, М. Бажана та ін.

**ОЛЕКСАНДР
СЕРГІЙОВИЧ
ПУШКІН
(1799–1837)**

Зпитання

- Що ти знаєш про дитинство і юність російського поета?
- Як Пушкін ставився до української народної поезії?
- Що надихнуло Пушкіна на створення «Пісні про віщого Олега»?

Збирається віщий¹ Олег-войовник
 З хозарами² знов воювати;
 За напад — мечам і пожарам прирік
 Він ниви хозарські і хати.
 Із військом своїм, в царгородській броні,
 Князь їде полями на вірнім коні.

• Де князь зустрічається з чарівником?

Із темного лісу старий чарівник
 Виходить назустріч поволі,
 Перунові тільки покірний старик,
 Провісник він людської долі.
 В мольбах, в ворожбі все життя він провів.
 І князь біля нього коня зупинив.

• Що хвилює князя?

«Повідай, улюбленцю вічних богів,
 Чи скоро я землю покину?
 Чи скоро, на радість моїх ворогів,
 Мене покладуть в домовину?
 Не бійся, будь чесний в своїй ворожбі —
 Баского³ коня подарую тобі».

• Що робить волхвів вільними у своїх судженнях?

«Волхви⁴ не бояться земних владарів,
 Волхам — за пророче їх слово —
 Не треба багатих князівських дарів, —
 Правда і вільна їх мова.
 Хоч роки майбутні таяться в імлі,
 Та бачу я долю твою на чолі.

• Що бачить ворожбит у минулому Олега?

Послухай, що скаже тобі ворожбит:
 Ти славний своїми боями,
 І твій ворогами не здоланий щит
 Царграда оздоблює брами;
 І хвилі, і землю скорив ти в бою,
 І недруги заздрять на долю твою,

І моря бурхливого зрадницький вал
 Твої не пошкодив вітрила,
 Тебе не поранив лукавий кинджал,
 Ворожа стріла не вразила...
 Не відаєш ран ти у грізній броні,
 Бо є охоронець у тебе в війні.

¹Віщий — тут: мудрий.

²Хозари — кочівники, які жили в південних степах, часто нападали на Київську Русь.

³Баский — гарячий, норовистий.

⁴Волхви — язичницькі жерці.

То смирний стоїть перед хмарами стріл,
То скаче, товариш твій вірний.
Його не лякає жорстока борня⁵...
Але від свого ти загинеш коня».

Олег усміхнувся; одначе чоло
Прорізала думка журлива.
Він, спершись рукою на бранне⁶ сідло,
Злізав з коня мовчазливо;
І вірного друга князівська рука
Востаннє голубить, ласкава й легка.

«З тобою, мій друже, мій вірний слуга,
Пройшов я походи великі;
В стремено твоє вже не ступить нога,
Нам час розлучитись навіки.
Прощай, утішайся у лузі щодня!
Ви, отроки-друзі, візьміть-но коня.

В. Васнецов.

Ілюстрація до
«Пісні про віщого Олега»

- Яким художник побачив князя Олега?
- Яким почуттям огорнута сцена прощання Олега з конем? Якими художніми засобами це передано?

У луг одведіть, де трава запашна,
Попоною спину вкривайте,
Добірного завжди давайте зерна,
Водою з джерел напувайте».
І отроки миттю з конем одійшли,
І князю нового коня підвели.

Олег бенкетує між друзів своїх
В гаю, на зеленому схилі;
Їх кучері білі, як ранішній сніг
На предківській славній могилі.
Дружинники згадують юність свою,
Коли з ворогами рубались в бою.

⁵Борня — боротьба.

⁶Бранний (від брань) — той, що пов'язаний з війною, битвою, боем.

«А де мій товариш, де кінь мій баский? —
Промовив Олег своїм слугам:
— Скажіть, чи здоровий, чи досі, легкий,
Розкішним він бігає лугом?»
І чує слова: на крутому горбі
Давно відпочинок знайшов він собі.

- У чому кається князь?

І голову буйну Олег похилив
І думає: «Що ж чарування?
Коли б не послухав брехливих я слів,
Відкинув дурне віщування,
Носив мене б кінь до останнього дня!»
І хоче він бачить останки коня.

- В описі Олега знайди поетичні епітети.

- Що вони підкреслюють?

Ось їде могутній Олег до ріки,
З ним гості його посивілі,
І бачить: коня благородні кістки
Лежать на Дніпровому схилі;
Їх миє негода, їх порох вкрива,
Над ними шумує шовкова трава.

- Зачитай слова, якими Олег висловив вдячність друзів.

І, тихо ступивши на череп німий,
Князь мовив: «Спи, друг одинокий!
Тебе пережив твій хазяїн старий,
І от, як скінчу свої роки,
Не ти на траву упадеш запашну
І кров'ю жаркою напоїш труну!»

- Яка розв'язка легенди?

І мовив Олег тоді друзям своїм:
«Чи кістка страшна мені тлінна?»
Із жовтого черепа тихо між тим
Гадюка повзла домовинна:
Круг ніг його чорним кільцем обвилась,
І крикнув зненацька ужалений князь.

- Про що розповідає автор в епілозі?

Схиляються гості над тілом в журбі,
У келихах піняться вина;
Князь Ігор і Ольга сидять на горбі;
Хмільна бенкетує дружина.
Дружинники згадують юність свою,
Коли з ворогами рубались в бою.

Переклад з російської Ю. Карського

Запитання і завдання

- Прочитай «Пісню про віщого Олега». Зверни увагу на розгортання і наступність подій.
- Які історичні події згадуються у творі?
- Де і як закінчується життєва історія Олега?
- Хто з відомих тобі історичних постатей згадується в поетичному тексті?

Художні особливості балади

- Знайди опис Олегового коня й визнач, за допомогою яких художніх засобів опоетизовано образ вірного княжого друга.
 - Зачитай уривки, у яких змальовано князя Олега. Як поет підкреслює його поміркованість, відданість дружбі, особисту силу й мужність, його людську гідність?
 - Ворожит, як представник вищого надземного світу, не залежить від волі земних володарів. Знайди в його зверненні до Олега протиставлення людських і божественних уявлень про справедливість.
 - Знайди й виділи інтонаційно сцени трагічного звучання.
 - Визнач художні засоби поетизації давньоруської минувшини в баладі «Пісня про віщого Олега».
- У яких інших відомих тобі творах Пушкін виявив зацікавленість історією Київської Русі? Перекажи їх зміст.

Робота в групах.

- Прослухайте музичну увертюру, тематично пов'язану з темою Київської Русі (наприклад, до опери О. Бородіна «Князь Ігор»). Прорекламуйте баладу Пушкіна під супровід мелодії. Що змінилося у ваших враженнях?
- Знайди слова й вирази, на підставі яких можна твердити, що в основу твору покладено легенду. Свою відповідь аргументуй.

Читаємо мовою оригіналу

(Уривок)

Пирует с дружиною вещий Олег
При звоне веселом стакана,
И кудри их белы, как утренний снег
Над славной главою кургана...
Они поминают минувшие дни
И битвы, где вместе рубились они...

«А где мой товарищ? — промолвил Олег, —
Скажите, где конь мой ретивый!¹
Здоров ли? Всё так же лёгок его бег?
Всё тот же ль он бурный, игривый?»
И внемлет ответу: на холме крутом
Довно уж почил непробудным он сном.

Спостереження

Аналіз

Епілог — підсумкова частина твору, опис ситуації рівноваги після розв'язки.

Поетизація — прикрашене зображення дійсності.

Розвиток мовлення

Узагальнення

Легенда подібна до чарівної казки. Проте на відміну від казки в ній ідеться про якийсь типове місцеве явище чи справжні події минулого. Легенда завжди пов'язана з конкретною місцевістю, з історією того чи іншого народу, реальною особистістю.

¹Ретивий — тут: швидкий, баский.

Могучий Олег головою поник
И думает: «Что же гаданье?
Кудесник, ты лживый, безумный старик!
Презреть² бы твоё предсказанье!
Мой конь и доныне носил бы меня».
И хочет увидеть он кости коня.

Вот едет могучий Олег со двора,
С ним Игорь и старые гости,
И видят — на холме, у берега Днепра,
Лежат благородные кости;
Их моют дожди, засыпает их пыль,
И ветер волнует над ними ковыль.

Князь тихо на череп коня наступил
И молвил: «Спи, друг одинокий!
Твой старый хозяин тебя пережил:
На тризне³, уже недалёкой,
Не ты под секирой ковыль обагришь
И жаркою кровью мой прах напоишь!

Так вот где таилась погибель моя!
Мне смертию кость угрожала!»
Из мёртвой главы гробовая змея,
Шипя, между тем выползала;
Как чёрная лента, вокруг ног обвилась,
И вскрикнул внезапно ужаленный князь.

Ковши круговые, запенясь, шипят
На тризне плачевной Олега;
Князь Игорь и Ольга на холме сидят;
Дружина пирует у берега;
Бойцы поминуют минувшие дни
И битвы, где вместе рубились они.

²Презреть — тут. не звернуть уваги, знехтувати.

³Тризна — поминки.

Порівняння оригіналу і перекладу

- Порівняй художні засоби, якими послуговувалися поет і перекладач.
- Які відмінності у використанні епітетів можна помітити?
- Як вони вплинули на твоє сприйняття поетичного образу?
- Які давньослов'янські слова і вирази трапляються в оригіналі й перекладі?

Роберт Льюїс Стівенсон народився в листопаді 1850 року в місті Единбурзі, що в Шотландії. Його рід дав країні кілька поколінь інженерів-будівельників. Разом із батьком ще хлопчиком Роберт Льюїс відкривав для себе морське узбережжя західної Шотландії, де хвилі, мов скажені, билися об високий берег, а в небі скиглили чайки. Мабуть, саме тоді й зародився в нього потяг до мандрів.

Та стан здоров'я змушує письменника разом із родиною вирушити на пошук більш комфортного клімату — і він залишає Європу, багато подорожує світами перш ніж остаточно поселитися на острові Самоа, що в південних тропіках. Він багато пише. Уява письменника породжує не тільки легендарних героїв, лихих розбійників, які діють в авантюрно-пригодницьких морських романах, а й настійливо повертає його до витоків народних уявлень про силу, мужність і красу.

Чи не найбільш відомою серед інших поетичних творів Стівенсона є балада «Вересовий трунок». У її основі лежить легенда про те, як на південному заході Шотландії в VI–IX ст. жили маленькі на зріст люди, що їх називали піктами. Та цей миролюбивий народ підкорили більш войовничі скотти. Вони хотіли заволодіти не тільки землею піктів та їхнім життям, а й прагнули привласнити всі їхні секрети, позбавити їх волелюбного духу.

Науковці довели, що пікти були пращурами нинішніх шотландців. Вони не зникли, а змішалися з племенами завойовників — кельтськими племенами скоттів. У назві Шотландії (Scotland) збереглася про те пам'ять: «земля скоттів» — так звучить вона в перекладі.

Кельти славилися в Європі своєю магією, вмінням виготовляти чарівні напої. Стівенсон використав народну легенду про напій з вересу, який повертав силу, енергію, бадьорість духу і давав силу воїнам-піктам. Поет дещо переставив акценти й створив літературну баладу на основі антитези: малі за зростом пікти виявляються велетами духу, яких не зламати жодному, навіть вкритому славою перемог ворогу.

Балада Стівенсона читається легко і просто — адже автор володіє даром слова, ритму і не вводить заважких для вуха висловлювань. Повторюваність окремих виразів, така характерна для баладних приспівів, підкреслює основну думку твору, робить її логічною й емоційно рідною, «своєю».

**РОБЕРТ ЛЬЮІС
СТІВЕНСОН**
(1850–1894)

Запитання

- Що привертає письменника до теми мужності й краси?
- Що покладено в основу балади «Вересовий трунок»?

ВЕРЕСОВИЙ ТРУНОК¹

● Визнач зачин твору. Що сказано про характер піктів та спосіб їхнього життя?

● Яке порівняння вживає поет?

Андрій Хоршак.

Ілюстрація до балади «Вересовий трунок», тут і далі

● Який колір переважає в описах?

● За допомогою яких художніх засобів змальовується загибель усіх піктів?

¹Трунок — тут: напій.

²Пікти — народ, який жив колись на землях Шотландії.

Із вересового квіту

Пікти² варили давно

Трунок, за мед солодший,

Міцніший, аніж вино.

Варили і випивали

Той чарівний напій

І в темрявих підземеллях

Долі раділи своїй.

Та ось володар шотландський —

Жахались його вороги! —

Пішов на піктів оружно,

Щоб знищити їх до ноги.

Він гнав їх, неначе ланей,

По вересових горбах,

Мчав по тілах спогорда,

Сіяв і смерть, і жах.

І знову настало літо,

Верес ізнов червонів,

Та трунок медовий варити

Вже більше ніхто не вмів.

В могилках, немов дитячих,

На кожній червоній горі,

Лежали під квітом червоним

Поснули навк броварі.

Їхав король шотландський

По вересовій землі;

Дзинчали завзято бджоли,

Курликали журавлі.

Та був можновладець похмурий,

Думу він думав свою:

«Владар вересового краю —

Чом з вересу трунку не п'ю?»

Раптом васал королівський

Натрапив на дивний схов:

В розколині між камінням

Двох броварів знайшов.

Витягли бідних піктів

Миттю на білий світ —

Батька старого і сина,

Хлопця отрочих літ.

Дивився король на бранців,
Сидячи у сідлі;
Мовчки дивились на нього
Ті броварі малі³.
Король наказав їх поставити
На кручі й мовив: — Старий,
Ти сина й себе порятуєш,
Лиш тайну трунку відкрий.

Глянули вниз і вгору
Батько старий і син:
Довкола — червоний верес,
Під ними — клекіт пучин.
І пікта голос тоненький
Почув шотландський король:
— Два слова лише, володарю,
Тобі сказати дозволю!

Старість життя цінує.
Щоб жити, я все зроблю,
І тайну трунку відкрию, —
Так він сказав королю.
Немов горобчик цвірінкав,
Мова лилася дзвінка:
— Відкрив би тобі таємницю,
Боюся лише синка.

Смерть його не лякає,
Життя не цінує він.
Не смію я честь продавати,
Як в очі дивиться син.
Зв'яжіть його міцно, владарю,
І киньте в кипучі нурти⁴,
І я таємницю відкрию,
Що клявся повік берегти.

- Опиши сцену протистояння сили фізичної і духовної.
- Назви головних дійових осіб.

● Чому, на твою думку, художник А. Хоршак не зобразив старого пікта малим на зріст? Як передано велич духу старого, його міць?

- Яку характеристику синові дає пікт першого разу?
- Як змінюється ця характеристика згодом?

³За легендою, пікти були невеликі на зріст.

⁴Нурт — те саме, що вир.

І хлопця скрутили міцно,
І дужий вояк розгойдав
Мале, мов дитяче, тіло
І в буруни послав.
Крик бідолахи останній
Поглинули хвилі злі.
А батько стояв на кручі —
Останній пікт на землі.

— Владарю, казав я правду:
Від сина чекав біди.
Не вірив у мужність хлопця,
Який ще не мав бороди.
Мене ж не злякає тортура.
Смерть мені не страшна,
І вересового трунку
Зі мною помре таїна!

Переклад з англійської У. Крижевича

Запитання і завдання

Спостереження

- Прочитай баладу і зверни увагу на згадку в тексті про подію, з якої починаються зміни.
- Знайди метафори та порівняння в описі природи.
- Які образні вислови використав поет в описі країни піктів?

Аналіз

- Виокрем фольклорні елементи у творі.
- Які художні засоби використовує автор, ушляхляючи подвиг малого народу в боротьбі з іноземними загарбниками?
- Як розвиваються події в часі? Чи є в тексті повернення в минуле або забігання наперед?
- Перечитай одинадцятку строфу. За допомогою яких художніх засобів автор створює узагальнений образ старого пікта?
- Знайди у восьмій строфі емоційно забарвлені слова. Прочитай строфу вголос, відповідними інтонаціями виділяючи головне в ній та передаючи авторське ставлення до події.
- Яке враження справляє простота пейзажних описів?

Розвиток мовлення

- Вислови власне судження про поведінку старого пікта, який пожертвував сином і власним життям, але не відкрив іноземцям таємниці вересового напою. Символом чого виступає тут простий, здавалося б, напій?

Узагальнення

- Яка провідна думка балади «Вересовий трунк»? Які образні засоби використовує автор?
- Як ти вважаєш, чому стара легенда привабила поета?
- Розкрий особливість «Вересового трунку» Стівенсона як героїчної балади.

Польський поет Адам Міцкевич народився в маленькому, віддаленому від столиці хуторі в родині збіднілого шляхтича. Спілкування з простими людьми відкрило йому могутність і чистоту народного духу. Довгими осінніми вечорами Адам заслуховував співом селян, залюбки поринав у світ народних казок та легенд і, маючи мрійливу вдачу, уявляв себе героєм легендарних оповідей. Дитячі враження не забулися в юності й вплинули на подальше становлення особистості митця.

За часів поета Польща, втративши незалежність, була поділена між сусідніми країнами — Прусією, Росією, Австрією. Серед поляків ширяться національно-визвольні ідеї, починається боротьба за відновлення державності.

Навчаючись в університеті, Міцкевич займається активною просвітницькою діяльністю разом з членами підпільної групи патріотичної молоді, пише свої патріотичні вірші. Його цікавлять гострі моральні конфлікти, у яких сильна духом людина може виявити характер, відстояти свої переконання. Народні уявлення про честь, справедливість і гідність втілюються в художніх образах героїв — захисників рідної землі.

У 1828 р. Міцкевич пише величну романтичну поему «Конрад Валленрод», головний герой якої є втіленням патріота, що загинув в ім'я батьківщини. Ще дитиною він потрапив у полон до германців з Тевтонського ордену, отримав нове ім'я і став відомим воїном. Зрілим чоловіком він повертається на батьківщину і починає боротьбу проти Тевтонського ордену. Проте сили нерівні і досягти перемоги йому не вдається. Тоді герой бере собі ім'я німецького графа Валленрода і під час хрестових походів проти мусульман вкриває себе славою непереможного воїна. Очоливши Тевтонський орден, він приводить його до поразки, а сам гине.

Балада «Альпухара»¹ — вставний епізод, який, за задумом поета, має засвідчити велику силу патріотичних почуттів, що спонукають до самопожертви в ім'я свого народу і батьківщини. Поет описує подію періоду Реконкісти². Таку назву дістала боротьба народів Піренейського півострова за повернення своїх земель, що були завойовані арабами у VIII ст.

Міцкевич зміщує звичні акценти і виводить героєм короля арабів, що захищає землю, яку вважає вже своєю.

**АДАМ
МІЦКЕВИЧ**
(1798–1855)

¹Альпухара — гориста місцевість на півдні гір Сьєрра-Невада в Іспанії.

²Реконкіста — в перекладі з іспанської «відвоювати».

Запитання

- Що визначило життєвий шлях польського поета Адама Міцкевича?
- Яким був головний герой його балади?

● Як поет змальовує початкову ситуацію? Як він посилює враження драматичності подій?

● Майбутнє воїнів відоме наперед. На чийому боці поет?

● Оповідь про битву звучить поетично й образно. Завдяки яким художнім засобам?

● Враження від дій іспанської армії негативне. Як поет підсилює його?

● Чи є очікуваною така поведінка короля? Які суперечності помітні в тексті промови?

● Це — слова короля. Чи можна їм довіряти?

Селища маврів у тьмі, у руїні,
Гине їх люд в безпораді.
Борються досі гренадські твердині,
Але чума у Гренаді.

Лиш в Альпухарі, залігши у шанці,
Б'ється загін Альманзора, —
Та обложили хоробрих іспанці,
Жде їх чи смерть, чи покора.

Вдосвіта сурми до бою заграли,
Битва гримить на світанні,
На мінаретах хрести заблищали —
Взято фортецю останню.

Сам Альманзор, як побачив, що сили
Більше нема в обороні,
Сміло прорвавшись крізь ворога стріли,
Втік од страшної погоні.

Бенкет між трупів почався в іспанців
На альпухарських руїнах.
Здобич паюють, поділюють бранців,
П'ють, утопаючи в винах.

Раптом надвірна сторожа доносить:
Рицар, що ймення не знати,
З панством найстаршим побачення просить,
Пильне щось має сказати.

То Альманзор був, король мусульманський.
Кинувши сховок безпечний,
Сам віддається він в руки іспанські,
Раб їх і друг їх сердечний.

«Я до іспанського, — каже, — порогу
Став із уклоном глибоким,
Вашому буду молитися Богу,
Вірити вашим пророкам.

Хочу, щоб слава по світу настала,
Як мавританець побитий
Став переможцем своїм за васала,
Братом молодшим служити».

Шану іспанці до сміливих мають.
Як Альманзор впізнали —
Вождь обійняв його, інші вітають,
Друга немовби стрічали.

Всіх Альманзор по черзі обіймає,
Руки стискаючи гречно,
Та найміцніше вождя пригортає,
В губи цілує сердечно.

Раптом ослаб він, на камінь підлоги
Впав, побліднілий з нестями,
Але чалму переможцю під ноги
Кволими стеле руками.

Глянув навкруг — всі дивуються дивом:
Синню взялись йому лиця,
Сміхом уста зазміїлись жахливим,
Сповнились кров'ю зіниці.

«Гляньте, гяури! Я гордий і радий,
Що відплатив вам одразу.
Я одурив вас: прийшов я з Гренади,
В дар вам принісши заразу.

Так! Поцілунком своїм вам у душу
Смертної влив я отрути.
Гляньте — у муках конати я мушу, —
Вам таких мук не минути!»

Руки вперед простягає завзятий,
Мовби стисканням смертельним
Хоче іспанців усіх закувати,
Сміхом сміється пекельним.

• Яке слово у тексті підказує, що не слід занадто довіряти щирості обіймів?

• Як звертається король до іспанців? Які почуття насправді відчуває до ворогів?

• Якими словами зустрічає герой свою смерть? Що дає йому задоволення в момент смерті?

• Знайди порівняння. Як поет витлумачує вчинки короля?

• Чи сумісні смерть і сміх? На що схожа чума? Що об'єднало чуму і війна?

Брейгелль.
Тріумф смерті

• У часи Середньовіччя хвороби, зокрема чума, забирали тисячі життів людей, незалежно від віку, статку і становища в суспільстві. Яка сцена найвиразніше відображає безжальність смерті, її всевладдя?

Вмер, сміючись. Ще тремтіли повіки
Темних очей зледенілих.
Сміх той страшний залишився навіки
В рисах його помертвілих.

Прудко іспанці біжать, мов од кари!
Вслід їм — чума чорнокрила,
Жоден не вийшов із гір Альпухари,
Всіх моровиця скосила.

Переклад з польської *М. Рильського*

Антитеза (грец.) — зіставлення слів або словосполучень, протилежних за змістом.

Запитання і завдання

Спостереження

- Виразно прочитай баладу «Альпухара». Зверни увагу на художнє переосмислення історичної основи твору.
- Навколо яких подій будується сюжет? У яких строфах більше оповіді про події, а в яких — описів? Як вони між собою перемежуються?

Аналіз

Метафора (грец.) — розкриття суті явища чи предмета за рахунок перенесення їх рис на інші на основі схожості чи контрастності.

Ознаки балади

- Знайди у тексті антитези, епітети, метафори. Яку роль відіграють ці художні засоби у створенні образів балади?
- Випиши епітети, які характеризують Альманзора. Поет створює фізичний чи моральний портрет цього героя?
- Якими художніми засобами створюються психологічні характеристики образів (пригадай сцени, де йдеться про неприйнятну поведінку приречених іспанців та ін.)?
- Розглянь таблицю, перенеси її в зошит та заповни, знайшовши відповідні приклади.

Твір	Художні засоби	Антитеза	Епітет	Метафора
Пісня про віщого Олега				
Вересовий трунок				
Альпухара				

Розвиток мовлення

Епітет (грец.) — слово, що підкреслює характерну рису чи якість предмета, явища, людини тощо, надає їм додаткового емоційного забарвлення. Найчастіше це — прикметник.

- Як у тексті наголошується сила духу Альманзора — короля мусульманського?
- Вислови свою думку щодо згубності й трагічності наслідків війни для її учасників. Аргументуй своє судження прикладами й цитатами з тексту.

Робота в групах. Міні-театр.

- Оберіть уривок з балади. Запропонуйте дві-три можливі інтонації для відтворення настрою. Оберіть кращий варіант.
- Визначте, яка мелодія може супроводжувати читання тексту.
- Прочитайте текст у супроводі музики.

Змагання двох команд. «Я розкажу вам історію»

- Створіть героїчну пісню (билину, баладу), у якій усе починається пізнім зимовим вечором, коли за вікном завиває хуртовина. Перемагає та група, у якій опис більш поетичний.
- Яка провідна думка балади «Альпухара»?
- Що таке літературна балада?

Узагальнення

Нитка Аріадни

✎ Поетична оповідь про героїчні пригоди, що відбуваються на тлі історичних та легендарних подій, має епічний характер. У Європі Середніх віків вона відома як «пісня діянь», що опісує вчинки відомих в історії персонажів. У Росії й Україні це — билина.

✎ Билина пов'язана з легендарною історією Київської Русі. Серед багатьох інших тем виділяється захист рідної землі від іноземця, іновірця, кочівника. Один із героїв — київський князь. Проте він з'являється тільки в одному-двох епізодах і не відіграє головної ролі.

✎ Героїчна пісня характеризується гіперболізацією (перебільшенням) дійсності. Епічний герой — билинний богатир. Це надзвичайний персонаж, що має «билинну», тобто надлюдську силу і втілює народні уявлення про мужність, мудрість, справедливість, честь, законність, щедрість. У характеристиці героя часто вживається сталий епітет (добрий, мудрий, вірний), яким позначаються його вчинки.

✎ У героїчних піснях опис простору теж гіперболізується. Рівнини, поля, річки, гори здаються величними, під стать богатиру. Небо, сонце, зорі супроводжують його в поході так само, як і величні сили природи (грози, зливи, бурі).

✎ Епічність досягається вживанням гіпербол (перебільшення), анафор (повторення окремих слів).

✎ Балада належить до тих творів, у яких поєднуються епічне і ліричне. Від епосу в ній — сюжет, від лірики — емоційність і напруженість розповіді. Балада народилася в усній формі і лишалася такою досить довго. Це означає, що одночасно існувало кілька варіантів одного тексту. У Середні віки балада набуває усталеного вигляду. З'являються перші відомі поети, які пишуть балади. Основні теми поезії — життя, смерть, природа.

✎ Балада вважається витонченою поезією, бо має власні закони побудови. У кожній строфі балади має бути 8 рядків. Римуються перший — третій, другий — четвертий рядки (абаб) або перший — другий, третій — четвертий рядки (аабб).

«Ну що б, здавалося, слова...»

Що, здавалось би, об'єднує в один розділ билину і баладу? Фольклорна основа, народне уявлення про красу й гідність людських вчинків, любов до ближнього? Так, але їх єднає і уявлення про життя як найвищу цінність, притаманне будь-якому народу, переконання в повазі до ближнього.

Давай помірковано разом: що таке героїзм? Чи потрібен він у наші дні? Яким має бути сьогодні патріот? Що таке Батьківщина? Що породжує в людині відчуття належності до одного народу?

Контексти

Кожен народ має своїх улюблених героїв. Їхні подвиги оспівуються в літературі та в усній народній творчості.

У живописі різних країн тема героїчного захисту рідної землі від загарбників була популярною з давніх-давен. До неї зверталися і давні греки, й німці, і французи, і слов'яни.

Одісей, що натягує тятиву бойового лука.
Ілюстрація до «Поем Гомера», 1885 р.

І. Глазунов. Нічна варта

*Д. Гаррік.
Смерть Артура*

Жан-Жак Шере. Жана д'Арк уїжджає в Орлеан

ГЕРОЇЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ

Десь близько 200 років тому, на початку XIX ст., люди раптом зрозуміли, що вони живуть не так, як у давні часи. Інакше одягаються, інакше розмовляють, використовують інші прикраси й інші предмети вжитку. Інтерес до інакшості виявив і письменник Вальтер Скотт, дитинство якого пройшло в маленькій гористій місцевості, де люди шанували свою відмінність від інших громадян цієї країни й пишалися своїм минулим. Шотландія мала героїчну історію боротьби за незалежність. Вальтер Скотт першим серед письменників зрозумів, що така неповторність і особливість є в історії кожного народу і спробував опоетизувати її у своїх творах.

У цьому розділі

Прочитаєш уривки з роману Вальтера Скотта «Айвенго», який розповідає про боротьбу англосаксів з норманами в XII ст. та усобиці норманів. Перед тобою стане широка панорама життя середньовічної Англії.

Навчишся сприймати великий за обсягом текст цілісно, зрозумієш, що таке історичний колорит, як впливають реальні історичні події на долю людини.

Історичний роман

Історичний роман присвячений подіям минулого, від яких нас відокремлює щонайменше 50–60 років. Історичний роман будується на фактах, документах, на народній пам'яті про давні події та їх учасників.

Героями історичного роману можуть бути як реальні історичні особи, так і персонажі, створені уявою письменника. В історичному романі важливими є історичний і місцевий колорит, які передають загальну атмосферу подій та особливості життя людей у ті давні часи.

Щоб написати історичний роман, письменник вивчає тогочасні документи, працює в бібліотеках, архівах, збирає яскраві свідчення, вчитується в хроніки, літописи, церковні записи. Його увагу привертають промовисті факти з повсякденного життя людей, описи звичаїв, традицій народу тощо. Але найцікавіше відбувається тоді, коли автор вигадує захопливу інтригу, змушує свого героя долати неймовірні перешкоди — і все це в конкретному минулому, на основі історичних документів і фактів. Історичний роман справляє враження невігданості, здається, саме так, або приблизно так, все і відбувалося. Інтерес до цього жанру народився у XIX ст. Письменники-романтики захоплювалися Середньовіччям, духом пригод і змін, який так відрізнявся від одноманітності й сірої буденності їхнього часу. Події тих часів сприймалися як таємничі, захоплюючі — адже документів було обмаль. Отож письменники зверталися до народних переказів і легенд.

Першим європейським романістом-істориком по праву вважається англійський письменник шотландського походження Вальтер Скотт. Його роман «Айвенго» (1819 р.) є взірцем класичного історичного роману. Події у романі відбуваються в Середні віки, коли в Англії правив король Річард. Проте письменник головним героєм обрав не його, а нікому не відомого юного лицаря Айвенго — звичайну людину, яка всупереч своїй волі виявляється втягнутою в потік історії. Герої роману беруть участь у всіх знакових подіях середньовіччя: турнір, війна, облога міста, спалення відьом. Автор використовує подорож Айвенго для ближчого знайомства з людьми різних соціальних верств і різних національних груп. Вальтер Скотт показує своєрідність побутового життя багатих і бідних, саксів і норманів тогочасної Англії і переконує, що історію творять звичайні люди, які кидають виклик своїй долі, зберігають готовність до ризику, до пригод і залишаються вірними королю, життя якого вони рятують.

Запитання

1. Що таке історичний роман? Коли він народився?
2. Який історичний період найбільше приваблював письменників XIX ст.? Чому?

Вальтер Скотт народився в Единбурзі, столиці Шотландії, яка входила до складу Великої Британії. Рід його був давнім, але не зубожілим: батько — юрист, мати — донька професора медицини. Вони любили сина безмежно, а він ріс кволим і хворобливим. Чи не тому дитинство Вальтер Скотт провів на дідовій фермі, де й вібрав у душу тисячі народних легенд та історій, проиятих любов'ю до вітчизни, прагненням свободи. У них поєднувалося реальне й вигадане, звучала гордість за своїх шляхетних героїв. На батькове прохання Вальтер Скотт стає юристом, фахівцем шотландського права, але продовжує захоплюватися фольклором та історією.

У шістнадцять років Вальтер зустрівся з найвидатнішим шотландським поетом Робертом Бернсом. На той час Скотт уже надрукував власну поетичну збірку, але розумів, що ніколи не досягне у поезії висот Бернса. У 1799–1800 рр. Вальтер Скотт працює над виданням збірки шотландських народних балад. У 1805 р. він видає поему «Пісні останнього менестреля» і пізнає перший великий літературний успіх. У 1817 р. виходить роман «Роб Рой», а у 1819 — «Айвенго». Окрислений успіхом, Скотт придбав захарашений маєток і почав будувати замок. У ньому написав свої кращі романи, у ньому й помер. Висаджуючи у парку кущі й дерева, Вальтер Скотт казав: «Мої дуби переживуть мої лаври (тобто літературну справу)». На його рахунку садівника три тисячі верб, стільки ж каштанів та в'язів, дві тисячі кущів шишини. І без ліку улюблених дубів.

Вальтер Скотт увійшов в історію світової літератури як батько історичного роману. Разом із його героями — Робом Роем, лицарем Айвенго, королівським лучником Квентіном Дорвардом зростало не одне покоління читачів.

Твори Вальтера Скотта вплинули не лише на розвиток історичного жанру в художній літературі, а й на новітній роман загалом. І Бальзак, і Пушкін, і Куліш, і багато інших письменників вчилися в нього передавати дух відшумілих часів, вплітати романтичні, пригодницькі й любовні історії в реальну картину великих подій і життєвих потрясень.

ВАЛЬТЕР СКОТТ
(1771–1832)

Історична оповідь пов'язана не тільки з історією, а й з художніми текстами певної історичної доби. Герой блукає світами, шукаючи визнання, потрапляє в небезпечні для життя місця, здійснює героїчний вчинок заради порятунку благородної дами.

Запитання

- Де й коли минуло дитинство Вальтера Скотта? Як це вплинуло на формування інтересу до історичного минулого Шотландії та інших країн Європи?
- Що ти дізнався про захоплення Вальтера Скотта?

(Уривки)

I

У тій мальовничій місцевості веселої Англії, де котить свої води річка Дон, за давніх часів ширилися густі ліси, що вкривали більшу частину пагорбів і долин поміж Шеффільдом і Донкастером.

- Завдяки чому опис місцевості набирає чарівного і романтичного характеру?

Залишки цих величезних лісів і досі бовваніють навколо дворянських замків Вентворт, Ворнкліф-парк і поблизу Ротерхема. За легендою, тут колись перебував казковий вонтлейський дракон; тут відбувалися запеклі битви в пору міжусобних війн Білої та Червоної Троянд; і тут же в давнину збирались ватаги сміливих розбійників, подвиги і діяння яких уславлені в народних піснях.

Саме тут відбувається дія нашої повісті, що ж до часу, то зображувані у ній події припадають на кінець владарювання Річарда I¹, коли повернення короля з тривалого полону видавалося бажаною, але вже неможливою подією для доведених до відчаю підданців, які знемагали від нескінченних утисків вельможного панства.

Дуже нетривким було в той час становище маломаетних дворян, чи, як їх тоді називали, франклінів, які, згідно з буквою і духом англійських законів, повинні були б оберігати свою незалежність від тиранії великих феодалів. Франкліни могли забезпечити собі на певний час спокійне існування, якщо

- Як склалися стосунки маломаетних і заможних дворян?

як це переважно і траплялося, вдавалися до заступництва одного із впливових вельмож їхньої околиці чи входили у його почет, або ж зобов'язувались за угодами про взаємодопомогу і захист підтримувати феодала у його військових оборудках; але в цьому випадку вони повинні були жертвувати своєю свободою, такою дорогою серцю кожного справжнього англійця, і наражалися на небезпеку бути втягнутими в якісь необачні заміри їхнього шанобливого покровителя. З іншого боку, вельможні барони, маючи в розпорядженні могутні й різноманітні засоби утиску і гноблення, завжди знаходили привід для того, щоб цькувати, переслідувати і довести до цілковитого зубожіння будь-кого зі своїх слабших сусідів, хто посмів би не визнати їхньої влади і жити самостійно, гадаючи, що його безпека гарантована лояльністю² та суворим дотриманням законів країни.

¹Річард I Левове Серце (1157–1199) – король Англії, який брав участь у Третньому Хрестовому поході й, повертаючись із нього, потрапив у полон.

²Лояльність (фр. – вірність, чесність) – законслухняність громадянина; підкорення урядові, правителів тощо.

Завоювання Англії норманським герцогом Вільгельмом значно посилило тиранію феодалів і поглибило страждання нижчих суспільних станів. Чотири покоління не змогли змішати воедино ворожу кров норманів та англосаксів чи примирити спільністю мови та взаємними інтересами ненависні одна одній

народності, з яких перша все ще бундючно тішилася перемогою, а друга страждала від наслідків своєї поразки. Після Гастінзької битви³ влада цілком перейшла до рук норманських дворян, які аж ніяк не відзначались поміркованістю. Майже всі без винятку саксонські принци і саксонська знать були або винищені, або позбавлені своїх маєтностей; небагато залишилось і дрібних саксонських власників, за якими збереглися землі їхніх батьків. Королі безупинно прагнули законними і незаконними заходами знекровити ту частину населення, яка відчувала вроджену ненависть до завойовників.

При дворі і в замках вельможного панства, що прагнуло запровадити в себе пишноту придворного звичаю, розмовляли виключно нормано-французькою; тією ж мовою велося судочинство у всіх місцях, де вершилося правосуддя. Одне слово, французька мова була мовою знаті, лицарства і навіть правосуддя, тоді як незрівнянно мужніша і виразніша англосаксонська залишилася для селянства і двораків, що не володіли іншою мовою.

Проте необхідність спілкування між землевласниками і поневоленим народом, який обробляв їхню землю, стала наріжним каменем для поступового утворення діалекту з мішанини французької та англосаксонської мов, розмовляючи яким, вони могли порозумітися. Так поволі виникла теперішня англійська мова, яка щасливо поєднала мову переможців з говіркою переможених, а відтак збагатилася запозиченнями з класичних і так званих південноєвропейських мов.

Я вважав за потрібне подати читачеві ці відомості, щоб нагадати йому, що хоча історія англосаксонського народу після правління Вільгельма II обійшлася без жодних значних подій на кшталт війн чи зазолотів, та все ж рани, заподіяні завоюванням, не загоювалися аж до царювання Едуарда III. Значні національні відмінності між англосаксами та норманами, спогади про минуле і думки про сьогодення роз'ятрювали ці рани і допомагали збереженню межі, що розділяла нащадків переможців — норманів — і переможених саксів.

* * *

Сонце сідало за одну із порослих густою травою просік лісу. Сотні крилатих, приземкуватих дубів, які, можливо, були свідками величного походу давньоримського війська, простягали свої вузлуваті руки над м'яким килимом чудового зеленого дерну. Подекуди до дубів долучались бук, гостродіст і підлісок з різноманітних чагарників, які розрослися настільки густо, що не пропускали скісних променів призахідного сонця; а подекуди дерева розходились, утворюючи довгі, скільки

● *Схарактеризуй становище англосаксів.*

Історичний колорит — наявність у творі, сцені чи описі, а також у мові персонажів прикмет історичного минулого. Це переважно імена історичних героїв, описи старовинних звичаїв, згадки про історичні події тощо; у мові — старовинні слова й вирази.

● *Як виникла сучасна англійська мова?*

Місцевий колорит — використання письменником у художньому творі побутові деталі, діалектні мовні риси та своєрідні пейзажні картини, що допомагають краще передати місце подій і надають зображуваному більшій правдоподібності.

³Гастінзька битва відбулася в 14 жовтня 1066 р. Вільгельм розбив військо англійського короля Гарольда II.

сягає око, алеї, у глибині яких губиться захоплений погляд, а уява створює ще дивовижніші картини предковічного лісу. Багряні промені призахідного сонця, пробиваючись крізь листя, кидали то бліде і тремтливе світло на зламане пагілля і замшілі стовбури, то яскравими та іскристими плямами встеляли дерен...

- Які деталі в описі лісу пов'язані з темою плинності часу?

Двоє людей оживляли цю картину; вони належали, судячи з одягу і зовнішності, до простолюду, що заселяв у ті далекі часи лісові терени західного Йоркширу. Старший із них був чоловіком похмурим і з вигляду лютим. Одяг його складався лише зі шкіряної куртки, пошитої з вичиненої шкіри якоїсь звірини, хутром наверх... Нам залишається тільки відзначити дуже цікаву деталь його зовнішності, яка настільки варта уваги, що її не можна оминати: це було мідне кільце на кшталт собачого ретязя, щільно запаяного на шиї. Воно було достатньо широким, щоб не заважати диханню, та водночас настільки вузьким, що зняти його можна було, лише розпилявши навпіл. На цьому своєрідному комірі було вирізьблено саксонськими буквами: «Гурт, син Беовульфа, вроджений раб Седріка Ротервудського».

- Як вдягалися прості люди в ті часи?
- Які деталі підкреслюють історичну вірогідність у зображенні людини?

Брати Лімбург.
Місяць листопад
(фрагмент мініатюри)

- Які деталі на картині пов'язують зображене з минулиною?

Біла свинопаса (бо власне таким був фах Гурта) сидів чоловік, котрий виглядав років на десять молодшим від першого. Його вбрання нагадувало одяг свинопаса, проте вирізнялося деякою вигадливістю і було пошите з ліпшого краму...

На руках у цього чоловіка були срібні браслети, а на шиї — срібний нашійник з написом «Вамба, син Безмозкого, раб Седріка Ротервудського»...

На ногах він мав щось на зразок черевиків, що з них один був червоний, а другий — жовтий. На голові в нього був ковпак з причепленими балабончиками, подібними до тих, що їх вшпають на мисливських соколів. По шапці з дзвіночками, а також по пришелепуватому і водночас хитро-

- Як поєднуються між собою зовнішність персонажа і його заняття?

му виразу обличчя Вамби можна було здогадатися, що він один із тих домашніх клоунів чи блазнів, котрих багаті люди тримали в себе вдома для забави, щоб якось згайнувати час...

Вони бесідували англосаксонською говіркою, якою, як уже згадувалось раніше, на той час розмовляли в Англії всі нижчі верстви, за винятком норманських воїнів і найближчого почту феодалних володарів.

— Святий Вігольде, проклени цих чортових свиней! — пробурчав свинопас після даремних спроб зібрати стадо, яке розбіглося, пронизливими звуками сурми...

— Ніж теревені верзти, прислухайся-но — хтось верхи сюди їде, — прошепотів Вамба.

— А тобі не однаково, хто там ще? — запитав Гурт, що встиг тим часом зібрати своє стадо, женучи його вздовж однієї з похмурих просік.

— Ні, я повинен побачити цих вершників, — заперечив Вамба. — Можливо, вони їдуть із чарівного царства з дорученням від короля Оберона⁴...

● Як мова персонажів вказує на їхнє соціальне становище?

II

[Пастухів наздоганяють вершники на чолі з пріором⁵ Еймером. Вони шукають дорогу до замку їхнього господаря Седріка. І хоча пастухи вказують їм не той напрямок, подорожні дістаються до замку з допомогою прочанина, який назвався тутешнім жителем, що повертається з хрестового походу.]

III

У залі, височінь якої зовсім не пасувала до її надзвичайної довжини та широчини, стояв довгий дубовий стіл з грубо обтесаних, ледве виструганих дощок; на ньому було подано вечерю. Сволоки та крокви даху, вшитого дошками та соломкою, відділяли внутрішні помешкання від неба.

У кожнім кінці зали було по величезному камінові, але димарі були складені дуже невміло, і димові вільно було стелитися по кімнаті. Від вічного чаду крокви та сволоки похмурої зали зчорніли і звязали чорним шаром. По стінах кімнати розвішана була вояцька та мисливська зброя; половинчасті двері по кутках вели до інших помешкань великої будівлі.

Інші частини оселі мали на собі відбиток тої грубої простоти саксонської доби, простоти, що в ній так кохався й пишався з неї Седрік. Долівка була з глини, мішаної з землею, й так втоптана, що зробилася зовсім тверда, як ото на наших токах. Чверть підлоги була вища на один ступінь, і це місце, що його звали естрадаю, було призначене для найголовніших з членів родини та

В. П. Слаук.

Ілюстрація до роману
В. Скотта «Айвенго»

⁴Оберон — казковий король духів.

⁵Пріор, абат — настоятель монастиря, абатства.

- Які деталі в описі приміщення передають місцевий колорит?
- У чому полягає особливість саксонського побуту?

найпочесніших одвідувачів. Стіл у цій частині застелено було червоним сукном, на естраді стояли важкі фотелі та стільці з різьбленого дуба, а над ними підносився суконний намет, що захищав почесні місця від негоди, надто від дощу, що місяцями проходив крізь кепсько вшитий дах.

Стіна на всю широчінь естради була покрита завісами, а долівка застелена килимом; і те й друге було оздоблене барвистою вишивкою. Поза естрадою не було намету; кепсько вимашені стіни були голі, на чорній земляній долівці не було килима, на столі — жодної скатертини, і замість стільців стояли незграбні важкі лави.

Біля столу, саме посередині, стояло два фотелі, трохи вищі від решти, — для хазяїна та хазяйки дому, які пильнували того, щоб гостей добре приймали та частували... На одному з цих фотелів сидів Седрік...

З обличчя володаря замку було видно, що в нього щира, але запальна та нетерпляча вдача. Це був чоловік середній на зріст, плечистий, з довгими руками і дужий, як людина, що звикла до труднощів мисльвського життя або до війни.

Його широке, сміливе обличчя, великі блакитні очі, що мали щирий, відвертий вираз, чудові зуби і гарної форми голова надавали йому простодушного вигляду, який часто-густо можна спостерігати у людей нервових та запальних. Весь він був немов напogотові. Його довге золотаве волосся з проділом від маківки до чола було зачесане на обидва боки і падало аж до пліч. Сивина була мало помітна, хоча Седрікові вже минав шостий десяток.

Убрання його складалося з ясно-зеленої туніки, облямованої навколо шії та по рукавах білячим хутром. Ця туніка була вдягнена поверх спіднього вбрання, що щільно прилягало до тіла; штани йшли лише до колін, коліна ж були голі. На ногах він мав постолі, як у селян, але з кращого матеріалу; вони застібувалися спереду золотими застібками. На руках він носив золоті обручки, а навколо шії — нашійник з того ж дорогоцінного металу. Стан його підперезано поцвяхованим поясом, а за поясом він мав короткого, прямого, на два боки гострого шпичастого меча. За фотелем висіла підбита хутром керея⁶ червоного сукна та розшитий капелюх з такого ж сукна, що доповнювало вбрання багатого поміщика. Короткі вила з широкою блискучою крицевою клюгою⁷ були притулені до спинки його фотеля. Вони були йому, коли він виходив з дому, і за ціпка, і за зброю, залежно від обставин.

Кілька челядників дивилися йому в очі й чекали на накази. Тут-таки були три великі кошлаті хорти й стільки ж дойд⁸. Собаки нетерпляче чекали на вечерю...

Кадр із фільму «Балада про мужнього лицаря Айвенго», кіностудія «Мосфільм», 1982 р., тут і далі

- Які риси є визначальними в характері Седріка?
- Чим вирізняється одяг Седріка?

⁶Керея — довгий плащ, часто з капюшоном.

⁷Клюга — металевий наконечник.

⁸Дойда — мисльвський собака-шукач.

Раптом почувся звук рога... [Слуга повідомив], що пріор Еймер Жорвоський та добрий лицар Бріан де Буа-Гільбер, командир хороброго й шановного ордену хрестоносців⁹, з невеликим почтом прохають гостинності та нічлігу, — вони заблудилися, їдучи на турнір, що має за два дні відбутися недалеко Ешбі-де-ла-Зуш.

— Еймер, пріор Еймер... Бріан де Буа-Гільбер! — пробурчав Седрік. — Обидва нормани... Проте норман чи сакс, — це однаково. Ротервуд нікому не відмовляє в гостинності. Ми раді гостям, якщо вони вже вирішили спинитися тут — хоч краще було б, коли б вони проминули мій замок. Але ж не можна ляяти тих, хто просить ночівлі та вечері. Піди ж, Гіндеберте, — мовив він, звернувшись до одного з челядників, шафаря¹⁰, що стояв позад нього з білою палицею в руках, — візьми з собою шістьох челядників та проведи подорожніх до кімнат для гостей. Подбай за їхній почет, їхніх коней та ослів. Скажи їм, що Седрік сам вийшов би їм назустріч, якби не був зв'язаний обітницею ніколи не сходити зі свого місця більш як на три кроки назустріч тим, у кого в жилах не тече кров саксонських королів. Іди, зроби все, що треба. Хай вони не зможуть сказати, що саксонський мугир¹¹ бідний та скупий!..

IV

Гості причепурилися, вдягли краще своє вбрання, що виблискувало коштовним камінням, та дороге взуття. Надто змінилася хрестоносцева зовнішність, і в новому своєму вбранні він здавався ще чванливіший.

Позаду цих осіб поштиво йшов їхній почет, а трохи далі — прхідник, що мав вигляд звичайнісінького прочанина. Плащ з кострубатой чорної тканини був йому за одяг. Грубезні постолі з ремінням на голих ногах, широкій, великий капелюх з пришитими до його крисів черепашками закінчували його одяг; у руках він мав ціпка з залізним наконечником та пальмовою гіллячкою коло держака. Він зайшов до зали тихесенько, останній в юрбі, підійшов до лави, що стояла біля самого димаря одного з камінів, і, здавалося, почав сушити свій одяг.

Седрік підвівся й зустрів гостей як люб'язний, але свідомий своєї неабиякої гідності господар... Рухом руки запросив гостей зайняти два фотелі, поставлені обк його фотеля, хоч трохи нижче, — і зробив знак, щоб давали вечеряти...

— Перед вами скромна вечеря — хай щирість господарева буде за присмаку до вбогої їжі.

Але їжа, подана на стіл, зовсім не потребувала, щоб господар прохав вибачити його. На нижньому, простішому столі стояла свинина, приготована різними способами, м'ясо оленяче, козяче та заяче, різні сорти риби, пироги й різне варення з овочів та меду. Було ще сила дрібної дичини, — подавали її

● Про що свідчать деталі в одязі середньовічної людини?

● Як виглядав провідник?

⁹Орден лицарів Храму Тамплієрів — напівчвернечий, напіввійськовий орден. Заснований у 1118–1119 рр. у Єрусалимі.

¹⁰Шафар — ключар, економ.

¹¹Мугир — неотеса, груба людина.

не на блюдах, а на невеликих дерев'яних рожнах; пажі та челядники підносили її кожному гостеві, і той різав собі скільки хотів. Біля кожної особи великого сану стояв срібний келих; за звичайним столом пили з великих рогів.

Брати Лімбург.

Місяць січень (фрагмент)

- Які художні деталі передають своєрідність прийому гостей у Середні віки?
- Які особливості є в одязі зображених на мініятурі людей, на що вони вказують?

Скоро почали вечеряти, як шафар, раптом піднісши свою палицю, голосно промовив:

— Увага! Місце леді Ровені!

Бокові двері в горішньому кінці зали відчинилися, й Ровена, в супроводі чотирьох служниць, увійшла до зали. Седрік, здивований і, мабуть, не дуже задоволений, що його вихованка з'явилася привселюдно, поспішив їй назустріч і, додержуючи всіх належних церемоній шанобливого етикету, підвів її до високого фотеля, що стояв праворуч від його місця й призначений був для господині дому. Побачивши її, всі підвелися. Вона відповіла на привітання мовчазним уклонем і сіла на своє місце за столом.

- Як зустрічають жінку?

Бріан де Буа-Гільбер не зводив очей з чарівної саксонки.

Ровена була висока на зріст і надзвичайно струнка. Ясні блакитні очі під густими темними бровами надавали їй особливого виразу, лагідного й водночас величного. Розкішне її волосся, каштаново-русяве на колір, було вигадливо завито у незчисленні пуклі; при цьому, безперечно, мистецтво намагалось допомогти природі. Ці пуклі, обвішані коштовним камінням, вільно розсипалися по плечах, доводячи шляхетність походження дівчини. Золотий ланцюг, що до нього було причеплено ладанку з того самого металу, висів на шиї. На своїх голих руках мала вона обручки. Одягнена вона була у нижню спідницю та світло-зелену шовкову камзолу. Поверх цього вона мала довге й широке вбрання, що висіло аж до

- Яка була на вигляд леді Ровена?

підлоги, з широкими рукавами, що доходили ліктів. Вбрання було кармазинове¹² на колір, з найтоншою бавовняної матерії. Гаптований золотом шовковий серпанок був прип'ятий до коміра й міг за бажанням затуляти обличчя й груди — за іспанською модою — чи то обгортати гарними брижами плечі...

Воротар, з'явившись [сповістив], що якийсь незнайомий коло воріт благає пустити та прийняти його.

— Хай увійде, хто б він не був! — сказав Седрік. — Така негодяна ніч, як ця, примуше навіть диких звірів слухняно збиратися до купи та шукати притулку в людини, їхнього смертельного ворога, щоб не загинути від бурі. Пильнуй, Освальде, щоб йому дали все, що треба!..

Невідомий художник.
Мініатюра XV ст.

V

Освальд повернувся, прошепотів на вухо своєму господареві:

— Це єврей, він зве себе Ісааком з Йорка; чи повинен я пустити його до зали?

— Діво Маріє! — вимовив абат, перехрестившись. — Невірний єврей наблизиться до мене!

— Що? — скрикнув хрестоносець. — Єврей за моєї присутності! Цього я не можу дозволити.

— Сказати по честі, — зауважив Вамба, — помітно, що хрестоносці прихильні до єврейських грошей, та щось не дуже люблять самих євреїв.

— Тихше, шановні гості, — сказав Седрік, — моя гостинність не може зважати на це. До того ж я нікого не примушую розмовляти чи їсти вкупі з ним. Дайте йому окремого стола й нагодуйте або хай він сяде разом з чужоземцями в чалмах.

— Пане бароне, — заперечив лицар, — мої сарацинські полонені — щирі мусульмани й так само гребують товаришувати з євреями, як і перший-ліпший християнин.

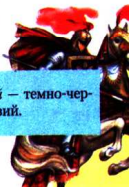
— Правду кажучи, — сказав Вамба, — я не розумію, чому Магометові прихильники мають право на перевагу перед народом, що його колись обрав сам Бог.

— Цить! — сказав Седрік, — ось він іде!

Залякано, із засоромленими уклониами ввійшов високий, худорлявий старий чоловік. Риси його обличчя виразні та правильні, орлиний ніс, гострі чорні очі, високе, все в зморшках, чоло, довге сиве волосся й борода справляли гарне враження.

Одяг незнайомого, що багато потерпів від негоди, складався з простого рудуватого плаща з багатьма згортками; під ним була темно-червона туніка. На ногах були великі, обшиті хутром чоботи, а навколо

¹²Кармазиновий — темно-червоний, малиновий.

- Що привертає увагу в описі єврея? Яким є ставлення до нього в замку?

стану пояса, що на ньому висів невеликий ніж та скринька з приладдям, щоб писати, — але ж чоловік цей не мав жодної зброї. На голові був високий чотирикутний жовтий капелюшок своєрідного вигляду, що його наказано було носити євреям, щоб відрізнитися від християн. Він смиренно зняв його, входячи до зали.

Седрік холодно кивнув головою у відповідь і показав йому на нижній кінець столу, де, проте, ніхто не хотів звільнити йому місце.

Ісаак розгублено стояв посеред зали, аж доки прочанин, що сидів коло каміна й соромився за те, як зустріли єврея інші, поступився йому своїм місцем і сказав:

— Старий, сідай-но сюди, мій-бо одяг висушений, і я задовольнив свій голод, ти ж весь змок і голодний.

Це мовивши, він позгрібав та роздмухав жар від дров, що вже догоряли у каміні, взяв з великого столу миску з гарячою стравою та шматком вареної козлини, поставив її на стіл, що за ним вечеряв сам, і пішов в інший куток зали, ближче до горішнього краю стола.

Абат з Седріком тим часом все говорили про полювання; леді Ровена розмовляла з однією своєю служницею, а чванливий хрестоносець, дивлячися то на єврея, то на саксонську красуню, глибоко поринув у свої думки...

— Випиймо, пане лицарю, по келиху; налийте келиха й абатові, — і я озирнуся років на тридцять назад та розповім вам щось інше. Хоч який був би за тих часів Седрік-Сакс, англійська його мова не потребувала вишуканих висловів французьких трубадурів¹³. Поля боїв можуть сказати вам, чи далеко було чути войовничий крик саксів у лавах шотландського війська за пам'ять хоробрих, що билися там. Вип'ємо, гості мої. Та вже немає на світі наших бардів, — казав далі він, — подвиги наші забуті, бо ж замість них прославляються тепер подвиги іншого племені; наша мова, навіть ім'я наше швидко гинуть, і сумує за цим лише один, всіма залишений старий. Виночерпцю, наливай келихи... На честь міцних у бою, кращих та найхоробріших у Палестині з-поміж усіх вояків святого хреста.

— Не годиться відповідати на це тому, хто носить цього знака, — сказав сер Бріан де Буа-Гільбер, — але ж скажіть, кому з хрестоносців, крім зв'язаних присягою лицарів Святого Гроба, належить пальма першості?..

— Невже, — спитала леді Ровена, — в цілому англійському війську не було жодного лицаря, що його ім'я гідне було б честі стояти поруч імен хрестоносців-церковників?

— Даруйте, леді, — сказав де Буа-Гільбер, — монарх англійський дійсно привів із собою військо хоробрих вояків, але ж вони були нижчі за тих, що їхні гриди завжди являли твердиню захисту Святої Землі.

- За чим шкодує Седрік?

¹³Трубадур — мандрівний поет-співець.

— Вони не були нижчі ні від кого, — сказав прочанин, що стояв гак близько, щоб усе чути, і прислухався до розмови з помітною нетерплячкою. — Я кажу, — повторив прочанин твердим та дужим голосом, коли всі з несподіванки обернулися, — що англійські лицарі не були нижчі ані від кого, хто тільки бився за Святу Землю. Кажу тому, що я бачив, як сам король Річард та п'ять лицарів його на турнірі після повоювання Сен-Жан д'Акра¹⁴ викликали до бою супротивників. Я сам бачив, як того дня кожний з тих лицарів тричі виходив на герць і кидав додолу трьох супротивників. Додам до цього, що семеро з тих, хто нападав, були хрестоносці-церковники... сер Бріан де Буа-Гільбер добре знає, що я кажу щиро правду...

[Прочанин розповідає про короля й п'ятьох його лицарів.]

— Шостий, — помовчавши, повторив прочанин, немов поволі пригадуючи його ім'я, — шостий був лицар меншої слави й не такою високого рангу, і прийнятий він був до цього гідного оточення не стільки щоб допомагати, скільки щоб збільшити їхню кількість... Ім'я його не убереглося в моїй пам'яті.

— Пане прочанине, — зневажливо промовив сер Бріан де Буа-Гільбер, — ви лише вдаєте, що забули, бо ж ви зуміли перелічити силу всіляких подробиць. Та це лукавство нічим не стане вам у пригоді — занадто-бо пізно ви з нього скористалися. Я назву лицаря, спис якого через простий випадок та необачність мого коня скинув мене додолу: то був лицар Айвенго. З усіх шести лицарів він, відповідно до своїх років, здобув найбільшої слави на турнірі. Та ще скажу привселюдно, що, якби він був в Англії й наважився повторити на турнірі, який має бути цього тижня, сен-жан-д'акрський виклик, я верхи й з тією зброєю, що на мені, дозволив би йому мати перевагу щодо зброї — й спокійно чекав би на те, що буде...

Здавалося, протилежні почуття боролися в Седрікові, і це примушувало його мовчати під час суперечок.

Челядники, що на них ім'я шостого лицаря, здавалося, справило майже електричний вплив, сиділи і, наче не розуміючи, дивилися на свого господаря.

● Що стало виявом великого роздратування хрестоносця?

● Що ти дізнався про Айвенго? Хто розповів історію?

● Як реагують присутні на ім'я Айвенго? Про що це свідчить?

¹⁴Сен-Жан д'Акр — фортеця в Сирії, де точилися бої між хрестоносцями і сарацинами.

Спостереження

- Які конкретні історичні події згадуються у творі? Які є вказівки на час і місце дії?
- Чи можна на основі прочитаного розповісти, у якій місцевості відбувалися події, та описати їх? Чи можна співвіднести місце дії з сучасною географічною картою Англії?
- Які вірогідні (майже документальні) відомості про життя короля і королівства подаються в тексті, зокрема про конфлікт англосаксів і норманів?

Аналіз

Щоб докладно описати героя, автор використовує епітети, порівняння, гіперболи. Вибір художніх засобів залежить від авторської позиції щодо героя, тож, аналізуючи їх, можна зробити висновки про ставлення автора до персонажа (симпатія, співчуття, зневага тощо).

- Панорама середньовічного життя**
- Представники яких суспільних станів, характерних для середньовіччя, згадуються у творі? Що повідомляється про феодалів, рабів, слуг?
 - Як соціальне становище героїв позначається на їхній зовнішності, одязі та манері говорити?
 - Як уявлення склалися в тебе про середньовічну гостинність?
 - Яку роль відіграє мова у творчій історичного колориту оповіді?
 - Що особливого ти завважив у описі пейзажу?
 - Як доповнюють описи роману твої знання з історії Середніх віків?
- Терпимість у романі**
- Чому Седрік запросив подорожніх у замок?
 - Знайди в тексті сцену появи норманів та Ісаака. Як відреагували герої на появу єврея?
 - Які риси характеру Айвенго проявилися в цій сцені?

Як характеризувати художній образ

Не можна підмінювати характеристику образу переказуванням змісту подій, у яких брав участь персонаж.

Найкраще використовувати заздалегідь дібрані цитати.

Основні орієнтири для відповіді:

- 1) головним чи другорядним є персонаж;
- 2) вік, стать, портрет (за текстом);
- 3) риси характеру та форми їх виявлення;
- 4) допомагає чи шкодить, сприяє чи заважає іншим персонажам;
- 5) яка його участь у розвитку подій;
- 6) як оцінює події та інших героїв;
- 7) як його характеризують інші дійові особи;
- 8) ставлення автора до цього героя;
- 9) твоє особисте ставлення до персонажа: оцінка його зовнішності, вчинків, життєвої позиції.

Портрет — зображення в художньому творі зовнішнього вигляду, постави, рухів, виразу обличчя, людини, її одягу, взуття тощо. Портрет може бути докладним, розгорнутим, фрагментарним, неповним, а може спиратися лише на одну-єдину художню деталь, яка передає сутність людини, її внутрішній світ.

Опис і характер персонажів

- Яким ти уявляєш характер прочанина (Айвенго)? Які риси, зазвичай притаманні лицарям, ти спостеріг у розповіді про цього героя?
- Що ти можеш розповісти про неповторність зовнішності, одягу, манеру поведінки леді Ровени?
- За поданим у творі портретом Ісаака визнач єврейське ставлення до персонажа та окресли становище євреїв-лихварів у тогочасному суспільстві.

VI

[Після ночівлі в замку Айвенго супроводжує Ісаака до Шеффілда. Ісаак обіцяє лицареві допомогти придбати обладунок для лицарського турніру.]

VII

Становище англійського народу за тих часів було тяжке. Король Річард був відсутній. Він перебував у полоні в зрадливого та жорстокого герцога австрійського. Ніхто не знав про місце його ув'язнення; доля його лишалася майже невідома більшості його підданців, що тоді саме зазнавали нестерпного гніту від усіляких поневолювачів.

● *Яка доля спіткала короля Річарда?*

Принц Джон, у спілці з Філіппом Французьким, смертельним ворогом Річардовим, використовував увесь свій вплив на герцога австрійського, аби продовжити полон брата свого Річарда, що йому він так багато завдячував. Джон тоді зміцнював свою партію в королівстві, маючи на меті на випадок, якщо помре король, боротися за королівську корону із законним спадкоємцем. Він і захопив її. Легковажному, розпусному та віроломному Джонові легко пощастило притягти до себе та до своєї партії не лише тих, хто мав причини боятися Річардового гніту за злочинства, скоєні під час його відсутності, але також і численних шукачів пригод, що, повернувшись з хрестових походів на батьківщину, розтративши своє майно й загартувавшись у боях та знегодах, поклали всі свої надії на те, що кожному з-поміж них пощастить увірвати й собі шматок у розгардіяші громадянської війни.

● *Як автор характеризує принца Джона?*

До всього цього треба додати також і силу розбишак з найбідніших верств населення, доведених до відчаю пригніченням з боку феодалного дворянства та суворими лісовими законами. Вони об'єднувались у величезні ватаги й панували в сусідніх лісах та пустирях. Самі барони, зробивши кожний із свого замку щось подібне до фортеці та граючи роль царків у своїх володіннях, ставали на чолі ватаг, не менш беззаконних та так само небезпечних, як і ватаги найзавзятіших грабіжників. А до того ж, у країні поширилась небезпечна пошесть, що все посилювалася завдяки жадливим умовам життя злидарів. Хвороба забирала силу-силенну жертв; ті, кого вона лишала живими, заздрили тим, хто вмирав, бо смерть звільняла їх од майбутнього страждання.

● *Якими були наслідки міжусобиць для країни?*

● *Від чого страждав народ?*

Незважаючи на все це, майже все населення брало участь у турнірах. Черговий турнір був призначений в Ешбі в графстві Лестерському. Туди мали приїхати найславніші лицарі; гадали, що там буде й сам принц Джон. Юрби людей різного звання поспішали призначеного ранку до місця лицарських змагань.

● *Кого допускали до участі в турнірі?*

● Як на турнірі облаштовувалися місця для глядачів?

Вибране на це місце було своєрідне. На взліссі, за милю від міста Ешбі, був великий луг, вкритий чарівною зеленню й оточений з одного боку лісом, а з другого — купками дубів, що з них деякі були надзвичайно високі. Поле це, немов спеціально створене для воєнного змагання, переходило, поступово знижуючися з усіх боків, у рівенький моріжок, огорожений міцним тином... Огороджене місце мало форму видовженого чотирикутника, що його кути були помітно округлені для більшої вигоди глядачів.

З протилежного боку арени були влаштовані тимчасові галереї, вистелені килимами та вишитими матеріями, з подушками, щоб сидіти. Ці місця призначалося дамам та дворянам, що мали приїхати на турнір. Вузьке місце поміж цими галереями та ареною призначене було вільним селянам.

Решта глядачів містилася на широких дерев'яних лавах, спеціально на те зроблених...

Середня частина галереї, — зі східного боку арени, саме навпроти місця, де мали битися лицарі, — підвищувалася над усім місцем турніру. Тут стояла споруда на взірць трону з наметом, багатоздобленим королівськими гербами. Навпроти королівської галереї на західному боці арени була інша така сама висока галерея, оздоблена хоч і не так блискуче, як принцова галерея, та все ж дуже розкішна. Юрба пажів та молодих дівчат, найкращих, яких лише можна вибрати, у блискучім кокетливім зеленім та рожевім убранні оточувала трон, оздоблений тими самими кольорами. Це був трон для цариці кохання та вроди.

● У чому виявлялася повага до жіночої вроди?

Але ж ім'я тієї, кому судилося бути за цю царицю, ніхто ще не міг відгадати.

Тим часом глядачі поспішали сісти на місця відповідно до свого звання. При цьому були й сварки з приводу місць...

У супроводі блискучого почту, в розкішному червоному вбранні, шитому золотом, з соколом на руці Джон на сірому гарячому коневі скавав по арені на чолі своєї веселої компанії.

Принцову увагу притягло викликане сутичкою між Ісааком і його супротивником хвилювання, що ще не встигло вщухнути. Він відразу впізнав єврея, та ще більшу увагу його збудила Ребечина врода.

Справді, Ребекка була гідна, щоб її порівнювали з англійськими найгордовитішими красунями. Вона була в східному вбранні. Жовтий шовковий тюрбан¹⁵ надзвичайно личив їй, бо обличчя вона мала смагляве. Блиск очей її, шляхетні обриси брів, гарний орлиний ніс, білі, мов перлини, зуби та густі хвилі чорного волосся, що дрібними кучерями спало на чудову шию та груди, легкий серпанок з найрозкішнішого перського шовку, розшитий по червоному полю немов живими квітками, — все це робило її справді чарівною. Діамантове намисто, найкоштовніші

● Як описується Ребекка? Хто її бачить такою?

¹⁵Тюрбан — головний убір з легкої тканини, обмотаної навколо тюрбетейки.

сережки, страусове пір'я, причеплене до тюрбана застіркою з діамантами, оздоблювали її вбрання.

— Присягаюся Авраамовою лисиною, — скрикнув Джон, — ця єврейка є живий зразок тієї красуні, що через її чари збожеволів цар Соломон... Хто вона, Ісаак? Жінка твоя чи дочка, ця східна гурія¹⁶, що ти її тримаєш під руку?

— Це доня моя, Ребекка, якщо буде така ваша ласка, — відповів, низько вклоняючися, Ісаак...

— Та дочка чи жінка, — сказав Джон, — вона мусить мати перевагу, відповідно до її вроди та твоїх заслуг. Хто сидить там нагорі? — казав він далі, дивлячися на галерею. — Саксонські мужики? Геть їх! Хай потиснуться й дадуть місце євреєві та його гарній дочці!

Ті, хто сидів на галереї і до кого була звернена ця образлива, груба промова, були родина Седріка-Сакса та його друга й родича Адельстана Конінгсбурзького, що походженням своїм від останніх англійсько-саксонських королів здобув особливу увагу саксів північної Англії, але був нерішучою та млявою вдачею.

До нього саме й звернувся принц зі своїм грубим та зневажливим наказом.

Не рухаючися з місця, Адельстан широко розкрив свої великі сірі очі та витріщив їх на принца...

— Саксонський свинопас чи спить, чи не розуміє мене. Уколи його списом, де Брасі, — сказав він лицареві, що їхав за ним, начальникові загону найманих вояків...

Наказ цей викликав нарікання навіть у почті принца Джона; але де Брасі, якому його професія не дозволяла знати найменшої делікатності в поводженні, простяг свого довгого списа над тим місцем, що було поміж галереєю й ареною, і виконав би принцового наказу, перш ніж Адельстан слабодухий встиг здогадатися оступитися від зброї.

Та в цю мить Седрік, такий самий рішучий, який був млявий його товариш, витяг із швидкістю блискавки короткого свого меча та одним ударом відтяв вістря від ратища. Гнів заляв кров'ю обличчя принцові Джонові. Він люто вилаявся і був уже готовий перейти від погрози до насильства, і лише почет, що скупчився коло нього, благаючи його заспокоїтися, та бурхливий крик юрби, що захопленими оплесками зустріла сміливий Седріків учинок, утримали його від цього. Принц оглядався обурено, немов вибираючи собі менш небезпечну жертву, і зустрів твердий погляд селянина, що з ним був посварився Ісаак. Принц гордовито глянув на нього й, бачачи, що той все плеще Седрікові, спитав його, чому він такий радий.

— Я завжди радий, — відповів селянин, — коли бачу влучний постріл або спритний удар.

● *Яке ставлення автора до слів принца Джона щодо англосаксів?*

● *Як характеризує Седріка його вчинок?*

¹⁶Гурія — у мусульманській міфології — надзвичайно вродливі, вічно юні діви, що живуть у раю і втішають праведників.

— Справді? — спитав принц. — Отак, я гадаю, й сам ти завжди вмієш улучити, куди треба?

— Якщо ціль і віддаль будуть варті стрільця — звичайна річ, влучу, — відповів селянин.

Його відповідь примусила принца Джона зніяковіти.

— Присягаюся, — сказав він, — ми випробуємо його власну спритність, якщо він так щиро вихваляв спритність інших.

— Я не ухилився від випробування, — спокійно відповів селянин.

Геральдика — закована у кольорах, фігурах, геометричних формах система знань про походження можливої аристократичної родини (її герб). Герб передавався у спадок без змін. Зображення на гербі виготовлялися тільки з емалі (фініфті), металу та хутра. Використовували емалі червоного, пурпурового, зеленого, чорного, лазурового кольорів; два метали (золото і срібло) та два види хутра (білка та горностай).

VIII-XI

[На лицарському турнірі зустрічаються сакси і нормани. Нормани здобувають короточасну перемогу. З появою лицаря, на щиті якого був зображений вирваний з коренем молодий дуб, а під ним напис «Desdichado» (Позбавлений Спадщини), перемога дістається саксам, а королевою обирають леді Ровену.]

XII

Перші прийшли вранці на арену маршали¹⁷ із своїми помічниками та герольди; вони мали записувати імена лицарів, що хотіли взяти участь у змаганнях, а також і ту партію, в лавах якої вони хотіли битися.

За статутом лицар Позбавлений Спадщини мав стати на чолі однієї партії, а Бріан де Буа-Гільбер, визнаний напередодні за другого після переможця вояка, — на чолі другої.

Спільні турніри, коли всі лицарі билися разом, у загальній сутичці, були набагато небезпечніші, ніж окремі змагання; проте лицарство тієї доби дуже кохалося в них.

...За знаком герольдів запала тиша, вони прочитали турнірні правила, що мали на меті хоч скількись зменшити небезпеку цього дня; така пересторога була тим потрібніша, що бій мав одбуватися на вигострених мечах і гострих списах.

Зважаючи на це, лицарям було заборонено колоти мечами, вони мали право лише бити. Дозволялося вживати з власної охоти булави чи сокири, але кинджал був заборонений; лицар, скинутий з коня, міг відновити бій пішки з супротивником, що теж мусив на цей випадок зійти з коня, але тоді вершники вже не мали права нападати на нього. Якщо якомусь лицареві щастило загнати свого

супротивника на край арени, так що він сам або ж його зброя торкалися бар'єра, тоді такий супротивник був зобов'язаний визнати себе за переможеного, а зброю його разом із конем віддавалося переможцеві. Бій мав припинитися, скоро принц Джон кине свого жезла: це була друга пересторога, що її вжива-

• **Яке озброєння мали лицарі?**

¹⁷Маршал — тут: королівський слуга, що наглядає за кіньми.

ти у таких випадках, щоб запобігти марному кровотолиттю за занадто довгого бою. Лицар, який порушив турнірні правила або ж інакше зламав закони шляхетного лицарства, мав бути роззброєний, посаджений з перекинутим щитом верхи на тин і привселюдно висміяний — така була кара за негідні лицаря вчинки.

...Лицарі виїхали струнками лавами з обох боків на середину арени, виладналися у дві лінії, одні навпроти одних. Ватажок кожної партії був посередині передньої лінії...

Ватажки билися напрочуд. Ні Бріан де Буа-Гільбер, ані лицар Позбавлений Спадщини не могли розшукати поміж супротивників вояка, рівного кожному з них силою. Запалені взаємною ворожнечею, вони весь час намагалися зіткнутися один з одним...

...Хрестоносець та лицар Позбавлений Спадщини зустрілися, врешті, віч-у-віч з усією лютістю, що їй могла їм навіть смертельна ворожнеча, поєднана з прагненням до слави. І кожний з них так спритно відбивав удари чи нападав сам, що глядачі мимоволі одноставно скрикували із захоплення та здивування...

Цієї хвилини загін лицаря Позбавленого Спадщини програв справу...

...Несподівана подія змінила цілий хід бою.

На боці лицаря Позбавленого Спадщини був якийсь вояк у чорному панцері, на величезному вороному коні, міцний і могутній на вигляд, так само, як і його кінь. Цей лицар, що не мав жодного девізу на своєму щиті, досі майже не брав участі в бою, немов зовсім не цікавлячися його наслідками...

Встромивши остроги у свого зовсім ще свіжого коня, він полетів на допомогу ватажкові швидко, мов блискавиця, скрикнувши громовим голосом: «Позбавлений Спадщини, йду на підмогу!»

Він встиг саме вчасно — ще хвилина, й було б запізно, бо ж тоді, як лицар Позбавлений Спадщини бився з хрестоносцем, Фрон де Беф мчав на нього з піднесеним мечем. Але Чорний Лицар попередив його, ударивши його по голові, й Фрон де Беф гепнув об землю.

Після цих подвигів, не звертаючи жодної уваги на вітальні вигуки, Чорний Лицар знову зробився млявий та байдужий до всього. Він спокійно відїхав до північного краю арени, лишаючи своєму ватажкові можливість самому порішити з Бріаном де Буа-Гільбером.

Тепер це була вже не дуже важка справа: хрестоносців кінь схопив кров'ю й не міг витримати сутички з лицарем Позбавленим Спадщини...

— Лицарю Позбавлений Спадщини, — сказав принц Джон, — якщо ви все ще стоїте на тому, щоб ми лише під цим ім'ям знали вас, ми вдруге вшануємо вас як переможця цього турніру й визнаємо

• Які були правила лицарського турніру?

• Чого прагнуть лицарі, які беруть участь у турнірі?

• Який на вигляд Чорний Лицар? Що особливого в його поведінці?

• Які подвиги вершить Чорний Лицар?

за вами право дістати з рук цариці кохання та вроди почесний вінець, що на його ваша відвага справедливо заслуговує.

Лицар низько й граційно вклонився, та не відповів ані словом.

- *Хто керує розвитком подій після турніру?*

- *Як автор описує вроду лицаря?*

Маршали провели його під шалені вигуки захоплення всіх присутніх до підніжжя того трону, де сиділа леді Ровена.

Тут лицар став навколішки... Ровена велично підвелася зі свого місця й уже готова була покласти вінець лицареві на шолом, як маршали одногосноно скрикнули:

— Не так, не так! Голова мусить бути непокрита!

Лицар вимовив щось ледве чутно, слова його невразно прозвучали під його шоломом. Він, здавалося, не хотів, щоб з нього зняли шолом.

Маршали, незважаючи на його слова, зняли шолом, розрізавши ремені й розстебнувши панцерний нашийник. Як тільки шолом був знятий, всі побачили гарні, хоч засмагли від сонця риси двадцятип'ятирічного юнака з густими руськими кучерями. Обличчя йому було бліде, мов смерть, і де-не-де поплямоване кров'ю.

Ледве глянувши на нього, Ровена тихо скрикнула, але зараз же опанувала себе й над силу виконала свій обов'язок, хоч уся тремтіла, бо раптом тяжко схвилювалася. Вона поклати переможцеві на схилену голову блискучий вінець і дзвінко та ясно промовила:

— Вінчаю вас, сер, цим вінцем за відвагу, даю вам цю нагороду, присуджену сьогодні переможцеві.

Вона замовкла на хвилину і потім додала твердим голосом:

— Ніколи лицарський вінець не вінчав гіднішого!

Лицар схилив голову й поцілував руку прекрасної цариці, що винагородила його відвагу, — і тоді, схилившись наперед, упав непритомний до її ніг.

Всі були збентежені тим, що сталося. Седрик, вражений тим, як несподівано з'явився перед ним його вигнаний син, кинувся до нього, хотів стати між ним та леді Ровеною. Але це вже зробили маршали турніру. Здогадавшись, чому Айвенго впав непритомний, вони поспішили зняти з нього панцера й побачили, що вістря списа, пробивши нагрудник, поранило його в бік.

Важко знайти історичний роман про Середні віки, у якому не було б сцен лицарських поєдинків.

Поєдинок відбувається у три етапи:

- 1) виклик;
- 2) дуель на конях з використанням списів;
- 3) піший поєдинок — боротьба на мечач.

Герой роману наділений надзвичайним характером, який дає йому змогу вистояти в нелегкому протистові.

Історичний колорит

- Що таке лицарський турнір? Що він означав для людини середньовіччя? Як автор описує місцевість та опорядження її до свята?
- Простеж за текстом порядок розгортання лицарського турніру. Чи відрізняється він від опису турніру в баладі про Робіна Гуда?
- Які слова й вирази передають навальність двобою?
- Турнір — це ще одне протистояння саксів і норманів. Доведи цю думку, спираючись на текст.

Опис і характер персонажів

- В описі сера Джона знайди відтворення історичних подій.
- Які деталі опису розкривають характер принца Джона?
- Як впливає соціальний статус глядачів на їхнє розташування на трибунах?
- У яких інших сценах автор підкреслює постійне протистояння саксів і норманів?

Робота в групах

- Уявіть, що ви дістали замовлення оформити обкладинку до роману В. Скотта «Айвенго». Кого з персонажів вам хотілося б зобразити? Які додаткові деталі, на вашу думку, допомогли б розкрити зміст роману? Яка сцена буде центальною?
- Проведіть захист ескізу. Доведіть слушність свого вибору.

Аналіз

Досьє — сукупність документів, матеріалів, що стосуються певного питання, справи, особи, а також папка, у якій містяться ці матеріали.

Розвиток мовлення

Творчий проект

На основі опису турніру напиши власний сюжет про поєдинок двох лицарів. Це буде шостий розділ твого літературного твору.

Як оформити досьє?

1. Наклеїти на цупкий папір зібрані вирізки, ксерокопії, картинки, ілюстрації.
2. Вкласти картонний папір із наклеєними вирізками в прозорі файли.
3. Файли помістити в папку для файлів. Зробити це потрібно так, щоб можна було користуватися матеріалом і не виймати його із прозорих файлів.
4. На папці зазначити тему, розділи, підрозділи.

Творчий проект

Щоб створити цілісний образ епохи середньовіччя, збери досьє.

Пошукай у дитячій енциклопедії, в Інтернеті чи на компакт-дисках малюнки середньовічних костюмів чоловіків і жінок, що належали до різних соціальних верств, або інформацію про ці костюми. Порівняй малюнок.

Візьми у бібліотеці та прочитай українські історичні романи: «Векша» Бориса Комара; «Михайлик — джура козацький» Марії Пригари.

[Під кінець турніру відбувається змагання стрільців з лука, у якому бере участь селянин Локслей, уже відомий принцові Джону своєю бунтівною вдачею.]

Принц Джон зійшов із свого королівського місця, щоб придивитися до вибраних стрільців... Задовольнивши свою цікавість, він почав вишукувати очима того, хто став за причину його роздратованя, і побачив його на тому самому місці та з таким самим спокійним обличчям, як і напередодні...

— Як тебе звуть, друже?

— Локслеєм, — відповів той.

— Отже, Локслею, — сказав принц Джон, — ти стрілятимеш у свою чергу, шойно лиш ті молодці покажуть своє стрілецьке око. Якщо виграєш нагороду, — я додам до неї ще двадцять ноблів, програєш — з тебе здеруть твою зелену лінкольнську куртку й відлущують тятивою за пишномовні безсоромні хвастоці.

...Стрілець виправдав свою славу... Захоплені вигуки пролунали в повітрі; сам принц Джон, вражений Локслеєвою спритністю, забув на хвилину своє неприємне почуття до цієї людини.

— Ось двадцять ноблів, — сказав він, — які ти чесно виграв разом із мисливським рогом. Ми збільшимо їхню кількість аж до п'ятдесяти, якщо ти згодишся вступити до нас на службу як стрілець нашої почесної варти й бути при особі нашої. Ніколи не бачив я такої певної руки й такого гострого ока!

— Пробачте мені, шляхетний принце, — відповів Локслей, — але ж я заприсягся ніколи не вступати на службу ні до кого, крім як на службу до короля — брата вашого Річарда. Ці двадцять ноблів я віддаю Гюбертові, що сьогодні так само майстерно натягував лук, як і дід його під Гастінгсом. Якщо скромність не примусила б його відмовитися від останнього змагання, я певний, що він так само спритно влучив би в лозину, як і я.

Гюберт похитав головою, неохоче беручи щедрий дарунок незнайомого; а Локслей непомітно замішався до юрби й щез...

XIV—XXX

[Підступний норман Фрон де Беф бере в полон Седріка, леді Ровену, Айвенго, Ісаака та Ребекку. Але його замок оточений йоменами на чолі з відважним Локслеєм.

Заявляє про себе і Чорний Лицар, відвага і мудрість якого всіх дивує. Седрікові вдається вирватися з фортеці. Пораненого Айвенго доглядає Ребекка. Фрон де Беф смертельно поранений. Його замок підпалює божевільна Ульріка.]

• Що свідчить про шляхетність Локслея?

Вогонь усе ширився, і незабаром ознаки пожежі з'явилися в кімнаті, де лежав Айвенго під пильним Ребеччиним доглядом. Гармидер бою пробудив його з короткочасного сну. Ребекка знову стала, як прохав її схвильований лицар, до вікна, щоб стежити за облогою й сповіщати його про хід бою, але деякий час вона анічогісінько не могла побачити через те, що все видовисько було затулено густим задушливим димом. Врешті з пасом диму, що зайшов до кімнати, з криків, які вимагали води, таких голосних, що через них не чути було навіть гуркоту бою, — з усього цього вони мусили здогадатися про жах нової небезпеки, яка загрожувала їм.

— Замок горить, — крикнула Ребекка, — горить! Як урятуватися нам?

— Тікай, Ребекко, рятуй власне життя, — сказав Айвенго, — врятувати-бо мене несила людині.

— Я не хочу тікати, — відповіла дівчина, — ми разом з тобою або будемо врятовані, або загинемо вдвох. Але ж, великий Боже, — батько, мій батько, що буде з ним?..

● Що свідчить про силу характеру Ребекки?

Ілюстрація до роману
В. Скотта «Айвенго»
(французьке
видання XIX ст.)

● Яку сцену проілюстрував художник? На чому зосереджується його увага?

● Витлумач своє розуміння композиції та використаних художником світлич і темних тонів.

В цю мить двері кімнати відчинилися навстіж і з'явився хрестоносець... Подоба його була жахлива: блискучий панцер розбитий і заллятий кров'ю, пір'я на шоломі почасти видерте, почасти обсмадилося.

— Я розшукав тебе, — сказав він Ребечці, — ти бачиш, як я додержую свого слова поділяти з тобою і радощі й горе... Лише один шлях урятуватися, я прoderся крізь сотні небезпек, щоб показати тобі його... ходім, іди зараз же за мною!

— Сама-одна я не піду з тобою, — відповіла Ребекка. — Якщо породила тебе жінка, якщо жевріє в тобі хоч іскра чогось людського, якщо серце твоє не таке загартоване, як криця, що під нею воно б'ється, — врятуй мого старого батька, врятуй цього пораненого лицаря.

— Лицаря, — повторив хрестоносець байдуже, як це було властиво йому. — Лицар, Ребекко, має сам зустрічати свою долю, хоч би

• Які вчинки хрестоносця не відповідають лицарсько-му кодексу честі?

в якій подобі вона з'явилася йому, — в мечі чи то у вогні. А щодо долі якогось там єврея, то кого вона обходить?

— Песиголовицю лютий, я волю загинути в полум'ї, ніж дістати порятунок від тебе.

— Тобі нема чого вибирати, Ребекко, — якогось разу ти спромоглася взяти гору наді мною, та жодному смертному не пощастить зробити цього вдруге.

Кажучи це, він схопив перелякану дівчину, незважаючи на її зойк, і виніс з кімнати, не звертаючи уваги на погрози та лайку, що ними обсипав його Айвенго.

— Я не знайшов би тебе, Вільфріде¹⁸, якби не крик, — сказав Чорний Лицар, увиходячи до кімнати.

І, схопивши Айвенго, він поніс його так само легко, як хрестоносець Ребекку, кинувся з ним до брами й, передавши свою ношу двом стрільцям, повернувся назад до замку рятувати інших полонених.

[У замку відбувається запекла боротьба між обложниками й оборонцями замку. Буа-Гільберу вдається вирватися з замку. З ним Ребекка.]

...Ті, які лишилися, не переставали відчайдушно битися і після того, як хрестоносець забрався, — не тому, що сподівалися порятунку, а тому, що не мали надії на ласку переможців.

Пожежа хутко охопила цілий замок, і під цей час Ульріка, що зробила пожежу що своєю рукою, з'явилася на вежі, мов якась старовинна фурія, співаючи дикої пісні, подібної до тих, що їх давно колись співали на полях боїв саксонські скальди¹⁹. Довге її розптане волосся маяло на непокритій голові; у несамовитих поглядах була помітна насолода задоволеної помсти.

Високе полум'я здолало всі перешкоди й піднеслося до вечірніх хмар, мов та заграва величезного багаття, що далеко розіллалася в околицях. Вежі розвалювалися одна по одній, разом із стелями та кроквами, що палили, й ті, хто бився, рятувалися із замкового подвір'я. Навіжену постать саксонки Ульріки довго ще було видно нагорі, куди вона злізла й стояла, у шаленому захопленні вимахуючи руками. Врешті вежа завалилася з захливним гуркотом, і Ульріка загинула в полум'ї, що зажерло і її ката.

Юрба озброєних глядачів завмерла, охоплена жахом. Аж ось почувся Локслейв голос:

— Триумфуйте, товариші, немає більше тиранового кубла! Хай всі і кожний зносять свою здобич до нашого громадського дерева в Гертгільському лісі. Там, скоро благословиться на світ, ми, в цілковитій згоді зі справедливістю, поділимо все поміж нас, а також і гідних наших спільників у цьому великому подвигу помсти.

• Кого мав на увазі Локслейв, говорячи про кубло тиранів?

¹⁸Вільфрід — справжнє ім'я Айвенго.

¹⁹Скальди — давні скандинавські поети-співці.

Лісова вольниця зібралася коло свого дерева в Гертгільському лісі. Тут вони й заночували, зміцнюючи свої сили після важкої облоги; котрі пили вино, котрі спали, ще інші розмовляли про пережиті події й підраховували здобич.

Вона була величезна, але закони лісової громади були такі суворі, що нікому навіть і на думку не спало привласнити щось із спільного майна; все кидали на одну купу, все віддавали на волю начальників.

За збірний пункт був старий дуб, що стояв у центрі лісового амфітеатру, за півмилі від зруйнованого замку Торквільстон. Тут сидів Локслей на троні з дерну, спорудженому під тінню рясного віття величезного дуба; навколо нього купчилися лісові його товариші. Він показав Чорному Лицареві місце праворуч од себе, Седрікові — ліворуч.

— Пробачте мою сміливість, вельможний пане, — сказав він, — але тут, на цих галявинах, я володар; вони є моє королівство, і я втратив би авторитет серед цих моїх диких підданих, якби у моїх власних володіннях поступився місцем комусь із смертних.

— Шляхетний Седріку, — сказав він, звертаючися до сакса, — здобич поділено на дві частини; бери ту, що більш тобі до вподоби, для твоїх людей, які брали участь у цій справі.

— Добрий йомене, — відповів Седрік, — ...я й раніше поїхав би звідси, але чекав... не на те, коли розподілятимуть здобич, я чекав на ту мить, коли зможу висловити свою подяку тобі й твоїм хоробрим йоменам за життя й честь, що ви їх урятували.

— Так ми зробили лише півсправи, — відповів ватажок вольниці, — принаймні візьми зі здобичі стільки, скільки потрібно, щоб винагородити твоїх сусідів та челядників.

— Я досить заможний, щоб винагородити їх своїм власним коштом, — відповів Седрік. — А ти, мій сердешний хлопче, — сказав він, звертаючися до блазня й обіймаючи його, — як мені винагородити тебе? Ти не злякався ні полону, ані смерті, щоб урятувати мене! Всі покинули мене, лише бідолашний блазень залишився вірний мені.

— Ні, — сказав блазень, ухилиючися від обіймів свого пана, — якщо ти платитимеш за мою послугу водою твоїх очей, блазневі також доведеться плакати, щоб не відставати, й тоді що буде з моїм ремеслом? Але, дядю, якщо ти дійсно хочеш віддячити мені, — даруй, будь ласка, моєму товаришеві Гурдові, який вкрав у тебе тиждень служби, віддавши його твоєму синові.

● Що ти дізнався про закони і життя лісової вольниці?

● Про що свідчать слова і вчинки Локслея?

В. П. Слаук.

Ілюстрація до роману
В. Скотта «Айвенго»

— Дарувати йому? — крикнув Седрік. — Та я водночас і подарую йому, й винагороджу його. Стань навколішки, Гурде!
За одну мить свинопас був у ногах у свого пана.

- Завдяки чому раб Седріка отримує свободу і землю?

— Не бути тобі вже рабом і кріпаком, — сказав Седрік, доторкнувшись до нього булавою, — будь вільний та повноважний громадянин у містах і селах, у лісах і в полях. Даю тобі ділянку землі в моїх Вальбергемських володіннях од імені мого й моїх спадкоємців тобі та твоїм нащадкам довіку, й прокляття Боже на того, хто це порушить.

Зробившись з раба вільним та власником землі, Гурд скочив на ноги й двічі стрибнув угору майже на височінь свого зросту.

— Ковалю й пилку! — гукнув він. — Геть нашійник з ший вільної людини! Шляхетний пане, дарунок ваш подвоює мої сили, і я вдвоє завзятіше стоятиму за вас. У грудях моїх вільне серце!.. Я переродився й сам для себе, й для всіх, хто є навколо мене...

Обробка землі.
Мініатюра XV ст.

- Які художні деталі на картині говорять про повагу до хлібороба та його праці?
- Що ти можеш розповісти про сільськогосподарську працю в ті часи за цією мініатурою?

Перш ніж рушити в дорогу, Седрік висловив свою особливу подяку Чорному Лицареві й ревно прохав його їхати з ним до Ротервуда.

— Я знаю, — казав він, — ви, мандрівні лицарі, возите ваше майно на вістрі списа; але навіть лицар, що звик мандрувати, прагне до хатнього вогнища. Ти завжди знайдеш його в Ротервудському замку, шляхетний лицарю. Отже, приїзди до Ротервуда не як гість, та як син, як брат.

— Седрік уже збагатив мене, — відповів лицар, — він навчив мене цінувати саксонську чесноту. У Ротервуді я буду, хоробрий саксе, й буду хутко, але зараз негайні справи не дають мені змоги їхати до тебе. Мабуть, опісля, як я приїду, я попрохаю тебе про таку послугу, що буде за випробування навіть і для твоєї великодушності.

— Згоден заздалегідь, навіть не знаючи, в чім вона полягає, — сказав Седрік, кладучи свою руку в закуту руку Чорного Лицаря, — згоден на все, якби йшлося навіть про половину мого майна.

[Розбійники під проводом Локслея збираються навколо заповітного дуба. Суди ж потрапляє і єврей Ісаак.]

XXXIV

В йоркському замку був великий бенкет. Принц Джон запросив на нього тих баронів, прелатів та ватажків, за допомогою яких сподівався здійснити свої шанобливі плани щодо братового трону. Вальдемар Фітцурз, його меткий та хитромудрий радник, потай підготовлював приборчників. Та справа ця затрималася через те, що багатьох спільників не було.

Неухильна та зухвала, хоч і брутальна Фрон де Бефова відвага, метка енергія де Брасі, бойовий досвід та вславлена сміливість Бріана де Буа-Гільбера дуже багато важили для успіху їхньої змови.

Кленучи в душі їхню невчасну відсутність, причини якої не могли зрозуміти ані Джон, ані його радник, вони все ж не наважувалися без них узятися до справи. Єврей Ісаак, видно, також зник, а разом з ним зникла й надія дістати грошову субсидію. Тим часом брак грошей, за їхнього скрутного стану, міг зруйнувати їхні плани.

Другого дня після того, як був звоєваний Торквільстон, у Йорку пролунала глуха звістка, що де Брасі та Буа-Гільбер, вкупі зі спільником їхнім Фрон де Бефом, потрапили до полону чи то забиті. Вальдемар сповістив про це принца Джона, не ховаючи при цьому свого побоювання, що чутки ці можуть справдитися, бо де Брасі та Буа-Гільбер рушили разом з невеликим загonom, щоб напасти на Седрика та його спільників. За інших обставин принц назвав би це насильство метким жартом, — але ж зараз, коли воно перешкоджало його особистим намірам, він дуже розгнівався на винних...

— Злочинці! — гукав він. — Підлі зрадники! Залишити мене в такій халепі!.. Але ж хто це під'їздить сюди? Дивися, це сам де Брасі! І в якому дивному вигляді!..

— Де Брасі, — сказав принц Джон, — що це означає? Кажі, я наказую тобі. Що, сакси колотять?

— Кажі, де Брасі, — сказав Фітцурз, майже водночас з принцом, — ти завжди відзначався мужністю. Де хрестоносець? Де Фрон де Беф?

— Хрестоносець утік, — відповів де Брасі, — не доведеться вам бачити більше й Фрон де Бефа: він знайшов червону могилу посеред пойнятих вогнем руїн свого замку, і я один урятувався, щоб сповістити вас про це.

— Холодні для нас звістки, — сказав Вальдемар, — хоч ти й кажеш про вогонь та пожежу.

— Найгірше ви ще не чули, — казав далі де Брасі; і, підійшовши до принца Джона, він додав тихим урочистим тоном: — Річард в Англії... Я бачив його, розмовляв з ним.

● Які наміри мав принц Джон, влаштуваючи бенкет?

● Чому так сердиться принц Джон?

Принц зблід, хитнувся й вхопився за спинку дубової лави, наче людина, уражена стрілою в груди.

— З Річардом Плантагенетом²⁰, кажеш ти? — спитав Фітцурз.

— З Річардом Плантагенетом, з Річардом Левовим Серцем, Річардом Англійським.

— І ти був у нього в полоні? Отже, він стоїть на чолі війська?

— Ні... ні, кілька втікачів-йоменів були навколо нього, і їм його справжня особа не була відома. Я чув, як він казав, що залишає цих йоменів. До них він приєднався лише, щоб узяти участь в облозі Торквільстона.

— Так, — сказав Фітцурз, — такий саме й є Річард — справжній мандрівний лицар, готовий на першу-ліпшу пригоду, що покладається лише на силу своєї руки...

— Нам залишається єдиний спосіб урятувати себе, — сказав принц, і обличчя йому зробилося темнішим від ночі, — той, хто втілює в собі наш жах, мандрує один... Треба його підстергти.

— Тільки не я візьмуся до цього, — гостро сказав де Брасі, — я був у нього в полоні, і він зглянувся на мене. Я не вчиню шкоди навіть пір'ю на його шоломі...

— Чи ти сказився, де Брасі! Чи не розумієш ти, що пропонується тобі, ватажкові вільного загону, який перебуває на службі в принца Джона, котрому ти продав свого меча? Тобі показали нашого ворога, а ти впираєшся, коли йдеться про долю твого патрона, твоїх товаришів, про твою власну долю, про життя та честь кожного з нас!..

— Я й не хочу залишати вас, я служитиму вам у всьому, чого не забороняє лицарська честь, і словом і ділом; але ж ця розбишацька справа не може належати до моїх обов'язків, — відказав де Брасі...

— Ну, гаразд, — відповів Фітцурз, — якщо вже ніяк не можна інакше, я візьмуся до цієї небезпечної справи...

Кажучи це, він вийшов з кімнати.

— Він хоче позбавити мого брата волі, — сказав принц Джон, звертаючись до де Брасі, — так мало вагаючись, немов справа йде про волю саксонського франкліна. Сподіваюся, він додержить наших наказів і з належною пошаною поставиться до особи дорогого нам Річарда.

Де Брасі лише посміхнувся.

— Я піду, — запропонував де Брасі, — і точно поясню йому бажання вашої високості; бо ж якщо воно зовсім не дійшло до мого вуха, може, і Вальдемар також не чув його...

● Який підступний задум щодо брата визрів у принца?

● Про які особливості відносин між феодалом та його васалом можна дізнатися з розмови?

● Чим керується у своїх вчинках де Брасі?

²⁰Плантагенети — англійська королівська династія, яка правила з 1154 по 1485 рр.

Зображення війни в Середньовіччі

- Хто бере участь у штурмі замку? До якої верстви належать ці люди?
- У яких ситуаціях випробовуються характери лицарів?
- Оціни поведінку представників двох таборів.
- На чьому боці симпатії автора? З чого це видно?

Спосіб життя і взаємини вельмож

- Як розкривається справжня вдача вельмож у спілкуванні з принцом Джоном?
- Фітцурз нагадує де Брасі про його особливе становище. Що нового ти дізнався про стосунки феодалів у той час?

Панорама Середньовічного життя

- Якими були закони лісового братства?
- Що розповідається про рабство в середньовічній Англії? Чи міг би раб стати вільною людиною? За яких обставин?
- Порівняй стосунки вільних йоменів і стосунки оточення принца Джона.
- Знайди в тексті кілька слів на означення побуту середньовіччя, поясни їх.

Фольклорні джерела історичного роману

- Який нещодавно прочитаний текст нагадала тобі сцена змагання стрільців з лука?
- Що спільного у Робіна Гуда і Локслея?
- Символом чого постає дуб у баладі й романі?

Аналіз

Середньовічні замки — це насамперед оборонні споруди з вежею в центрі — спочатку дерев'яною, а з часом мурованою. Згодом навколо з'являються вали, в протилежних кутах яких зводять додаткові вежі для спостереження за місцевістю. Особливого розквіту будівництво замків набуває в XIII ст., облоги їх тривають роками.

З XV ст. замки втрачають своє військове значення.

Творчий проект

1. Збери цікаву інформацію про різновиди середньовічних замків. Використай дані енциклопедій, Інтернету, інших джерел.

2. Одна з адрес в Інтернеті, де ти знайдеш відомості про культуру середньовіччя на півдні Франції:

«<http://www.culture.fr/culture/medieval/francais>»

«Карміна Бурана» — одна з найдавніших збірок середньовічних мелодій. Знайди аудіокасети із записами аранжувань цих чи інших середньовічних музичних творів, принеси їх у клас для колективного прослуховування. Який образ Середніх віків створюють ці записи?

[Суд над Ребеккою як над чаклункою відкладено на два дні: гросмейстер²¹ дозволив проведення Божого суду.]

Несподіваний оборонець у двобої з хрестоносцем має довести невинність звинувачуваної.]

XL

Чорний Лицар, розлучившись із шляхетним Локслеєм, рушив простим шляхом до пріорства святого Ботольфа, одного сусіднього монастиря, незначного територією й прибутками. Після того як було здобуто замок, туди перенесли Айвенго під охороною Гурда та Вамби. Зустріч Айвенго і його рятівника була дуже зворушлива. Але ж баритися Чорному Лицареві, видно, не було коли. Після довгої та важливої розмови з пріором послали гінців у різних напрямках, і другого ранку Чорний Лицар зібрався рушити далі в супроводі блазня Вамби, що був йому за провідника...

Незабаром після утрени [Айвенго] запросив до себе пріора. Старий відразу ж прийшов і збентежено спитав, як Айвенго почувається.

— Мені краще, — відповів той, — ніж я міг сподіватися. Чи то рана моя була легша, ніж можна було гадати з великої втрати крові, чи це так чудодійно вплинув на мене цей бальзам, але ж я почуваю вже, що можу зодягти свого панцера, і це дуже добре, бо ж у мене з'являються такі думки, які не дозволяють мені лишатися тут надалі даремно...

— Та що ж це примушує тебе отак раптово виїхати? — спитав пріор.

— Чи не бувало з тобою, святий отче, — відповів лицар, — щоб ти передчував майбутнє лихо, причину якого дарма намагаєшся розпізнати? Чи не траплялося тобі, що душа твоя затьмарювалася, немов сонячна долина, коли над нею звисне чорна хмара, яка віщує близьку бурю?

— Пріоре, — відповів Айвенго, — ти помиляєшся. Я тепер так одужав, що міг би обмінятися ударами з тим, хто викликав би мене на двобій. Але навіть коли б я не міг битися, то можу допомогти йому, якщо загрозуватиме небезпека, іншим способом, крім сили зброї. Відомо, що саки не люблять норманського племені, а хто знає, що може бути, якщо він з'явиться поміж них... Це буде найнебезпечніша мить, і тому я вирішив поділити з ним цю небезпеку чи запобігти їй; тому прошу тебе позичити мені одного з твоїх коней, хода якого буде, мабуть, спокійніша від ходи мого бойового коня.

— Безперечно, — сказав священик. — Візьми мого власного коня, що його я вимуштрував, немов навмисно для тебе; він ходить дуже спокійно і рівно...

Скочивши на коня й наказавши своєму джурі (так звав тепер себе Гурд) їхати обік, він рушив услід Чорному Лицареві до лісу...

● Які передчуття має Айвенго?

● Чому Айвенго вирушає в дорогу?

²¹Гросмейстер — глава духовно-лицарського ордену.

А Чорний Лицар та його провідник тим часом пробіралися самотніми лісовими стежками. Добрий лицар то напівголосно співав якоїсь пісні, то базікав з просторікуватим своїм супутником, так що розмова їхня являла з себе якусь дивну мішанину співів та жартів.

— Хотілося б мені, Вамбо, — сказав лицар, — щоб наш хазяїн збірного дуба чи веселий чернець, його капелан, послушали твоєї пісні на честь нашого гладкого йомена.

— А мені не хотілося б цього, — сказав Вамба, — навіть за ріг, що висить на твоїй перев'язі.

— Так, — сказав лицар, — це запурука Локслеевого доброго ставлення до мене, хоч, здається мені, я й не потребуватиму його. Просурмивши тричі у цього рога, як мене запевняли, ми зберемо навколо себе чималу юрбу тих чесних йоменів...

— Ну, тоді, — сказав Вамба, — дозволь мені подивитися ближче на рога, що так голосно сурмить.

Лицар одстібнув застібку перев'язі й виконав бажання свого супутника, який негайно повісив собі рога на шию.

— Що ти робиш, шахраю? — сказав лицар. — Віддай мені рога!

— Будь задоволений, сер, з того, що він цілий та незайманий. Коли відвага та простодушність мандрують удвох, простодушність мусить нести рога, вона-бо краще зуміє просурмити в нього. ...Але тепер, коли ріг у руках простодушності, хай відвага підведеться на стременах та струсить гривою: якщо я не помиляюся, там у чагарнику на нас чатують.

— Чому це ти так гадаєш? — спитав лицар.

— Я помітив, як двічі чи тричі блиснув шолом крізь листя. Чесні люди їхали б дорогою, а хто ховається, той на добре не мислить.

— Правда, — сказав лицар, спускаючи прилбицю²², — я гадаю, ти не помилився.

Він вчасно спустив прилбицю, бо в ту саму мить з підозрілого місця вилетіли три стріли, спрямовані йому в голову та груди; одна з них конче влучила б йому в чоло, коли б крицева прилбиця не спинила її.

— Спасибі доброму джурі, — сказав лицар. — Вамбо, поміраємося з ними!

І він полетів просто в гущавину...

Хоч які одчайдушні були його супротивники, проте вони відступали перед рукою, кожний удар якої був смертоносний, і, здавалося, жах, навіюваний навколо його силою, мав уже опанувати всю юрбу, коли враз якийсь лицар у синьому панцері, що досі тримався позаду інших, рушив із списом наперед і, спрямувавши удар не на вершника, а на коня, насмерть поранив шляхетну тварину.

• Якими були стосунки лицаря і блазня в дорозі?

• У чому виявляється завбачливість блазня і його прозорливість?

Середньовічний лицарський шолом

²²Прилбиця — частина шолома, що закриває обличчя.

• Що в поведінці нападника свідчить про його підступність?

• Чому Вамба сурмить у ріг?

• Хто рятує Чорного Лицаря?

Лише цієї хвилини Вамба почав сурмити в рога, бо все сталося так швидко, що він не встиг зробити цього раніше... [Лицар] Колодки мусив напружувати всі сили, щоб оборонятися, і вже почав слабнути, коли раптом з гущавини вилетіла стріла, що звалила на землю найнебезпечнішого супротивника, а за нею з'явилася юрба йоменів на чолі з Локслеєм та веселим ченцем. Вони негайно ж узяли якнайшвидше участь у бою й швидко покінчили з розбишаками. Чорний Лицар подякував своїм рятувальникам з такою величністю, якої перше ніколи не було помітно в його поведінці: тоді він тримався, як звичайний хоробрий вояк, а не як особа вищого рангу.

— Мені дуже важливо, — сказав він, — навіть перше як я подякую моїм спритним друзям, довідатися, якщо я зможу, хто був мій невідомий ворог. Відкрий, Вамбо, прилбицю в синього лицаря, що, здається, є за ватажка цих негідників... Скажи мені щиро — принаймні, хто підбурив тебе до цієї віроломності?

— Син твого батька, — відповів Вальдемар.

Річардові очі блиснули обуренням, але його шляхетне серце взяло гору. Він притиснув руку до чола й кілька хвилин дивився на приниженого барона, на обличчі якого гордості боролися з соромом.

— Ти не просиш зглянутися на тебе, Вальдема-ре? — спитав король.

— Хто у левових пазурах, — відповів Фітцурз, — той знає, що це даремно.

— Візьми цю ласку, не просячи, — сказав Річард, — лев не жере трупів, що лежать перед ним. Збережи собі життя, але ж за умови, щоб за три дні ти залишив Англію... Накажи, Локслею, дати коня цьому лицареві.

— Якщо я не був би певний, що голос, який наказує мені, не дозволяє, щоб з ним сперечалися, — відповів йомен, — то пустив би в мерзенного злочинця стрілу, що звільнила б його від труднощів довгого шляху.

— У твоїх грудях англійське серце, Локслею, — сказав Чорний Лицар, — і ти маєш рацію, кажучи, що повинен слухатися моїх наказів. Я — Річард Англійський!

XLI—XLIII

[Король Річард з Айвенго йдуть до Седріка.

Король називає Седрікові своє ім'я і просить його пробачити Айвенго.

Старий Седрік, який позбавив свого сина Айвенго спадку за його любов до Ровени, дарує синові прощення.

Айвенго дізнається про смертельну небезпеку, що нависла над Ребеккою, поспішає на допомогу і вступає у двобій з Бріаном де Буа-Гільбером.]

• Що в поведінці Річарда свідчить про його вірність кодексу лицарської честі?

...Незабаром Седріка-Сакса викликали до двору Річарда, що затримався в Йорку, замиряючи околичні графства, де було неспокійно через колишні інтриги його брата. Запросини ці були дуже неприємні Седрікові, хоч він і мусив погодитися на них; справді-бо, Річард, повернувшись, знищив цим самим останню Седрікову надію на можливість реставрації саксонської династії в Англії.

Цілком зрозуміло, що хоч які були б успіхи саксів на випадок громадянських чвар, їм не пощастило б анічогісінько досягти за незаперечної Річардової влади — народ-бо любив його за добрі риси власної його вдачі та вояцьку славу, хоч характер правління його весь час змінювався: Річард був то занадто поблажливий, то майже деспотичний.

Незабаром Седрік погодився на шлюб [Айвенго і Ровени]. Річард був особисто присутній на весіллі, і те, як поставився він до саксів, досі принижуваних та пригноблених, викликало в них надії повернути собі втрачені права певнішим та безпечнішим способом, ніж непевний шлях чвар.

Другого дня після цього щасливого весілля Ельгіта, Ровенина покоївка, сповістила її зранку, що якась дівчина хоче її бачити й прохає дозволу перебалакати з нею віч-на-віч...

Незнайома ввійшла. Це була дівчина шляхетна та й велична на вигляд, у довгому білому покривалі. Поводження її було шанобливе, але в ньому не було помітно ані страху, ані бажання запобігати ласки...

Дівчина стала на одне коліно, притиснула руку до чола й, схиливши за східним звичаєм голову до землі, поцілувала, незважаючи на Ровенин опір, мережаний край її туніки.

— Що це, леді? — здивувалася молода. — Що спонукає тебе виявити таку незвичайну шану до мене?

— Те, що тобі, леді Айвенго, — відповіла Ребекка, підводячися й знову набираючи гідного й спокійного вигляду, — що тобі за правом я можу висловити подяку, яку плекаю до Вільфріда Айвенго. Пробач мені сміливість того поведження, що ним я, за звичаєм нашої країни, вшанувала тебе; я — та сама нещаслива єврейка, за яку чоловік твій ризикував життям на темпльстоунській арені... Поміж нас безодня. Наше виховання, віра наша не дозволяють нам перейти її. Прощай! Але ж перш ніж я піду, виконай моє прохання. Весільне покривало ховає твоє обличчя, відкинь його й покажи мені риси, що їх так уславляє поголос.

— Леді, — сказала вона, — риси, які ти мені показала, довго житимуть у моїх спогадах. Вони чарівні та лагідні, й якщо помітно в них відблиск певних гордоців, то чи можна закидати тобі це? Адже ж це властиве твоєму походженню... Прощай! Мені

● Як змінилася ситуація в державі після повернення Річарда?

● Що вказує на користь толерантних відносин між народами?

● Що в описі прибулої акцентує автор?

● Що особливого в поведінці Ребекки?

В. П. Слаук.
Ілюстрація до роману
В. Скотта «Айвенго»

● Як молода жінка розуміє розшарування суспільства?

лишилося тільки висловити хоча б найнезначнішу частку своєї подяки. Візьми цю скриньку... не бійся того, що там є.

Ровена відчинила невелику, вправлену в срібло скриньку й побачила там надзвичайно дороге діамантове намисто та такі самі сережки.

— Це неможливо, — сказала вона й повернула скриньку, — я не можу прийняти такий коштовний дарунок.

— Збережи його, леді, — відмовила Ребекка. — Хоча б ці дрібниці були вдсятеро дорожчі, вони не були б варті й половини тієї ваги, що її має найменше твоє бажання. Тому для тебе цей дарунок становить найменшу ціну, а для нас — ще меншу. Чи не думаєш ти, що я ціную ці блискучі уламки каміння більше від моєї волі? Або хіба батько може порівнювати їх з ціною честі єдиної своєї дитини? Візьми їх, леді... для мене вони не мають найменшої ціни. Я більше не носитиму коштовних речей.

— Може, ти маєш намір вступити до якогось монастиря... та хіба ж є вони у вас? — схаменулася Ровена.

— Ні, леді, але ж у нашому народі від Авраамових часів бували жінки, які віддавали свої думки небу, а життя — людяним справам, лікуючи хворих, годуючи голодних та втішаючи нещасливих. До них

належатиме й Ребекка. Скажи це своєму чоловікові, якщо він хоче довідатися про долю тієї, чие життя він урятував.

Айвенго відзначався на службі в Річарда, і король ушанував його численними виявами своєї ласки. Він був би звеличений набагато більше, якби героїчний Річард Левове Серце не загинув передчасно у Франції, перед замком Шалюз, коло Ліможа. Разом із смертю великодушного, але запального та надто романтичного короля загинули всі його шанобливі й шляхетні плани.

Переклад з англійської А. Волковича
Обробка та скорочення Р. Азарх

Запитання і завдання

Герой історичного роману

- Річард I є відомою історичною постаттю. У яких сценах він з'являється інкогніто? У яких сценах він — король? Які риси характеру він демонструє?
- Айвенго — плід творчої уяви письменника. Що спільного в обох героїв? Вірність яким лицарським ідеалам демонструє Айвенго?
- Ребекка — теж вигаданий художній образ. Які риси характеру є визначальними в її долі? Як походження Ребекки вплинуло на її долю?

Аналіз

Цілісне сприйняття великого тексту

Світова література дає взірці не тільки творів малої форми, а й пропонує тексти більш значні за своїм розміром. Двісті років тому в моду ввійшли «товсті» романи, де в деталях розповідалося про життя людини, про її маленькі й великі проблеми, які вона вирішувала не впродовж дня, тижня чи кількох місяців, а впродовж кількох років або й цілого життя. Таке читання було захоплюючим: читач дізнавався про дитинство героя, його дорослішання, про його приховані від інших (внутрішні) переживання, про його кохання і про те, як герой навчався долати життєві перешкоди, залишаючись людиною.

Читання великого за обсягом тексту відбувається упродовж тривалого часу. Прочитавши кілька сторінок, ми відкладаємо книжку, робимо інші справи, а наша уява продовжує працювати над прочитаним, будувати різні варіанти подальших дій, і ми знову поспішаємо розгорнути роман на закладці, щоб поринути у світ пригод. Коли трапляється так, що книжка лишається незрозумілою на столі впродовж кількох днів, то окремі події забуваються. Тоді варто переглянути кілька попередніх сторінок, щоб оживити в пам'яті вже прочитане. Якщо йдеться про програмовий твір, то варто завести читацький щоденник. Це тренує пам'ять і вміння узагальнювати.

Запитання і завдання (підсумковий урок)

- Перекажи близько до тексту ключові епізоди роману «Айвенго». Чи створюють вони в тебе враження цілісності твору, достатньої для розуміння?
- У яких епізодах зображення боротьби англосаксів з норманами в XII ст. є головною темою?

Художні засоби історичного роману

- Якими художніми засобами в романі «Айвенго» зображується боротьба англосаксів з норманами в XII ст. і усобиці норманів?
- Які художні засоби використав автор для створення історичного колориту?
- Наведи приклади зображення панорами життя середньовічної Англії (історичного колориту) в романі.
- Які реальні історичні події і постаті згадуються в романі?
- Якою постає історія в уявленні автора?
- У підручнику з історії Середніх віків знайди інформацію про Річарда Лавове Серце. Порівняй з образом короля в романі.

Спостереження

Аналіз

Характер людей, доля людини в історії

- Які риси в характері Айвенго є визначальними? Який вплив на них мали історичні події?
- Як автор говорить про відданість, чесність, благородство Айвенго?
- Ровена та Ребекка — дві різні долі. Що різнить характери цих жінок? Що їх об'єднує?
- Як зображені принц Джон і король Річард?
- Хто з героїв бере участь у міжусобицях феодалної знаті, які справді мали місце в історії?
- Знайди у тексті та поясни втілення ідеї віротерпимості й національної толерантності. Як автор її стверджує?
- Як впливають соціальне походження і національність на долю людини Середньовіччя?
- Порівняй жіночі образи в романі. Розглянь таблицю, перенеси її в зошит та заповни, знайшовши відповідні приклади.

Героїня	Опис	Зовнішність	Поведінка
Ребекка			
Ровена			

Розвиток мовлення

- Охарактеризуй одного з героїв роману (на вибір).
- Вислови своє ставлення до кодексу лицарської честі або іншої проблеми, яка приваблює тебе. Аргументуй свою точку зору прикладами й цитатами з тексту.

Розглянь репродукцію мініатюри XV ст. «Турнір», проаналізуй зображену сцену, використовуючи опорні запитання:

1. Як художнику вдалося «зупинити» мить лицарського двобою?
2. Які деталі передають динамічність події?

Узагальнення

- Якими постають Середні віки в романі В. Скотта?
- Якою ти уявляєш людину Середньовіччя?
- Визначи характерні ознаки історичного роману.

Творчий проект

Приведи
лицаря

Ти маєш закінчити розповідь про свого героя. Як складеться його доля? Хто його друзі й вороги? Чи зміг би він вистояти перед випробуванням долі? Це буде останній розділ твого літературного твору.

Читацький щоденник

Після прочитання будь-якого літературного твору, а особливо великого за обсягом, варто зробити нотатки у своєму читацькому щоденнику.

Як заповнювати читацький щоденник

1. Записати *прізвище автора, дати життя, назву країни, де він жив.*
2. Зазначити назву художнього твору, дату його написання й видання, видавництво.
3. Назвати жанр: *роман, драма, поема, казка тощо.*
4. Окреслити постать оповідача в тексті: *від якої особи ведеться розповідь; хто саме розповідає історію; яку позицію займає оповідач (сторонню, він є свідком подій, він є учасником подій).*
5. Описати епоху: *коли і в які історичні часи відбуваються події, у якій країні, у якому середовищі.*
6. Описати інтригу: *хто головний герой роману; становище героя на початку розповіді (вік, походження, характер); чому він вирушає в дорогу, що має на меті; які труднощі він має подолати.*
7. Проаналізувати складні ситуації: *хто заважає чи протистоїть герояві; хто йому допомагає; який шлях має пройти герой.*
8. Змалювати становище героя наприкінці роману: *чого досяг і що втратив; чи змінився він внутрішньо.*
9. Дати свою оцінку прочитаному: *докладно розповісти про те, що найбільше сподобалося; відтворити фізичний і моральний портрет головного героя; описати свої враження від другорядних персонажів.*

Нитка Аріадни

✎ В історичному романі дія відбувається в конкретний історичний період. Роман пропонує точну інформацію про давні події, описує місце, де відбувалася дія, людей, що були в ній задіяні, тогочасну мораль, поведінку, мову. В історичному романі обов'язковим елементом є вигадані персонажі. Але здається, все, про що розповідається, саме так і відбувалося.

✎ Сучасні історичні романи для дітей використовують не тільки події минулого, а й відомі літературні тексти тієї доби. Історичні романи можуть бути пригодницькими, детективними і навіть науково-фантастичними.

✎ В історичному романі дія зазвичай відбувається в старовинному замку або біля нього: у лісі, де живуть самотники, лісники й розбійники, у церкві чи аббатстві, де живуть монахи й переховуються викрадені персонажі, у містах, де живуть ремісники й дрібні власники.

«Ну що б, здавалося, слова...»

Перегорнута остання сторінка роману «Айвенго», завершено другий розділ підручника, у якому йшлося про твори, присвячені історії. Як ти гадаєш, що об'єднує нас і героїв Вальтера Скотта? Які проблеми моралі й честі актуальні і в наш час, а які відійшли в минуле? Наскільки людина лишається вільною у своїх вчинках і наскільки її долю визначають історичні події?

Чому, на твою думку, зіткнувшись з несправедливістю й зрадою, одні люди стають жорстокими, а інші — виходять із випробування з бажанням творити добро?

Контексти

У європейських країнах нині дбайливо зберігають старовинні замки. Вони справжні свідки історії. Щороку ці історичні споруди відвідує велика кількість туристів з усього світу.

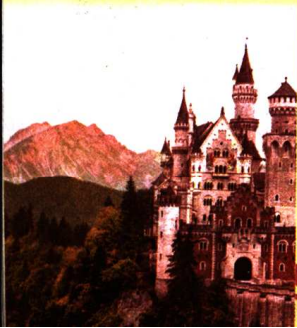
У Великій Британії збереглися давні замки, де експонуються меблі, одяг, посуд тих часів.

У Франції надзвичайно популярними є замки долини річки Луари, зведені в XIV–XVII ст.

Швейцарія, Женевське озеро.
Шильонський замок

Іспанія.
Замок Мансанрес-ель-Реаль

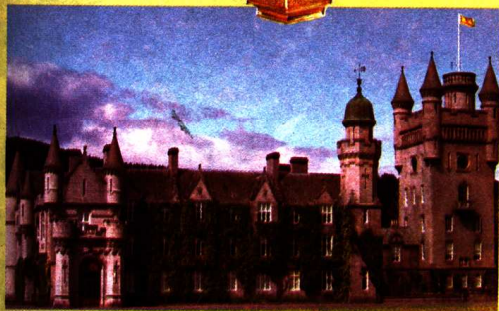
Німеччина, Баварські Альпи.
Замок Нойшванштайн

Україна.
Олеский замок

Іспанія, Сеговія.
Замок Алькасар

Шотландія.
Замок Балморал

Англія.
Віндзорський замок

УКРАЇНА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ В ЛІТЕРАТУРІ

Історичне минуле, самотність традицій, особливості сприйняття світу різними народами в різні часи є невичерпною темою для письменників багатьох поколінь.

У XIX ст. Україна, хоч і була європейською країною, належала до мало знаного простору. Велику роль у відкритті України для всього світу відіграв Микола Гоголь. Він розповів про визвольну боротьбу українців, першим описав неосяжні степові простори України й змалював волелюбний характер її народу. Гоголь створив узагальнений образ козацтва, показав його боротьбу, життя, звичаї, вивів найтиповіші та найяскравіші постаті козаків.

У XX ст. австрійський письменник Рільке, зачарований глибокою вірою в Бога прочан у Києво-Печерській лаврі, просторами українських степів, величчю річок, подібних до яких він не бачив у Європі, відкриває світові своє бачення України і її народу.

У цьому розділі

Читаючи повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба» й оповідання Р. М. Рільке «Пісня про Правду», ти матимеш змогу співвіднести історичні відомості з їх художнім утіленням.

Зрозумієш, яку роль у характері українця відіграють любов до рідної землі та вірність ідеалам свого народу. Ознайомишся з особливостями побудови повісті.

Повість

Повість — слово слов'янського походження, що має корінь *відати*, *оповідати*. Сам цей термін вперше з'являється у назві літопису «Повість времєних літ». Повесть — середня за розміром епічна форма: менша, ніж роман, але більша за оповідання.

Вона має чимало спільного і з романом, і з оповіданням, проте охоплює життєві явища ширше, ніж оповідання, а за глибиною висвітлення (причини подій, їх різноманітні наслідки, відгомін у долі інших людей) поступається роману.

Повесть, на відміну від роману, обмежена в часі й просторі долею, історією, пригодами персонажів. Її герої часто виявляються причетними до значних історичних подій, або історія позначається на їхній долі

У повісті є одна центральна сюжетна лінія, і це відрізняє її від роману. Вона охоплює менше коло подій і розповідає про короткий період із життя героїв. У центрі уваги письменника лежить певна велика проблема, навколо якої відбуваються події, що швидко (у порівнянні з романом) підводять до розв'язки.

У повісті широко й багатогранно висвітлюється життя однієї-двох дійових осіб, інші ж зображуються побіжно. Вони можуть бути активними (допомагають, заважають, протистоять головному герою) або ж нейтральними (їхнє життя потрапляє у поле зору автора і героя, але не впливає на перебіг подій).

Автор повісті може запропонувати більш чи менш розлогу характеристику подій і героїв, увести опис місця і часу, зробити діричний відступ і запропонувати особистий погляд на події.

У повісті зазвичай небагато діалогів. У порівнянні з романом тут значно більше описів, переказів подій, більше уваги приділяється внутрішньому світу героя, його реакції на події, його прихованим переживанням.

Повесть, як окремий літературний жанр, виокремилася у XIX ст. і стала надзвичайно популярною.

Запитання

1. Що таке повість?
2. Що відрізняє повість від роману? А від оповідання?

Микола Гоголь народився в селі Великі Сорочинці на Полтавщині. Сорочинці, Миргород, Диканька, Решетилівка — весь світ знає тепер ці українські села й містечка, увічнінені в гоголівських творах. Любов до мови, відчуття слова закладалися у Миколу Гоголя з дитячих літ.

Пізніше він захопиться збиранням українських народних пісень, прислів'їв і приказок, готуватиме матеріали до українсько-російського словника. Без української народної творчості, зокрема пісень, казок і легенд, не могли з'явитися відомі всім «Вечори на хуторі біля Диканьки». Цей твір Гоголя перекладено на мови всіх європейських країн. Він увійшов до світової скарбниці найкращих творів з фольклорною основою, які відбивають світогляд, традиції та духовність народу.

Пізніше з'явилися шедеври, які принесли письменникові світову славу («Ревізор», «Записки божевільного», «Портрет», «Ніс», «Мертві душі»).

«Тарас Бульба» — найдовершеніший лірико-романтичний твір Гоголя.

Повість «Тарас Бульба» не є відтворенням у художній формі певних конкретних подій. Письменник умисно вільно поводився з хронологією, художньо узагальнюючи історичні події, які насправді відбувалися упродовж XV—XVII ст.

Мирослав Попович, досліджуючи історичну вірогідність повісті, слушно зазначає: «Гоголь не тільки відтворив деталі побуту і звичаїв, він ... відчув і відтворив «музику» епохи, її неповторний дух та її незабутню образність».

Багато що змінилося в нашому уявленні про людину, її стосунки зі світом, та, певно, кожен з нас хотів би мати серед своїх пращурів таких людей, як Тарас Бульба. До речі, прообразом Тараса міг бути предок самого Миколи Васильовича, Остап Гоголь — полковник Війська Запорозького, гетьман Правобережної України, він мав двох синів — Остапа і Прокопа, які навчалися спочатку у Львові, а потім у Києві. Старший син козацького старшини загинув від рук поляків під Могилевом у 1671 р., а молодший, як і літературний персонаж, перейшов через три роки на бік ворога. Сам подільський полковник Остап Гоголь мало не загинув під час переправи через Дністер.

**МИКОЛА
ВАСИЛЬОВИЧ
ГОГОЛЬ**
(1809–1852)

М. Гоголь писав про українську пісню: «Це народна історія, жива, яскрава, барвиста, правдива, що розкриває все життя народу».

У статті «Про викладання всесвітньої історії» Гоголь писав про потребу так висвітлювати минуле, щоб і народ, і події здавалися «неодмінно живими», немов «були перед очима», щоб народ «зберігав свій світ, свої барви, щоб його подвиги поставали яскраво, у тому самому вигляді й костюмі, що й за тих часів!»

Запитання

- Що пов'язує Миколу Гоголя з Україною?
- Що допомогло Гоголю відтворити неповторний дух козацької доби?

(Скорочено)

I

«А повернися-но, сину! Ото кумедний ти який! Що це на вас за попівські підрясники? І отак усі ходять в академії?» Такими словами зустрів старий Бульба двох синів своїх, що вчилися в київській бурсі¹ і приїхали додому до батька.

Сини його тільки-но злізли з коней. Це були два дужі молодці, що дивилися ще спідлоба, як недавно випущені семінаристи. Міцні, здорові обличчя їхні були вкриті першим пухом волосся, якого ще не торкалася бритва. Вони були дуже збентежені таким вітанням батька і стояли нерухомо, втупивши очі в землю.

— Стійте, стійте! Дайте мені роздивитися вас гарненько, — казав далі він, повертаючи їх, — які ж довгі на вас свитки! Оце свитки! Таких свиток ще й на світі

не було. А побіжи котрий-небудь з вас! Я подивлюся, чи не гепнеться він на землю, заплутавшись у поли.

— Не смійся, не смійся, батьку! — сказав нарешті старший із них.

— Ти диви, який пишний! А чого ж би й не сміятися?

— Та так, хоч ти мені й батько, а як будеш сміятися, то, їй-Богу, одлущую!

— Ах ти, сякий-такий сину! Як, батька?.. — сказав Тарас Бульба, відступивши з дива кілька кроків назад.

— Та хоч і батька. За кривду не подивлюся й не поступлюся ні перед ким.

— Як же ти хочеш зі мною битися? Хіба навкулачки?

— Та вже як доведеться.

— Ну, давай навкулачки! — казав Тарас Бульба, засукавши рукави, — подивлюся я, що за людина ти в кулаці!

— Дивіться, добрі люди: здурів старий! зовсім з'їхав з глузду! — казала бліда, худорлява й добра мати їх, що стояла коло порога і не встигла ще обняти ненагляdnих дітей своїх. — Діти приїхали додому, більше року їх не бачили, а він задумав не знати що: навкулачки битися!

— Та він славно б'ється! — казав Бульба, спинившись. — Їй-Богу, добре! — говорив він далі, трохи опоряджаючись, — так, що хоч би й не пробувати. Добрий козак буде! Ну, здоров, синку! почоломкаємось! — І батько з сином стали цілуватися. — Добре, синку! Ось так лупцюй кожного, як мене стував; нікому не спускай! А все-таки кумедне на тобі вбрання: що це за мотузка висить? А ти, бельбасе, чого стоїш і руки опустив? — казав він, звертаючись до молодшого, — чого ж ти, собачий сину, не відлущуєш мене?

• Як автор підкреслює молодість синів старого Бульби?

• Як батько глузує з синів?

• У чому виявляється батькова радість під час зустрічі з синами?

• Відшукай у тексті протонародну лексику.

¹Бурса — тут: чоловіча духовна школа.

— Ото ще вигадав що! — казала мати, обіймаючи тим часом молодшого. — І спаде ж на думку отаке, щоб дитина рідна била батька. Та чи й до того тепер: дитя молоде, проїхало таку путь, стомилося (це дитя мало двадцять з чимось років і рівно сажень² зросту), йому б тепер треба відпочити та попоїсти чого-небудь, а він примушує його битися!

— Е, та ти мазунчик, як я бачу! — казав Бульба. — Не слухай, синку, матері: вона — баба, вона нічого не знає. Які вам пестоші? Ваші пестоші — чисте поле та добрий кінь: ось ваші пестоші! А бачите ось цю шаблю? Ось ваша мати! То все дурниці, чим набивають голови ваші: і академія, і всі ті книжки, букварі та філософія, все це казна-що, плював я на все це! — Тут Бульба приточив таке слово, яке навіть не вживається в друкові. — А от краще я вас на тому ж таки тижні виряджу на Запорожжя. От де наука, то наука! Там вам школа; там тільки набереться розуму.

— І всього тільки один тиждень бути їм дома? — говорила жалісно, з слізьми на очах, худорлява старенька мати. — І погуляти їм, бідним, не вдасться; не вдасться й дому рідного побачити, і мені не вдасться надивитися на них!

...Бульба повів синів своїх у світлицю, звідки швидко вибігли дві гарні дівчини-служниці в червоному намисті, що прибирали кімнати. Вони, як видно, злякались приїзду паничів, що не любили попускати нікому, або ж просто хотіли додержати свого жіночого звичаю: скрикнути й кинутися прожогом, побачивши чоловіка, і потім довго затулятися з великого сорому рукавом. Світлиця була прибрана на смак того часу, про який живі натяки zostалися тільки в піснях та в народних думках, що їх уже не співають більше в Україні бородаті сліпі старці в супроводі тихого бренькання бандури перед народом, що обступав їх; на смак того бойового тяжкого часу, коли почали розіграватися сутички й битви в Україні за унію. Все було чисте, вимазане кольоровою глиною. На стінах — шаблі, нагайки, сітки на птахів, неводи й рушниці, хитро оправлений ріг для пороху, золота уздечка на коня і пута з срібними бляхами. Вікна у світлиці були маленькі, з круглими тьмяними шибками, що трапляються нині тільки по старовинних церквах, крізь які інакше не можна було дивитись, як трохи піднявши насувну шибку. Навкруги вікон і дверей були червоні обводи. На полицях по кутках стояли глеки, сулії й пляшки з зеленого й синього скла, різьблені срібні кубки, позолочені чарки всякої роботи: венеційської, турецької, черкеської, занесені в світлицю Бульби всякими шляхами, через треті й четверті руки, що було дуже звичайним у ті молодецькі часи. Берестові лави кругом усієї кімна-

● *Яка життєва філософія Тараса Бульби?*

● *Знайди опис одного із українських звичаїв.*

Е. Вжеш.
Хата з мальвами

● *Що в описі інтер'єру є типово українським?*

²Сажень — міра довжини, що дорівнює 2,1336 м.

Інтер'єр української хати XIX ст.

● Що зумовило виникнення козацтва в Україні? Яка його історична роль?

людина; коли на пожарищах, перед грізними сусідами і повсякчасною небезпекою, селилась вона і звикала дивитися їм просто у вічі, відучившись знати, чи є якийсь страх у світі; коли бойове полум'я охопило здавна мирний слов'янський дух і завелось козацтво — широкий, розгульний нахил руської природи, — і коли всі надріччя, перевози, прибережні пологі й вигідні місця засіялися козаками, яким і ліку ніхто не знав, і сміливі товариші яких мали право відповідати султанові, що побажав знати про число їх: «Хто їх знає! У нас їх розкидано по всьому степу: що байрак, то козак». Це був справді надзвичайний вияв руської сили: його викресало з народних грудей кресало лиха. Замість колишніх уділів, дрібних містечок, наповнених псарями й ловчими, замість ворогуючих і торгуючих містами дрібних князів виникли грізні селища, курені й околиці, об'єднані спільною небезпекою й ненавистю проти нехристиянських хижаків. Уже відомо всім з історії, як їх вічна боротьба і неспокійне життя врятували Європу від цих невпинних наскоків, що загрожували їй зруйнуванням...

● Яка думка тишить Тараса?

Тепер він [Тарас] тишив себе заздалегідь думкою, як він з'явиться з двома синами своїми на Січ і скаже: «Ось погляньте, яких я молодців привів до вас!»; як покаже їх усім старим, загартованим у боях товаришам; як подивиться на перші подвиги їх у військовій науці та бенкетуванні, яке вважав теж за одне з головних достоїнств лицаря. Він спочатку хотів був вирядити їх самих. Та коли побачив їхню свіжість, рослість, могутню тілесну красу, спалахнув вояцький дух його, і він другого ж дня вирішив їхати з ними сам, хоч необхідністю для цього була єдина тільки вперта воля.

— Ну, діти, тепер треба спати, а завтра будемо робити те, що Бог дасть. Та не стели нам постелі! Нам не потрібна постіль! Ми будемо спати надворі.

Сама бідна мати не спала. Вона припала до узголів'я любих синів своїх, що лежали поряд; вона розчісувала гребінцем їхні молоді, безладно покошлані кучері й змочувала їх слізьми; вона дивилася на них уся, дивилася всіма почуттями, вся перетворилася в один зір і не могла надивитися. Вона вигодувала їх власною груддю, вона зростила, виплекала їх — і тільки на одну мить бачить їх перед собою. «Сини мої, сини мої милі! що буде з вами? що жде вас?» — казала вона, і сльози спинилися в зморшках, які змінили прекрасне колись її обличчя... Вона з запалом, з пристрасстю, з слізьми, як степова чайка, вилялася над своїми дітьми. Її синів, її любих синів беруть від неї, беруть на те, щоб не побачити їх ніколи! Хто знає, може, в першій бою татарин постинає їм голови, і вона не буде знати, де лежать покинуті тіла їхні, які розклює хижий подорожній птах, а за кожну частинку яких, за кожну краплю крові вона віддала б себе всю. Ридаючи, дивилася вона їм в очі, коли всемогутній сон починав уже склепляти їх, і думала: «А може, Бульба, прокинувшись, відкладе днів на два від'їзд; може, він задумав через те так скоро їхати, що багато випив»...

Бульба раптом прокинувся й схопився. Він дуже добре пам'ятав усе, що наказував учора.

— Ну, хлопці, годі спати! Пора, пора! Нанійте коней! А де стара? (Так він звичайно називав жінку свою.) Швидше, стара, готуй нам їсти: путь стелиться велика!

— Ну, сини, все готове! нема чого баритися! — промовив на решті Бульба. — Тепер, за звичаєм християнським, треба перед дорогою всім сісти.

Всі посідали, навіть і хлопці, що стояли шанобливо коло дверей.

— Тепер благослови, мати, дітей своїх! — сказав Бульба. — Моли Бога, щоб вони воювали хоробро, боронили б завжди честь лицарську, щоб стояли завжди за віру Христову, а як ні — нехай краще пропадуть, щоб і духу їх не було на світі! Підійдіть, діти, до матері: молитва материна і на воді, і на землі рятує.

Мати, слабка, як маги, обійняла їх, виїняла два невеличкі образки, наділа їм, ридаючи, на шию.

— Нехай боронить вас... Божа Мати... Не забувайте, синки, матір вашу... пришліть хоч вісточку про себе... — Далі вона не могла говорити...

— Ну, ходімо, діти! — сказав Бульба.

Молоді козаки їхали смутно й стримували сльози, боячись батька свого, що й сам був теж трохи збентежений, хоч намагався того не виявляти. День був сірий; зелень виблискувала яскраво; птахи щебетали якимось безладно. Вони, проїхавши, озирнулись назад: хутір їхній начебто пішов у землю; тільки видно було над

Є. Кибрик.

Мати з синами

● Як автор ставиться до страждань матері? Якими словами передає своє ставлення?

● З ким автор порівнює українську жінку?

● Яку силу має материнська молитва?

- *Що виділяє автор в описі українського хутора? З якими традиційними народно-поетичними образами домівки пов'язаний опис?*

землею два димарі скромного їхнього будиночка та верхи дерев, по сучках яких вони лазили, як білки; один тільки далекий луг ще стелився перед ними, — той луг, що по ньому вони могли пригадати всю історію свого життя, від літ, коли качалися по росній траві його, до літ, коли ждали в ньому чорнобриву козачку, яка боязко летіла через нього своїми свіжими, бистрими ніжками. Ось уже самий тільки журавель над криницею з прив'язаним угорі колесом од воза самотньо стирчить у небі; уже рівнина, що вони проїхали, здається здаля горою і все собою закрила. Прощайте, і дитинство, і ігри, і все, і все!

II

Всі три вершники їхали мовчки. Старий Тарас думав про давнє: перед ним проходила його молодість, його літа, його минулі літа, по яких завжди плаче козак, який хотів би, щоб усе життя його було молодістю...

Сини його поринули в інші думки. Але треба сказати більше про синів його. Їх віддали на дванадцятім році до Київської академії, бо вся поважна старшина того часу вважала за необхідне дати виховання своїм дітям, хоч робилося це для того, щоб потім зовсім забути його. Вони тоді були, як усі, хто вступав до бурси, дикі, виховані на волі, і там уже вони звичайно трохи шліфувалися та набирали чогось спільного, що робило їх схожими один на одного. Старший, Остап, почав з того свій шлях, що першого ще року втік. Його завернули, відшмагали тяжко й посадили за книжку. Чотири рази закопував він свого букваря в землю, і чотири рази, вибивши його немилосердно, купували йому нового. Та, безперечно, він би зробив те саме і вп'яте, якби батько не дав йому урочистої обіцянки продержати його в монастирських служках цілих двадцять років і не заприсягнувся наперед, що він не побачить Запорожжя повік, якщо не вивчиться в академії всіх наук... Остапа вважали завжди одним з най-

- *Як впливає бурса на формування характеру вихованців?*

- *У чому Остап був першим?*

кращих товаришів. Він рідко верховодив іншими в зухвалих витівках — обнести чужий садок чи город, та зате він був завжди одним з перших, що підходили під прапор заповзятливого бурсака, і ніколи, ні в якому разі, не виказував своїх товаришів. Ніякі канчуки й різки не могли примусити його це зробити. Був він суворий до інших спокус, крім війни та веселої гульні; принаймні ніколи майже про інше не думав. Він був прямодушний з рівними. Він був добрий у такій мірі, в якій тільки можна було бути з такою вдачею і в тодішній час. Його щиро зворушили сльози бідної матері, і тільки це його бентежило й примушувало задумливо схилити голову.

Менший брат його, Андрій, мав почуття трохи живіші і якимось більш розвинені. Учився він охоче і без напруження, з яким звичайно береться до науки важка й сильна вдача. Він був винахідливіший, ніж його брат; частіше бував верховодою в досить

- *Які риси характеру вирізняють Андрія?*

небезпечних витівках, і часом, за допомогою винахідливого розуму свого, вмів викручуватися від кари, тоді як брат його Остап, облишивши всяке старання, скидав з себе свитку й лягав долі, зовсім не думаючи про те, щоб просити помилування. Він теж кипів жадобою подвигу, але разом з тим душа його була приступна й для інших почуттів. Потреба кохання спалахнула в ньому гостро, коли він перейшов за вісімнадцять років... Інколи він забирався й на вулицю аристократів, у теперішньому старому Києві, де жили малоросійські й польські дворяни і де будинки були обудовані з деякою вибагливістю.

Одного разу, коли він загавився, майже наїхав на нього ридван якогось польського пана, і візник з пристрашними вусами, що сидів на козлах, оперезав його досить старанно бичем. Молодий бурсак скипів: з шаленою сміливістю ухопився він могутньою рукою своєю за заднє колесо й спинив ридван. Та кучер, побоюючись прочухана, стьобнув по конях, вони рвонули — і Андрій, на щастя, встигнувши одсмикнути руку, гепнувся на землю просто обличчям у болото. Надзвичайно дзвінкий і гармонійний сміх розлігся над ним. Він підвів очі й побачив коло вікна красуню, якої ще не бачив зроду: чорнооку й білу, як сніг, осяяний вранішнім рум'янцем сонця. ...Він дізнався, що це була дочка ковенського воеводи, що прибув на якийсь час до Києва. Наступної ж ночі, з властивою лише бурсакам зухвалістю, він проліз через частокіл до саду, виліз на дерево, що розкидалося тіллям аж на дах дому; з дерева переліз він на дах і через димар каміна пробрався просто в опочивальню красуні, яка в той час сиділа перед свічкою й виймала з вух своїх дорогі сережки. Прекрасна полячка так злякалася, побачивши раптом перед собою незнайомого чоловіка, що не могла вимовити й слова; та коли примітила, що бурсак стояв, опустивши очі й не сміючи від ніяковості ворухнути рукою, коли впізнала в ньому того самого, що гепнувся перед її очима на вулиці, сміх знову опанував її. До того ж, у рисах Андрієвих нічого не було страшного: він був дуже гарний із себе. Вона від душі сміялась і довго потішалася з нього. Він зустрів її ще раз у костьолі: вона помітила його і дуже мило усміхнулася, як давньому знайомому. Він бачив її мимохідь ще один раз, і після цього воевода ковенський незабаром виїхав... Ось про що думав Андрій, звисивши голову і втупивши очі в гриву коня свого.

А тим часом степ давно вже взяв їх усіх у свої зелені обійми, і висока трава, обступивши, сховала їх, і тільки самі козаці чорні шапки мелькали між її колоссям...

Сонце виглянуло давно на розчищеному небі і живущим, теплодайним світлом своїм облило степ. Все, що смутного й сонного було на душі в козаків, вмило злетіло; серця їхні стрепенулись, як птахи.

*В. Штернберг.
Київський пейзаж*

- Чим полячка вразила Андрія?
- За допомогою яких художніх засобів описано красу дівчини?

- Чому стрепенулися серця козаків?

Степ що далі, то ставав прекрасніший. Тоді увесь південь, увесь той простір, що становить теперішню Новоросію, до самого Чорного моря, був зеленою, незайманою пустелею. Ніколи плуг не проходив по незмірних хвилях диких рослин. Самі тільки коні, ховаючись у них, як у лісі, толочили їх. Нічого в природі не могло бути кращого.

• У чому привабливість незайманої природи?

• Які кольори й відтінки переважають в описі степу?

• Які деталі підкреслюють безмежність степу?

В. Ненцішво.
Ранкові пахощі

• Як змінюється степ увечері?

Вся поверхня землі являла собою зелено-золотий океан, по якому бризнули мільйони різних квітів. Крізь тонкі, високі стебла трави прозирали голубі, сині й лілові волошки; жовтий дрік вискакував догори своєю пірамідальною верхівкою; біла канька шапками-парасольками рябіла на поверхні; занесений бозна-звідки колос пшениці наливався в гушні. Біля тонкого їх коріння шмигали куріпки, витягнувши свої шиї. Повітря було сповнене тисячею всяких пташиних свистів. У небі нерухомо стояли яструби, розпластали свої крила і непорушно втупивши очі свої в траву. Крик табуна диких гусей, що сунув стороною, одгукувався бозна в якому далекому озері. З трави здіймалася мірними помахами чайка й розкішно купалася в синіх хвилях повітря. Он вона зникла у високості і тільки миготить одною чорною цяточкою. Он вона перевернулася крильми і блиснула проти сонця. Степи... які ж бо ви з біса гарні!

...Увечері весь степ зовсім мінявся. Весь барвистий простір його охоплювався останнім яскравим відблиском сонця і поволі темнів так, що видно було, як тінь

перебігала по ньому, і він ставав темно-зеленим; винари здіймалися густіше, кожна квітка, кожна травинка видихала амбру, і весь степ сповнювався пахощами. По небу, блакитнувато-темному, наче веле-тенським пензлем, наляпані були широкі смуги з рожевого золота; зрідка біліли клаптями легкі й прозорі хмарки, і найсвіжіший, чарівний, як морські хвилі, вітерець тихо гоїдався на верхівках трави і ледве торкався щік. Вся музика, що звучала вдень, стихала й замінювалася іншою. Рябі ховрашки вилазили з нір своїх, ставали на задні лапки й висвистували на весь степ. Сюрчання коників чулося дужче. Часом чути було з якого-небудь самотнього озера крик лебедя, що сріблом відгукувався в повітрі.

...Через три дні вони були вже недалеко від місця, що було предметом їхньої подорожі. В повітрі раптом похолодало; вони відчували близькість Дніпра. Он він виблискує вдалині й темною смугою відділився від обрію. Він вів холодними хвилями й стелився ближче, ближче й нарешті охопив половину всієї поверхні землі. Це було те місце Дніпра, де він, доти здавлений порогами, брав-таки своє й шумів, як море, розлившись на волі; де кинуті в середину його острови витіснили його ще далі з берегів, і хвилі його слалися широко по землі, не натрапляючи ні на скелі, ні на гори.

• Що свідчить про силу Дніпра?

Козаки позлазили з коней своїх, зійшли на пором і через три години плавання були вже коло берегів острова Хортиці, де була тоді Січ, що так часто міняла свій осідок.

Юрба людей сварилась на березі з перевізниками. Козаки підпопружили коней. Тарас споважнів, затагнув на собі міцніше пояс і гордо провів рукою по вусах. Молоді сини його теж оглянули себе з ніг до голови з якимсь острахом і невиразним задоволенням — і всі разом вїхали в передмістя, що було за півверсти від Січі. ...Перший, хто трапився їм назустріч, це був запорожець, що спав на самій середині дороги, розкинувши руки й ноги. Тарас Бульба не міг не спинитися й не помилуватися з нього.

— Ич, як поважно вивернувся! Ото яка пишна фігура! — сказав він, спинивши коня.

Справді, це була картина досить смілива: запорожець, як лев, простягся на дорозі. Закинутий гордо чуб його захоплював на піваршина землі. Шаровари з червоного дорогого сукна були замазані дьогтем, щоб показати повну до них зневагу.

Помилувавшись, Бульба пробирався далі тісною вулицею, що була захарашена майстровими, які тут-таки справляли ремесло своє, та людьми всіх націй, що наповнювали це передмістя Січі, яке було схоже на ярмарок і одягало й годувало Січ, що вміла тільки гуляти та палити з рушниць.

Нарешті вони минули передмістя й побачили кілька розкиданих куренів, укритих дерном або, по-татарському, повстю. Біля деяких були гармати. Ніде не видно було огорожі або тих низеньких будиноків з піддашшиями на низеньких дерев'яних стовпчиках, що були в передмісті. Невеликий вал та засіка, що їх зовсім ніхто не охороняв, свідчили про страшенну безтурботність. Кілька дужих запорожців, лежачи з люльками в зубах на самій дорозі, подивилися на них досить байдуже і не рушили з місця. Тарас обережно проїхав з синами проміж них, сказавши: «Здорові були, панове!» — «Здорові були й ви!» — відповіли запорожці. Скрізь по всьому полю мальовничими купками рясніли люди. З смаглявих облич видно було, що всі вони були загартовані в битвах, зазнали всяких знегод. Так ось вона, Січ! Ось те гніздо, звідки вилітають усі ті горді й дужі, як леви! Ось звідки розливається воля й козацтво на всю Україну!..

● Чому споважнів Тарас?

М. Дерезус.

Ілюстрація до повісті
М. В. Гоголя
«Тарас Бульба»

● На що було схоже передмістя Січі?

● На основі чого в Тарасових синів склалося враження про Січ як спільний дім?

III

...Скоро обидва молоді козаки здобули собі добре ім'я серед козаків. Часто разом з іншими товаришами свого куреня, а інколи й з усім куренем та з сусідніми куренями виступали вони в степи полювати на незліченну силу всіх різноманітних степових птахів.

оленив і кіз або ж виходили на озера, річки і протоки, відведені за жеребом кожному куреневі, закидати неводи й сіті і тягти багаті тоні³ на харч усьому своєму куреню. Хоч і не було тут науки, на якій випробовується козак, але вони вже стали помітними серед інших молодих щирою відвагою та тим, що їм щастило у всьому. Вправно і влучно стріляли в ціль, перепливали Дніпро проти течії — діло, за яке новака приймали урочисто в козацькі кола.

Але старий Тарас готував іншу для них діяльність. Йому не до душі було таке гуляще життя — справжнього діла хотів він. Він усе придумував, як би підняти Січ на відважне діло, де можна було б розгулятися як слід лицареві.

[Козаки вибирають нову старшину і кошового.]

• Чого прагне Тарас Бульба?

³Тоня — разовий улов риби неводом.

Запитання і завдання

Спостереження

- Що в інтер'єрі хати вказує на те, що в ній живе козак?
- Зверни увагу на те, з якою силою змальовано материнські страждання.
- Пояснюючи риси характеру Тараса Бульби впливом історичних обставин, автор використовує приказку. Знайди її в тексті й, виходячи зі змісту, проаналізуй авторове уявлення про дух українського народу.
- Як письменник вияснює притаманні тільки козацтву риси? Якими художніми засобами він послуговується?

Аналіз

Готуючись до написання повісті «Тарас Бульба», Гоголь читав козацькі літописи, історичні дослідження й архівні документи, слухав народні легенди та старовинні пісні. Він прагнув передати дух козацької вольності, почуття свободи й людської гідності, притаманні січовикам.

- Микола Гоголь має особливий талант живої оповіді. Доведи це, проаналізувавши епізод прощання матері з синами.
- Прочитавши «Тараса Бульбу», А. Чехов визнав Гоголя «степним царем». У сцені в степу знайди описи: а) простору і руху; б) пахощів; в) звуків; г) кольорів.
- Послухавши, як М. Гоголь читав перший розділ героїчної повісті «Тарас Бульба», О. Пушкін визнав її справжнім шедевром. Які саме особливості повісті, на твою думку, високо оцінив великий російський поет? Аргументуй свою думку, спираючись на текст.

Образи героїв

- Що є визначальним у вдачі Тараса Бульби?
- Склади порівняльну характеристику Остапа й Андрія — учнів бурси.
- Що є спільного в поведінці братів у перші дні їхнього перебування на Січі?

Творчий проект

Знайди додаткову інформацію про традиційний святковий чоловічий і жіночий одяг, характерний для твого регіону.

...Великий пором почав причалювати до берега. Юрба людей, що стояла на ньому, ще здаля махала руками. То були козаки в обірваних свитках. Недоладне вбрання — в багатьох нічого не було, крім сорочки та коротенької люльки в зубах, — свідчило, що вони або втекли від якогось лиха, або ж так загулялися, що прогуляли все, що було на тілі. З-поміж них спішно вийшов і став попереду присадкуватий, кремезний козак, років п'ятдесяти. Він кричав і махав рукою дужче за всіх...

[Прибули козаки повідомляють про руїну на Гетьманщині й утиски українського селянства.]

Тепер уже всі хотіли в похід, і старі й молоді; всі, за радою всієї старшини, курінних, кошового і з волі всього Запорозького війська покладали йти просто на Польщу, помститися за все зло й наругу над вірою й козацькою славою, набрати здобичі з міст, запалити пожежу по селах та хлібах і пустити далеко по степу про себе славу. Все тут-таки оперізувалось і озброювалось. Кошовий виріс на цілий аршин. Це вже не був той несміливий виконавець легковажних бажань вільного люду; це був необмежений повелитель. Це був деспот, що вмів тільки наказувати. Усі свавільні й розгульні лицарі струнко стояли в лавах, шанобливо похиливши голови, не сміючи звести очей, коли кошовий роздавав накази; роздавав він їх тихо, не викрикуючи, не кваплячись, а повільно, як старий і добре досвідчений у ділі козак, що не вперше здійснював розумно задумані починання.

З усіх боків лунали тупіт коней, пробна стрілянина з рушниць, брязкіт шабель, бичаче ревіння, рипіння возів, що їх повертали, гомін і голосний крик та нокання. І незабаром далеко-далеко витягся козачий табір по всьому полю. І багато довелося бігти тому, хто схотів би пробігти відстань від голови до хвоста його. В дерев'яній невеличкій церкві правив священник молебень, покropив усіх святою водою; всі цілували хрест. Коли рушив табір і потягся з Січі, всі запорожці повернули голови назад.

— Прощай, наша мати! — сказали всі майже в одно слово, — нехай же тебе боронить Бог від усякого нещастя!..

V

Незабаром весь польський південний захід став жертвою страху. Скрізь пройшли чутки: «Запорожці!.. показалися запорожці!..» Усі знали, що тяжко мати справу з цією загартованою постійними війнами

М. Дерезус.

Юрба козаків на поромі

● Чому козаки збираються в похід?

● Як змінилася поведінка кошового?

● Що об'єднує козаків у духовну спільноту?

Козацька гармата XVII ст.

● Як сприймають у Польщі наближення козаків?

юрбою, відомою під назвою Запорозького війська, яке і в свавільно-му безладді своєму зберігало лад, обміркований на час битви.

- Як змінилися Тарасові сини?

0

...Потішна була наука. Багато вже вони [Тарасові сини] здобули собі кінської зброї, дорогих шабель та рушниць. За один місяць змужніли й зовсім переродилися тільки що оперені пташенята й стали мужами. Риси обличчя їх, у яких досі видно було якусь юнацьку лагідність, стали тепер грізні й сильні. А старому Тарасові любо було бачити, як обидва сини його були серед перших. Остапові, здавалося, на віку судилася бойова путь і трудна наука вершити воєнні справи. Ні разу не розгубившись і не збентежившись ні в якій пригоді, зі спокоєм, майже неприродним для двадцятидворічного, він в одну мить міг визначити всю небезпеку і всі обставини справи, тут же міг дібрати способу, як уникнути її; але уникнути з тим, щоб потім певніше подолати її. Вже випробуваною певністю стали тепер відзначатися його рухи, і в них не могли бути не помічені нахили майбутнього ватажка. Сила почувалася в його тілі, і лицарські його якості набрали широкої сили якостей лева.

- Які риси майбутнього ватажка проявилися в Остапові?

М. Дерезус.
Тарас Бульба

- Яким художник побачив козацьке військо?
- Яка провідна ідея зображеної сцени?

— О! та з нього буде колись добрий полковник! — казав старий Тарас. — Єй-ей, буде добрий полковник, та ще такий, що й батька за пояс заткне!

- Як різняться сприйняття війни братами?

Андрій весь поринув у чарівну музику куль і мечів. Він не знав, що то значить обмірковувати, чи розраховувати, чи міряти заздалегідь свою й чужу силу. Шалену насолоду й захват вбачав він у битві: щось бенкетне ввижалося йому в ті хвилини, коли розпалиться в людини голова, в очах усе миготить і спілтується, летять голови, з громом падають на землю коні, а він мчить, як п'яний, серед свисту куль, серед шабельного блиску і завдає всім ударів і не чує завданих йому. Не раз дивувався старий Тарас, бачачи, як Андрій, спонукуваний самим тільки запальним захватом, кидався на те, на що ніколи не зважився б спокійний і розумний, та одним шаленим наскоком своїм чинив такі чудеса, з яких не могли не здивуватися бувалі в боях. Дивувався старий Тарас і казав:

— І це добрий — ворог би не взяв його! — вояка! Не Остап, а добрий, добрий теж вояка!

Військо вирішило йти просто на місто Дубно, де, як ходили чутки, було багато скарбу й багатих обивателів.

[Запорозьке військо обложило місто. Андрій дізнається, що панночка-полячка в обложеному місті, і разом з татарською підземним ходом дістається в місто.]

VI

...Майдан здавався мертвим, але Андрієві причувся якийсь легкий стогін. Роздивляючись, він помітив на другому його боці групу з двох-трьох чоловік, що лежали майже без ніякого руху на землі. Він придивився уважніше, щоб розгледіти, чи послулі то були, чи померлі, і в цей час наткнувся на щось, що лежало коло його ніг. Це було мертве тіло жінки... Здавалося, вона була ще молода, хоч у спотворених, виснажених рисах її не можна було того бачити. На голові у неї була червона шовкова хустка; перли чи намисто двома рядами прикрашали її навушники; два-три довгі, усі в кучериках, пасма випадали з-під них на її висхлу шию з натягнутими жилами. Біля неї лежало немовля, що судорожно схопилося рукою за суху грудь її і скрутило її своїми пальцями від мимовільної злості, не знайшовши в ній молока. Воно вже не плакало й не кричало, і тільки по тому, як тихо опускався й піднімався його живіт, можна було бачити, що воно ще не вмерло... Майже на кожному кроці вражали їх страшні жертви голоду.

...Він не пам'ятав, як увійшов і як зачинилися за ним двері. В кімнаті горіли дві свічки... Він повернувся в другий бік і побачив жінку, що, здавалося, застигла й закам'яніла в якомусь швидкому русі. Здавалося, ніби вся постать її хотіла кинутися до нього і враз спинилася. І він теж стояв вражений перед нею. ...Він хотів би висловити все, що тільки є на душі, — висловити його так палко, яким воно було на душі, — і не міг... Красуня глянула на хліб і звела очі на Андрія, — і багато було в очах тих. Цей зворушений погляд, що виявив знесилля й неспроможність висловити почуття, які охопили її, був зрозуміліший Андрієві, ніж уся мова...

— Скажи мені одне слово! — сказав Андрій і взяв її за атласну руку. Іскристий вогонь пробіг по жилах його від цього дотику, і тис він руку, що лежала нечуло в руці його...

— Не обманюй, лицарю, ні себе, ні мене, — казала вона, хитаючи тихо прекрасною головою своєю, — знаю, і на велике мое горе, знаю дуже добре, що тобі не можна кохати мене; і знаю я, який обов'язок і заповіт твій: тебе кличуть батько, товариші, вітчизна, а ми — вороги тобі.

— А що мені батько, товариші і вітчизна? — сказав Андрій, струснувши поривисто головою і випроставши весь стрункий, як

Невідомий
художник XVIII ст.
Облога міста

● Що відчуває Андрій у присутності дівчини?

● Що усвідомлює дівчина?

- Чи є несподіваною така репліка Андрія?

Є. Кибрик.
Андрій

- Як автор ставиться до героя?

надірчковий осокір, стан свій. — Тож коли так, то ось що: нема в мене нікого! Нікого, нікого! — повторив він тим самим голосом, супроводжуючи його тим рухом руки, з яким стійкий, незламний козак виявляє рішучість на діло, нечуване й неможливе для іншого. — Хто сказав, що моя вітчизна Україна? Хто дав мені її за вітчизну? Вітчизна є те, чого шукає душа наша, що миліше для неї над усе. Вітчизна моя — ти! Ось моя вітчизна! І понесу я вітчизну цю в серці моїм, понесу її, поки стане мого віку, і подивлюсь я, нехай хто-небудь з козаків вирве її звідти! І все, що тільки є, продам, віддам, погублю за таку вітчизну!

...І загинув козак! Пропав для всього козацького лицарства! Не бачити йому більше ні Запорозжя, ні батьківських хуторів своїх, ні церкви Божої! Україні теж не бачити найхоробрішого з своїх дітей, що взялися боронити її. Вирве старий Тарас сивий жмут волосся з своєї чуприни й прокляне і день, і годину, коли породив на ганьбу собі такого сина.

Запитання і завдання

Спостереження

- Які наведені в тексті відомості про підготовку до війни свідчать про згуртованість козаків і розважливість старшини?
- Що було тією краплею, яка переповнила чашу терпіння козаків і спонукала їх до негайного виступу проти польських шляхтичів?
- Які висновки про боездатність Війська Запорозького ти можеш зробити з наказів, що їх давав кошовий?
- Знайди авторську оцінку подій, передбачення подальшого їх розвитку.

Аналіз

Цілісне сприйняття тексту

- Використай оповідну схему і проаналізуй за нею побудову III–IV розділів повісті.

Початкова ситуація. Експозиція	Ситуація рівноваги. Переважає опис історичних обставин і героїв
Зав'язка	Трапляється щось таке, що порушує рівновагу
Розвиток дії	Персонажі починають діяти, долають перешкоди, зазнають втрат, вступають у протистояння
Кульмінація	Найвища точка протистояння інтересів і прагнень героїв
Розв'язка	Рівновага поновлюється. Історія завершується. Герої (щасливі чи нещасливі) знову перебувають у стані рівноваги, яка, втім, якісно відрізняється від початкової ситуації

Епічний характер повісті

- Знайди у творі перелік козацьких дій, що надають сценам епічного розмаху.
- Знайди описи людської біди, горя. За допомогою яких художніх засобів автор досягає напруженості, динамізму, трагедійної загостреності розповіді?
- Які почуття викликав у тебе опис обложеного міста?

Конфлікт почуття і обов'язку

- Порівняй поведінку Остапа й Андрія у битвах і розкрий їхні психологічні відмінності.
- Знайди в тексті слова, які виражають людську тугу за справжніми, щирими й добрими почуттями.
- Чи думає Андрій про обов'язок перед Вітчизною, віддавшись на волю сильного почуття?
- Вислови своє ставлення до Андрія: ти виправдовуєш чи осуджуєш його?

Ще стародавні греки говорили про можливість очищення людської душі через жаль, співчуття й співпереживання з героями художніх творів. Письменник може створити таке потужне поле переживання трагедії, що в читача заплаче душа і виникне відраза до зла.

Творчий проект

Знайди додаткову інформацію про козацькі походи, зброю козаків.

VIII

Ще сонце не дійшло до половини неба, як усі заporожці зібралися в коло. З Січі прийшла вість, що татари під час відсутності козаків пограбували в ній усе, викопали скарб, який у схові тримали козаки під землею, перебили й забрали в полон усіх, хто залишався, і з усіма забраними гуртами й табунами подалися просто до Перекопу...

У таких випадках було заведено в запорожцях гнатися ту ж хвилину за хижаками, щоб наздогнати їх на дорозі, бо полонені якраз могли опинитися на базарах Малої Азії, в Смирні, на Критському острові, і бозна в яких місцях показалися б чубаті запорозькі голови. Ось чому зібралися запорожці. Всі до одного стояли вони в шапках, бо прийшли не для того, щоб слухати отаманський наказ, а щоб радитися, як рівні між собою.

...Вийшов поперед усіх найстаріший віком в усьому Запорозькому війську Касян Бовдюг. У пошані був він в усіх козаків; двічі вже обирали його на кошового, і на війні теж був дуже добрий козак, але вже давно постарів і не бував ні в яких походах; не любив також і поради давати нікому...

Всі козаки притихли, коли виступив він тепер перед зборами, бо давно не чули від нього ніякого слова. Всякий хотів знати, що скаже Бовдюг.

- Яка звістка стривожила козаків?

Козацька рада.
Малюнок XVIII ст.

- Чому козаки прислухаються до найстаршого козака?

М. Дерезус.

Ілюстрація до повісті
М. В. Гоголя
«Тарас Бульба»

● Що пропонує Бовдюг?

— Прийшла черга й мені сказати слово, пани-браття! — так він почав. — Послухайте, діти, старого. Перший обов'язок і перша честь козака є додержати товариства. Скільки живу я на віку, не чув я, пани-браття, щоб козак покинув де чи продав як-небудь свого товариша. І ті і ті нам товариші; менше їх чи більше — однаково, всі товариші, всі нам дорогі. То ось яке моє слово: ті, кому милі захоплені татарами, нехай рушають за татарами, а кому милі полонені ляхами і не хочеться покидати справедливого діла, нехай застаються. Кошовий з обов'язку піде з одною половиною за татарами, а друга половина обере собі наказного отамана. А наказним отаманом, коли хочете послухати білої голови, не годиться бути нікому іншому, як тільки одному Тарасові Бульбі. Нема з нас нікого рівного йому в доблесті.

Так сказав Бовдюг і замовк; і зраділи козаки, що навів їх таким способом на розум старий.

[Тарас пригощає козаків вином, узятим для урочистого випадку.]

Уже порожньо було в ковшах, а все ще стояли козаки, піднявши руки. Хоч весело дивилися очі їх усіх, прояснілі від вина, але дуже задумалися вони. Не про користь та воєнний прибуток тепер думали вони, не про те, кому пощастить набрати червінців, дорогої зброї, розшитих каптанів та черкеських коней; але задумалися вони — як орли, сидючи на верховинах стрімких, високих гір, з яких далеко видно море, що розіслалося безмежно, засіяне, як дрібними птахами, галерами, кораблями і всякими суднами, огорожене по боках ледве видимими тонкими помор'ями, з прибережними, як мошкара, містами й похиленими, як дрібна травичка, лісами. Як орли, озирали вони навколо себе очима все поле й долию свою, що чорніла вдалині.

● Яке порівняння використовує автор, щоб передати особливість «слов'ян»?

Прочитай прислів'я. До яких епізодів твору вони тематично підходять?

«Степ та воля — козацька доля».

«Де козак — там і слава».

«Береженого Бог береже, а козака шабля стереже».

Козак Мамай.
Давня українська
мініатюра

Буде, буде все поле з облогами й дорогами вкрите сторчма їхніми білими кістками, щедро обмившись козацькою їхньою кров'ю і вкрившись розбитими возами, розколотими шаблями й списами. Далеко порозкочуються чубаті голови: покрутяться на тих головах чуби, запечеться на них кров, і обвиснуть вуса. Злітатимуться орли видирати й видовбувати їхні козацькі очі. Але добро велике в такій широко й вільно розкиданій смертній ночівлі! Не гине жодна великодушна справа, і не загине, як мала порошинка з рушничного дула, козацька слава. Буде, буде багдурист, з сивою по груди бородою, а може, ще повний зрілої мужності, але білоголовий дід, віщий духом, і скаже він про них своє густе, могутнє слово. І піде далеко по всьому світу про них слава, і все, що тільки

народиться потім, заговорить про них. Бо далеко розноситься могутнє слово, бувши подібним до гучної міді дзвонів, у яку багато вкинув майстер дорогого, чистого срібла, щоб далеко по містах, халупах, палатах і селах линув красний дзвін, однаково скликаючи всіх на святу молитву.

IX

[В обложеному місті дізналися, що козаки розділилися. Польське військо готувалося дати бій.]

...Тарас уже бачив те з руху та гомону в місті і вміло порядкував, шикуював, роздавав накази, поставив у три табори курені, обгородивши їх возами на зразок фортець, — рід битви, в якій запорожці були непереможні; двом куреням звелів стати в засідку: повбивав частину поля гострим кіллям, ламаюю зброєю, уламками списів, щоб при нагоді нагнати туди ворожу кінноту. І коли все було зроблено, як треба, сказав промову до козаків, не на те, щоб підбадьорити й підохотити їх, — знав, що й без того міцні вони духом, — а просто самому хотілося висловити все, що було на серці.

— Хочеться мені сказати вам, панове, що таке є наше товариство... Нема зв'язку, святішого від товариства! Батько любить свою дитину, мати любить свою дитину, дитина любить батька й матір. Та це не те, браття: любить і звір свою дитину. Але поріднитися рідністю по душі, а не по крові, може сама тільки людина. Бували й по інших землях товариші, але таких, як у Руській землі, — не було таких товаришів. Вам доводилося не одному довго пропадати на чужині; бачиш, і там люди! теж Божа людина, і розбалакаєшся з нею, як з своєю; а як дійде до того, щоб повідати сердечне слово, — бачиш: ні, розумні люди, та не ті; такі ж люди, та не ті! Ні, браття, так любити, як може любити руська душа, — любити не те щоб розумом чи іншим чим, а всім, чим дав Бог, що тільки є в тобі, а... — сказав Тарас, і махнув рукою, і потряс сивою головою, і вусом моргнув, і сказав: — Ні, так любити ніхто не може! Знаю, підло повелось тепер в землі нашій; думають тільки, щоб при них були стійки хліба, скирти та кінські табуни їхні, та щоб були цілі в льохах запечатані меди їх. Переймають казна-які бусурменські звичаї; цураються мови своєї; свій з своїм не хоче говорити; свій свого продає, як продають бездушну тварину на ринку. Милість чужого короля, та й не короля, а паскудна милість польського магната, що жовтим чоботом своїм б'є їх у пику, дорожча для них за всяке братерство. Але й в останнього падлюки, який він не є, хоч весь вивалювся він у сажі й низькопоклонстві, є і в того, браття, крихітка руського почуття. І прокинеться воно коли-небудь, і вдариться він, бідолашний, об поли руками, схопить себе за голову, проклявши голосно підле життя своє, готовий муками спокутувати ганебне діло. Нехай же знають вони всі, що таке значить в Руській землі товариство! Вже як на те пішло, щоб умирати

● Як розуміє Тарас суть товариства?

● Як Тарас розуміє патріотизм (любов до рідної землі)?

ти, — то нікому ж з них не доведеться так умирати!.. Нікому, нікому!.. Не вистачить у них на те мишачої натури їх!

Є. Кибрик.

Тарас на коні

- Якими засобами передає художник силу та духовне здоров'я Тараса Бульби?
- Зверни увагу на поставу персонажа, вираз його обличчя.

- Як козаки сприймають Тарасові слова?

Так говорив отаман і, коли скінчив мову, все ще потрясав посрібленою в козацьких ділах головою. Всіх, хто стояв, зворушила дуже така мова, дійшовши аж до самого серця. Видно, мабуть, багато нагадав їм старий Тарас знайомого й кращого, що буває на серці в людини, яка навчена горем, працею, молодечтвом і всякими знегодами життя, або хоч і не зазнала їх, але багато відчула молодою перлистою душею на вічну радість старим батькам, що породили їх.

А з міста вже виступало вороже військо, б'ючи в литаври й сурмлячи в сурми, і, взявшись у боки, виїздили пани, оточені незчисленними слугами. Товстий полковник давав накази. І почали наступати вони тісно на козацькі табори, нахваляючись, націлюючись пищалями⁴, блискаючи очима й вилискуючи мідними обладунками... Уже не видно було за великим димом, що обняв і те, і те військо, не видно було, як то одного, то другого не ставало в рядах; але почували ляхи, що густо летіли кулі й гарячим ставало діло; і, коли подалися трохи назад, щоб відсторонитися від диму й оглядітися, то багатьох не долічилися в рядах своїх. А в козаків, може, другий-третій був убитий на всю сотню. І все палили козаки з пищалей, ні на хвилину не даючи перерви.

...І рвонулися знову козаки так, ніби й втрач діяких не зазнали... Скрізь тікали й ховалися розбиті ляхи. «Ну, ні, ще не зовсім перемог!» — сказав Тарас, дивлячись на міські мури, і сказав він правду.

Розчинилася брама, і вилетів звідти гусарський полк, краса всіх кінних полків. Під усіма вершниками були всі, як один, бурі аргамаки⁵. Попереду інших мчав лицар, від усіх меткіший, за всіх вродливіший. Так і летіло чорне волосся з-під мідної його шапки; м'яв

- Хто саме спостерігає за появою Андрія на полі бою?

⁴Пищаль — гармати завдовжки 1,5 м.

⁵Аргамак — старовинна назва породистого коня.

зав'язаний на руці дорогий шарф, вишитий руками першої красуні. Так і сторопів Тарас, коли побачив, що це був Андрій... Спинився старий Тарас і дивився на те, як він чистив перед собою дорогу, розгонив, рубав і сипав удари направо й наліво. Не витерпів Тарас і закричав: «Як?.. Своїх, чортів сину, своїх б'єш?..»

«Гей, хлоп'ята! Заманіть мені тільки його до лісу, заманіть мені тільки його!» — гукав Тарас. І зголо- силосся ту ж мить тридцять найшвидших козаків заманити його... Ударили збоку на передніх, збили їх, відділили від задніх, дали по гостинцю тому й тому, а Голокопитенко учистив плазом по спині Андрія, і ту ж мить пустились тікати від них, скільки вистачало козацької сили. Як скипів Андрій! Як забунтувала по всіх жилах молода кров! Ударивши гострими острогами коня, щодуху полетів він за козаками, не оглядаючись назад, не бачачи, що позаду всього тільки двадцять чоловік встигало за ним; а козаки летіли щосили на конях і просто повернули до лісу. Розігнався на коні Андрій і мало вже був не наздогнав Голокопитенка, як ураз чиясь дужа рука вхопила за повід його коня. Оглянувся Андрій: перед ним Тарас! Затрясся він усім тілом і раптом зблід...

— Ну, що ж тепер ми будемо робити? — сказав Тарас, дивлячись просто йому у вічі.

Та нічого не міг на те сказати Андрій і стояв, втупивши в землю очі.

— Що, синку, помогли тобі твої ляхи?

Андрій стояв не відповідаючи.

— Так продати віру? ...Продати своїх? Стій же, зляз з коня!

Покірно, як дитина, зліз він з коня й спинився ні живий ні мертвий перед Тарасом.

— Стій і не ворущись! Я тебе породив, я тебе і вб'ю! — сказав Тарас і, відступивши крок назад, зняв з плеча рушницю.

Білий, як полотно, був Андрій; видно було, як тихо ворушилися уста його і як він вимовляв чиясь ім'я; та не було це ім'я вітчизни, чи матері, чи братів — це було ім'я прекрасної полячки. Тарас вистрілив.

Як хлібний колос, підрізаний серпом, як молоде ягня, відчувши під серцем смертельне залізо, звів він голову й повалився на траву, не мовивши жодного слова.

— Батьку, що ти зробив? Це ти його вбив? — сказав, під'їхавши в цей час, Остап.

Тарас кивнув головою. Пильно подивився мертвому в очі Остап. Жаль йому стало брата, і промовив він тут же:

— Поховаймо ж його, батьку, чесно в землю, щоб не поглумилися над ним вороги і не розтягли його тіла хижі птахи.

— Поховають його і без нас! — сказав Тарас, — будуть у нього плакальники й утішниці!..

М. Дерезус.
Битва з поляками
(фрагмент)

М. Дерезус.
Тарас над мертвим
Андрієм

● Яка роль порівнянь в описі смерті Андрія?

— На коня, Остапе! — сказав Тарас і поспішив, щоб застати ще козаків, щоб подивитися ще на них і щоб вони глянули перед смертю на свого отамана.

● Яку роль відіграють гіперболи в епізоді полонення Остапа?

Та не виїхали вони ще з лісу, а вже ворожа сила оточила з усіх боків ліс, і між деревами скрізь показалися вершники з шаблями й списами. «Остапе!.. Остапе, не піддавайся!..» — гукав Тарас, а сам, вихопивши шаблю наголо, давай чесати на всі боки перших, що трапилися. А на Остапа вже наскочило раптом шестеро; та не в добрий час, видно, наскочило: з одного полетіла голова, другий перевернувся, відступивши; поцілило списом у ребро третьому; четвертий був відважніший, ухилився головою від кулі, і влучила в кінські груди гаряча куля, — здибився скажений кінь, упав навзнік і задушив під собою вершника.

«Добре, синку!.. Добре, Остапе!.. — кричав Тарас. — Ось я слідом за тобою!..» А сам усе відбивався од нападників. Рубає й б'ється Тарас, силіє гостинці тому й іншому на голову, а сам дивиться вперед на Остапа, і бачить, що вже знову зітнулося з Остапом мало не восьмеро разом. «Остапе!.. Остапе, не піддавайся!» Але вже перемагають Остапа; вже один накинув йому на шию аркан, уже в'яжуть, уже беруть Остапа. «Ех, Остапе, Остапе!.. — кричав Тарас, пробиваючись до нього, рубаючи на капусту всіх на своєму шляху. — Ех, Остапе, Остапе!..» Та як важким каменем ударило його самого в ту ж хвилину. Все закрутилося й перевернулося в очах його. На мить змішано блиснули перед ним голови, списи, дим, виблиски вогню, гілля дерев з листям, що майнуло перед самими його очима. І гримнувся він, як підрубаний дуб, на землю. І туман повив йому очі.

Запитання і завдання

Спостереження

- Які козацькі звичаї у військових походах описав М. Гоголь?
- Проаналізуй опис козацтва. Наведи приклади козацької демократії.
- Перекажи близько до тексту, як козаки готуються до битви.
- Уважно прочитай промову Тараса Бульби, визнач її основну ідею. Удруге прочитай її вголос, підкреслюючи інтонацією важливі місця.
- Яке загальне враження справили на тебе епічні епізоди? Які слова і вирази з тексту створюють це враження?

Аналіз

- У тексті визнач ставлення автора-оповідача до козацького життя, аргументуючи свою думку цитатами.
- Розкрий авторське розуміння слов'янського характеру. Як ти вважаєш, чи вчинки Тараса Бульби перед битвою свідчать про такий його характер? Обґрунтуй свою думку.
- Знайди опис морального стану козаків перед битвою й виділи в ньому порівняння і метафори. Як ці художні засоби розкривають авторське ставлення до козацтва?

- На яких деталях (що стосуються зовнішнього фізичного чи внутрішнього психологічного стану героїв) акцентує увагу автор?
- Які вислови з твору, на твою думку, могли б бути заголовком до цього уривку?

Козацьке побратимство в повісті

- Що спонукало Тараса Бульбу звернутися до козаків? Як він будує своє звернення (з чого починає, що нагадує, з чим порівнює ситуацію)? Які порівняння і метафори використовує?
- Як Тарас Бульба розуміє справжнє побратимство? Яку думку він раз у раз наголошує?
- Які спогади в душах козаків зроджують отаманові слова?
- Опиши духовну міць Тараса.

Особливості суб'єктивного опису Протистояння батька і сина на полі бою

- Хто перший бачить появу Андрія на бойовищі? Кризь призму чийого сприймання постає він перед читачем?
- Які деталі фізичного портрета юнака підкреслені і з якою метою? Яке загальне враження справляє портретний опис Андрія? Які слова з тексту підсилюють це враження?
- Проаналізуй порівняння й метафори в описі зовнішності та поведінки Андрія. Окресли авторський погляд на ситуацію «Батько і син: віч-на-віч».
- Як ти вважаєш, у чому полягає трагізм долі Андрія? Що свідчить про те, що він усвідомлює ганебність своєї зради?

Образ автора — це відображення індивідуальності письменника в написаному ним. У повісті «Тарас Бульба» М. Гоголь пропонує власну оцінку особистості Тараса, а через нього і його участь у подіях — своє розуміння визвольної боротьби українського народу і своє бачення цього періоду історії.

Об'єктивний опис — це точний, безсторонній опис, що відповідає дійсності.

Суб'єктивний опис — це опис, у якому переважає емоційна позиція оповідача, що може призводити до розбіжностей із дійсним станом речей.

Творчий проект

Знайди інформацію про звичаї і традиції українських козаків, про які не згадується в тексті.

Х

— Довго ж я спав! — сказав Тарас, опам'ятавшись, як після тяжкого хмільного сну, і намагаючись розпізнати речі навколо себе. Страшенна квалість проймала його тіло. Ледве мерехтіли перед ним стіни й кутки незнайомої світлиці. Нарешті помітив він, що перед ним сидів Товкач і, здавалося, прислухався до кожного його подиху. «Еге, — подумав собі Товкач, — заснув би ти, може, і навіть!» Та нічого не сказав, посварився пальцем і дав знак мовчати.

— Та скажи ж мені, де я тепер? — спитався знов Тарас, напружуючи розум і силкуючись пригадати, що було.

— Мовчи ж! — гримнув на нього суворо товариш. — Що тобі ще хочеться знати? Хіба не бачиш, що весь порубаний?.. Досить того, що вибрався. Знайшлися люди, що тебе не зрадили...

— А Остап? — скрикнув раптом Тарас, напружився, щоб підвестись, і враз згадав, як Остапа схопили і зв'язали на його очах, і що тепер він уже в лядських руках.

І огорнуло горе стару голову. Зірвав, постягав він усі перев'язки з ран, кинув їх далеко геть, хотів голосно щось сказати — і замість того почав верзти нісенітницю; жар та марення знов опанували його, і полилась без тями і зв'язку безумна мова...

- Як ця сцена характеризує спілкування побратимів?

Чи то ліки, чи своя залізна сила взяла гору, тільки він через півтора місяця встав на ноги; рани загоїлись, і тільки самі шабельні рубці показували, як глибоко колись поранений був старий козак.

• Які деталі в описі свідчать про глибокі страждання Тараса?

Однак ж став він помітно похмурий і сумний. Три тяжкі зморшки насунулись на чоло його і вже більше ніколи не сходили з нього...

...Він ішов у луки й степи, ніби на полювання, але заряд його зостався невистріленим. І, поклавши рушницю, повний тути, сідав він на морському березі. Довго сидів він там, понуривши голову і примовляючи: «Сину мій! Остапе мій!»

...І не витримував нарешті Тарас. «Хоч би що там було, піду розвідати, що з ним: чи живий він? у могилі? чи вже і в самій могилі нема його? Розвідаю, хоч би там що!»

[Урятований колись Бульбою уманський жид Янкель допомагає йому пробратися у Варшаву, де перебуває полонений Остап. Тарас потрапляє на майдан, де мають стратити його сина та інших козаків.]

XI

...Майдан, де мала відбуватися кара, не важко було розшукати: народ сунув туди з усіх боків. У тодішній грубий вік це становило одне з найцікавіших видовищ не тільки для простолюду, а й для вищих класів... Аж ось юрба раптом загула, і з усіх боків залунали голоси:

«Ведуть!.. ведуть!.. козаки!..»

Вони йшли без шапок, з довгими чубами; бороди в них повідростали. Вони йшли ні боязко, ні похмуро, а з якоюсь тихою гордовитістю; їхня одежа з дорогого сукна зносилася й телпалася на них лахміттям; вони не дивились і не кланялись народові. Попереду всіх ішов Остап.

Що відчув старий Тарас, коли побачив свого Остапа? Що було тоді в його серці? Він дивився на нього з юрби і не пропустив жодного руху його. Вони підійшли вже до місця кари. Остап зупинився. Йому першому належало випити цю тяжку чашу. Він глянув на своїх, підняв руку вгору і промовив голосно:

— Дай же, Боже, щоб усі, які тут стоять, еретики, не почули, нечестиві, як мучиться християнин! щоб жоден з нас не промовив ні одного слова!

Після цього він підійшов до ешафота.

— Добре, синку, добре! — сказав тихо Бульба і похилив на груди свою сиву голову.

Остап терпів муки й катування, як велетенський Тарас стояв у юрбі, понуривши голову і в той же час гордо звівши очі, і тільки схвально говорив: «Добре, синку, добре!»

• Як передано духовну силу козаків, що йдуть на страту?

Є. Кибрик.

Остапа ведуть на страту (фрагмент)

Та коли підвели його до останніх смертних мук, здавалося, нібито стала підупадати його сила. І повів він очима круг себе: Боже, все невідомі, все чужі обличчя! Хоч би хто-небудь із рідних був при його смерті! Він не хотів би чути ридань та жалів слабокї матері чи несамотивого голосіння дружини, що рве на собі волосся та б'є себе в білі груди; хотів би він тепер побачити твердого мужа, який би розумним словом освіжив його і втішив перед сконом. І підупав він силою й вигукнув у душевній немочі:

— Батьку! Де ти? Чи чуєш ти?

— Чую! — пролунало серед мертвої тиші, і весь мільйон народу водночас здригнувся.

Частина військових вершників кинулась пильно оглядати юрбу. Янкель пополотнів як смерть, і коли вони трохи відїхали від нього, він з острахом обернувся назад, щоб глянути на Тараса; але Тараса вже біля нього не було: його й слід пропав.

XII

Знайшовся слід Тарасів. Сто двадцять тисяч козацького війська з'явилося на кордонах України. Це вже не була яка-небудь мала частина чи загін, що виступав на здобич або навздогін за татарами. Ні, піднялася вся нація, бо урвався терпець народові, — піднялася помститися за наругу над правами своїми, за ганебну зневагу своїх звичаїв... Звідусіль піднялися козаки: від Чигирина, від Переяслава, від Батурина, від Глухова, від низової сторони Дніпрової й від усіх його верхів'їв та островів. Без ліку коні і незліченні табори возів тяглися полями. І між тими козаками, між тими вісьмома полками найдобірніший з усіх був один полк, і полк той очолював Тарас Бульба. Все дало йому перевагу перед іншими: і похилий вік, і досвідченість, і вміння керувати своїм військом, і найсильніша за всіх ненависть до ворогів...

На сторінках літопису змальовано докладно, як тікали польські гарнізони з визволених міст... який слабкий був коронний гетьман Микола Потоцький з численною своєю армією проти цієї нездоланної сили; як, розбитий, переслідуваний, перетопив він у невеличкій річці найкращу частину свого війська, як облягли його в невеликому містечку Полонному грізні козацькі полки і як, доведений до краю, польський гетьман під присягою обіцяв цілковите задоволення у всьому від короля й державних чинів та повернення усіх колишніх прав і привілеїв. Погодився гетьман разом з полковниками відпустити Потоцького, взявши з нього святу присягу залишити вільними всі християнські церкви, забути стару ворожнечу й не чинити

● За яких умов виявляється цілісність Остапового характеру?

С. Васильківський.
Козачий дозор у степу

● Які враження справляє поетичний образ народного гніву? Знайди образ-символ.

● Зверни увагу, як автор органічно вплітає в тканину художнього тексту історичні відомості.

ніякої кривди козакському війству. Один тільки полковник не пристав на такий мир. Той один був Тарас. Вирвав він жмут волосся з голови своєї й скрикнув:

— Гей, гетьмане й полковники! не зробіть такого бабського діла! не вірте ляхам: продадуть псяюхи!

● *Які художні деталі роблять сцену підписання миру особливо яскравою і колоритною?*

● *Як справдилося Тарасове передбачення?*

А коли полковий писар подав умову і гетьман приклав свою владну руку, він зняв з себе чистий булат, дорогу турецьку шаблю з найкращого заліза, розламав її надвоє, як тріску, і кинув далеко в різні боки обидва кінці, сказавши:

— Прощайте ж! Як двом кінцям цього палаша не з'єднатися в одно і не скласти цілої шаблі, так і нам, товариство, більше не бачитися на цьому світі. Не забудьте ж прощального мого слова (тут голос його виріс, піднявся вище, набув незнаної сили, — і збентежилися всі від пророчих слів): перед смертною годиною своєю ви згадаєте мене! Думаєте, купили спокій і мир; думаєте, панувати станете? Будете панувати іншим пануванням: здеруть з твоєї голови, гетьмане, шкіру, наб'ють її гречаною половою, і довго будуть бачити її по всіх ярмарках! Не вдержите й ви, панове, голів своїх! Загинете у вогких льохах, замуровані в кам'яні мури, коли вас раніш, як баранів, не зварять усіх живими в казанах!

...Смутні стояли гетьман і полковники, задумалися всі і мовчали довго, немов пригнічені якимось тяжким передвістям. Недарма віщував Тарас: так усе й сталося, як він віщував.

● *Якою була помста Тараса за смерть сина?*

А що ж Тарас? А Тарас гуляв по всій Польщі із своїм полком... Багато перебив він усякої шляхти, розграбував найбагатші і найкращі замки; порозпечували й порозливали по землі козаки сторічні меди й вина, що дбайливо зберігалися в панських льохах; порубали й попалили дорогі сукна, оджі та інше добро, яке знаходили в коморах. «Нічого не жалійте! — примовляв Тарас... — Це вам, вражі ляхи, поминки по Остапові!»...

І такі поминки по Остапові справляв він у кожному селищі, поки польський уряд не побачив, що вчинки Тарасові були щось більше, ніж звичайне розбишацтво, і тому ж таки Потоцькому доручено було з п'ятьма полками неодмінно ввіймати Тараса.

Шість днів відходили козаки путівцями від усіх переслідують; ледве виносили коні незвичайну втечу й рятували козаків. Але Потоцький на цей раз добре впорався з дорученням; невтомно гнався за ними й наздогнав на березі Дністра, де Бульба зайняв для перепочинку покинуту зруйновану фортецю...

● *Де відбувається дія?*

Чотири дні билися й боролись козаки, одбиваючись цеглою й камінням. Та вичерпалися запаси й сили, і вирішив Тарас пробитися крізь лави. І пробилися були вже козаки, і, може, ще раз послужили б їм вірно бистрі коні, як раптом серед самого гону спинився Тарас і гукнув: «Стій! Випала люлька з тютюном; не хочу, щоб

і люлька дісталася вражим ляхам!» І нагнувся старий отаман і став шукати в траві свою люльку з тютюном, нерозлучну супутницю на морях, і на суші, і в походах, і вдома. А тим часом набігла враз ватага й схопила його під могутні плечі. Струснув він усім своїм тілом, та вже не посипались на землю, як бувало колись, гайдуки, що схопили його.

«Ох, старість, старість!» — сказав він, і заплакав кремезний старий козак. Та не старість була виною: сила подолала силу. Мало не тридцять чоловік повисло в нього на руках і на ногах. «Попалася ворона! — кричали ляхи. — Тепер треба тільки придумати, яку б йому, собаці, найкращу честь віддати».

І присудили, з гетьманського дозволу, спалити його живого на очах у всіх. Тут же стояло голе дерево, верх якого розбило громом.

Прип'яли його залізними ланцюгами до стовбура, цвяхами прибили йому руки і, піднявши його вище, щоб звідусіль було видно козака, заходилися тут-таки розпалювати під деревом багаття. Та не на багаття дивився Тарас, не про вогонь він думав, яким збиралися палити його; дивився він, сердешний, у той бік, де відстрілювались козаки: йому з висоти все було видно, як на долоні.

— Займайте, хлопці, займайте скоріш, — гукав він, — гірку, що за лісом: туди не підступлять вони!

Але вітер не доніс його слів.

— От пропадуть, пропадуть ні за що! — промовив він з одчаєм і глянув униз, де зблискував Дністер. Радість блиснула в очах його. Він побачив чотири корми, що висунулися з-за чагарника, зібрав усю силу голосу і гучно закричав:

— До берега! до берега, хлопці! Спускайтесь попід гору стежкою, що йде ліворуч. Коло берега човни стоять, всі забирайте, щоб не було погоні!

Цього разу вітер подув з другого боку, і всі слова почули козаки. Але за таку раду дістався йому тут-таки удар обухом по голові, який перевернув усе в очах його...

Коли отямився Тарас Бульба від удару і глянув на Дністер, козаки вже були на човнах і гребли веслами; кулі сипались на них зверху, та не діставали. І спалахнули радісні очі в старого отамана.

— Прощайте, товариство! — гукав він їм згори. — Згадуйте мене і на ту весну прибувайте сюди знову та гарненько погуляйте! Що, взяли, чортові ляхи? Думаєте, є що-небудь у світі, чого б побоявся козак? Стривайте ж, прийде пора, буде час, дізнаєтесь ви, що то є православна руська віра!..

А вже вогонь здіймався над багаттям, захоплював його ноги й розіслався полум'ям по дереву... Та хіба знайдуться на світі такі вогні, муки і така сила, що пересилила б руську силу!

● Чому Тарас потрапив у полон?

Є. Кибрик.

Страта Тараса (фрагмент)

● Чому Тарас так зрадів?
Про кого він дбає в останню мить свого життя?

- Що в прикінцевій фразі вказує на те, що пам'ять про Бульбу житиме у віках?

Немала річка Дністер, і багато та багато на ній заток, річкових густих очеретів, мілин та глибокодонних місць; блищить річкове дзеркало, над яким лунає дзвінке ячання лебедів, і гордий гоголь прудко несеться по ньому, і багато куликів, червонодзьобих курухтанів та всякого іншого птаства в очеретах і на прибережжях. Козаки швидко пливли на вузьких двостернових човнах, дружно гребли веслами, обережно обминали мілини, сполохуючи птахів, що здіймалися, і розмовляли про свого отамана.

Переклад з російської А. Хуторяна

Запитання і завдання

Аналіз

Образ героя

- Як автор змальовує мужність і непохитність приречених на страту козаків?
- Перечитай сцену полонення та загибелі Тараса. Що робить його справжнім героєм?
- Визнач особливості Тарасового характеру за поданою нижче схемою.
- Доведи, що родинна трагедія не зламала духовної сили Тараса. Прочитай відповідні уривки твору.
- Проаналізуй опис мученицької смерті Тараса. Як автор звеличує свого героя?
- Чи є Тарасова смерть подвигом? Визнач своє ставлення до поведінки Тараса Бульби, до його вчинків, поглядів, життєвих цінностей, моральних принципів.

Щоб визначити характер персонажа за особливостями портретного опису та опису його дій, учинків, потрібно проаналізувати:

- у яких епізодах, за яких умов виявляється його вдача;
- які дієслова — на означення дії чи стану — найчастіше трапляються в описі; що вони передають — моральний чи фізичний стан героя;
- яка ідея об'єднує окремі деталі в одне ціле;
- які особливості поведінки персонажа наголошуються;
- як ставиться до свого героя автор;
- які почуття викликає опис.

Запитання і завдання (підсумковий урок)

Спостереження

- Які почуття героїв є провідними в їхньому ставленні до України?
- У яких сценах автор оспівав героїзм, мужність і ратну звитягу українського народу в боротьбі за рідну землю?
- Що ти дізнався цікавого про бойове побратимство, побут і звичаї запорожців?
- Знайди в тексті повісті сцени, де є картини української природи. Який настрій у них переважає?

Аналіз

- Як передано в повісті особливості природи, побуту, характеру козаків? Як історичні умови вплинули на формування характерів героїв? Як про це йдеться в тексті повісті?
- Які художні засоби використав автор у створенні образу Тараса Бульби?
- Які найкращі риси запорозького козака втілені в образі Тараса Бульби?
- Остап і Андрій — два характери, дві різні долі. Хто з них тобі більше до вподоби? Чому?
- Порівняй художні засоби, які використовує автор у створенні образів Андрія й Остапа.
- Яка роль відводиться у повісті пейзажу?
- Розглянь таблицю, перенеси її в зошит, заповни, знайшовши відповідні приклади в тексті.

Відомий російський письменник XIX ст. І. Аксаков писав про Гоголя: «Навряд чи знайдеться душа, яка б так ніжно і трепетно любила добро та правду в людині і так глибоко й щиро страждала б від зустрічі з брехнею та мерзотністю. Як на моральний подвиг, що вимагає чистого діяння, дивився він на свою літературну працю!»

	Персонаж	Остап	Андрій
Художні засоби			
Епітети, що найчастіше трапляються в описі			

Творчий проект

Збери інформацію про музичні твори, пов'язані з темою козацтва, зокрема опери М. Лисенка «Тарас Бульба» та С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм».

Гоголь вважав напруженість розповіді чи не найголовнішою рисою справжнього мистецького твору.

- Які епізоди повісті запали тобі в душу?
- Які найбільше схвилювали? Чим саме?

Розвиток мовлення

Розглянь репродукцію картини І. Ю. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

Які художні деталі підкреслюють волелюбність і впевненість у перевазі над ворогом, життєрадісність й оптимізм запорожців?

Робота в групах

- Спираючись на текст повісті, опишіть, як могло б скластися життя Остапа й Андрія, якби доля не кинула їх у вир жорстокої боротьби. Оголосіть конкурс на кращу розповідь.
- Розкрийте проблему життєвого вибору на прикладі долі Остапа й Андрія.
- Визнач основну ідею твору.
- Вислови своє розуміння патріотизму, бойового побратимства, проблеми життєвого вибору, життєвих цінностей (на вибір).
- Дай визначення поняття *повість*. Які ознаки, характерні для повісті, має твір М. Гоголя?

Узагальнення

**РАЙНЕР МАРІЯ
РІЛЬКЕ**
(1875–1920)

Райнер Марія Рільке народився в Празі (тоді це була територія Австро-Угорщини). У дитинстві він відчув вплив слов'янської культури, а перші спроби його поетичного пера були пов'язані з чеським фольклором.

У 1900 р. Рільке приїздив в Україну. Два тижні проводить у Києві: відвідує Софійський і Володимирський собори, Києво-Печерську Лавру. Потім по Дніпру пливе пароплавом до Кременчука, у Каневі піднімається на Тарасову гору. Кілька днів Рільке проводить у Полтаві. Поету прикро усвідомлювати, що в західному світі давно втрачені щирість і взаємопідтримка, які ще зберегли люди, яких він зустрів під час подорожі.

У казках, легендах, баладах українців Рільке бачить тяжіння до духовної свободи, відкритість назустріч власній долі. Тільки сильна людина здатна відмовитися від розміреного життя, прокинутися від важкого сну очікування і відважно кинутися вперед назустріч невідомому, як це робить юнак у вставному оповіданні у творі Рільке «Пісня про Правду». Поява сліпого бандуриста в оселі батьків повністю змінила життя Олексі. Оповідь кобзаря про козаків, які, виступаючи у далекий похід, не мають жодних сумнівів у необхідності самопожертви в ім'я батьківщини, розкрила Олексі велич історичного подвигу прадідів. Історична пам'ять заговорила в ньому, покликала до дії. Рільке створює незабутній образ української жінки — матері й дружини. Вона небагатослівна і завжди лишається на другому плані. Проте її очі, її незрима присутність у критичні моменти життя говорять про велику духовну силу.

У текстах Рільке часто з'являється опис слов'янської ікони. Погляд темних і сумних очей Богоматері проникає в душу. Той погляд тривожить, бо несе в собі велику правду.

Рільке непростий поет, бо поза сказаним і поза побаченим його герої прозирають велику Правду життя, яку словами не розкажеш. Український характер здається йому таємничим і незвіданим, як шум вітру у вітах, як колосіння жита в степах, як мовчазна сила насипаних козацькими шапками могил-курганів.

Запитання

- Як біографія Рільке пов'язана зі слов'янськими країнами?
- Яким бачить поет український характер?

(Уривок)

Оповідач познайомився з хлопчиком-калікою Євальдом, і кожного разу під час зустрічі з ним розповідав йому якусь історію.

«Це діялося в ті часи, коли в Південній Русі боролися за волю...
...Мені слід було б відразу зробити невеликий вступ: у Південній Русі й у тих тихих степах, що зветься Україною, хазяйнували польські пани. Вони були жорстокими володарями. Їхній гніт і жадоба євреїв-орендарів, у чийх руках були навіть церковні ключі, які вони видавали православним за окрему плату, були такі нестерпні, що молоді люди навколо Києва і вгору по Дніпру серйозно задумалися. Навіть сам Київ, священне місто, де Русь уперше заявила про себе... усе більше поринав у себе і знищувався пожежами, схожими на раптові божевільні думки, після яких ніч стає ще безмежнішою. Народ у степах не знав до ладу, що діється. Однак поійняті незрозумілою тривогою діди виходили ночами зі своїх хат і мовчки вдивлялися у високе, вічно безвітряне небо, а вдень можна було бачити постаті, які з'являлися з-за гребенів могил над пласкою далиною. Ці могили, гробниці минулих поколінь, перетинають весь степ, ніби застиглий морський прибій. І в цій країні, де могили, мов гори, люди нагадують безодні. Жителі степів незглибимі, темні, мовчазні, і їхні слова — лише нетривкі, хисткі містки до їхнього справжнього єства. Іноді з могил злітають темні птахи. Іноді буйні пісні вриваються в серця тим притьмареним людям і шезають глибоко в них, а птахи пропадають у небі. В усіх напрямках усе здається безкраім. Навіть хати не можуть захистити від цієї незмірності, якою їхні віконечка виповнені вщерть. Тільки в сутінкових кутках хат висять старі ікони, немов верстові камені Бога, і відблиск лампадки пробивається крізь їхній оклад, немовби заблукане дитя крізь зоряну ніч. Ці ікони — ніби опора, ніби певний знак на шляху, і жодний дім не стоїть без них.

● Як охарактеризовано ті давні часи?

● Що слугує опорою людині в неспокійні часи?

А. Куїнджи.
Українська ніч

● Як художник розташував світло і темряву?

● Що біліє в центрі картини, яке враження це створює?

Знов і знов виникає потреба в іконі, коли якусь знищить час чи шашіль, коли хтось одружується і ставить собі хату чи коли хтось, як, приміром, старий Аврам, помирає, заповівши, щоб йому поклали в згорнуті руки святого Миколая Чудотворця, — либонь, для того, щоб на небі впізнати по цьому образу найбільш шанованого ним святого.

● *Коли виникає потреба в іконі?*

О. Сластьон.

Ілюстрація до поеми
Т. Шевченка «Гайдамаки»

● *Яку роль відігравала набожність у житті старого маляра?*

Так і виходить, що Петро Якимович, власне, швець за фахом, теж малює ікони. Коли стомлюється від однієї роботи, він переходить, тричі перехрес-тившись, до другої: і та сама побожність окриває як його дратву й молоточки, так і його малювання. Нині він уже старий, проте ще дужий. Спину, зігнуту над чобітьми, він випростує перед образами і тим зберіг гарну статуру й стрункість у плечах і стані. Більшу частину свого життя він пробув у повній самотині, зовсім не втручаючись у метушню, спричинену тим, що його дружина Якилина народжувала йому дітей і що ті або вмирали, або одружувалися. Лише на сімдесятому році Петро зайшов у стосунки з тими, котрі залишилися в його домі і чію присутність він тільки тепер посправжньому помітив. То були: Якилина, його дружина, тиха, покірлива жінка, що віддала себе до останку дітям, підстаркувата, негарна видом дочка і Олекса, син, який, знайшовшись дуже пізно, мав усього сімнадцять років. Петро хотів привчити його до малярства, бо розумів, що незабаром уже не зможе впоратися з усіма замовленнями. Але невдовзі він відмовився від своїх спроб навчити сина. Олекса намалював Пресвяту Богородицю, але так мало досяг схожості зі строгим взірцем, що його мазанина швидше скидалася на портрет Мар'яни, дочки козака Голокопитенка, тобто на річ настільки гріховну, що старий Петро поквапився, кілька разів пе-

ред тим перехрестившись, замалювати покривджену дошку обра-
зом святого Димитрія, котрого він з невідомої причини шанував
понад усіх святих.

Олекса й сам більше ніколи не брався за образи.
Коли батько не загадував йому позолотити вінчик,
він здебільшого блукав у степу, жодна душа не зна-
ла, де саме. Ніхто не тримав його вдома. Мати чудувалася з нього
й побоювалася заговорити з ним, ніби він був стороннім або яким
урядовцем. Сестра біла його, поки він був малим, а тепер, коли
Олекса виріс, почала його зневажати за те, що він не бив її. Та й в
усьому селі нікому було піклуватися хлопцем. Мар'яна, козацька
дочка, висміяла його, коли він надумав її сватати, а інших дівчат
Олекса не запитував, чи вважають вони його за жениха. На Запо-
розьку Січ ніхто не хотів його брати з собою через те, що він усім
здавався надто слабосилим, а чи, може, ще й замолодим. Якось він
був утік і добрався до найближчого монастиря, але ченці його не
прийняли, — отож для нього лишився тільки степ, широкий, хви-
лястий степ. Якийсь мисливець подарував йому одного разу ста-
ру рушницю, бозна-чим набиту. Олекса весь час тягав її з собою,
але ніколи не стріляв: по-перше, тому, що хотів зберегти набій,
а ще тому, що не знав навіщо.

Якось теплого, тихого вечора, на початку літа, уся
родина сиділа за грубим столом, на якому стояла
миска з кашею. Петро їв, а решта дивилася на нього,
чекаючи на те, що він залишить. Раптом рука його
з ложкою застигла, і старий повернув своє широке змарніле облич-
чя до дверей, звідки навскоси через стіл падала смуга світла й губи-
лася в хатньому присмерку. Всі прислухалися. Знадвору щось
шаруділо по стінах, немовби нічний птах стиха черкав крильми
колоди; але сонце щойно зайшло, та й нічні птахи взагалі рідко
залітають у село. І потім знов ніби якийсь великий звір зачалапав
навкруг дому, його обережні кроки чулися водночас від усіх стін.
Олекса тихо підвівся зі свого ослона, і в ту саму мить
світло в дверях заступило щось високе, чорне, — во-
но геть витіснило вечір, внесло до хати ніч і непевно
просувалося своєю здоровенною постаттю вперед.
«Остап!» — сказала поганкувата своїм злим голосом. І тоді всі його
впізнали. То був один із сліпих кобзарів, дід, що ходив зі своєю два-
надцятиструною бандурою по селах і співав про велику славу
козаків, про їхню одвагу й вірність, про їхніх гетьманів, про Кирдя-
гу, Кукубенка, Бульбу та про інших героїв, і всі охоче слухали його
пісні. Остап тричі низько вклонився в той бік, де, як він гадав, було
покуття (сам того не знаючи, він повернувся до ікони Знамення),
потім сів біля печі й запитав тихим голосом: «У кого
ж це я?» — «У нас, батечку, у Петра Якимовича, шев-
ця», — приязно відповів Петро. Він полюбляв пісні й
радів цьому несподіваному гостеві. «А, в Петра Яки-
мовича, того, що образи малює», — мовив сліпий,

• *Що вирізняє Олексу
серед інших?*

• *Різьке відвідував укра-
їнське село, був гостем
у хаті. Чи це відчувається
в описі?*

• *Що незвичного у появи
старого?*

• *Як бандурист спілкуєть-
ся з родиною і засвідчує
свою повагу?*

● Як описано звук інструмента і мелодію?

щоб також виявити приязнь. Потому запала тиша. На шести довгих струнах бандури зродився звук, він ріс, танув і відбивався, завмираючи, від шести коротких струн, і так повторювалося багато разів у дедалі швидшому темпі, так що наостанку доводилося лячно заплющувати очі, щоб не бачити, як ця шалена стрімка мелодія впаде, мов підтята; тоді гра урвалася, поступившись місцем лункому кобзаревому голосу, який незабаром виповнив цілу хату і хутко скликав із сусідніх хат людей, що почали збиратися біля дверей та під вікнами. Але не про героїв йшлося цього разу в пісні. Добре була вже всім відома слава Бульби, Острияниці й Наливайка. На віки вічні прославилася козача вірність. Не про їхні звитяги йшлося нині у пісні. Бажання танцювати заснуло глибоко в душі тих, хто її слухав, бо ніхто не притупнув ногою, не сплеснув у долоні. Слідом за кобзарем усі похилили голови, пригнічені смутною піснею:

● Про що пісня бандуриста?

О. Сластьон.
Кобзар бандурист

Нема в світі Правди, не знайти, немає.
Хто забуту Правду нині відшукає?
Нема в світі Правди, не знайти до скону,
Правда — під п'ятою лютого Закону.
Тепер свята Правда сидить у темниці,
а вельможна Кривда — з панами в світлиці.
Правду зневажають, як сірому голу,
а Кривда сідає до панського столу.
Тепер святу Правду топтано ногами,
а вельможну Кривду поєно медами.
Правдо, мати рідна, орлице крилата,
де ж той син, що прийде тебе відшукати?
Стане Бог великий йому на підмогу
І вкаже, єдиний, праведну дорогу.

І голови почали важко підводитися, і на кожному обличчі позначилося мовчання; це зрозуміли навіть ті, яким кортіло заговорити. І по недовгій поважній тиші знов заграла бандура; цього разу її гра була краще зрозуміла натовпу, який усе зростав. Тричі проспівав Остап свою «Пісню про Правду». І щоразу — по-новому. Коли першого разу була скарга, то вдруге вона здалася докором, і, нарешті, коли кобзар утретє з високо піднятою головою вигукнув її низкою коротких наказів, то з трепетної мови вихопився нестямний гнів, поймаючи всіх і сповнюючи безмежним і водночас моторошним захватом.

● Як співає Остап? Як сприймають селяни спів?

«Де збираються чоловіки?» — запитав молодий селянин, коли співець підвівся. Старий, якому були відомі пересування козаків, назвав недалеке містечко. Швидко розійшлися чоловіки, чулися короткі вигуки, брязкіт зброї та плач жінок біля дверей хат. За годину загін озброєних селян вирушив із села до Чернігова.

● Куди вирушили чоловіки? Що їх спонукало до цього?

Петро почастиував кобзаря склянкою наливки в надії довідатися більше. Старий сидів, пив, але на численні запитання шевця відповідав скупо. Потім він подякував і пішов. Олекса вивів сліпого за поріг. Опинившись зі старим на самоті в нічній темряві, Олекса запитав: «А на війну всім можна йти?» — «Усім», — відказав дід і швидко, немов став уночі видочим, закрокував геть і зник у пільмі.

Коли всі поснули, Олекса зліз із печі, де він лежав одягнений, узяв свою рушницю і вийшов з хати. Надворі хтось обійняв його й ніжно поцілував у голову. Він відразу впізнав у місячному світлі Якилину; та поспіхом подріботила назад до хати. «Мамо!» — здивувався Олекса, і в нього стало якось чудно на серці. На якусь хвилю він завагався. Десь відчинилися двері, і поблизу завив пес. Олекса поклав рушницю через плече і рушив уперед чимдуж, бо мав намір ще до ранку наздогнати загін. А вдома всі удавали, ніби не помітили, що Олекси нема. Лише як сідали до столу, Петро помітив порожнє місце, підвівся, підійшов до покуття і засвітив свічку перед іконою Знамення. Зовсім тоненьку свічку. Поганкувата низала плечима.

Тим часом Остап, сліпий дід, проходив уже сусіднім селом і заводив своїм лагідно-жалібним голосом тужну «Пісню про Правду».

Переклад *М. Тупайло*

Запитання і завдання

- Як починається вставна історія про український народ?
- Про що, на твою думку, йдеться в народній пісні про Правду?
- Витлумач назву всього оповідання

Побудова вставного оповідання

- Де й коли відбуваються описані події?
- Як у тексті охарактеризовано історичну добу? Чи є вказівка на конкретні факти? А дати?
- «Діялося в ті часи, коли в Південній Русі боролися за волю...» Такий початок більш схожий на казку? Чи на легенду? А може на історичний роман? Свою думку обґрунтуй.
- Від якої особи ведеться оповідь? Чи брав оповідач якусь участь у подіях? Чи був він свідком тих подій? Чи висловлює оповідач своє суб'єктивне емоційне ставлення до героїв? Його оповідь об'єктивна чи суб'єктивна?

● Яка розмова відбулася між героями?

● Як мати проводила сина? Як син зреагував на її вчинок?

● Чому завагався син?

● Як Петро зреагував на зникнення сина?

Спостереження

Аналіз

Національний колорит — особливості культури, історії народу, які спостерігаються в характерних деталях побуту, архітектури, одягу, мовлення людей.

Рільке захоплювався історією України, любив билини про Іллю Муромця і Добрину Микитовича

Бачення іншого та інакшості в оповіданні

- «І в цій країні, де могили, мов гори, люди нагадують безодні. Жителі степів незглибимі, темні, мовчазні, і їхні слова — лише нетривкі, хисткі містки до їхнього справжнього ества». Прокоментуй це визначення українського характеру.
- Письменник характеризує незрозумілу йому душу як безодню. Цей образ його лякає чи надихає?
- «Старі ікони, немов верстові камені Бога, і відблиск лампадки пробивається крізь їхній оклад, немовби заблукане дитя крізь зоряну ніч. Ці ікони — ніби опора, ніби певний знак на шляху, і жодний дім не стоїть без них». Для Рільке глибина українського характеру, незмірність душі ховають у собі велику правду про життя. Та сама правда не називається. Віра в Бога представлена розгорнутою метафорою ікони. З яких порівнянь складається ця метафора?
- Яку роль відіграє пісня бандуриста в будові оповідання?

Розвиток мовлення

- Знайди ознаки українського національного колориту в творі.
- Наведи приклади художніх образів, пов'язаних у тексті з Україною, охарактеризуй їх.

Творчий проект

Добери інформацію про козацькі думи. Знайди таку, де йдеться про долю козака і яка є співзвучною до історії, переказаної Рільке.

Добери й оформи інформацію про мультиплікаційні фільми «Як козаки...».

Робота в групах. Конкурс досє

- Підготуй для участі в конкурсі матеріали твого досє. Перемагає той, чия інформація має послідовний, цілісний характер, найцікавіша і містить ілюстративний матеріал.

Узагальнення

- Напиши твір на тему «Чому австрійський поет славить боротьбу українського народу за незалежність?».
- Дай визначення поняття національний колорит. Наведи приклади з тексту.

Нитка Аріадни

✂ Історичним може бути не тільки роман, а й оповідання, і повість. Звичай йдеться в них про події, що відбувалися за життя щонайменше двох поколінь.

✂ Головні герої у творі на історичну тему — вигадані персонажі. Справжні історичні герої є другорядними персонажами і з'являються тільки в окремих епізодах.

✂ Письменник може широко використовувати свою творчу уяву і будувати авантюрно-пригодницький сюжет, може більше уваги приділити психології героїв.

✂ У творі на історичну тему важливим є зв'язок долі людини з історичними подіями та духом епохи.

✂ Інша риса твору на теми історії — місцевий та національний колорит, які занурюють читача в епоху, показують особливості життя окремого народу.

«Ну що б, здавалося, слова...»

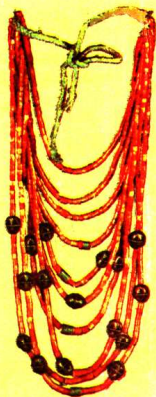
Звісно, Микола Гоголь і Райнер Марія Рільке належать до різних культур і жили в різні часи. Але скільки поваги й любові у їхніх текстах до України, скільки щедрості й сили вони знайшли в характерах українців! Подумай, чому народна культура допомагає нам краще зрозуміти себе й іншого? Чи допомагає читання народних легенд і пісень, знання історії свого народу у становленні особистості? Чи допомагає визначити життєві орієнтири? Що ти найбільше цінуєш у людині? Яким може бути покликання людини? Що є найважливішим у житті: матеріальне чи духовне?

Контексти

Козацька доба (XV–XVII ст.) була періодом постійної боротьби України за свою незалежність від могутнього сусіда: Польщі, Литви, Росії, Туреччини. Козаки були змушені вести кочове життя. Чи вели вони війни, чи оберігали кордони — більшу частину року козаки перебували у військових об'єднаннях далеко від рідних домівок. Вдома залишалися жінки з дітьми. Вони керували домашнім господарством, працювали на полі й виховували дітей. Таких жінок називали козачками. Вони мали сильний і мужній характер.

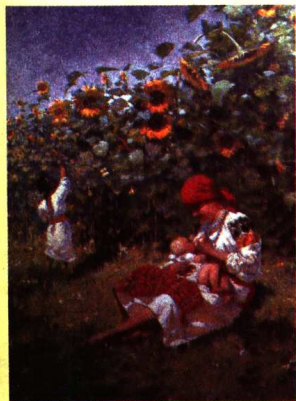

О. Сластьон. Проводи на Січ

К. Трутовський. Одягають вінок

*В. Орловський.
Жнива*

М. Івасюк. Мати

М. Дерзгус. Ясир гонять

ПРИГОДИ ТА ФАНТАСТИКА

Людину, яка любить читати, приваблюють насамперед різноманітні захоплюючі історії. Так було завжди. Стрімкий розвиток подій, зміна лаштунків, неочікуване в характері й поведінці героя захоплюють своєю непередбаченістю. Любов до великої серйозної літератури в дитинстві часто починається саме з уміння насолоджуватися творами з карколомними пригодами й фантастичними подорожами. У минуле чи майбутнє відбувається та уявна подорож — байдуже. В усякому разі, наша фантазія прагне відкриття інших світів. Там можуть жити дуже маленькі чи просто гігантські істоти, час стрімко плине чи застигає на місці, а герої здатні здійснювати зовсім незрозумілі вчинки. А ми повертаємося подумки до описаних подій, бажаючи зрозуміти їх причини.

У цьому розділі

Прочитаєш дуже різні за жанровими ознаками твори Джонатана Свіфта й Конан Дойля.

Навчишся знаходити у тексті приклади сатиричного змалювання подій і героїв, аналізувати ключові епізоди та їхню роль у побудові інтриги художнього твору.

Тема подорожі

Тема подорожі й пригод дуже часто використовується в художній літературі. Вона приваблює письменників не тільки прихованою в ній цікавиною і не тільки заради можливості розважити читача. Ухопившись за ниточку подорожі, ми відкриваємо для себе інші, не менш важливі, теми.

Так, герой роману Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера» під час своєї подорожі потрапляє то в країну ліліпутів, то країну велетнів, то на острів, де живуть благородні коні. Перебування серед людей іншої культури, інших традицій, іншого зовнішнього вигляду дає Гулліверу можливість не лише пізнати їхнє життя, а й усвідомити свою особливість, свою інакшість. А читачі — сучасники Дж. Свіфта — з подивом, а інколи навіть зі сміхом, упізнавали в заморських героях своїх співвітчизників — міністрів і чиновників різних рангів — і розуміли гостру сатиру письменника.

Нам нині важко співвіднести події роману з політичним життям Англії XVIII ст. Проте ми мусимо визнати, що вади суспільного і політичного життя, що їх так гостро висміював Свіфт, на жаль, не залишилися в минулому.

У розповіді про перебування Гуллівера в Ліліпутії Свіфту вдалося показати наче у зменшеному, казковому вигляді серйозні проблеми. Але вони не змінили своєї суті від того: і причини, і наслідки політичної боротьби здавалися до смішного дріб'язковими, а людські чесноти, розумний суспільний устрій сприймалися як одвічні цінності.

Талант і світове значення Свіфта полягає в тому, що його роман уже майже 300 років не втрачає своєї актуальності та привабливості для читачів, запрошуючи у цікаву і повчальну подорож з його героєм Гуллівером.

Запитання

1. Як письменники використовують тему подорожі у літературі? Наведи приклади та аргументуй відповідь.

Джонатан Свіфт народився в листопаді 1667 р. в Дубліні вже після смерті батька. Мати Свіфта змушена була просити притулку в багатих родичів померлого чоловіка. За бажанням дядька, племінник навчався у Дублінському університеті на факультеті богослов'я. Цей шлях зовсім не приваблював Свіфта, тому його взяли секретарем у будинок відомого дипломата. Там була прекрасна бібліотека, де майбутній письменник проводив увесь вільний час.

Через деякий час Свіфт став одним з найвизначніших політичних журналістів, а згодом і редактором урядової газети. Після того, як своїм виступом проти участі Англії у війні за іспанську спадщину він зіграв на руку партії торі, що готувалася до виборів і перемогла, його очікувала блискуча кар'єра.

Всесвітню славу йому приніс роман «Мандри Гуллівера». Роман, написаний у 1726 р., був задуманий як пародія на тогочасні романи, але став політичною сатирою на англійські порядки. Усі чотири подорожі в дивовижні, далекі країни описано як звіт мандрівника, що хоче просвітити сучасників, зробити їх кращими, вдосконалити їхній розум, допомогти їм усвідомити себе, свій час.

Автор виступає проти лицемірства, жорстокості й користі панівних класів. Він висміює вади людини, яка не усвідомлює своєї величі, а тому потерпає від ліліпутів. А чого вартий крихітний король, який губиться в кишені Гуллівера і якого піддані величають «наймогутнішим імператором»? Так само, як і Гуллівера, вихований в улесливості й догідливості, який падає на землю, аби лише йому дозволено було поцілувати руку імператорові та імператриці.

Поступово герой робить висновок про те, що всі королі й імператори — жорстокі, лише прикриваються масками людяності. У першій частині «Мандрів...», алегорично змальовуючи сучасну йому Англію і своїх співвітчизників, автор широко застосовує іронію й сатиру.

**ДЖОНАТАН
СВІФТ**
(1667–1745)

Розповідь про далекі подорожі має на меті викласти певну історію й переконати читача в її достеменності. У ній поєднуються історичні й географічні відомості, а також спостереження за людиною.

- Що ти дізнався про ранні роки життя Свіфта?
- Яким був задум роману «Мандри Гуллівера»?

Запитання

(Скорочено)

Видавець до читача

• Хто автор мандрів і в яких стосунках він з видавцем книжки?

• Як видавець характеризує авторський стиль?

• Чим пояснює надмір деталей?

Автор цих мандрів містер Лемюель Гуллівер — мій давній і щирий приятель; до того ж ми з ним далекі родичі по матері. Років зо три тому містер Гуллівер, утомившись від напливу цікавих, що приходили до нього в Редрифі, купив невеличку ділянку землі та затишний домочок поблизу Ньюарка в Ноттінгемширі, на своїй батьківщині, де живе й тепер — відлюдно, але вельми шанований сусідами.

Перед від'їздом з Редрифа містер Гуллівер віддав мені на схов оцей рукопис, дозволивши розпорядитися з ним, як я вважатиму за потрібне. Я тричі уважно перечитав його. Стиль викладу дуже ясний і простий; я можу закинути авторові хіба що одну ваду: він, наслідуючи манеру всіх мандрівників, описує все аж надто скрупульозно. В усьому, безперечно, відчувається правда, та й не дивно, бо автор так уславився своєю правдивістю, що серед його сусідів у Редрифі, коли когось у чомусь запевняли, стало немов за приказку говорити: «Це така правда, ніби сам містер Гуллівер сказав».

А якщо через свою необізнаність із мореплаванням я припустився якихось помилок, то відповідальний за них тільки я; коли ж який-небудь мандрівник захоче ознайомитися з твором у повному його обсязі, як він вийшов з-під пера автора, то я залюбки задовольню його цікавість.

Річард Сімпсон

Частина перша

ПОДОРОЖ ДО ЛІЛІПУТІ

Розділ I

Автор оповідає дещо про себе та свою родину. Перші спонуки до мандрів. Його корабель розбивається, але він рятується, кинувшись у хвилі, і щасливо дістається берега країни ліліпутів. Його беруть у полон і відвозять у глиб країни.

Мій батько мав невеликий маєток у Ноттінгемширі; я був третій з п'ятох його синів. На чотирнадцятому році мене віддали до коледжу Еманюеля в Кембриджі, де я пробув три роки і вчився дуже старанно, однак витрати на моє утримання були для батька, чоловіка небагатого (хоч одержував я не безна-скільки), завеликим тягарем...

Невдовзі після повернення з Лейдена я, за рекомендацією мого доброго вчителя містера Бетса, найнявся лікарем на корабель «Ластівка», де був капітаном Абрагам Пеннел. У нього я прослужив три з половиною роки, побувавши в Леванті та в інших краях. Повернувшись до Англії, я вирішив оселитися в Лондоні. До цього заохочував мене мій учитель містер Бетс, що порекомендував мене деяким своїм пацієнтам...

Та через два роки мій добрий учитель Бетс помер, а друзів у мене було небагато; отож практика моя почала підупадати... І тоді,

• Що розповідач повідомляє про себе?

порадившись з дружиною та де з ким із знайомих, я вирішив знову податись у море...

Ми відпливали з Бристола 4 травня 1699 року, і спочатку наша подорож минала цілком успішно.

П'ятого листопада — коли в тих широтах починається літо — стояв густий туман, тож матроси тільки на віддалі півкабельтова¹ від корабля помітили скелю; сильний вітер гнав нас просто на неї, і корабель умить розбився.

Шістьом з екіпажу, і мені в тому числі, пощастило спустити на воду човен і відпливти на безпечну відстань від корабля та скелі. Ми гребли, гадаю, зо три ліги², поки зовсім знемоглися, бо були виснажені роботою ще на кораблі. Далі ми пустилися на волю хвиль, і через півгодини шквал з півночі перекинув наш човен. Що сталося з моїми товаришами в човні й тими, хто дістався до скелі або залишився на судні, — сказати не можу, але гадаю, що всі вони загинули. Я плив навмання, підштовхуваний вітром та припливом, раз у раз шукаючи ногами дна й не знаходячи його. Та нарешті, уже вкрай знеможений, не маючи більше сили боротися, я раптом відчув під ногами землю.

На той час шторм уже помітно вщух. Дно було таке положисте, що я брів з милю³, перше ніж добувсь до берега... Я пройшов ще з півмилі, але не натрапив ніде ні на які ознаки житла чи людей, а може, був такий змучений, що просто не помітив їх... Я ліг на низеньку м'яку траву й заснув так міцно, як не спав ще ніколи зроду. Проспав я щонайменше дев'ять годин, бо, коли прокинувся, був уже білий день. Я хотів був підвестися, але не зміг і поворухнутись: я лежав горілиць, і мої руки та ноги так само, як і моє довге густе волосся, були міцно прив'язані до чогось на землі. Все моє тіло, від пахв до стегон, було облутане тонкими мотузочками. Я міг дивитися лише вгору; сонце починало вже припікати, і світло його сліпило мене. Навкруги чувся якийсь гомін, але хто то гомонить, я не міг розгледіти, бо, лежачи в такій позі, бачив тільки небо.

Незабаром на моїй лівій нозі заворушилося щось живе і, поволі посуваючись уперед, опинилося в мене на грудях, а потім підійшло під саме підборіддя. Опустивши погляд, наскільки зміг, я побачив чоловічка дюймів⁴ шести на зріст, з луком та стрілою в руках і з сагайдаком за плечима. Слідом за ним сунуло, як мені здалося, принаймні з півсотні таких самих чоловічків. Украй вражений, я так голосно скрикнув, що всі вони з переляку кинулися врозтіч; як я довідався потім, дехто з них навіть сильно забився, сплигнувши з мене на землю.

Весь цей час, як легко може уявити собі читач, я лежав у дуже незручній позі. Нарешті мені пощастило розірвати мотузочки й витягти з землі кілочки, якими була припнута моя ліва рука. Піднісши її до обличчя, я зрозумів, яким способом мене зв'язали.

● Коли починається подорож?

Деталізований опис місця й часу події, опис шторму і грози в розповіді про далекі подорожі — художній засіб перетворення мандрівника на героя, що потрібно долає ворожі стихії.

● Чому здивувався чоловік?

¹Кабельтов — одиниця довжини, приблизно 185,2 м.

²Ліга — одиниця довжини у Великій Британії та США. Морська ліга дорівнює 5,56 км.

³Миля — одиниця довжини. Англійська морська миля становить 1853,184 м.

⁴Дюйм — англійська одиниця довжини, приблизно 2,54 см.

Воднораз, шарпнувши головою, що завдало мені невимовного болю, я трохи послабив мотузочки, що прикріплювали моє волосся до землі з лівого боку, і спромігся повернути голову дюймів на два. Та чоловічки повтікали швидше, ніж я встиг спіймати когось із них.

Після цього рукою мене знявся несамовитий галас... Я відчув, як у мою ліву руку вп'ялося з сотню стріл, колючих, наче голки.

Характерна риса розповіді про мандрі — опис невідомого у порівнянні з уже відомим.

Далі чоловічки вдруде разом вистрелили в повітря, як у нас в Європі стріляють з мортир, і багато стріл упало мені на тіло (хоч я й не відчув їх), а деякі влучили в обличчя, яке я відразу ж затуливі лівую рукою. Коли ця злива стріл ущухла, я аж застогнав зі злості та з болю і знову спробував звільнитися, але тоді чоловічки випустили ще більше стріл, а декотрі намагалися колоти мене списами в боки. На щастя, на мені була куртка з буйволячої шкіри, якої вони не могли проколоти.

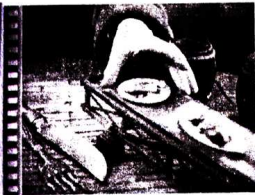
Я подував, що найобачніше буде лежати поки що тихо, а вночі за допомогою вже вільної лівої руки визволитися зовсім. Я мав підстави вважати, що міг би стати до бою з найбільшими арміями, які вони могли зібрати проти мене, коли всі жителі цієї країни не більші за тих, котрих я бачив.

Але доля судила інакше. Помітивши, що я не рухаюсь, вони перестали стріляти, але з гамору, який долинав до моїх вух, я здогадався — їх стало більше. Ярдів⁵ за чотири від мене, якраз проти мого правого вуха, чути було стукіт, що тривав уже цілу годину, так, наче щось там будували. Повернувши голову, наскільки дозволяли кілочки та мотузочки, я побачив поміст футів на півтора заввишки з двома чи трьома драбинами; на ньому могло поміститися четверо

тубільців⁶. З того помосту один з них — певно, якась поважна особа — звернувся до мене з довгою промовою, з якої я не зрозумів жодного слова.

Він здавався людиною середнього віку і був ніби вищий на зріст, ніж ті троє, що супроводили його. Один із них, трохи довший за мій середній палець, напевне паж, тримав шлейф, а ще двоє стояли з обох боків. Він промовляв, як справжній оратор, і в його словах було чути і погрози, і обіцянки, і співчуття, і ласку. Я відповів йому небагатьма словами, але якнайпокірнішим тоном, знявши вгору ліву руку і звівши очі до сонця, немов закликаючи те сонце в свідки. Я майже помирав з голоду — востаннє я їв за кілька годин перед тим, як покинув корабель; мій шлунок так настійно вимагав їжі, що я не міг побороти нетерпіння і, знехтувавши правила чемності, кілька разів підніс палець до губів на знак того, що хочу їсти.

Гурго (такий був титул поважного вельможі, як я довідався згодом) зрозумів мене дуже добре. Зійшовши з помосту, він звелів приставити до мене кілька драбин, і ними полізли й попрямували до мого рота

Кадр із фільму «Мандрі Гуллівера», кіностудія «Мосфільм», тут і далі

● Як Гуллівер сприймає і розуміє чужу мову?

⁵Ярд — англійська одиниця довжини, дорівнює 91,44 см.

⁶Тубільці — корінні жителі якої-небудь (переважно віддаленої від центру цивілізації) місцевості або країни.

сотні тубільців, несучи в кошиках їжу, яку наказав зібрати й приготувати для мене владар, тільки-но довідавшись про мою появу.

На смак то було м'ясо різних тварин, але я не міг розібрати, яких саме. Там були окости, лопатки й вирізки, схожі виглядом на баранину й дуже смачно приготовані, але всі вони були менші за жайворонкове крильце; я ковтав по два, а то й по три шматки разом і з'їдав щоразу по три хлібини, кожна з мушкетеру кулю завбільшки. Чоловічки прислужували мені дуже жваво і на всякі лади виявляли свій подив та захоплення з мого великого зросту й апетиту.

Потім я дав знак, що хочу пити. Побачивши, як я їм, вони зрозуміли, що дещицею мене не задовольнять, і, оскільки були дуже винахідливі, надзвичайно спритно підкотили до моєї руки одну з найбільших своїх бочок і вибили в ній днище. Я вихилив її одним духом, бо там було менше як півпінти легкого вина, що скидалося на бургундське, але було куди смачніше. Потім вони підкотили мені другу бочку, яку я випив у такий самий спосіб, і знаками показав, що хочу ще, але вина в них більше не було.

Признаюся, що коли ці чоловічки бігали по моєму тілу сюди й туди, мені не раз кортіло схопити в жменю сорок чи п'ятдесят з тих, які повернуться під руку, і скинути їх на землю. Однак, зваживши на все те лихо, якого я вже натерпівся (а вони, як видно, могли заподіяти мені ще й гіршого), а також на власну урочисту обіцянку (бо так тлумачив я свою покірливу поведінку), я зразу й відмовився від свого наміру. До того ж я вважав, що це була б невдячність до людей, які так гостинно поводитися зі мною і так щедро частували мене. А в думці я не міг надивуватися з хоробрості цих маленьких людей, які наважувалися злазити на мене й походити по моєму тілу, хоч одна моя рука була вільна, і не тремтіли від одного погляду на таке гігантське створіння, яким я мав їм здаватися. Трохи згодом, коли вони побачили, що я не прошу більше їсти, переді мною з'явився поважний урядовець, посланець його імператорської величності. Його ясновельможність, вибравшись по моїй правій нозі в супроводі почту з десяти чоловік, наблизився до мого обличчя. Він підніс мені до самісіньких очей вірчого листа з королівською печаткою і хвилин десять промовляв до мене без будь-яких ознак невдоволення, але дуже рішучим тоном, причому часто показував рукою, як виявилось потім, у напрямку столиці, що була за півмилі від нас: державна рада ухвалила перевезти мене туди.

Я відповів небагатьма словами, та вони, звичайно, не зрозуміли їх; тоді я вільною рукою, проносючи її високо над головою його ясновельможності, щоб не зачепити його або кого-небудь з його почту, доторкнувся спочатку до другої своєї руки, а тоді до своєї

● Яким був апетит Гуллівера?

● Як Гуллівер утамовує спрагу?

● Що дивувало чоловічків?

● Чому Гуллівер відмовився від насильства, хоч і був значно сильніший від ліліпутів?

Щоб відбулося спілкування двох культур, потрібні зусилля обох сторін.

Щоб стати своїм серед чужих, потрібно вивчити їхню мову. Але спочатку можна спілкуватися за допомогою жестів, міміки.

● Поясни мову жестів Гуллівера.

Ж. Гранвіль.

Ілюстрація до роману,
тут і далі

Голови й тіла, показуючи, що хочу визволитися. Посланець його величності, видно, досить добре зрозумів мене, бо заперечливо похитав головою і жестом пояснив, що мене відвезуть до столиці як полоненого. Воднораз іншими знаками він дав мені зрозуміти, що я матиму вдосталь їсти та пити і що зі мною поводитимуться дуже добре...

Вони намастили мені обличчя й руки якоюсь маззю, що дуже приємно пахла, і біль, заподіяний стрілами, за кілька хвилин утамувався. Все це, на додачу до їхніх дуже поживних страв і напоїв, схлило мене на сон. Я спав щось із вісім годин, як довідався згодом; та й не дивно, бо лікарі, з наказу імператора, підсипали в бочки з вином сонного зілля...

До полудня були вже за двісті ярдів від столиці. Там нас зустрів імператор з царедворцями, але міністри, боячись за життя його величності, відрадили його сходити на мене, щоб не наражатись на небезпеку.

На площі, де зупинився повіз, стояв старовинний храм, що вважався найбільшим у всій державі. За кілька років перед тим, осквернений брутальним убивством, він утратив для цього релігійного народу своє священне значення. Повиносивши звідти всі оздоби та культове начиння, його почали використовувати для різних громадських потреб. Цю будівлю й призначено було мені за житло.

● Де поселили Гуллівера?
Чому?

Головні двері, звернені на північ, були чотири фути заввишки і два завширшки, і я вільно міг пролізти крізь них. Обабіч дверей, дюймів за шість від землі, було по невеличкому віконцю. Крізь ліве вікно імператорські ковалі просунули дев'яносто один ланцюг розміром з ланцюжок на годиннику європейської дами і примкнули їх тридцятьма шістьма замками до моєї лівої ноги. Через дорогу, футів за двадцять від храму, стояла башта не менш як п'ять футів заввишки. Сам я того не бачив, але потім мені розповіли, що імператор з багатьма вельможами зійшов на башту і звідти дивився на мене. Було підраховано, що з міста з цією ж метою вийшло понад сто тисяч городян, і я думаю, що принаймні десять тисяч їх того ж таки дня здерлося драбинами на мене, незважаючи на сторожу.

Розділ II

Імператор Ліліпутії в супроводі багатьох вельмож приходить подивитися на автора в його ув'язненні. Опис особи та одягу імператора. До автора приставлено вчених, щоб учти його ліліпутської мови. Своєю сумірною поведінкою він здобуває прихильність імператора. Обшукують кишені автора і відбирають у нього шаблю та пістолі

Спілкування з іншою цивілізацією — це відкриття інших звичаїв, іншого життя.

Підвівшись, я поглянув навкруги, і мушу визнати, що ніколи не бачив приємнішого краєвиду. Вся місцевість здавалася суцільним садом, а обгороджені

лани, приблизно сорок квадратних футів кожний, скидалися на квітники. Лани чергувалися з лісами, де найвищі дерева, на мою думку, були не більше семи футів заввишки. Ліворуч від себе я бачив місто, що нагадувало театральну декорацію.

Імператор уже зійшов з башти і верхи наближався до мене...

Імператриця, молоді принци та принцеси разом з двірськими дамами... підійшли ближче до імператора, якого я хочу зараз описати. На зріст він майже на цілий мій ніготь вищий за всіх своїх придворних, і вже цього досить, щоб викликати шанобливий трепет. Риси його обличчя тверді й мужні, губи австрійські, ніс орлиний, шкіра оливково-смаглява, постать струнка, тулуб, руки та ноги пропорційні, рухи зграбні, постава велична. Він не такий уже молодий — йому двадцять вісім років і дев'ять місяців, — править щось із сім років — щасливо й здебільшого переможно. Щоб краще бачити імператора, я ліг на бік, і моє обличчя опинилося на одному рівні з ним. Тоді він стояв ярдів за три від мене, але потім я не раз брав його на руки і тому не можу помилитися в моєму описові.

Його вбрання було дуже просте й невигадливе — щось середнє між азіатським та європейським одягом, але на голові він мав легкий золотий шолом, прикрашений самоцвітами, з пером на гребені. На випадок, якби я розірвав ланцюги, він тримав напоготові у руці оголений меч дюймів на три завдовжки; піхви й руків'я меча були оздоблені діамантами. Голос у імператора пронизливий, але такий ясний і виразний, що я добре чув його, навіть стоячи на весь зріст.

Дама й придворні були розкішно вбрані, і місце, де вони стояли, скидалося на розстелену на землі спідницю, гаптовану сріблом та золотом.

Його величність раз у раз звертався до мене; я відповідав йому, але ні він, ні я не розуміли один одного.

Через дві години імператор та придворні повернулися в місто.

...За три тижні я досяг чималих успіхів у вивченні ліліпутської мови. Імператор не раз ушановував мене своїми візитами і сам залюбки допомагав моїм учителям. Невдовзі я вже міг сяк-так порозумітися з імператором. Перше речення, яке я вивчив, було прохання ласкаво повернути мені волю — його я повторював щодня, стоячи на колінах. Скільки я міг зрозуміти, імператор відповідав, що на все свій час, що розв'язати цю справу він може тільки в згоді з державною радою і що я повинен *люмоств келмін песо десмар лон емпосо* — заприсягтися жити в мирі з ним та його державою...

● Яке перше враження Гуллівера від імператора?

● Яке враження справляє на тебе меч імператора?

● Чому все королівство здається театральньо-казковим?

● Як складаються стосунки Гуллівера з імператором?

● Чи не здається тобі кумедним вигляд Гуллівера на колінах?

Автор дуже своєрідним способом розважає імператора і його придворних дам та кавалерів. Опис придворних розваг у ліліпутів. Авторіві на певних умовах дають волю

Моя лагідність і добра поведінка так вплинули на імператора та його двір, а також на армію і весь народ, що я почав сподіватися незабаром дістати волю. Я докладав усіх зусиль, щоб підтримувати це прихильне ставлення до себе. Тубільці поступово перестали боятися мене... Одного разу імператорові спало на думку потішити мене видовищем тамтешніх ігор, у яких ліліпути переважають усі відомі мені народи спритністю та пишнотою. Найбільше розважили мене канатні танцюристи, що виконували свої танці на тоненькій білій нитці в два фути завдовжки, натягненій на висоті дванадцяти дюймів од землі. На цих танцях я, з дозволу терплячого читача, спинюся трохи докладніше.

У грі цій беруть участь тільки кандидати на якусь високу посаду або ті, хто хоче запобігти великої ласки при дворі. Їх навчають цього мистецтва змалку, і вони не завжди бувають вельможного роду або гарного виховання. Коли хтось, чи то померши, чи то попавши в неласку (що трапляється частенько), звільняє високу посаду, то п'ять чи шість кандидатів просять у імператора дозволу розважити його та двір танцями на канаті, і той, хто найвище підстрибне і не впаде, одержує посаду.

Дуже часто навіть найголовніші міністри дістають розпорядження показати свою спритність і довести імператорові, що вони не втратили своїх здібностей. Державний скарбник Флімнеп стрибав на туго натягнутому канаті принаймні на дюйм вище від усіх інших вельмож імперії. Я сам бачив, як він кілька разів підряд виконав сальто-мортале на дошці, прикріпленій до каната, не грубшого за нашу звичайну англійську шворку. Мій приятель Релдресел, перший секретар таємної ради, посідає, на мою думку, — якщо я можу бути безстороннім, — друге після скарбника місце. Інші визначні урядовці теж досягли в цьому мистецтві майже того самого рівня.

Під час цих розваг нерідко трапляються нещасливі випадки, про які потім довго згадують. Я на власні очі бачив, як два чи три претенденти зламали собі ноги. Та особливо небезпечними стають ці змагання тоді, коли, з наказу імператора, в них беруть участь міністри: намагаючись перевершити самих себе і своїх суперників, вони стрибають з таким запалом, що мало хто з них не падає по два, а то й три рази.

Є в них ще одна розвага, яка влаштовується дуже рідко і тільки в присутності імператора, імператриці та першого міністра. Імператор кладе на стіл три тонкі шовкові нитки по шість дюймів завдовжки: одну — синю, другу — червону і третю — зелену. Ними нагороджують тих, кого імператор захоче відзначити особливою ласкою. Церемонія відбувається у великій тронній залі, де пре-

● Як Гуллівер здобуває прихильність ліліпутів?

● Які розваги ліліпутів зацікавили Гуллівера? Чим саме?

● Як у Ліліпутії досягають високої посади?

● Що додає іронічності опису змагання міністрів?

тенденти складають іспити іспити, дуже відмінний від усього, що мені доводилося спостерігати в будь-якій країні Старого чи Нового Світу. Імператор бере в руки палицю й тримає її горизонтально, а претенденти, ідучи один за одним, то стрибають через неї, то пролазять попід нею, туди й назад, залежно від того, підіймає чи опускає палицю імператор. Буває, що другий кінець палиці доручають тримати першому міністрові, а іноді міністр тримає її сам. Хто виконує всі ці штуки найдовше і з найбільшою спритністю, той дістає в нагороду синю нитку; другий приз — червона нитка; третій — зелена, їх носять замість пояса, двічі оперезавшись круг стану, і рідко трапляється вельможа, не прикрашений хоча б одним таким поясом...

Я подав імператорові стільки прохань про дарування мені волі, що його величність поставив, нарешті, це питання на обговорення в кабінеті міністрів, а потім і в державній раді, де ніхто не заперечував... Коли умови зачитали мені, ... я заприсягся їх виконувати, — спочатку так, як присягаються на моїй батьківщині, а потім так, як вимагають їхні закони, тобто взявшись лівою рукою за праву ногу і приклавши середній палець правої руки до лоба, а великий палець — до кінчика правого вуха. Можливо, читачеві цікаво буде довідатись, як заведено висловлюватись у країні ліліпутів, а також узнати про умови, на яких мене було звільнено, тому я наводжу тут зроблений мною по змозі дослівно переклад усього документа.

«Голбасто Момарен Евлем Гердайло Шефін Маллі Алліг'ю, могутній імператор Ліліпутії, окраса й пострах всесвіту, чий володіння простягаються на п'ять тисяч блестагів (близько двадцяти миль в обводі) і сягають краю землі; владар над усіма владарями; найвищий з усіх синів людських; той, що ногами спирається на центр землі, а головою торкається сонця; досить йому лише поворухнути пальцем, і у всіх монархів підгинаються коліна; лагідний, як весна, втішний, як літо, щедрий, як осінь, лютий, як зима, — його найвеличніша величність ласкаво пропонує Чоловікові Горі, що недавно прибув до наших небесних володін, такі умови, що їх Чоловік Гора під урочистою присягою обіцяє додержуватися:

1. Чоловік Гора не має права залишити наші володіння без нашого офіційного дозволу, скріпленого нашою великою печаткою.

2. Він не вступатиме до нашої столиці без нашого особливого дозволу; причому жителі мають бути попереджені за дві години, щоб вони мали час сховатися по домівках.

3. Названий Чоловік Гора має обмежувати свої прогулянки великими шляхами, не ходити й не лягати на луках і ланах.

4. Гуляючи названими шляхами, він повинен якнайпильніше дбати про те, щоб не наступити на когось з наших любих підданців, або на їхніх коней, чи то на екіпажі, і не має права брати наших підданців на руки без їхньої на те згоди.

5. Якщо виникне потреба спішно доставити розпорядження в яесь віддалене місце, Чоловік Гора зобов'язується раз на місяць відносити в своїй кишені кур'єра разом з конем на відстань шести днів дороги і (в разі потреби) приставляти названого кур'єра назад цілого й неушкодженого до нашої імператорської величності.

● Яка алегорія сховалася за іспитом зі спритності?

● Які порядки в державі висміює в цій алегорії автор?

● Як розв'язується проблема звільнення Гулівера?

● Що викликає усмішку в численних титулах імператора?

● Знайди в документі засоби сатиричного змалювання королівської влади.

6. Він має бути нашим спільником проти ворожого нам острова Блефуску і докласти всіх зусиль, щоб знищити ворожий флот, який саме тепер готується до нападу на нас.

- До якого стилю можна віднести цей документ?

7. Названий Чоловік Гора у вільний час має допомагати нашим робітникам підіймати великі камені, з яких будують мури круг головного парку, а також при спорудженні інших наших імператорських будівель.

8. Чоловік Гора має протягом двох місяців точно встановити розміри наших володінь, обійшовши для цього все узбережжя та підрахувавши кількість своїх кроків.

Нарешті, зазначений Чоловік Гора, урочисто запрягнувшись виконувати всі вищенаведені умови, діставатиме щодня їжу та напої в кількості, достатній, щоб утримувати 1728 наших підданців, матиме вільний доступ до нашої королівської особи і користуватиметься іншими знаками нашої до нього прихильності.

Дано в нашому Бельфаборакському палаці у дванадцятий день дев'яного першого місяця нашого владарювання».

- Чи вгливає спосіб складання присяги на ставлення до її змісту?

Хоч деякі з умов... були й не такі почесні, як мені хотілося, та я запрягнуся й підписав їх з великою радістю і щирим задоволенням. Відразу ж після цього з мене було знято ланцюги, і я дістав цілковиту волю.

...Хай прихильний читач зверне увагу на останній пункт умов, який передбачав видачу мені їжі та напоїв у кількості, достатній для прогόδвання 1728 ліліпутів. Коли я трохи згодом запитав одного з моїх придворних приятелів, як саме визначили таке число, той пояснив, що імператорські математики виміряли квадрантом⁷ довжину мого тіла й встановили, що вона вдванадцяттеро більша за їхній зріст. Тоді вони вирахували, що при однаковій з ними будові тіла мій об'єм дорівнює принаймні 1728 об'ємам їхніх тіл, а отже, і їжі я потребую відповідно більше. З цього читач може судити, які здібні тамтешні люди і який розумний і водночас ошадливий їхній великий монарх.

- Чи справді Гуллівер здобуває цілковиту волю?

⁷Квадрант — старовинний астрономічний інструмент для визначення висот небесних світил.

Запитання і завдання

Спостереження

- Так чи не так говориться в тексті?

Монарх:

- Ще не знає про появу в країні велетня.
- Звелів дати йому їсти.
- Хочє застрелити прибульця.

Посол:

- Пропонує полоненому волю.
- Виголошує промову, виявляючи гнів.
- Показує грамоти, що засвідчують його повноваження.

Імператор:

- Виходить назустріч прибульцю.
- Не зважається піднятися до Гуллівера.
- Так зацікавився подією, що зійшов на верхівку вежі.

За словами Свіфта, «той, хто знайде спосіб зростити два колоски замість одного, зробить для своєї країни та всього людства набагато більше добра, ніж усі політичні діячі разом».

Форми спілкування різних людей у творі

- Як повівся Гуллівер, почувши незнайому мову? Як він зумів порозумітися з місцевими жителями, не знаючи їхньої мови?
- Наведи приклади мови жестів і знаків, якою обмінюються Гуллівер і ліліпути.
- Знайди в тексті приклад офіційного мовлення. Передай основну його думку за допомогою смислового наголосу.

Характер Гуллівера

- У чому виявляється великодушність і людяність Гуллівера?
- Доведи, що Гуллівер — освічена людина.
- Знайди в тексті свідчення поваги оповідача до інших людей.

- Уяви, що на Землю потрапляє гігантський інопланетянин. Розкажи десятятьма реченнями про зустріч його із землянами, які видаються йому ліліпутами. Послугуйся схемою спілкування, що її пропонує Свіфт.
- Продумай сюжет і намалюй комікс про прибуття «тарілки» з інопланетянами в Ліліпутію.
- Вигадай репліки персонажів і запиши їх у вигляді діалогу.
- На кадрах із кінофільму Гуллівер — підліток. Чи відповідає це твоєму уявленню про цього героя? Свою думку обґрунтуй.

Розділ IV

Опис Мілдендо, столиці Ліліпутії, та імператорського палацу. Розмова автора з першим секретарем про державні справи. Автор пропонує імператорові послуги у воєнних діях

Здобувши волю, я насамперед попросив дозволу оглянути Мілдендо — столицю Ліліпутії. Імператор охоче задовольнив моє прохання, але суворо застеріг мене, щоб я не чинив шкоди ні людям, ні будівлям. Населення повідомили спеціальними оголошеннями про мій намір одвідати місто...

Якось уранці, тижнів через два після мого звільнення, до мене приїхав Релдресел, головний секретар у таємних справах (так його титулюють там), у супроводі лише одного слуги...

Поздоровивши мене з визволенням і згадавши, що в цьому було трохи і його заслуги, він, проте, додав: якби не теперішня ситуація при дворі, то вас не звільнили б так швидко. «Хоч чужоземцеві може здатися, — сказав секретар, — нібито в нас усе гаразд, насправді над нами тяжать два лиха — гострі партійні чвари всередині країни і можливий напад надзвичайно могутнього зовнішнього ворога. Щодо першого лиха, то треба вам сказати, що сімдесят місяців тому в нашій імперії утворилися дві ворожі партії — відомі під назвою *Тремексенів* і *Слемексенів*, від високих і низьких підборів на черевиках, чим вони відрізняються одні від одних. І хоч є думка, що високі підбори більше відповідають нашим стародавнім звичаям, його величність звелів надавати урядові та всі інші посади, на які призначає корона, лише тим, хто носить низькі підбори, чого ви не могли не помітити. Помітили ви, мабуть, що підбори його величності нижчі принаймні на один *дрер*, ніж у всіх придворних (*дрер* — приблизно одна чотирнадцята дюйма).

Аналіз

Свіфт казав: «Я жартівник, я надзвичайний жартівник, але чи є на світі хоч один смертний, якому було б так гірко і прикро від моїх жартів, як мені?»

Розвиток мовлення

- Які два лиха тяжіють над Ліліпутією?
- Що лежить в основі партійних чвар?

● Яка побутова деталь зводить нанівець політичне протистояння і викликає усмішку?

Ненависть між обома партіями дійшла до того, що члени однієї не стануть ні їсти, ні пити за одним столом, ані розмовляти з членами другої. Ми вважаємо, що Тремексени, або Високі Підбори, переважають нас числом, хоча вся влада у наших руках. Одначе ми побоюємось, що його високість, наступник трону, трохи симпатизує Високим Підборам. У всякому разі кожен може помітити, що один з його підборів вищий за другий, і він через це навіть накульгує.

І ось серед оцих міжусобиць нам загрожує напад війська з острова Блефуску, другої великої держави світу, майже такої ж великої й мугутної, як імперія його величності...

● Що є причиною запеклої війни між країнами?

І от, як я вже почав був говорити, ці дві могутні держави вже тридцять шість місяців перебувають у стані запеклої війни, і ось із якої причини. Всім відомо, що яйця, перед тим як їх їсти, розбивають з тупого кінця, і так ведеться споконвіку. Одначе, коли дід його величності ще хлопчиком, розбивши яйце за старовинним звичаєм, урізав собі пальця, його батько, тодішній імператор, видав указ, щоб усі підданці під страхом найсуворішої кари розбивали яйця тільки з гострого кінця. Цей закон так обурило населення, що від того часу в наших літописах згадується шість спричинених цим повстань, унаслідок яких один імператор позбувся голови, а другий — корони.

Монархи Блефуску завжди підбурювали наш народ на заколот, а коли ті заколоти придушували, вони давали у своїй імперії притулок вигнанцям. Нараховують одинадцять тисяч чоловік, які воліли піти на страту, ніж погодитись розбивати яйця з гострого кінця. З приводу цієї полеміки видано сотні томів, але твори Тупоконечників давно заборонено і членів їхньої партії не дозволено приймати на службу. Протягом усіх цих чвар імператори Блефуску не раз подавали нам через своїх послів протести, звинувачуючи нас у релігійному розколі та в порушенні основного догмату нашого великого пророка Ластрога, викладеного в п'ятдесят четвертому розділі *Брандрекалю* (їхнього Алькорану).

● Які слова секретаря свідчують поміркованість його політичної позиції?

Та все це чистісіньке перекручення, бо насправді там сказано: «Всі істинно віруючі хай розбивають яйця з того кінця, з якого зручніше».

А який кінець вважати за зручніший — це, на мою скромну думку, має підказати кожному його сумління, або, в крайньому разі, вирішує верховний суддя імперії.

А що вислані від нас Тупоконечники здобули великий вплив при блефускуанському дворі і мають сильну підтримку і заохочення з боку своїх однодумців у нас у країні, то між нашими двома імперіями почалася кривава війна, яка зі змінним успіхом точиться ось уже тридцять шість місяців... Тепер ворог збудував новий численний флот і готується висісти на нашому березі, тому його велич-

● Як сприймається розповідь про чвари, повстання та інші лиха Ліліпутії?

ність, покладаючи великі надії на вашу силу та відвагу, звелів мені викласти вам стан наших державних справ.

Я доручив секретареві передати його величності мою найглибшу пошану й довести до його відома, що я, як чужоземець, не вважаю за потрібне втручатися в їхні партійні чвари, проте ладен віддати життя, боронячи його та його державу від будь-якої ворожої навали.

• Яку позицію обирає Гулівер?

Розділ V

Автор надзвичайно дотепним способом запобігає ворожому нападові. Йому дають високий почесний титул. Приїздять послы імператора Блефуску і просять миру

Імперія Блефуску — це острів, розташований на північний схід од Ліліпутії і відокремлений від неї лише протокою у вісімсот ярдів завширшки. Я ще не бачив цього острова, а довідавшись про запланований напад, уникав показуватись на березі, щоб мене не помітили з якогось ворожого корабля; в Блефуску про мене нічого не знали, бо під час війни будь-які зносини між двома імперіями було суворо заборонено під страхом смерті, і наш імператор наклав ембарго⁸ на всі судна, куди б вони не йшли...

• Як Гулівер пояснює свою поведінку?

Я пішов на північно-східний берег, звідки видно було Блефуску, ліг за горбком і, глянувши в свою кишенькову підзорну трубу, побачив з півсотні військових кораблів і велику силу транспортів, що стояли на якорях. Повернувшись додому, я звелів (на що мав повноваження) приставити мені звій найміцнішого каната та багато залізних брусів. Канат був з нашу шворку завгрубшки, а бруси — із прутик для плетіння завбільшки. Я сплів канат утрьох, щоб зробити його міцнішим, і з тією ж метою поскручував докупы по три залізні прутики, загнучи їхні кінці гачками. Причепивши п'ятдесят таких гачків до п'ятдесяти канатів, я знову подався на північно-східний берег. Там я скинув камзол, черевики та панчохи і в самій шкіряній куртці ввійшов у воду за півгодини перед припливом...

• Спробуй здогадатися, що буде далі.

• Як Гулівер дістався до ворожого флоту?

Побачивши мене, вороги так перелякалися, що пострибали в море і вплав дісталися берега, де їх зібралось не менше як тридцять тисяч...

Позачіпавши всі кораблі гачками і взявшись за зв'язані вузлом шворки, я почав тягти кораблі за собою, але жоден з них не зрушив з місця — їх не пускали якорі; отже, мені лишалася найнебезпечніша частина справи. Не виймаючи гачків, я кинув шворки і рішуче перерізав ножом якірні канати; потім, узявши зв'язані докупы шворки з гачками, легко потяг за собою п'ятдесят найбільших ворожих військових кораблів.

⁸Ембарго — заборона, накладання арешту.

- Які художні деталі роблять дивне звичним?
- За які заслуги Гулліверу даровано титул нардака?

Імператор і весь його двір стояли на березі, очікуючи кінця цієї великої події. ...Коли мене вже можна було почути з берега, я, піднісши догори кінець жмута шворок, до яких був прив'язаний флот, голосно гукнув: «Хай живе наймогутніший імператор Ліліпутії!» Коли я ступив на берег, великий монарх привітав мене безліччю похвал і тут-таки, на місці, нагородив мене титулом нардака, найвищою почесною відзнакою в імперії.

Його величність висловив бажання, щоб я знайшов нагоду і привів у його порти решту ворожих кораблів. Честолюбність монархів не має меж, і йому, напевно, заманулося не більше й не менше, як обернути всю імперію Блефуску на свою провінцію з призначеним від нього віцекоролем, стративши вигнанців Тупоконечників, що знайшли собі там притулок, і примусивши всіх блефускуанців розбивати яйця з гострого кінця, після чого він став би єдиним володарем усього світу. Проте я намагався відрадити його від такого наміру, наводячи як численні політичні аргументи, так і міркування справедливості, і, нарешті, рішуче відмовився бути знаряддям поневолення незалежного й відважного народу. Коли згодом це питання обговорювали в державній раді, то наймудріші міністри стали на мій бік...

Тижнів через три після цих подій з Блефуску врочисто прибула депутація, що покірливо просила миру, і незабаром було підписано договір на умовах, дуже вигідних для нашого імператора... Коли договір був підписаний, у чому я, завдяки моему тодішньому дійсному чи принаймні гаданому впливові при дворі, подав послам чималу допомогу, їх ясновельможності, яких приватно повідомили про мою дружню підтримку... від імені свого імператора запросили мене відвідати їхню державу.

- Як Гуллівер намагається боротися з честолюбством монарха?

- Розкажи про участь Гуллівера в політичному житті Ліліпутії.

...Отож на першому ж прийомі в нашого імператора я звернувся до нього з проханням дозволити мені побувати в блефускуанського монарха.

Треба зазначити, що я провадив розмову з послами через перекладача, бо мови обох держав відрізняються одна від одної так само, як і мови будь-яких двох європейських націй, і кожен народ тут пишається давністю, красою та виразністю своєї мови, не приховуючи зневаги до мови сусіда...

Щоправда, завдяки жвавим торговельним зносинам, постійному напливові вигнанців, яким обидві країни надавали притулок, та звичаєві посилати дворянську молодь у сусідню країну, щоб вона набралася розуму, побачивши світ і ознайомившись із життям та звичаями людей, — майже всі знатні люди, як і торгівці та моряки, володіли обома мовами; я переконався в цьому через кілька тижнів, коли вирушив засвідчити свою пошану імператорові Блефуску...

- Що сприяє порозумінню людей у різних країнах?

...

Про жителів Ліліпутії; їхня наука, закони та звичаї; система виховання дітей. Як жив Гуллівер у цій країні

Маючи намір докладно описати цю імперію в окремому трактаті, я хочу, проте, вже зараз задовольнити цікавість читача деякими відомостями загального характеру.

Середній зріст тубільців трохи менший, ніж шість дюймів, і йому точно відповідає величина як тварин, так і рослин та дерев. Наприклад, найбільші коні та воли не бувають там вищі чотирьох чи п'яти дюймів, а вівці — півтора дюйма; гуси — завбільшки з наших горобців, і так аж до найменших тварин, яких я насилу міг розгледіти. Але природа пристосувала очі ліліпутів саме до таких розмірів, і вони бачать чудово, але тільки зблизка. Ось приклад, який у них гострий зір на близькі предмети: я з великою цікавістю спостерігав, як кухар скуб жайворонка, не більшого за нашу муху, а дівчина шила невидимою голкою з невидимою ж таки шовковою ниткою. Найвищі дерева там досягають семи футів — я маю на увазі ті, що ростуть у великому імператорському парку, — і я ледве міг дотягтися рукою до їхніх верховіть. Решта рослин — відповідно нижчі, і нехай уже читач сам уявить собі їхні справжні розміри.

...Деякі закони та звичаї в них вельми своєрідні, і, якби вони не були цілком протилежні законам моєї любої батьківщини, я не встояв би перед спокуюсо сказати дещо на їхнє виправдання. Бажано тільки, щоб їх додержували як слід. Насамперед згадаю закон про викажчиків. За всі злочини проти держави карають тут надзвичайно суворо, але якщо на суді буде доведено невинність обвинуваченого, неправдивого викажчика зразу віддають на ганебну страту; а з його рухомого та нерухомого майна стягають пеню на користь невинного, відшкодовуючи йому в чотирикратному розмірі втрачений час, небезпеку, на яку він наражався, і знегоди, пережиті у в'язниці, та всі його витрати на свій захист. А якщо викажчикового майна на це не вистачає, то потерпілого щедро нагороджує корона. До того ж імператор прилюдно виявляє до нього прихильність, і про безневинність його оголошують у всьому місті.

Шахрайство вони вважають за тяжчий злочин, ніж крадіжку, і тому рідко не карають за нього смертю; а пояснюють це тим, що дбайливість та пильність, разом із звичайним здоровим глуздом, можуть уберегти майно від злодія, але проти спритного шахрайства чесність не має чим боронитися...

...Кожен, хто подасть достатні докази, що протягом сімдесяти трьох місяців він точно виконував усі закони країни, дістає право на певні пільги відповідно до свого стану та життя і одержує пропорційну суму грошей із спеціальних коштів. Крім того, йому дають

• Які дивовижні приклади гармонії людини і природи спостеріг Гуллівер у Ліліпутії?

• Що в законі про викажчиків Гуллівер вважає повчальним?

• Як у Ліліпутії винагороджують безвинно постраждалих?

• Яку моральну науку дає закон про шахраїв?

титул сілпела, тобто законника, який додається до його імені, але не переходить до спадкоємців! ... Через це статуя Правосуддя в їхніх судових установах має шестеро очей — двоє спереду, двоє ззаду і по одному з боків (що символізує пильність), у правій руці в неї — розкритий мішок золота, а в лівій — меч у піхвах, і це означає, що правосуддя з більшою охотою нагороджує, ніж карає.

● Чим повчальні історії, що їх розповів Гуллівер?

● Які риси є визначальними для державних службовців Ліліпутії? Чому?

Призначаючи кого-небудь на державну посаду, ліліпути більше уваги звертають на моральні якості, ніж на здібності... На їхню думку, найбільша розумова обдарованість не може надолужити браку

моральних чеснот і найбільша небезпека — віддавати посади до рук несумлінних людей, хай навіть найздібніших; адже помилка, зроблена через незнання, але з добрим наміром, ніколи не матиме таких фатальних наслідків для загального добра, як вчинки людини, схильної до нечестя та обдарованої здібностями приховувати, множити і захищати його...

Розповідаючи про ці та інші закони, про які мова буде далі, я попереджую, що маю на увазі тільки споконвічні інституції країни, а не обурливу сьогочасну зіпсутість — наслідок зvierодніння людської природи. Наприклад, ганебний звичай призначати на високі посади тих, хто добре танцює на канаті, або давати відзнаки за стрибки через палицю і плазування під нею...

Невдячність вважається в Ліліпутії карним злочином (як відомо, так само міркували й деякі інші народи); на думку ліліпутів, той, хто відплачує злом своєму благодійникові, є ворог і всім іншим людям, яким він нічого не завдячує, а тому він заслуговує смерті.

Їхні погляди на обов'язки батьків та дітей дуже різняться від наших. Ліліпути вважають, що батькам менше, ніж будь-кому іншому, можна довіряти виховання їхніх дітей, і через те в кожному місті є громадські виховні заклади, куди всі батьки, крім селян і робітників, повинні віддавати своїх дітей обох статей і де ті діти вирощуються та виховуються, відколи їм мине двадцять місяців, тобто у віці, коли, на думку ліліпутів, зароджуються певні здібності. Ці школи бувають кількох видів — залежно від статі дітей та стану їхніх батьків...

● Як виховують дітей у Ліліпутії?

В будинках, де виховуються сини вельмож і знатних дворян, працюють поважні, високоосвічені педагоги та їхні численні помічники. Дітей там одягають і годують дуже просто. Прищеплюють їм правила честі, справедливості, відваги; в них розвивають скромність, милосердя, релігійні почуття та любов до батьківщини. За винятком короткого часу на їжу та сон і двох годин на розваги та фізичні вправи, діти завжди чимось зайняті...

● Як соціальне розшарування позначається на освітній системі Ліліпутії?

Так само влаштовано й виховні заклади для дітей звичайних дворян, купців та ремісників; проте діти, призначені бути ремісниками, від семи років починають вивчати своє ремесло, тоді як діти знатних осіб

продовжують загальну освіту до п'ятнадцяти років, що відповідає у нас двадцять одному; однак суворості шкільного життя поступово послаблюються в останні три роки.

В жіночих виховних закладах дівчатка знатного роду виховуються майже так само, як і хлопчики... Я не помітив ніякої різниці в їхньому вихованні, зумовленої відмінністю статі; хіба що фізичні вправи для дівчаток не такі важкі та обсяг знань трохи вужчий, зате їх навчають правил ведення хатнього господарства. Ліліпути додержуються погляду, що дружина високого роду повинна завжди бути розумною і приємною подругою чоловіка, бо молодість її швидко минає. На дванадцятому році, коли для дівчини, як вони вважають, настає час шлюбу, батьки або опікуни, склавши глибоку подяку вихователям, забирають її додому...

● Які особливості виховання дівчаток у Ліліпутії?

У виховних закладах для дівчаток простого походження їх навчають усілякої роботи, відповідно до їхньої статі та становища в суспільстві; дівчаток, призначених для ремесла, випускають із закладу на дев'ятому році, а решту держать до одинадцяти років.

Селяни та робітники тримають дітей удома, бо їм доведеться тільки орати та обробляти землю і їхнє виховання не має великої ваги для суспільства. Проте для старих та недужих улаштовано притулки, і через це жебрання — ремесло, незнане в імперії.

● Яка доля дітей простого люду?

Розділ VII

Автор, діставши звістку про намір обвинуватити його в державній зраді, тікає до Блефуску

...У ліліпутів є звичай дуже відмінний, як запевняли мене, від практики колишніх часів. Якщо... суд ухвалює особливо суворий вирок, то імператор на засіданні державної ради завжди виголошує промову, підкреслюючи свою велику ласкавість і доброту, відомі й визнані в усьому світі. Промову зараз же оголошують по всій державі, і ніщо не жахає народ так, як це вихвалювання милосердя його величності, бо що довші й пишніші такі панегірики⁹, то, як помічено, жорстокіша буває кара та безневинніша жертва...

...Якби я знав тоді натуру монархів і міністрів та їхнє поведіння із злочинцями, ...то з великою радістю і з охотою скорився б такій легкій покарі. Та я був молодий і нетерплячий, до того ж мав офіційний дозвіл його величності відвідати імператора Блефуску, і тому ще не минуло й три дні встановленого терміну, як я написав своєму приятелеві секретареві листа, повідомляючи, що від'їжджаю згідно з одержаним мною дозволом. Не чекаючи відповіді, я того ж таки ранку подався до морського берега, де стояв наш флот. Там я конфіскував великий військовий корабель, прив'язав до його носа канат, підняв якорі, роздягся, поклав у корабель свій одяг (разом з ковдрою, яку приніс під пахвою)

● Як змінилося ставлення Гуллівера до влади?

⁹Панегірик (грец. — урочиста похвальна промова) — надмірно хвалебний відзив про когось

● Чи впливає на поведінку Гуллівера досвід придворного життя в Ліліпуті?

і, тягнувши судно за собою... дістався до королівського порту Блефуску, де народ уже давню чекав на мене. Мені дали двох людей, щоб провести мене до столиці, яка так само зветься Блефуску...

Через годину мені відповіли, що імператор у супроводі найяснішої родини та найзначніших вельмож вирушив мені назустріч. Я пройшов ще сто ярдів. Імператор з почтом спішилися, а імператриця та придворні дами вийшли з карет, причому я не помітив у них ніяких ознак занепокоєння або страху. Я ліг на землю, щоб поцілувати руку його величності та імператриці. Я сказав його величності, що прибув до них згідно з моєю обіцянкою і з дозволу імператора, мого володаря, заради високої честі побачити такого могутнього монарха і запропонувати йому будь-які можливі послуги, сумісні з обов'язками вірнопідданого мого імператора. Про те, що я впав у неласку, я не згадав і словом, бо мене офіційно про неї не повідомили і я міг нічого не знати про лихі наміри проти мене...

Розділ VIII

Авторові трапляється щаслива нагода покинути Блефуску, і після деяких труднощів він повертається цілий і неушкоджений на батьківщину

● Як Гуллівер знайшов човна?

Через три дні по прибутті до Блефуску, вирушивши з цікавості на північно-східне узбережжя острова, я помітив на відстані півліги у відкритому морі щось схоже на перевернутий човен...

Я зараз же повернувся до міста й попросив його величність довірити мені двадцять найбільших кораблів з числа тих, що лишилися після втрати флоту, та три тисячі моряків під командою віце-адмірала.

...Матроси тягли човен на буксирі, а я підштовхував його ззаду, і таким способом ми наблизились на сорок ярдів до берега. Я зачекав, поки настане відплив і човен опиниться на сухому, тоді з допомогою двох тисяч матросів з канатами та машинами перекинув човен і побачив, що він не дуже пошкоджений...

Десь через місяць, коли все було готове, я вирушив до столиці, щоб одержати останні накази його величності і попрощатися з ним. Імператор з найяснішою родиною вийшли з палацу; я ліг ниць, щоб поцілувати йому руку, яку він дуже ласкаво подав мені; так само зробили імператриця і молоді принци крові. Його величність подарував мені п'ятдесят гаманців з двомастами спрагів у кожному та свій портрет на весь зріст, який я зараз же сховав у рукавичку, щоб не пошкодити його. Церемоніал мого від'їзду був занадто складний, тож зараз я не хочу втомлювати читача його описом.

● Визнач характер комічного в цій сцені.

В човен я поклав сто волячих і триста овечих туш, відповідний запас хліба та напоїв і стільки готових страв, скільки спромоглися приготувати чотириста кухарів. Крім того, я взяв з собою шість живих корів, двох бугаїв і стільки ж овець та баранів, щоб привезти їх до себе на батьківщину і взятися за їхнє розведення. Щоб годувати цю худобу в дорозі, я захопив чималу в'язку сіна та мішок зерна. Я охоче забрав би з собою і десяток тубільців, але імператор ніяк не дозволяв цього; не задовольнившись ретельним обшуком моїх кишень, він зажадав від мене урочистої обіцянки не вивозити нікого з його підданців, навіть з їхньої згоди чи бажання.

Приготувавшись отак якнайкраще до подорожі, 24 вересня 1701 року о шостій годині ранку я нап'яв вітрила... 26 вересня між п'ятою та шостою годинами вечора... я побачив англійський прапор. Я поклав корів та овець у кишені камзола і зійшов на палубу з усім своїм невеличким вантажем.

То було англійське торговельне судно, що поверталось північними та південними морями з Японії під командою капітана Джона Бідла з Дентфорда — дуже гречного добродія і вправного моряка...

Не буду втомлювати читача подробицями нашої загалом щасливої подорожі. Ми прибули в Даунс 13 квітня 1702 року. В дорозі я мав тільки одну неприємність: корабельні пацюки вкрали одну з моїх овечок, і я знайшов у шпарці її обгризені кісточки. Решту худоби я доставив щасливо на берег і в Гринвічі пустив їх на моріжок для гри в кулі; вона чудово паслася на ніжній травичці, хоч я й побоювався спершу, що наша паша їй не смакуватиме. Я не зберіг би цю худобу протягом такої тривалої подорожі, якби капітан не постачав мене своїми найкращими сухарями, що їх я перетирав на порох і, змішуючи з водою, давав їй. За недовгий час мого перебування в Англії я заробив чималі гроші, показуючи свою худобу різним поважним особам і просто цікавим, а перед тим як вирушити в другу подорож, продав її за шістсот фунтів. Повернувшись з останньої подорожі, я побачив, що худоба дуже розплодилася, особливо вівці. Сподіваюся, що їхня напрочуд тонка вовна поліпшить якість наших шерстяних тканин.

Я пробув з дружиною та дітьми тільки два місяці, бо негасиме жадання бачити чужі країни штовхало мене на нові пригоди, і я не міг усидіти вдома довше.

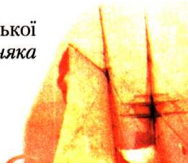
[У трьох наступних частинах роману Гуллівер відвідає королівство велетнів, повітряний острів, країну розумних коней і збагатиться новим досвідом спілкування.]

● Як Гуллівер готується до подорожі?

● Що має слугувати доказом невигаданості дивної історії?

Переклад з англійської
за редакцією Ю. Лісняка

Спостереження

У романі Дж. Свіфта для висміювання вад держави і сформованого нею людського характеру використано гумор і сатиру.

Гумор має дружній характер. Використання його спрямоване на виправлення окремих людських вад і недоліків.

- Відтвори план, що його розробив Гуллівер, аби запобігти військовим діям з боку Блефуску. Яка була ширина протоки, якщо її перевести в сантиметри? Що стало приводом для війни?
- Наведи приклади висміювання шанобливості імператора Ліліпутії.
- Розкажи про закони та звичаї Ліліпутії. Дай їм свою оцінку.
- У чому полягає авторський гумор у сцені першої зустрічі з імператором?
- Знайди у тексті III розділу сцени сатиричного змалювання людських вад і державного устрою Ліліпутії.
- Систему виховання якої країни стародавнього світу нагадує виховання дітей в Ліліпутії?
- Назви фантастичні подробиці в описі:
 - тварин;
 - політичного протистояння партій;
 - захоплення флоту.

Розвиток мовлення

- На основі тексту склади в усній формі Велику Енциклопедію Ліліпутії, у якій би були розділи: «Виховання», «Освіта», «Політика», «Ремісництво».
- Уяви, що ти потрапив на бал у палац імператора Ліліпутії. Десятьма реченнями передай свої враження (усно).

Запитання і завдання (підсумковий урок)

Спостереження

- Які особливості державного устрою, законів та звичаїв Ліліпутії зображено в тексті?
- Як описано причини й наслідки війни між Ліліпутією та Блефуску?
- Знайди у тексті приклади сатиричного змалювання подій і героїв.

Аналіз

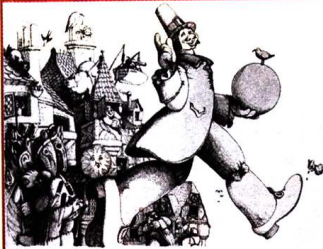
Сатира (з латин. — Satira) — суміш, усіляка всячина — гостре осудження, осміяння негативного.

- Порівняй старовинні та сучасні закони ліліпутів.
- Про які риси характеру головного героя можна судити з його поведінки та ставлення до ліліпутів?
- Знайди в тексті по два-три приклади людяності й мужності Гуллівера.
- Як автор пояснює Гулліверову витримку в безглуздох ситуаціях? Наведи два-три приклади.
- Як розповідач оцінює придворне життя? Наведи цитатні приклади висміювання монархів. Визнач, який це вид комічного — сатира чи гумор. Свою думку обґрунтуй.

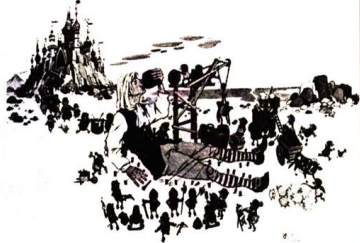
Розвиток мовлення

Сатира має агресивніший характер, тут сміх звучить нещадно, грубо і безжалісно. Так, король проголошує себе володарем Всесвіту, а сам губиться в кишені свого підданого Гуллівера.

- Розкрий особливості сатиричного зображення англійської дійсності XVI–XVII ст. Пам'ятай, що Ліліпутія — це Англія кризь зменшувальне скло сатири.
- Вислови особисте ставлення до однієї з проблем (справедливість закону, виховання, соціальна нерівність), що порушуються в повісті, аргументуючи свою точку зору цитатами з тексту.
- Розглянь ілюстрації, зроблені в 70-х роках XX ст. грецьким та італійським художниками до роману Дж. Свіфта. Чим різняться бачення художниками образу Гуллівера? Який з двох образів ближчий до твого уявлення про цього героя?

Адельчі Галлоні.

Павлос Валласакіс.

Робота в парах

1. Візьміть у Гуллівера інтерв'ю. Поставте цікаві запитання. У разі потреби доповніть розповідь товариша.
2. Візьміть інтерв'ю в одного з придворних короля Ліліпутії. Яким він сприймає Гуллівера?
3. Від імені Гуллівера напишіть листа до родини з розповіддю про життя ліліпутів.

- Дай визначення поняття *сатира*.
- Які форми комічного переважають у романі?

Узагальнення

Нитка Аріадни

✂ Сатира у художньому творі виражає ставлення автора до того, про що він розповідає чи описує.

✂ Сатира означає зневажливе чи презирливе ставлення письменника до явища чи персонажа. Він висміює ті риси, які заважають нормальному розвитку суспільства.

✂ Персонаж потрапляє у такі ситуації, які дають змогу висміяти риси його характеру.

✂ Автор широко використовує метафори, епітети, гіперболи, протиставлення, для підсилення сатиричного враження.

Контексти

Англійський художник Вільям Хогарт (1697–1764) висміює мораль англійського суспільства за допомогою художніх засобів, притаманних виключно живопису. Майстер вважав, що завданням художника є зображення сюжетів, які не лише мають розважати, а й сприяти «вдосконаленню розуму» і слугуватимуть на користь суспільству.

Свої роботи Хогарт об'єднував у серії, яким давав назви. Наприклад, серія «Вибори до парламенту» мала чотири сюжети — «Передвиборчий бенкет», «Вербування виборців», «Голосування», «Триумфальна хода».

У серії «Кар'єра марнотратника» він розповів про молодика, який не зміг розумно розпорядитися спадком, що його отримав.

В. Хогарт.

Підйом. Із серії «Кар'єра марнотратника»

В. Хогарт.

Арешт за борги. Із серії «Кар'єра марнотратника»

На репродукціях картин із серії «Кар'єра марнотратника» подано два епізоди з життя героя.

Перший показує ранок нового господаря, увагу якого, кожен своїм способом, намагаються привернути численні відвідувачі.

У другому епізоді колись багатого молодика, покинутого усіма, крім молодого небагатої дівчини, ведуть до боргової буцигарні.

В. Хогарт. Вербування виборців. Із серії «Вибори в парламент»

Репродукція картини із серії «Вибори до парламенту» відображає епізод, коли кандидати від різних партій одночасно, не криючись, підкуповують одного виборця.

Літературний детектив

Літературний детектив — різновид пригодницької літератури. Це прозовий твір, у якому розкривається якась таємниця, пов'язана зі злочиною. Злочинцем найчастіше виявляється той, на кого на початку оповіди падали найменші підозри. Агентом

(інакше — детективом), що веде розслідування, є цікава й незвична в психологічному плані людина, яка має неабияку інтуїцію. Його розслідування схоже на захоплюючу інтелектуальну гру. Читач на початку оповіди знає про злочин і злочинця не більше, ніж головні герої. Він постійно змагається з ними у швидкості реакції на нові найменші деталі, які з'являються у кримінальній справі.

Батьком детективного жанру вважається американець Едгар По, який жив у XIX ст. Його герой зазвичай професійний криміналіст, тобто поліцейський, який розплутує складні злочини. Він дуже уважно вдивляється у світ, вслухається у всі новини, знає всі чутки, які розходяться містом. Детектив Едгара По — людина аристократичного походження, яка має прекрасну освіту, чудову інтуїцію і високорозвинені інтелектуальні здібності. Письменник використовує цікаві сюжетні ходи й стилістичні знахідки: якийсь містичний, незрозумілий момент, якась загадкова художня деталь, яка постійно тривожить, інтригує читача. А насамкінець події отримують логічне пояснення, виявляються дуже простими і позбавленими загадковості.

Тексти іншого класика детективного жанру — англійця Артура Конан Дойля, — крім захопливого сюжету, приваблюють читача довершеною художньою формою. Кілька десятків оповідань об'єднані постатями головного героя — детектива Шерлока Холмса — і його друга доктора Вотсона. Вотсон обожає талант свого друга Шерлока Холмса. Немає такої справи, що її не міг би розгадати детектив, йдучи від конкретного факту через його витлумачення до узагальнення і висновків, за якими на злочинця невідворотно чекало покарання.

У XIX ст. герой детективу був переважно інтелектуалом і чоловіком. У наш час детективом у художньому творі може бути старенька жінка-пенсіонерка, молода жінка, що тимчасово втратила роботу, студент, поліцейський. Вони постійно потрапляють у найрізноманітніші, здавалось би звичайні побутові ситуації, які в подальшому виявляються заплутаним детективним сюжетом. Детективний твір може бути гумористичним, містичним, історичним і навіть фантастичним.

Запитання

1. До якого різновиду літератури належить детектив?
2. Що тобі відомо про закони цього жанру?
3. Яких майстрів детективу ти знаєш?

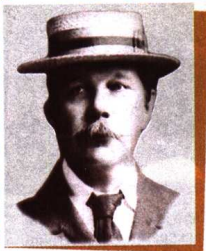
Артур Конан Дойль народився в сім'ї бідного художника, який не мав достатньо грошей, щоб забезпечити гарну освіту синові. Вихованням хлопчика займалася мати. Молода жінка прагнула передати синові закони лицарської поведінки: неупередженість з сильними, смиренність зі слабкими, повага до жінки й гідна поведінка з усіма. Саме за материнською настановою Артур вивчав медицину в університеті, але, оскільки родина не спромоглася відкупити практику у місцевого лікаря, йому довелося винайняти квартиру, повісити табличку «Лікар Дойль» і очікувати, доки якийсь хворий згодиться довірити своє здоров'я невідомому молодому спеціалісту. Проте пацієнти не йшли і, щоб заповнити години очікування, Артур Конан Дойль почав писати оповідання про кримінального агента, а простіше — детектива, який із своїм найкращим другом лікарем Вотсоном провадить розслідування заплутаних справ. Так народився найвідоміший не тільки в Англії, а й в усьому світі агент Шерлок Холмс.

Конан Дойль наділив Шерлока Холмса зовнішністю і рисами характеру свого вчителя — професора медицини Дж. Белла, якого можна вважати прототипом¹ детектива.

Шерлок Холмс має аристократичне походження, отримав прекрасну освіту і не цурається здобутків багатовікової культури. Кримінальні історії для нього не засіб заробити гроші, щоб звести кінці з кінцями. Холмс береться за розслідування складних справ скоріш через їхню заплутаність. Для нього це можливість потренувати свою логіку, спробувати зрозуміти механізм злочину.

Поряд з Шерлоком завжди перебуває його друг — лікар Вотсон. Це ще один типово англійський аристократичний характер. Герої доповнюють один одного, змагаються у швидкості розгадування причин злочину і його перебігу. Твір перетворюється на інтелектуальну головоломку, в якій читач діє на рівних із головними героями.

Холмс дуже швидко став улюбленим героєм англійців. Лондонці розкуповували газети, у яких Конан Дойль щосуботи друкував нові історії з його практики. Коли ж письменнику набридло постійне спілкування з одним і тим самим героєм, він спробував його поховати. Проте на вимогу читачів Шерлок Холмс воскрес. І хоча Артур Конан Дойль був також автором багатьох історичних романів, в історію світової літератури він увійшов як батько детективного оповідання.

**АРТУР
КОНАН ДОЙЛЬ**
(1859–1930)

Літературний детектив — різновид пригодницької літератури, у якому розкривається якась таємниця, злочин.

В. Василенко

Обкладинка до збірки оповідань А. Конан Дойля

Прототип (грец. — прообраз) — конкретна особа, факти з життя чи риси характеру якої покладено в основу літературного образу.

Запитання

- Що цікавого ти дізнався про біографію А. Конан-Дойля?
- У чому полягає інтерес до заплутаних справ? Хто такий Шерлок Холмс?

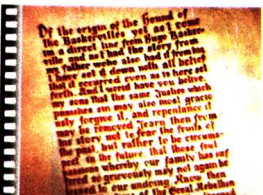

(Скорочено)

Кадр із фільму «Собака Баскервілів», кіностудія «Мосфільм», 1981 р., тут і далі

- Як голос характеризує людину?

- Кому був адресований рукопис?

Опрацюючи повість «Собака Баскервілів», запиши номер сторінки (уривків), прочитаних дуже уважно, і тих, що прочитав швидко, побіжно.

Після першого ж прочитання спробуй відповісти на подані після тексту запитання. Співстав темп свого читання і результативність відповідей.

¹Манускрипт – стародавній рукопис.

²Йомен – заможний селянин в Англії XIV–XVIII ст.

Розділ 2. ПРОКЛЯТТЯ РОДУ БАСКЕРВІЛІВ

– У мене в кишені лежить один манускрипт¹, – сказав доктор Джеймс Мортімер.

– Я помітив це, коли ви входили сюди, – відгукнувся Холмс.

– ...Це запис одного переказу, який живе в роду Баскервілів.

Доктор Мортімер повернув манускрипт до світла і високим рипучим голосом прочитав ось таку дивовижну й стародавню повість:

– «Багато є свідчень про собаку Баскервілів, але оскільки я – прямий нащадок Гуго Баскервіля і оскільки чув ця історію від мого батька, який чув її від свого, я поклав собі записати її, поязак не може бути сумнівів у її правдивості. І я хочу, сини мої, щоб ви повірили, що Вищий Судія, який карає нас за гріхи наші, може ласкаво простити їх, і що немає такого тяжкого прокляття, якого не можна було б спокутувати молитвою і каяттям. Хай навчить вас ця історія не боятися плодів минулого і бути обачливими в майбутньому, щоб темні пристрасті, від яких наш рід потерпів так страхітливо, знову не вирвалися на волю на нашу погубель.

Знайте ж, що за часів Великого повстання... замок Баскервілів належав Гуго з цього ж роду, про якого можна було сказати, що чоловік він скажений, до того ж богохульник і безвірник. Сусіди, мабуть, пробачили б йому все це, беручи до уваги, що в наших місцях жили не святі, але Гуго мав схильність до безглузвих і жорстоких жартів, що зробило його ім'я притчею во язицех в усій Західній Англії. Трапилося так, що покохав (якщо тільки можна назвати його темну пристрасть таким світлим словом) дочку одного йомена², землі якого були поблизу маєтку Баскервілів. Але молода дівчиця, своєю скромністю й доброчесністю, як тільки могла уникала його, бо боялася самого його гидкого ім'я. І от одного разу, а це було на Михайлів день, Гуго, взявши з собою п'ятьох чи шістьох своїх товаришів, непутящих гультьяїв, прокрався в йоменську господу й викрав дівчицю, коли там не було ні її батька, ні братів, про що Гуго добре знав. Повернувшись у замок, Гуго сховав дівчину в одному з горішніх покоїв, а сам з своїми друзями, як це в них було заведено, завів тривалу пиятику. Бідолашна дівчина мало не

збожеволіла, чуючи співи, крики й страшне богохульство, що долинали до неї знизу... Кінець кінцем, зовсім знятимившись від страху, вона зробила те, на що побоявся б зважитися навіть найсміливіший і найспритніший чоловік — за допомогою плюща, який вкривав (і все ще вкриває) південну стіну замку, вона спустилася вниз і подалася через вересове пустище до батьківської оселі... Трапилося так, що через якийсь час Гуго залишив гостей з наміром віднести своїй полонянці їсти й пити, можливо, в нього було на думці й щось гірше — але виявив, що клітка порожня, а пташка зникла. І тоді, треба гадати, в нього вселився диявол, бо, збігши сходами вниз до бенкетної зали, він скочив на стіл, ногами розкидав дзбани з вином і тарелі й загорлав перед своїм чарколюбним товариством, що ладен цієї ж ночі віддати тіло й душу силам зла, аби лише наздогнати дівчисько... Гуго вибіг із замку, наказуючи слугам осідлати його кобилу і спустити собак. Давши їм понюхати хустку, яка належала дівчині, він таким чином пустив їх по її сліду і разом з усією зграєю, що люто гавкала, поскакав через залите місячним світлом мохове болото.

Приятелі його якийсь час стояли пороззявлявши роти, не здатні зрозуміти, чого знялася вся ця метушня. Але незабаром вони збагнули своїм задурманеним вином розумом, якого гатунку подія може відбутися на вересовому пустищі... Поступово до їхніх очманілих голів повернулося трохи здорового глузду, і всі вони, числом тринадцять, скочили на коней і кинулися наздоганяти Гуго...

Вони проскакали з милою або й двої, коли зустріли на пустищі нічного пастуха і спитали його, чи не бачив він погоню. Чоловік той, як розповідають, перелякався до нестями і спочатку не годен був здобутися й на слово, але кінець кінцем сказав, що він справді бачив нещасну дівчицю, по слідах якої бігли собаки. «Та я бачив не тільки це, — додав він, — бо Гуго Баскервіль проскакав повз мене на своїй чорній кобилі, а за ним мовчки гнався страшний псяюра, нехай сохранить і помилує мене Бог від такої напасти»...

Вершники зупинилися, тепер, як ви можете здогадатися, вони були набагато тверезіші, ніж тоді, коли вирушали в дорогу. Більшість не бажала їхати далі, але трое з них, найхоробріших або, можливо, найп'яніших, поїхали вниз горловиною западини. Западина поширшала і перетворилася на улоговину, де вони побачили два великих кам'яних стовпи, поставлені, — вони ще стоять і досі, — якимись нині забутими людьми в стародавні часи. Місяць яскраво освітлював невеличку галявину, а посеред неї лежала нещасна дівчиця, яка вмерла від страху й виснаження сил. Але волосся на головах цих трьох відчайдушів заворушилося не тому, що вони побачили мертве тіло дівчини, і не тому також, що поряд з ним лежа-

● Як дівчині вдалося втекти?

● Що вказує на жорстокість Гуго?

• Як виглядав звір?

ло тіло Гуго Баскервіля, ні, їх нажахала бридка потвора, величезний чорний звір, з вигляду собака, але більший за будь-якого собаку, що його коли-небудь бачило око смертного, — цей звір стояв над Гуго, вчепившись йому в горло... Гуляки з криком рвонули з копита через пустище. Один з них, кажуть, від побаченого вмер тієї самої ночі, а двоє інших до кінця своїх днів були несповна розуму.

Отака, сини мої, легенда про появу собаки, який відтоді заподіяв нашому роду стільки лиха. А записав я її тільки тому, що відоме таїть у собі менше жажливого, ніж здогади й натяки. Не можна також заперечувати, що багатьох з нашого роду спостигла сумна смерть, завжди нагла, кривава й таємнича. Нехай же Провидіння не обмине нас своєю безмежною ласкою, бо воно не може карати невинних після третього або четвертого коліна, як сказано в Святому Письмі. Цьому Провидінню, сини мої, я доручаю вас і раджу вам остерігатися ходити пустищем у нічні години, коли бенкетують сили зла.

• Що заповідав автор рукопису?

(Написав власною рукою Гуго Баскервіль для синів Роджера й Джона із заборонаю нічого не казати сестрі їхній Елізабет.)

Закінчивши читати цю дивовижну повість, доктор Мортімер зсунув окуляри на лоба і втупився в містера Шерлока Холмса. Той позіхнув і кинув недопалок сигари в камін.

— Ну то й що? — спитав він.

— Хіба це не цікаво?

— Цікаво для збирачів казок.

Доктор Мортімер видобув з кишені складену в кілька разів газету.

— Добре, містере Холмсе, зараз ми дамо вам щось свіжіше. Ось у мене номер «Девоншірської хроніки» за чотирнадцяте травня цього року. В ньому вміщено короткий звіт про факти, виявлені у зв'язку із смертю сера Чарльза Баскервіля, що сталася за кілька днів раніше.

Мій друг трохи нахилився вперед, погляд у нього зробився уважним. Наш відвідувач повернув окуляри на старе місце й почав:

«...Не можна сказати, щоб слідство до кінця з'ясувало всі обставини, пов'язані зі смертю сера Чарльза, але воно поклато край чуткам, породженим місцевими забобонами. Не існує підстав для якихось припущень про злочин або про те, що смерть настала не з природної причини. Сера Чарльз був удівцем і людиною, так би мовити, з ексцентричним складом розуму. Незважаючи на свої чималі статки, він вирізнявся скромними потребами і вся внутрішня прислуга в Баскервіль-холі складалася з однієї подружньої пари на прізвище Беррімор...

• Якою людиною був сер Чарльз?

...Того вечора він, як звичайно, вийшов на свою вечірню прогулянку, під час якої завжди викурював сигару. Додому сер Чарльз більше не повернувся. Беррімор стривожився, засвітив ліхтар

і пішов шукати свого хазяїна. На піддорозі біля алеї є хвіртка, яке веде на вересове пустище. Із слідів можна було зрозуміти, що сер Чарльз якийсь час стояв біля тієї хвіртки. Потім він пішов алеєю далі, і в самому її кінці було знайдено його тіло. Слідство погодилося з даними медичної експертизи розтину тіла, який виявив застарілу органічну хворобу серця. І це добре, бо надзвичайно важливо, щоб спадкоємець сера Чарльза без перешкод оселився в Баскервіль-холі й продовжив його добрі діла, перервані таким сумним чином. Якби прозаїчні висновки слідства остаточно не поклали край романтичним домислам, що поширилися у зв'язку з цією подією, то для Баскервіль-холу важко було б знайти нового хазяїна. Відомо, що найближчим родичем сера Чарльза Баскервіля є містер Генрі Баскервіль (якщо він іще живий), шурин меншого брата покійного. Генрі Баскервіль, ще молода людина, перебуває, за останніми даними, десь в Америці, тому зроблено належні запити з метою повідомити його про одержану ним спадщину».

Доктор Мортімер склав газету і знову сховав її в кишеню.

— Ось загальновідомі факти, містере Холмсе, опубліковані в зв'язку із смертю сера Чарльза Баскервіля.

— Повинен подякувати вам за те, — відповів Шерлок Холмс, — що ви звернули мою увагу на справу, яка, безумовно, не позбавлена певної цікавості... По-знайте мене не із загальновідомими фактами, — Холмс відкинувся на спинку крісла і склав пальці рук пучками один до одного з байдужим і безстороннім виразом обличчя.

— Якщо я це зроблю, — почав доктор Мортімер, явно хвилюючись, — то скажу те, чого ще нікому не казав...

Вересове пустище — це вкрай малолюдна місцевість, і тому тамтешні жителі дуже любляють спілкуватися. Саме завдяки цьому я часто бачився з сером Чарльзом Баскервілем. За винятком містера Френкланда, власника лефтерського замку, та ще містера Степлтона, натураліста, на багатовмиль навколо більше немає освічених людей. Серові Чарльзу більше подобалося самотнє життя, але його хвороба зблизила нас, цьому сприяла також спільність наших наукових інтересів. Протягом останніх місяців мені ставало дедалі очевидніше, що нервова система сера Чарльза напружена до краю. Він узяв цю легенду, яку я вам оце прочитав, дуже близько до серця — настільки близько, що хоч і прогулювався у своїх власних володіннях, але ніщо не могло змусити його вийти ввечері на пустище. І хоч як неймовірно це може здатися, містере Холмсе, він був щиро переконаний у тому, що над його родом тяжіє жахливе прокляття.

● Які деталі оповіді здаються важливими?

● Як сер Чарльз поставився до історій з минулого свого роду?

● Що пригнічувало Чарльза?

● Який випадок трапився напередодні?

Його постійно переслідувала думка про присутність чогось страшного, і він не раз питав мене, чи не бачив я під час своїх нічних візитів до хворих якої-небудь незвичайної істоти і чи не чув собачого гавкання. Добре пам'ятаю свій вечірній приїзд до сера Чарльзадесь тижнів за три перед тією фатальною подією. Він випадково був біля вхідних дверей. Я виліз із кабриолета, зупинився перед сером Чарльзом і раптом побачив, що він з невимовним жахом в очах дивиться кудись поверх мого плеча. Я різко крутнувся на місці, але встиг лише мигцем помітити, як щось схоже на чимале чорне теля промайнуло в кінці алеї.

Дворецький Беррімор, який знайшов тієї ночі тіло сера Чарльза, послав до мене верхи конюха Перкінса, а оскільки допізна засидівся за роботою, то зміг швидко, не більше як за годину, добратися до Баскервіль-холу. Я... уважно оглянув тіло, до якого ніхто до мого приїзду не доторкався... Але на слідстві Беррімор дав одне помилкове свідчення. Він сказав, що на землі навколо тіла слідів не було. Він просто їх не помітив. Проте я помітив — недалеко від тіла — свіжі й чіткі...

— Сліди?

— Сліди.

— Чоловічі чи жіночі?

Доктор Мортімер на мить якось дивно подивився на нас і майже пошепки відповів:

— Містере Холмсе, то були сліди величезного собаки!

● Чиї то були сліди?

Розділ 4. СЕР ГЕНРІ БАСКЕРВІЛЬ

Наступного дня ми поснідали рано, і Холмсу, одягнутому в халат, довелося трохи почекати домовленої зустрічі. Наші клієнти були точними: як тільки годинник вивів десяту, з'явився доктор Мортімер у супроводі молодого баронета. Той виявився невеликим на зріст, але дуже міцним, жвавим чоловіком років тридцяти з темними очима й густими чорними бровами на енергійному обличчі, яке мало задержуватий вираз. Одягнений він був у твідовий, з червонястим полиском костюм, а його засмагла шкіра свідчила про те, що більшу частину часу він проводить просто неба,

проте твердий погляд і спокійна впевненість у поведженні виказували в ньому джентльмена.

— Сер Генрі Баскервіль, — відрекомендував його доктор Мортімер.

— Так, саме він, — мовив баронет. — Дивна річ, містере Шерлоку Холмсе, але якби мій друг не запропонував мені завітати до вас сьогодні вранці, я зробив би це самостійно. Я чув, ви вмієте розгаду-

● Як виглядав сер Генрі?

вати невеличкі загадки, а я цього ранку зіткнувся з такою, над якою треба добре посушити голову, але мені цей ребус не до снаги.

— Прошу вас, сідайте, сер Генрі. Чи правильно я зрозумів, що після приїзду в Лондон з вами трапилося щось незвичайне?

— Цьому випадку я не надаю надто великого значення, містере Холмсе. Цілком імовірно, що це просто якийсь жарт. Сьогодні вранці я одержав цього листа, якщо його можна так назвати.

Холмс вийняв з конверта піваркуша паперу, згорнутого вчетверо. Розгорнув його й поклав на стіл. Посередині листка стояла одна-єдина фраза, складена з підклеєних одне до одного слів. Там було таке:

«Якщо життя вам не набридло і ви не хочете збожеволіти, тримайтеся далі від пустища».

Слово «пустище» було написано чорнилом, але друкowanими літерами.

— Так от, може, ви скажете мені, містере Шерлоку Холмсе, — повів далі сер Генрі Баскервіль, — що, чорт забирай, це означає і хто так дуже цікавиться моїми справами?

Ще до того, як ви підете з цієї кімнати, сер Генрі, ми поділимося з вами нашими знаннями, — заспокоїв його Шерлок Холмс. — ...А тепер, сер Генрі, скажіть, будь ласка, чи не трапилося з вами чогось цікавого після того, як ви прибули в Лондон?

— Та ні, містере Холмсе. Мабуть, ні.

— Ви не помітили, за вами ніхто не йшов слідом, не стежив за вами?

— Здається, я опинився в якомусь пригодницькому романі, — сказав наш відвідувач. — Якого біса комусь треба ходити або стежити за мною?

— Зараз ми до цього дійдемо. Ви нічого більше не можете розповісти нам, перш ніж ми перейдемо до основного?

— Ну, це залежить від того, що саме, на ваш погляд, варте уваги.

— Та все, що так чи так виходить за рамки повсякденного буденного життя. Сер Генрі посміхнувся.

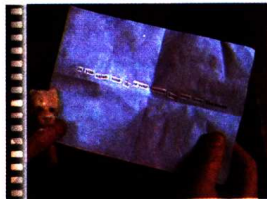
— Я ще мало знаю англійські звичаї, бо майже все життя провів у Сполучених Штатах і Канаді. Але думаю, що коли у вас зникає один черевик, це не вважається тут нормальним.

— Ви загубили один черевик?

— Мій любий сер, — вигукнув доктор Мортімер, — ваш черевик просто помилково поклали кудись в інше місце! Він знайдеться, як тільки ви повернетесь у готель. Чи варто турбувати містера Холмса такими дрібницями!

— Ну, мене ж спитали, чи не трапилося зі мною що-небудь не зовсім звичайне.

● Чому баронет прийшов до Холмса?

У детективному оповіданні велику роль відіграють деталі. Вони створюють загадкову атмосферу і породжують здогади.

● Яка незвичайна подія трапилася із сером Генрі?

— Здається мені, джентльмени, — рішуче почав баронет, — я надто багато говорю, хоч майже нічого не знаю. Пора вже вам додержати свого слова і детально пояснити мені куди ви хилите.

— Ваша вимога цілком обґрунтована, — погодився Холмс. — Докторе Мортімере, на мою думку, вам треба розповісти все серові Генрі так, як ви розповіли нам.

Підбадьорений цією підтримкою, наш учений друг видобув з кишені свої папери і виклав усю історію так, як і напередодні вранці. Сер Генрі Баскервіль слухав доктора з глибокою увагою, час від часу перериваючи розповідь здивованими вигуками.

• Як сприймаються події?

У детективному оповіданні велику роль відіграють діалогі. Вони наближають читача до подій, роблячи його свідком, породжують асоціації.

— Ну, я, здається, одержав спадщину, за яку мстяться, — мовив він, коли довгу оповідь було закінчено. — Звичайно, я чув про собаку ще в дитинстві. Цю історію любили розповідати в нашій родині, але я ніколи не ставився до неї серйозно.

— Немає такого диявола в пеклі, містере Холмсе, і немає такої людини на землі, які можуть перешкодити мені поїхати в своє родове гніздо — оце й є моя остаточна відповідь. — Чорні брови сера Генрі нахмурилися, смагляве обличчя залило рум'янцем. Бурхлива й непогамовна баскервільська натура явно давала себе знати в цьому останньому представнику старовинного роду.

— До речі, — вів він далі, — а що, коли ви з вашим другом доктором Вотсоном завітаєте до нас на ленч десь годині о другій? На той час я зможу більш ясно сказати вам, що саме робитиму...

Ми чули, як наші відвідувачі спустилися сходами й загатили за собою входні двері. І тут Холмс миттю перетворився з млявого марудника на людину дії. — Вдягайтеся, Вотсоне, швидко! Не можна гаяти й хвилини! — Він кинувся в свою кімнату, на ходу знімаючи з себе халат, і зразу ж повернувся назад уже в сюртуці. Ми збігли сходами на вулицю. Доктор Мортімер і Баскервіль були ярдів за двісті попереду нас — вони йшли в напрямку Оксфорд-стріт.

• Як Холмс слідкує?

• Яким був той чоловік?

Біля одного з магазинів сер Генрі і доктор Мортімер, розглядаючи вітрину, трохи затрималися, і Холмс зупинився теж. За мить він задоволено клацнув язиком, і я, простеживши за напрямком його уважного погляду, побачив, що кеб, який зупинився був на протилежному боці вулиці, знову повільно рушив уперед. В кебі сидів пасажир.

— Цей чоловік нам і потрібен, Вотсоне! Ходімо! Хоч роздивимось його добре, якщо нічого іншого не зможемо зробити.

Крізь бічне віконце кеба я мигцем побачив густу чорну бороду і пронизливі очі, що невідривно дивилися на нас. І зразу ж прочинилося віконце на дашку кеба, кучеру різким голосом було щось наказано,

і кеб шалено помчав по Ріджент-стріт. Холмс роззиринувся, шукаючи очима вільний екіпаж, але не побачив жодного...

— Ось тобі й маєш! — з серцем мовив блідий від досади Холмс...

— З того, що ми знаємо, впливає очевидна річ: за Баскервілем хтось дуже пильно стежить від його приїзду в Лондон.

Розділ 8. ПЕРШИЙ ЗВІТ ДОКТОРА ВОТСОНА

Починаючи від цього дня я викладатиму перебіг подій, переписуючи свої власні листи до містера Шерлока Холмса, які лежать переді мною на столі. За винятком одного аркушика всі вони збереглися й передають моє переживання й підозри значно точніше, ніж я міг би це зробити, покладаючись тільки на свою пам'ять, яка й досі добре зберігає ті трагічні події.

*Замок Баскервілів,
13 жовтня
Любий Холмсе!*

...Якщо ви протягом останніх кількох днів не одержували від мене ніяких відомостей, то лише тому, що до сьогодні не було нічого вартого уваги. Але потім трапилася одна дивовижна подія, про яку я розповім трохи згодом. А зараз, перш за все, я повинен ознайомити вас з деякими обставинами, характерними для ситуації в цілому.

Одна з цих обставин — про неї я майже не згадував у попередніх листах, — це злочинець, який утік з в'язниці й ховається десь на пустиці. ...Минуло вже два тижні, відколи він утік, і протягом цього часу ніхто його не бачив і ніхто про нього не чув. Просто неймовірно, щоб людина могла протриматися в пустиці весь цей час. Звичайно, немає нічого легшого, як сховатися там. Але їжі в пустиці ніякісенької, хіба що він впіймав і зарізав якусь із овець, що там пасуться. Тому ми вважаємо, що злочинець зовсім пішов з цих місць і, як наслідок, люди на далеких фермах можуть спати спокійно.

Наш здорових, міцних чоловіків у баскервільському замку аж четверо, і в разі чого ми змогли б добре про себе подбати, але мушу вам зізнатися, що я переживав тяжкі хвилини, коли думав про Степлтонів. Вони не мають сусідів, а тому ніхто не прийшов би на допомогу. Одна дівчина-служниця, старий слуга, сестра і брат — а він не надто великий силач, — оце й усі мешканці Мерріпіт-хаус...

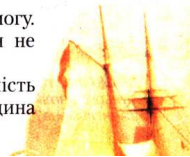
Наш друг баронет починає виявляти неабияку зацікавленість нашою прекрасною сусідкою. Та це й не дивно, бо він людина

● Хто переповідає далі події?

● Які нові обставини з'явилися?

● Хто мешкав у Мерріпіт-хаус?

• Як зовнішність відбиває характер?

Зверни увагу, як описано народження легенди, яка існує десятиліття. На відміну від літератури, тут ідеться про побутову легенду.

Легенда існує, бо є таємнича подія, невизначена атмосфера. Як про це сказано в тексті?

діяльна, енергійна і страшенно нудиться в цій глушині, а вона — чарівна й гарнюча на вроду жінка. В ній відчувається якась пристрасність і екзотичність, що є прямою протилежністю її холодному й стриманому брату... Такий, як у нього, сухий полиск в очах і міцно стулені тонкі губи часто свідчать про самовпевнену і, можливо, сувору вдачу. Вам було б цікаво взятися за вивчення цього натураліста.

Він був з візитом до замку Баскервілів того ж дня, а наступного ранку повів нас із сером Генрі показати те місце, де нібито відбулася подія, з якої народилася легенда про нечестивого Гуго. Пройшовши кілька миль у глиб пустища, ми опинилися в такому закутку, з самого лиховісного вигляду якого стає зрозуміло, чому виник подібний переказ... Це місце точно відповідало тій сцені, на якій відбулася давня трагедія. Сер Генрі з великою цікавістю роздивлявся на всі боки й не переставав розпитувати Степлтона, чи той справді вірить у можливість втручання надприродних сил у людські справи. Тон він узяв безтурботний, але було зрозуміло, що до розмови сер Генрі ставиться по-справжньому серйозно. Степлтон відповідав стримано, але не важко було помітити, що каже він менше, ніж міг би, і не висловлює свою думку до кінця лише тому, що шадить баронетові почуття. Він розповів нам про кілька схожих випадків, коли родини зазнавали на собі якогось зловорожого впливу, і у нас створилося враження, що він, так само як інші, вірить легенді про собаку Баскервілів...

До речі, вашу вказівку не дозволяти серові Генрі виходити з дому самому мені буде виконувати складніше, якщо до всіх інших наших труднощів додасться ще й любовна ситуація. Моя присутність швидко перестане бути бажаною тут, якщо я надто неухильно дотримуватимуся вашої вказівки.

...Відколи я писав вам востаннє, я познайомився ще з одним сусідом. Його звать містер Френкленд, він з лефтерського замку і живе від нас за чотири милі на південь. Це літній чоловік, червоновидий, сивий і дратівливий... Останнім часом він знайшов собі досить дивне заняття: будучи астрономом-аматором і маючи чудову підзорну трубу, він цілими днями лежить на даху свого будинку і з краю в край оглядає пустище, бо сподівається виявити втікача-злочинця. Якби містер Френкленд усе своє завзяття спрямував тільки на це, все було б добре, але ходять чутки, ніби він має намір вчинити позов на доктора Мортімера, бо той викопав з могили в Довгій Западніні череп неолітичної людини, не діставши на те згоди найближчих родичів покійного. Авжеж, містер Френкленд

• Що стає пристрасною літнього англійського джентльмена?

докладає чималих зусиль, щоб позбавити наше життя одноманітності, вносячи в нього трохи комізму саме там, де він у край потрібний.

● У чому полягає гумор англійця-оповідача?

А тепер, повідомивши вас про все, що стосується втікача-злочинця, Степлтонів, доктора Мортімера й Френкленда з лефтерського замку, я зупинюся, на мій погляд, на найбільш важливому і розповім ще трохи про Берріморів, зокрема про дивовижну подію, що трапилася минулої ночі.

...Минулої ночі, близько другої години, мене будили скрадливі кроки біля моєї кімнати. Я встав, відчинив двері й визирнув. Коридором повзла чиясь довга чорна тінь. Вона падала від чоловіка, який ішов майже нечутно. Він був у спідній сорочці, штанях і босий. Я бачив тільки його обриси, але зрест чоловіка підказав мені, що це Беррімор. Він просувався вперед дуже повільно й обережно, в усіх його рухах було щось невимовно злодійкувате й злочинне.

● Що дивного було в поведінці Беррімора?

Коли я вийшов на галерею, Беррімор був уже в дальньому кінці другого коридора, того, що за залогою, і з мерехтіння світла крізь відчинені двері я зрозумів, що він увійшов до однієї з кімнат. Тихо, як тільки міг, я прокрався вздовж коридора й зазирнув з-за одвірка в кімнату.

Беррімор стояв, причаївшись біля вікна, й тримав свічку біля шибки... Я не уявляю, що все це означає, але в цьому похмурому будинку кояться таємничі речі, до суті яких ми раніше чи пізніше докопаємося. Не буду турбувати вас викладом своїх власних теорій, оскільки ви просили мене повідомляти вам тільки голі факти...»

● Що робив Беррімор?

Розділ 9. ДРУГИЙ ЗВІТ ДОКТОРА ВОТСОНА. СВІТЛО В ПУСТИЦІ

Любий Холмсе!

«...Після сніданку я зустрівся з бароном у його кабінеті і розповів про все, що бачив. Він був здивований менше, ніж я сподівався.

— Мені відомо, що Беррімор розгулює ночами, і я давно збираюся поговорити з ним про це, — сказав він. — Двічі або й тричі я чув його кроки в коридорі приблизно саме в той час, що й ви.

● Які слова в тексті вказують на логічний зв'язок між фактами й подіями?

— Тоді, можливо, він ходить до того вікна щодночі? — висловив я припущення.

— Можливо. А коли так, то ми маємо змогу вистежити його й подивитися, що йому там треба. Цікаво, що зробив би Холмс, якби був тут?

— Я впевнений, він зробив би саме те, що ви оце запропонували, — відповів я. — Пішов би слідом за Беррімором і подивився б, що той робить.

● Про що була розмова з бароном?

- Як сер Генрі ставився до пригод?

- Як описується очікування?
- Чому воно, попри одноманітність, стає пригодою?

— Тоді давайте простежимо за ним удвох.

Сер Генрі задоволено потер руки, явно радіючи майбутній пригоді, яка мала урізноманітнити незвично спокійне для нього життя в цих краях.

...Поздоровте мене, дорогий Холмсе, і скажіть мені, що як ваш представник я вас не розчарував і що ви не шкодуєте за ту довіру, яку виявили мені, пославши сюди. Адже однієї-єдиної ночі вистачило, щоб усе розплутати.

Я сказав «однієї-єдиної ночі», але насправді потрібно було дві, бо в першу ми зазнали цілковитої невдачі... Наступної ночі прикрутили гніт у лампі, палили цигарки й сиділи тихо-тихо. Ви не повірите, як повільно спливала година за годиною, проте нам допомагала та напружена терплячість, що її повинен відчувати мисливець, стежачи за пасткою, в яку як, він сподівається, попадеться дичина. Вибило першу

- Які деталі створюють психологічну напругу оповіді?

- Як виглядав дворецький?

годину, другу, у відчай ми знову майже відмовилися від свого наміру, коли раптом обидва випросялися у своїх кріслах і насторожились, а від втоми не лишилося й сліду. В коридорі під чімиєм кроками зарипіла підлога. Ми почули, як ці звуки спочатку порівнялися з нашою кімнатою, а потім зашмерли вдалині. Баронет відчинив двері, і ми рушили слідом за невідомим. Він уже проминув галерею, і в коридорі панувала суцільна темрява. Потім він увійшов у ті самі двері, що й першого разу, бо свічка спочатку висвітила в темряві їх отвір, далі вони зачинилися, і з кімнати в морок коридора потягнувся один-єдиний жовтий промінчик. Ми з усіма пересторогами просувалися до того промінчика, пробуючи ногами

кожну мостину, перш ніж перенести на неї всю нашу вагу. З обережності ми не взулися, але стара підлога все одно потрїскувала й рипіла... Коли ми кінець кінцем дісталися до дверей і зазирали в кімнату, Беррімор стояв біля вікна, тримаючи в руці свічку і майже притулившись обличчям до шибки — і точнісінько так, як позаминулої ночі.

Ми не мали заздалегідь розробленого плану дій, але баронет належить до числа тих людей, які вважають рішучі вчинки найбільш природними. Він увійшов до кімнати. Беррімор, із свистом вдихнувши повітря, відскочив від вікна і, блідий, як мрєць, став перед нами, тремтячи всім тілом. У його темних очах, що блищали на білій масці обличчя й дивилися то на сера Генрі, то на мене, застигли жах і здивування.

— Слухайте, Берріморе, — суворо мовив сер Генрі, — ми вирішили домогтися від вас правди, отож що швидше ми її від вас почуємо, то менше у вас буде неприємностей. Ну, швидше! І без брехні! Що ви робили біля вікна?

— Не питайте мене, сер Генрі, не питайте! Слово честі сер, це не моя таємниця, а тому я не можу вида-ти її. Якби вона нікого, крім мене, не стосувалась, я розповів би вам усе.

Раптом мені сяйнула несподівана думка, і я взяв свічку з тремтячої руки дворецького.

— Чоловік подавав нею сигнал, — сказав я. — Нумо подивимося, чи буде якась відповідь.

Я підніс свічку до вікна, як робив це Беррімор, і почав вдивлятися в темряву ночі. Місяць сховався за хмарами, і я зміг побачити лише стіну чорних дер-ев і трохи світлішу пляму пустища. І раптом я радісно скрикнув, бо темну запону ночі прорізала крихітна цятка жовтавого світла й непорухно застигла в нічному мороці, обмеженому прямокут-ником вікна.

— Дивіться! — вигукнув я.

— Ні, ні, сер, це нічого... нічого не означає! — не витримав дворецький. — Запевняю вас, сер...

— Ану, поведіть свічкою, Вотсоне! — вигукнув баронет. — Бачите, той вогник також рухається з боку в бік! Ну, негіднику, ви й далі будете заперечувати, що то сигнал? Та не мовчіть! Хто отой ваш спільник, що це за змова?

— Ви себе зганьбили. Йй право, вам повинно бути соромно. Ваш рід жив разом з моїм під оцим дахом понад сто років і ось тепер ви в якійсь чорній змові проти мене.

— Ні, ні, сер, не проти вас! — почувся жіночий голос, і місіс Беррімор, ще переляканіша і блідіша, ніж її чоловік, з'явилась у дверях. Ця дебела жінка з накинутою на плечі шаллю і в спідниці могла б здатися смішною, якби не переживання, написані на її обличчі.

— Та кажіть же все відверто! В чому справа?

— Мій нещасний брат сидить голодний у пустищі. Ми не може-мо дати йому померти біля самісінького нашого порога. Світло у вікні є сигналом, що їжу для нього приготовлено, а отой його вогник показує місце, куди її треба принести.

— Отже, ваш брат і є той...

— В'язень-утікач, сер... злочинець Селден.

— Що ж, я не можу дорікати вам за те, що ви допомагали своїй дружині. Забудьте те, що я вам сказав. Ідіть тепер обоє до себе, а про цю справу ми ще поговоримо вранці...

— Якщо Беррімор носив туди їжу, то недалеко. А він чекає, цей негідник, біля своєї свічки. Йй Богу, Вотсоне, я піду і впій-маю його!

Така сама думка сяйнула й мені. Цей чоловік не-безпечний для суспільства, він страшений не-гідник, його не можна ні пожаліти, ні простити. Ми

• Якою була ніч?

• Якою була таємниця?

• Що вирішили друзі?

тільки виконаємо свій обов'язок, якщо скористаємося з нагоди повернути його туди, де він нікому не зможе заподіяти шкоди.

Не минуло й п'яти хвилин, як ми вже вирушили в похід...

— Слухайте, Вотсоне, — мовив баронет, — а що сказав би з цього приводу Холмс? Пам'ятаєте: «в темні години сили зла бувають наймогутніші»?

І наче у відповідь на ці слова десь на безмежних похмурих просторах пустища раптом виник той дивний звук, який я вже чув біля великої Грімпенської трясовини. Кризь нічне безгоміння він долинув до нас разом із вітром — спочатку це було протяжливе глухе гарчання, яке перейшло невдовзі в несамовите виття, а далі в тужливий стогін, після чого все затихло. Цей звук — різкий, дикий і загрозливий — повторювався знову й знову, наповнюючи повітря трепетом. Баронет схопив мене за рукав, і навіть у темряві видно було, як зблідло в нього обличчя.

— Вотсоне, — мовив баронет, — це вив собака.

Кров похолола у мене в жилах — голос сера Генрі здригнувся, а це означало одне: його опанував раптовий жах...

Спотикаючись у темряві, ми повільно рушили далі між скелястих пагорбів, чорні обриси яких звідусюди оточували нас, прямуючи на жовту цяточку, що вперто горіла попереду...

Я і сер Генрі непогані бігуни і перебуваємо в досить добрій формі, але ми швидко зрозуміли, що втікача нам не наздогнати... Ми зупинилися, сіли, ледве переводячи подих, на два камені і почали спостерігати, як утікач зникає вдалині.

І саме в цю хвилину трапилося найдивовижніше і найнесподіваніше.

Вважаючи подальшу погоню безнадійною, ми вже встали, щоб повернути додому. Місяць низько висів над пустищем праворуч від нас, і на нижньому краї його срібного кружала чітко вимальовувалася зубчата гранітна вершина пагорба. І на тій вершині я побачив темну, наче з чорного дерева, людську постать, що окреслилася на блискучому місячному тлі. Не подумайте, Холмсе, що то була галюцинація. Запевняю вас, ніколи в житті я нічого не бачив більш виразно. Наскільки я можу судити, це був високий на зріст худорлявий чоловік. Він стояв, трохи розставивши ноги, схрестивши на грудях руки і похиливши голову, — так, наче поринув у роздуми, дивлячись на величезну торф'яну й гранітну пустелю, що розляглася перед нами. Скрикнувши від здивування, я показав на нього баронету, але протягом тієї миті, коли я відвів очі, щоб схопити сера Генрі за руку, невідомий зник. Гостра вершина пагорба, як і перше, врізалася в нижній край місячного кола, та мовчазної неперушної постаті на ній уже не було...»

• Яким був звук?

• Що робить події особливо зловісними?

• Як виглядав чоловік на вершині пагорба?

Розділ 10. УРИВКИ ІЗ ЩОДЕННИКА ДОКТОРА ВОТСОНА

16 жовтня. Нудний туманний день, сіється дрібний дощ... Сумно і надворі, і в будинку. Баронет усе ще перебуває в похмурому гуморі після нічних переживань. У мене теж якийсь тягар на серці, я постійно відчуваю, що мені загрожує небезпека, ще жахливіша від того, що я не можу визначити, звідки вона на мене насувається.

А хіба я не маю підстав почувати себе саме так?.. Якщо навіть не брати собаку до уваги, залишаються чийсь підступи в Лондоні, чоловік у кебі, а також лист, в якому сера Генрі застерігали відносно пустища. У всякому разі, тут немає нічого неприродного, хоч докласти до цього рук міг як друг, намагаючись захистити баронета, так і ворог. Де він тепер, цей друг чи ворог? Зостався в Лондоні чи приїхав сюди слідом за нами? Невже... Невже той незнайомий на гранітній вершині пагорба — це він?

Якби мені вдалося знайти цього чоловіка, тоді всі ускладнення для нас нарешті закінчились би. А тому всі свої зусилля я повинен спрямувати на це...

17 жовтня. Сьогодні цілий день ллє дощ, вода біжить з даху й шурхотить у листі плюща на стіні...

Цього непогожого, тоскного дня відбулася ще одна подія, яку я повинен описати. Маю на увазі мою останню розмову з Беррімором, яка дає мені в руки сильну карту, — коли настане слухний час, я з неї піду...

— Ну що, — спитав я, — поїхав уже ваш дорогоцінний родич чи все ще десь ховається?

— Не знаю, сер. Господи, та хоч би вже поїхав, бо тут від нього самі тільки неприємності! Я навіть не чув про нього відколи востаннє відніс йому в пустище їжу, а це було три дні тому.

— А тоді ви його бачили?

— Ні, сер, але їжі на місці не було, коли я на другий день туди пішов.

— Отже, він ще там?

— Та треба думати, що так, сер, якщо тільки їжу не взяв отой другий.

Моя рука з чашкою кави завмерла на півдорозі, а я витріщився на Беррімора.

— Ви знаєте, що там ще хтось?

— Так, сер, у пустищі переховується ще один чоловік... Мені говорив про нього Селден, сер, з тиждень чи більше тому. Той чоловік теж ховається, але він, наскільки я зрозумів, не каторжник.

— До речі, про незнайомого, — мовив я. — Ви можете що-небудь розповісти про нього? Що казав Селден? Він знає, де той ховається або що робить?

● Яким був настрій героїв?

Для читача створена особлива умова гри наввпередки з героєм. Він все знає, але має здогадатися, вигадати те, що бракує в тексті.

● Як шукає пояснення Вотсон?

● Про що була розмова з дворецьким?

● Який чоловік був ще на пустирі?

— Селден бачив його двічі чи тричі, але той чоловік — битий жук, і моєму родичу не вдалося чогось про нього довідатися. Наскільки Селден зрозумів, це якийсь джентльмен, але що саме той робить у пустині, для нього лишилося загадкою...

Коли дворецький пішов, я наблизився до темного вікна й подивився крізь каламутну шибку на хмари, що бігли вгорі, й на дерева, верхівки яких метлялися під поривами вітру. Як пристрасно треба ненавидіти, щоб з власної волі зачатися в такому місці й у такий час! І які серйозні, продумані наміри повинні бути в того чоловіка, щоб він піддавав себе цим тяжким випробуванням! Там, у кам'яній хижі в пустині, здається, й сховано самісіньку сіль проблеми, над якою я постійно сушу собі голову. Присягаюсь, не мине й дня, як я зроблю все, що в людських силах, щоб розкрити цю таємницю.

Розділ 12. СМЕРТЬ У ПУСТИЦІ

Мені перехопило подих, і хвилину чи дві я сидів, не наважуючись повірити власним вухам. Потім до мене повернувся дар мови, і я відчув, як неймовірний тягар відповідальності ніби миттю зник з моєї душі. Цей холодний, уїдливий, іронічний голос міг належати лише одній-однісінькій в усьому світі людині.

— Холмсе! — вигукнула я. — Холмсе!

— Виходьте, — сказав він, — і, будь ласка, обережно з револьвером.

Нахилившись під кривим одвірком, я вийшов і побачив його — Холмс сидів на камені, і його сірі очі весело заблищали, коли він зупинив погляд на моїй здивованій фізіономії. Він схуд і змарнів, але вигляд у нього був бадьорий і впевнений, обличчя з тонкими рисами, — обвітрене й бронзове від сонця. Одягнутий у твідовий костюм і сукняне кепі, Холмс нічим не відрізнявся від звичайнісіньких туристів, що забивалися в пустиню, більше того, він примуд-

рився не зрадити властиву йому котячу пристрась до охайності, підборіддя в нього було гладенько виголено, а сорочка сяяла чистотою так, ніби він перебував на Бейкер-стріт.

— Я й не уявляв, що ви знайшли мою випадкову схованку... А як вам вдалося знайти, де я ховаюся? Мабуть, ви побачили мене під час погоні за каторжником, коли я був такий необережний, що дозволив собі постовбичити на тлі місяця.

— Так, саме тоді я вас і побачив.

— І, напевно, обнишпорили всі халупи, поки не набрали на цю?

— Ні, бачили вашого хлопчину, і це підказало мені, де вас шукати.

— І побачив його, звичайно, старий джентльмен з підзорною тру-

● Яким Вотсон уявляє загадкового чоловіка?

● А як гадаєш ти, що було в хижці на пустині?

● Як виглядав Холмс?

бою. Коли я вперше помітив відблиски сонця на її лінзі, то й не зрозумів був, що то таке...

— Що ж, я страшенно радий, що ви тут, бо, признаюся, всю оцю відповідальність разом з таємничістю мої нерви починають не витримувати. Але як, скажіть на Божу милість, ви тут опинилися і що робите? Я вважав, що ви на Бейкер-стріт розплутуєте ту справу про шантаж.

— Цього я й хотів — щоб ви так вважали.

— Отже, всі мої звіти пропали марно! — Голос у мене аж затремтів, коли я згадав, з якою старанністю й гордістю їх писав.

Холмс видобув з кишені пачку листів:

— Ось вони, ваші звіти, дорогий друже, і запевняю, їх зачитано мало не до дірок...

— Зараз я поділюся з вами деякою інформацією навзаємін почутої від вас. Леді, яку знають тут як міс Степлтон, насправді є його дружиною.

— Але навіщо потрібний такий хитрий обман?

— А ось навіщо: Степлтон передбачив, що вона буде набагато йому корисніша в ролі вільної жінки.

Всі мої підсвідомі здогади, всі мої невизначні підозри набрали раптом чітких обрисів і зосередились навколо натураліста. У цьому байдужому, безбарвному чоловікові в солом'яному брилі і з сачком у побачив щось жахливе — це була істота, наділена безмежним терпінням і хитрістю, з усміхненим обличчям і жорстоким серцем.

— Отже, це і є наш ворог, це він стежив за нами в Лондоні?

— Саме так я й розгадав цю загадку.

— А попередження... воно надійшло від неї?

— Авжеж, від неї.

В мороці, що так довго оточував мене, вималювалися обриси якоїсь страхітливої підлоти.

— Але чи впевнені ви в цьому, Холмсе? Звідки ви дізналися, що ця жінка — дружина Степлтона?

— А звідти. Коли Степлтон зустрівся з вами вперше, він настільки забувся, що розповів вам шматок своєї справжньої біографії, — мені здається, він встиг безліч разів пошкодувати про це. Так, колись у нього справді була школа на Півночі Англії. А немає ж нічого легшого, ніж знайти директора школи... Я навіть довідки і виявилось, що в одній школі відбулися просто жахливі події і що чоловік, якому вона належала, — прізвище в нього було інше — втік разом із своєю дружиною. Прикмети цих людей цілком збіглися з прикметами Степлтонів. А коли я дізнався, що він захоплювався ентомологією³, всі мої сумніви остаточно розвіялися.

— І останнє запитання, Холмсе, — сказав я, підводячись, — нам не треба нічого приховувати один від одного. Що все це означає? Що йому потрібно?

Холмс відповів, притишивши голос:

● Як діалог характеризує стосунки двох детективів?

● Які факти відкриваються?

● Яким постає Степлтон?

● Чи здогадувався ти особисто, що Степлтон — злочинець? Чому?

● Як Холмс розкрив таємницю?

³Ентомологія — наука про комах.

— Йому потрібне вбивство, Вотсоне, — витончене, заздалегідь обмірковане навмисне вбивство. Не розпитуйте мене про подробиці. Він ось-ось потрапить у мої сіті, хоч уже встиг обплутати сера Генрі своїми. З вашою допомогою він уже майже у мене в руках. Нам тепер загрожує тільки одна небезпека. Він може завдати удару раніше від нас. Слухайте!

● Чому ситуація загострюється?

● Яким був крик?

Моторошний зойк — довгий зойк жаху й болю розітнув тишу пустища. Від цього страхітливого крику в мене аж кров у жилах похолола.

Цей крик, гучний і несамовитий, долинув до нас звіддала з похмурої рівнини. Аж ось він почувся ближче, став ще гучнішим і благальнішим.

— Де це? — пошепки спитав Холмс, і з того, як у нього зірвався голос, я зрозумів, що й він, людина із залізними нервами, пригломшений до глибини душі. — Де це кричать, Вотсоне?

● Що супроводжувало крик?

Болісний крик знову розітнув нічну тишу, цього разу ще гучніше й ближче. І до нього долучився якийсь новий звук — глухе, притишене гарчання, досить мелодійне і водночас загрозливе, воно лунало то дужче, то слабше, нагадуючи безперервний гомін моря.

— Це собака! — вигукнув Холмс. — Ану, Вотсоне, біжімо туди. Боже милий, аби тільки встигнути!..

— Але стривайте! Що це?

На тому схилі ми побачили щось темне, неправильної форми. Коли ми підбігли ближче, темний предмет набрав чіткіших обрисів.

● Як було знайдено тіло?

Це була людина, вона лежала долілиць, підвернувши під якимось жакливим кутом голову, підвівши плечі й випнувши спину так, наче робила сальто. Холмс доторкнувся до тіла, скрикнув від жаху і відсмикнув руку. Сірник висвітив таке, від чого серця в нас замерли — перед нами лежало мертве тіло сера Генрі Баскервіля!

● Яка деталь остаточно переконала детективів, що постраждалий — сер Генрі?

Ще б пак! Адже ні я, ні Холмс не могли забути незвичайний червонястий твідовий костюм Генрі Баскервіля, той самий, у якому він уперше завітав до нас на Бейкер-стріт. Ми тільки на мить побачили цей костюм, а потім сірник спалахнув востаннє й згас так само, як у наших серцях згасла надія. Холмс застогнав, і навіть у темряві стало видно, як зблідло його обличчя.

— Подумати тільки, ми чули його крик — Боже мій, який крик! — і не змогли врятувати сера Генрі! Де цей клятий псюра, що призвів його до смерті? Може, ховається тут серед скель? А де Степлтон? Він відповість за це...

Холмс нахилився над тілом сера Генрі. І раптом почав пританцьовувати, сміючись і тиснучи мені руку...

● Чому так зрадив Холмс?

— Борода! Борода! У цього чоловіка борода!

— Борода?

— Це не баронет, це... це мій сусід, каторжник!

Я миттю все зрозумів. Я згадав, як баронет казав мені, що подарував свій старий одяг Беррімору. Беррімор віддав його Селдену, щоб допомогти тому втекти. Черевики, сорочка, кепі — все це колись належало серу Генрі. Так, трагедія залишалася трагедією, але, за законами своєї країни, Селден принаймні заслуговував на смерть. З радісним серцем, вдячний долі за те, що не сталося найгіршого, я пояснив Холмсу, в чому справа.

— Отже, причина смерті бідлахи — одяг, — мовив він. — Цілком зрозуміло, що собацюру пустили по сліду, давши понюхати якусь із речей сера Генрі, — найімовірніше, черевик, що зник у готелі, — от він і погнався за цим чоловіком... А тепер давайте вирішимо, що нам робити з тілом цього нещасного. Не можемо ж ми покинути його тут лисицям і воронам.

— Ого, що це, Вотсоне? Невже це він сам власною персоною. Ну й дива! І яке зухвальство! Ні слова про наші підозрі, ні слова, бо інакше всі мої плани буде зруйновано.

● Як висувається припущення і перевіряється логікою?

З пустища до нас наближалася людина — я побачив тьмяний вогник сигари. Місяць світив яскраво, і я зразу впізнав вертку, рухливу постать і швидку ходу натураліста. Помітивши нас, він зупинився, потім знову рушив уперед.

— Докторе Вотсоне! Невже це ви? Аж ніяк не чекав зустріти вас у пустищі вночі. Але Боже мій, що це? Що трапилося? Не може бути, невже це сер Генрі?

Степлтон пробіг повз мене й нахилився над мертвим тілом. Я почув, як він різко вдихнув повітря, сигара випала у нього з пальців.

● Якою була реакція Степлтона?

— Хто... хто це? — спитав він, затинаючись.

— Селден, каторжник, що втік з прінстаунської тюрми. Степлтон повернув до нас бліде як у мерця обличчя, ціною величезних зусиль приховавши своє здивування й розчарування. Він пильно подивився спочатку на Холмса, потім на мене.

— Ось тобі й маєш! Жахлива подія! Як же це сталося?

— Здається, впав з тієї скелі й скрутив собі в'язи. Ми з другом прогулювалися й почули крик.

— Я теж почув крик. Він і витягнув мене з дому. Я переживав за сера Генрі.

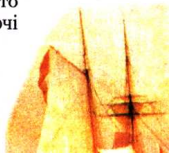
— Чому саме за сера Генрі? — не стримався я.

— Тому що він мав зайти до нас сьогодні. Але не зайшов, і це, природно, дуже мене здивувало. Коли ж я почув у пустищі крик, то занепокоївся, чи не загрожує йому небезпека. До речі, — його очі перескочили з мене на Холмса, — крім крику, ви нічого не чули?

— Ні, — відказав Холмс. — А ви?

— Теж ні.

— Тоді навіщо про це питати?

● Проаналізуй хід розмови.

— О, хіба ви не знаєте, які історії розповідають тутешні селяни про привид якогось собаки і таке інше? Подейкують, ніби він бігає ночами в пустинці. От я й поцікавився, чи не чули ви його сьогодні.

— Сподіваюсь, ваш візит сюди пролле світло на події, які завели нас у глухий кут.

Холмс знизав плечима.

— Не завжди можна досягти успіху, на який сподіваєшся. Досліднику потрібні не легенди й чутки, а факти. Щось нічого з цією справою у мене не виходить.

Мій друг говорив найщирішим і найнезацікавленішим тоном. Степлтон все ще не зводив з нього погляду.

Розділ 13. СІТІ РОЗСТАВЛЕНО

...Сер Генрі не стільки здивувався, скільки зрадив появі Шерлока Холмса, бо вже кілька днів чекав, що той, дізнавшись про останні події, в Лондоні не затримається. За пізньою вечерею ми розповіли серові Генрі стільки з відомого нам, скільки йому необхідно було знати. Але спочатку мені довелося виконати один

● Як була сприйнята звістка про смерть?

неприємний обов'язок — розповісти Беррімору і його дружині про смерть Селдена. Дворецький зустрів цю звістку з явною полегкістю, а місіс Беррімор гірко заплакала, закривши обличчя фартушиною. Для всього світу Селден був злочинцем, напівтвариною-напівдияволом, але для неї він завжди залишався маленьким норовливим хлопчиком з її юності, дитиною, яка чіплялася за її руку...

— Але ж у якому стані наша власна справа? — спитав баронет. — Чи вдалося вам хоч трохи її розплутати? Ми з Вотсоном, відколи приїхали сюди, ще нічого не зробили.

— Думаю, в скорому часі я матиму змогу зробити становище набагато для вас зрозумілішим. Справа виявилася надзвичайно важкою і неймовірно складною...

● Що привернуло увагу Холмса?

Холмс раптом замовк і пильним поглядом вступив кудись поверх моєї голови.

— Що трапилося? — в один голос вигукнули ми з сером Генрі.

Коли Холмс опустив очі, я побачив, що він намагається вгамувати якесь внутрішнє хвилювання. Обличчя в нього було спокійне, але очі світилися торжеством.

— Пробачте, але я на цьому знаюсь і я в захопленні, — сказав він, показавши рукою в бік галереї портретів, що висіли на протилежній стіні... — Портрети справді чудові. Це, очевидно, фамільні портрети?

— Так, усі до одного...

— А цей кавалер навпроти мене, у чорному оксамитовому камзолі з мереживом?

— О, вам треба знати про нього. Це причина всіх наших нещасть — лиходій Гуго, від якого почалася легенда про собаку Баскервілів. Ми його, очевидно, ніколи не забудемо.

Я з цікавістю й деяким здивуванням втупився у портрет.

— Боже мій! — мовив Холмс. — Він здається досить спокійним, лагідним чоловіком, але, насмілюся сказати, в погляді є щось диявольське, я уявляв його кременішим хлопцем і розбишакою...

● Як описано портрет Гуго?

Решту вечора Холмс говорив мало, але портрет гульвіси Гуго, здавалося, зачарував його, і коли ми сиділи за вечерею, він майже не спускав з нього очей. Проте познайомитися з ходом думок мого друга я зміг тільки пізніше, коли сер Генрі пішов до себе в кімнату. Взнявши свічку з своєї спальні, Холмс повернувся разом зі мною в трапезну й підніс її до потемнілого від часу портрета...

— Він нікого вам не нагадує?

— Господи Боже! — не стримав я здивованого вигук. З полотна на мене дивилося обличчя Степлтона.

— Ага, тепер ви теж побачили. Мої очі давно натреновані вивчати обличчя, а не те, що їх прикрашає. Найголовніша якість криміналіста-слідчого — це вміти проникати поглядом за маски.

— Неймовірно. Наче його портрет.

— Не підлягає сумніву, Степлтон теж з роду Баскервілів.

— І з планами на спадщину.

— Цілком вірно. Цей портрет, що випадково потрапив на очі, дає нам у руки одну з найважливіших сполучних ланок, відсутність якої так нам дошкуляла...

● До якого висновку прийшов Шерлок Холмс?

Розділ 14. СОБАКА БАСКЕРВІЛІВ

Попереду на нас чекало велике випробування, нарешті ми були готові до останнього вирішального зусилля, а Холмс нічого не говорив, і я міг лише здогадуватися, якою буде послідовність його дій. Серце в мене аж завмирало в передчутті невідомого, коли в обличчя нам війнуло холодним вітром, і темний, пустельний простір по обидва боки вузької дороги підказав мені, що ми знову опинилися в пустині. Кожний крок коней, кожний оберт колеса наближав нас до останньої пригоди.

● Як Вотсон почуває себе перед невідомим?

Присутність візника, екіпаж якого ми найняли в Кумбі-Трейсі, заважала нам, і ми, хоч нерви наші аж тремтіли від напруження в очікуванні близької небезпеки, змушені були балакати про дрібниці. Така стриманість давалася взнаки, і тому я відчув навіть деяку полегкість, коли ми, нарешті, проминули будинок Френкленда і покотили до замку Баскервілів, як я здогадався — місця останньої дії. Не завертаючи до будинку, ми проїхали до хвіртки в кінці тисової

● Як ведуть себе справжні детективи?

алей. Там розплатилися з візником, наказавши йому негайно повертатися в Кумбі-Трейсі, а самі пішли в напрямку Мерріпіт-хаус.

— У вас є зброя, Лестрейде?

Маленький детектив посміхнувся:

— Поки я в штанях, у мене є задня кишеня, а поки мені є задня кишеня, то й там щось є.

— Це добре! Ми з моїм другом теж приготувалися до всяких несподіванок...

— Слово честі, місця тут не дуже веселі, — зауважив детектив, шулячись і позираючи то на похмурі схили горбів, то на величезне озеро туману, що розлилося над Грімпенською трясовиною. — А он у якомусь будинку світяться вікна.

— Це Мерріпіт-хаус, мета нашої подорожі. Тепер попрошу вас іти навшипиньках і розмовляти пошепки.

Ми обережно просувався стежкою, прямуючи до будинку, але ярдів за двісті від нього Холмс нас зупинив.

— Далі не треба, — сказав він. — Оці валуни праворуч — чудова схованка.

— Ми тут повинні чекати?

— Так, влаштуємо невеличку засідку.

Я навшипиньках пройшов стежкою і сховався за низеньким кам'яним муром, що оточував фруктовий сад з карлуватими деревами. Скрадаючись у тіні цього муру, я знайшов місце, звідки міг подивитися в незавішене вікно.

В кімнаті було двоє чоловіків — сер Генрі й Степлтон. Вони сиділи в профіль до мене за круглим столом. Обидва курили сигари, перед ними стояли чашки з кавою й вино. Степлтон щось жваво розповідав, але баронет був блідий і слухав його неухважно. Очевидно, його тяжко гнітила думка про самотнє повернення додому лиховісним пустищем...

Біла пухнаста пелена туману, що вкрила вже половину пустища, з кожною хвилиною наближалася з протилежного від нас боку до будинку...

У міру того як стіна туману насувалася на нас, ми відступали перед нею все далі й далі, поки не опинилися за півмилі від будинку Степлтонів...

— Ми відійшли надто далеко, — зауважив Холмс. — Не можна ризикувати, допустивши, щоб сера Генрі наздогнали раніше, ніж він добіжить до нас. Хоч би що там було, ми повинні залишитися тут.

В тиші пустища почулися швидкі кроки. Присівши серед валунів, ми напружено вдивлялися в сріблясту стіну попереду. Звук кроків лунав дедалі чіткіше, і ось із туману, немов розсунувши лаштунки, ступив той, кого ми чекали... Ідучи, він весь час оглядався то через одне, то через друге плече як людина, що чимось занепокоєна...

● Що відбувалося за вікном?

● Як описано погоду?

● Як рухався сер Генрі?

— Цс-с! — прошепотів Холмс, і курок його револьвера різко клацнув, коли він його зводив. — Обережно! Це він!

Десь із глибини туманного валу, що невпинно наближався до нас, почулося негучне чітке дріботіння. Біла стіна була від нас уже ярдів за п'ятдесят, і ми всі троє пильно в неї вдивлялися, не знаючи, яке жакіття ось-ось може вихопитися звідти. Стоячи поряд з Холмсом, я мигцем глянув йому в обличчя — воно було бліде, схвильоване, з палаючими в місячному світлі очима. Раптом їхній погляд непорушно застиг, губи від здивування розтулилися. Тієї ж миті Лестрейд скрикнув від жаху й упав долілиць на землю. Я скочив на ноги й схопився обважнілою рукою за револьвер, майже паралізований страхітливим привидом, що вихопився з туману. Так, це був собака, величезний, чорний як смола собака — такого собаки нікому з смертних ще не доводилося бачити. З його роззявленої пащі бурхало полум'ям, очі горіли жаром, по морді, шерсті на загривку й спині, підгрудді пробігав вогонь. Навіть у гарячкових мареннях божевільного не могло б виникнути нічого більш дикого, жакливо-го й пекельного, ніж цей чорний, з лютим вищиром звір, що вистрибнув до нас із стіни туману.

• Яким було очікування?

• Як виглядав собака Баскервілів?

Величезна чорна потвора довгими стрибками мчала стежкою точно по слідах нашого друга. Її поява так нас приголомшила, що перш ніж ми отямилися, вона встигла промчати повз нас. І лише тоді ми з Холмсом одночасно вистрілили — жакливе виття тварюки показало, що бодай один з нас влучив у неї. Проте вона не зупинилася, а помчала далі. Віддалік на стежці ми побачили сера Генрі. З блідим у місячному світлі обличчям, він дивився назад, з жахом піднісши руки вгору й безпорадно втупившись у страхітливого звіра, що наздоганяв його.

• Як зреагував сер Генрі?

...Ніколи мені не доводилося бачити, щоб хтось бігав так швидко, як Холмс тієї ночі... Ми мчали стежкою і чули, що попереду глухо гарчить пес і раз у раз скрикує сер Генрі. Я встиг побачити, як цей звір стрибнув на свою жертву, повалив її на землю й кинувся їй до горла. Але цієї миті Холмс вгатив у бік потвори всі п'ять куль, що ще залишилися в барабані його револьвера.

Сер Генрі лежав непритомний на тому місці, де впав. Ми зірвали з нього комірець, і Холмс прошепотів слова подяки, пересвідчившись, що на шиї в баронета немає рани і що порятунок прийшов вчасно. Ось повіки в нашого друга здригнулися, і він зробив мляву спробу поворухнутися. Лестрейд просунув шийку фляги з коньяком йому між зубів, і на нас глянули два зляканих ока.

К — Боже! — прошепотів сер Генрі. — Що це було? Господи, що це було?

п — Хоч би що це було, воно мертве, — відказав Холмс. — Ми назавжди вигнали привида, що переслідував ваш рід.

о Звір, що лежав перед нами, самими своїми розмірами й силою справляв моторошне враження. Навіть тепер у нього, непорушно-

- Як виглядав мертвий звір?
- Як детективи доповнюють висновки один одного?

го й мертвого, з величезної пащі слизотіло ще полум'я, маленькі, глибоко посаджені безжальні очі були оточені вогняними колами. Я доторкнувся рукою до його палаючої морди і, піднісши пальці до очей, побачив, що в темряві вони світяться.

— Фосфор, — сказав я.

Сер Генрі марно спробував зіп'ястися на ноги — він був ще блідий як крейда і тремтів усім тілом. Ми допомогли йому підвестися й відвели до валуна, де він, здригаючись, сів і сховав обличчя в долонях.

— А тепер ми повинні йти, — мовив Холмс. — Треба зробити справу до кінця, тут важить кожна хвилинка. Докази злочину ми маємо, тепер треба взяти злочинця.

— Ставлю тисячу проти одного: дома його не знайти, — додав Холмс, коли ми швидко поверталися стежкою до будинку Степлтона. — З пострілів він напевно зрозумів, що гру програно...

Вхідні двері було відчинено, ми ввійшли й заходилися швидко оглядати кімнати, на превелике здивування старезного слуги... Людина, на яку ми полювали, зникла без сліду. Проте одні з дверей на другому поверсі було замкнено.

— Там хтось є! — вигукнув Лестрейд...

З кімнати долинув ледь чутний стогін і якийсь шарудіння. Холмс ударив ногою в двері точно в тому місці, де був замок, і вони розчинилися навстіж. З револьверами в руках ми всі троє влетіли до кімнати.

Проте запеклого негідника всупереч нашим надіям ми не знайшли. Замість нього ми побачили дещо настільки дивне й настільки несподіване, що на мить аж остовпіли від здивування.

...Посередині кімнати стояла вертикальна підпора, поставлена колись під старий поточений шашелем сволок, який підтримував стелю. Біля цієї

підпори стояла прив'язана до неї людина, а через те, що її було з голови до ніг закутано в простирадла, в першу хвилину ніхто не зміг би сказати, чоловік то чи жінка. Ми вмить розв'язали вузли, здерли кляп, і на підлогу до наших ніг сповзла місіс Степлтон. Коли її гарна голівка похилилася на груди, я побачив у неї на шиї чітку червону смугу від удару нагаєм.

Місіс Степлтон відкрила очі.

— Він у безпеці? — спитала вона. — Він утік?

— Від нас він не втече, мадам.

— Ні, ні, я не про мого чоловіка. Сер Генрі, він у безпеці?

— Так.

— А собака?

— Його вбито...

— Отже, мадам, у вас немає підстав доброзичливо ставитись до [свого чоловіка], — сказав Холмс. — Скажіть нам тоді, де ми можемо

- Що детективи знайшли в кімнаті?

- Про кого хвилюється місіс Степлтон?

його знайти. Якщо ви коли-небудь допомагали йому чинити лихо, то тепер допоможіть нам і спокутуйте цим своєю провину.

— Він може сховатися тільки в одному місці, — відповіла вона. — Посеред трясовини є острівець, а на ньому давня олов'яна копальня. Там він тримав свого собаку, там у нього все приготовлене на той випадок, якщо доведеться ховатися...

А тепер я швидко наближаюся до завершення цієї незвичайної розповіді. Викладаючи її, я домагався того, щоб читач розділив з нами ті страхи й невимірні здогади, які так довго затьмарювали наше життя і закінчилися так трагічно. Наступного ранку після того, як було вбито собаку, туман розвіявся, і місіс Степлтон повела нас туди, де починалася стежка, що вела через Грімпенську трясовину...

Знайти сліди на трясовині не було ніякої можливості, бо їх швидко затягувало болотом. Але коли ми перейшли драговину і вийшли нарешті на твердішу землю, то заходилися старанно їх шукати. Та навіть натяку на чийсь сліди ми не побачили. Якщо земля говорила правду, то Степлтону не поталанило дістатися острівця, де в нього була схованка, до якої він з такими зусиллями пробирався останньої туманної ночі...

Ми знайшли чимало його слідів на оточеному болотом острівці, де він переховував свого лютого спільника. Величезна корба і шахта, наполовину завалена різним мотлохом, підказали нам, де знаходиться покинута копальня. Поряд з нею виднілися залишки халуп рудокопів... В стіні однієї з халуп ми побачили скобу з ланцюгом і купу обгризених кісток — у ній Степлтон тримав свого пса...

— Ну що ж, думаю, цей острівець відкрив нам усі таємниці, які тільки на ньому є. Собаку сховати можна, а от змусити його мовчати — ні. Звідси й лунало віття, яке навіть удень не дуже приємно було чути... А ось ця паста в бляшанці й є, безперечно, тією сумішшю, якою він мастив свого звіра. Степлтона нашттовхнула на цю думку, безумовно, родинна легенда про пекельного собаку Баскервілів і бажання до смерті перелякати старого сера Чарльза... Хитро придумано, бо не кажу вже про те, що собака допоміг би Степлтону убити його жертву. Хто з селян наважився б надто уважно приглядатися до такого страхіття, навіть побачивши його в пустиці, що з багатьма й траплялося? Я казав у Лондоні, Вотсонє, і тепер повторюю знову: нам ніколи ще не вдавалося вистежити людину більш небезпечну, ніж та, яка лежить отам! — І він показав рукою в бік величезної поцяткованої зеленими плямами трясовини, що тяглася вдалину й поступово переходила в жовтувато-коричневі схили пустища.

● Що повідомляє жінка?

● Чого прагнув оповідач для читача?

● Як загинув Степлтон?

● Що відкрив Холмс?

Спостереження

- Знайди в тексті кілька епізодів, які визначали подальший напрямок пошуку злочинця.
- Яке спостереження Холмса було визначальним для розкриття злочину?
- Перевір своє вміння запам'ятовувати деталі:
 1. Сер Чарльз мав хворе серце, очі чи ноги?
 2. Вотсон і Холмс для стеження користувалися таксі, кебом чи потягом?
 3. Костюм у сера Генрі був коричневого, червоного чи сірого кольору?

Аналіз

- **Зав'язка детективного оповідання**
- Від чийого імені ведеться розповідь? Наскільки оповідач прихетний до описаних подій?
- Як Мортімер пояснює події? На чому ґрунтуються його припущення?
- Яких висновків доходить оповідач, спостерігаючи за Холмсом? Чи можна вважати їх близькими друзями?

Перебіг подій у детективному оповіданні

- Що взято за основу загадкової події?
- Хто жертва?
- Що вказує на наявність злочину?
- Хто потрапляє в коло підозрюваних і на якій підставі?
- Хто насправді виявляється злочинцем?
- Що є причиною злочинних дій?
- Як діяв злочинець? Як він приховував свої дії?
- Визнач етапи розкриття злочину.

Розвиток мовлення

- Ваш клас готує постановку п'єси за мотивами оповідання Конан Дойля.
 1. Ти — режисер і маєш дати рекомендації акторам, які грають головні ролі, щодо їхньої гри. Що ти порадиш?
 2. Ти — костюмер і маєш підібрати одяг для головних героїв. Які кольори тобі здаються важливішими? Чому? Як ти передаєш атмосферу тих часів і моду?
 3. Тобі доручено розробити музичний супровід до дії. Яку музику підбереш до увертюри? А для передачі таємничої атмосфери дії? Яка мелодія буде супроводжувати наближення героїв до розгадки?
- Переглянь газети і знайди в них загадковий або незвичайний факт, який можна взяти за основу детективного оповідання. Спробуй коротко викласти можливий розвиток подій.

У детективному оповіданні є деталі, що спрямовують на пошуки злочинця. На їхній основі детектив намагається відтворити розвиток подій, щоб знайти винуватця і розкрити причини його вчинків, мотивацію злочину. Але деталі можуть і ускладнювати пошук злочинця, спрямовуючи розслідування в хибному напрямку.

Пам'ятай:

— щоб написати цікаве детективне оповідання, треба навчитися стисло викладати свої думки, весь час тримати читача в напрузі;

— неодмінні елементи детективного твору — опис якоїсь дивної, загадкової події та епізод переслідування злочинця.

У творі діють, як правило, щонайменше три персонажі: жертва, злочинець і детектив.

Дуже важливо, щоб виклад був виразний, для цього потрібно використати емоційно забарвлені речення.

Мова персонажів повинна бути індивідуалізованою.

Робота в групах

- Розкажи своїм товаришам початок одного з недавно прочитаних тобою детективних оповідань. Спинись у вирішальний момент і запропонуй друзям угадати кінець загадкової історії.
- Дай загальну характеристику атмосфери, у якій відбуваються події.
- Дай визначення поняття літературний детектив.
- Доведи, що захоплива інтрига — основа детективного твору.

Узагальнення

Про мистецтво читати книжки

Кожен читач на власному досвіді переконується, що зазвичай читає текст з неоднаковою увагою: окремі уривки — дуже уважно і не поспішаючи, інші — швидко, побіжно переглядаючи текст. Темп читання залежить від багатьох чинників. Це, зокрема, насиченість тексту важливою інформацією, складність авторського стилю чи, навпаки, його доступність, простота, захопливий сюжет, цікаві герої тощо.

Готуючись до уроків літератури, на яких вивчаються твори детективних жанрів, ми ставимоса до художнього тексту інакше, ніж завжди, адже перетворюємося на слідчих-нишпорок! Ми не тільки запам'ятовуємо імена персонажів, стежимо за їхніми діями й висловлюваннями, а й намагаємося передбачити, як саме розвиватимуться події; перегорнувши чергову сторінку, перевіряємо свої передбачення.

Такий спосіб читання обіцяє велике задоволення й може бути успішним і швидким.

Оповідач концентрує увагу читача на обставинах злочину вже з перших сторінок детективного твору, занурюючи його в тривожну атмосферу очікування якихось незвичайних, здебільшого жаклих подій.

В експозиції читач знаходить необхідну інформацію для розуміння дальшого розвитку подій. Зазвичай, це опис якоїсь загадкової ситуації та персонажів, які є учасниками того, що відбувається.

Нитка Аріадни

✂ Основними рисами детективного жанру є наявність в описі злочину, загадкової історії з життя. Психологічний портрет персонажів, що підозрюються у скоєному злочині, зазвичай умовний (невизначений), загальна ситуація, події швидко змінюються.

Вже з перших сторінок читач отримує достатню інформації, яка притягує його увагу й уяву. Це і є зав'язка інтриги.

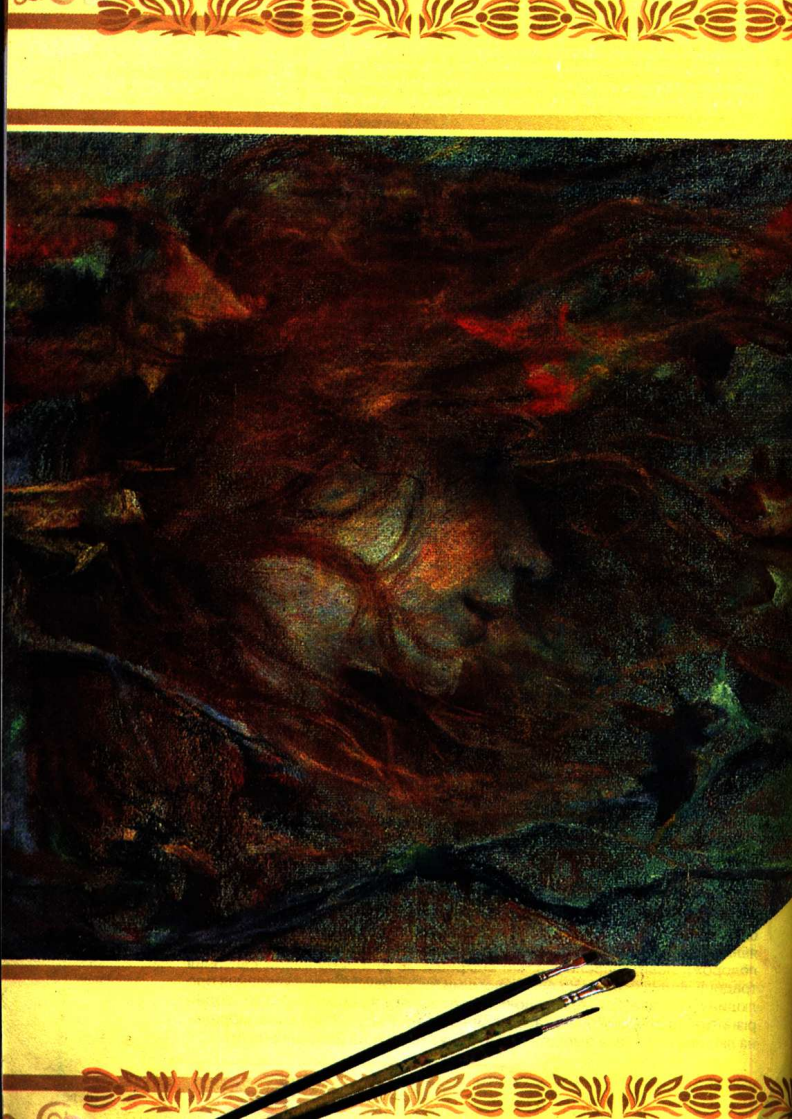
✂ Важливими елементами детективної оповіді є невизначеність і напруженість, у якій відбуваються події.

✂ Кримінальну справу веде детектив, поліцейський, приватний агент.

«Ну що б, здавалося, слова...»

Дж. Свіфт і Конан Дойль дуже різні письменники. І жили вони в різні часи. Але якщо придивитися до того, як їм уявлялося життя людини, то виявляється, що їх об'єднує ставлення до пригод і гололомок. Завдяки подорожі, навіть невеличкій, ми відкриваємо для себе інший світ, інші традиції, інших людей. На основі чого ми вибудовуємо своє уявлення про людину? Чи завжди можна довіряти першому знайомству? Що людей різнить і що об'єднує? Що таке людяність? Де її межа? Яка вона, моральна людина? Що таке аморальний вчинок? Чи можна його вибачити?

КРАСА ЧИСТИХ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

У житті кожної людини трапляються ситуації крайнього напруження духовних і фізичних сил, коли випробовується сила людського характеру, коли дуже легко зробити хибний крок або нічого не зробити і в результаті втратити свою неповторну особистість. Це ситуації, які неможливо заздалегідь спланувати і до яких неможливо спеціально підготуватися. У скрутну хвилину виявляється глибинна людська суть, справжня культура. Саме тоді у взаєминах із собою, зі світом, з іншими людьми доросла чи мала ЛЮДИНА відкриває красу людяності і по-справжньому радіє життю.

Література часто звертається до таких ситуацій, бо прагне розкрити таємниці людської душі, пізнати причини наших вчинків, застерегти від бездушся і жорстокості.

У цьому розділі

Прочитаєш новелу й оповідання — твори середньої епічної форми, пройняті гуманістичним пафосом.

Навчишся висловлювати особисте ставлення до проблем, що порушуються автором, аналізувати сюжет, несподівану розв'язку та роль художніх деталей як ознак жанру.

Мала епічна форма: новела й оповідання

Досить часто, бажаючи скрупульозно проаналізувати найтонші відтінки людської душі, письменники звертаються до невеликих за обсягом прозових епічних творів — новели та оповідання. У їх основі зазвичай лежить окрема незвичайна життєва подія

у житті людини. Сюжет драматично напружений, максимально сконцентрований, характери та вчинки людей психологічно вмотивовані. Характер людини до початку дії вже сформувався. Що було в житті героя до початку описаних подій і що буде після завершення оповіді — залишається поза оповіддю. Кількість персонажів невелика, оскільки вони беруть участь тільки в одній описаній події. І новела, й оповідання — небагатослівні, лаконічні за змістом. Подія, що лежить в основі сюжету, має зав'язку, кульмінацію і розв'язку, але разом — це один епізод із життя людини.

Так, в оповіданні «Останній дюйм» йдеться про поїздку батька і сина на берег моря, яка завершилася каліцтвом батька. У центрі — одна подія, яку готують другорядні: переліт до Акулячої бухти, поява акул, полювання та ін. Маємо тільки двох персонажів і загалом невелику кількість сторінок, що присвячені одвічній темі порозуміння батька й сина, але вони сконцентровані на одному ключовому епізоді з їхнього життя. Фінал оповідання є прогнозованим і впливає з характеру героїв і пережитих ними випробувань.

Новела вирізняється цілком усталеною будовою. У ній наявний яскраво поданий автором переломний момент у сюжеті. Сюжет динамічний, простий, але містить у собі момент психологічної несподіванки, як у новелі «Останній листок». Для новели характерні послідовність оповіді й дуже обмежена кількість персонажів. На відміну від оповідання, у новелі змальовується внутрішній світ людини, її переживання і настрої.

Старий Берман — герой новели «Останній листок», схожий, щоправда лише своєю бородою, на біблійного Мойсея, у фіналі виявляється справжнім рятівником для хворої дівчини. До останнього моменту в читача не виникає сумнівів у справжності віцілого останнього листка плюща. Але виявляється, малюнок на стіні був зроблений тієї грозової осінньої ночі саме «старим буркотливим дідком», який глузував з усякої делікатності. «Самотній, неталановитий базіка» ціною здоров'я і, власне, життя врятовує молоду дівчину, створивши свій справжній шедевр. Ця несподіванка у фіналі і є особливою жанровою рисою новели.

Запитання

1. Які твори належать до малої епічної форми?
2. Що таке новела? Оповідання? Чим вони різняться?

Справжнє ім'я цього американського письменника — Вільям Сідні Портер. Він народився в аристократичній сім'ї на півдні США, поблизу містечка Грінсборо. Після смерті матері та розорення батька Вільям змушений був із 16 років самостійно заробляти на хліб. Йому довелося пройти через скруту, нестатки, випробування, які послала доля.

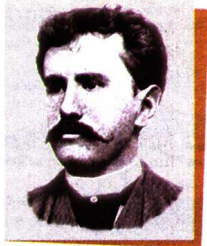
Вільям Сідні Портер змінив чимало професій: працював аптекарем, клерком із продажу нерухомості, креслярем в управлінні штату, бухгалтером і касиром у банку. Паралельно з роботою у банківській конторі він публікує свої перші літературні твори, які свідчать про його безперечний хист письменника-гумориста.

У березні 1894 р. Портер починає видавати гумористичний щотижневик «Роллінг Стоун» («Перекоотиполе»), на який покладає великі надії, однак через фінансову скруту газета існувала недовго.

У березні 1895 р. сталася подія, що вплинула на його подальше життя: банківська ревізія виявила розтрату значної суми грошей, і Портер потрапив у в'язницю, хоча й досі невідомо, чи був він винним у тому злочині. 39 місяців перебування у в'язниці — найтяжчий період у житті письменника. Його врятувало знання аптекарської справи: з 25 квітня 1898 р. він — аптекар у в'язниці Коламбуса. У нього з'явився вільний час, і він активно почав писати. У Коламбусі Портер написав 14 оповідань, із яких було опубліковано три, і він вирішив стати професійним письменником. Після звільнення з в'язниці Портер їде до Нью-Йорка, де й починається його літературна кар'єра під псевдонімом О.Генрі.

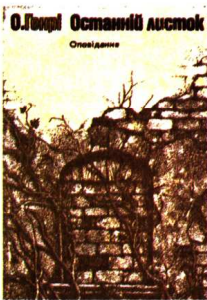
О.Генрі увійшов в історію американської літератури як майстер короткої новели, неперевершений гуморист, талановитий психолог, філігранний стиліст. Роман «Королі і капуста», 273 новели, що становлять шість збірок, були написані в останні роки життя О.Генрі — з 1902 по 1910 р.

Новели письменника можна поділити на кілька циклів. Найчисленніший з них (близько 150 новел) присвячується велетенському місту Нью-Йорку та його мешканцям, починаючи з вуличних злидарів і закінчуючи королями біржі, банкірами. Серед них новела «Останній листок». Її герої — типові «маленькі люди», яким відданість ідеалам добра, вірності, дружби й любові допомагає долати життєві негаразди.

О.ГЕНРІ
(1862–1910)

Новела (італ. novella) — невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, напруженою дією і чіткою композицією.

Г. Раковський.

Обкладинка до оповідання
«Останній листок»

Запитання

- Коли і чому Сідні Портер вирішив стати письменником?
- Хто є головним героєм новел О.Генрі?
- Що рідніше американського новеліста О.Генрі й англійського письменника Чарлза Діккенса?

(Скорочено)

- Як автор описує місце, де відбувається дія? Хто там жив? Що це були за люди?

У невеличкому районі на захід від площі Вашингтона вулиці показалися й розбилися на вузькі смужки, що називаються проїздами. Ці проїзди утворюють химерні кути й повороти. Там одна вулиця перетинає навіть сама себе разів зо два. Якомусь художникові пощастило відкрити надзвичайно цінні властивості цієї вулиці. Уявімо собі: збирач боргів із рахунком за фарби, папір та полотно, йдучи цим маршрутом, раптом стрічає самого себе, коли він уже повертається назад, не діставши в оплату жодного цента!

Отож люди мистецтва незабаром налетіли в старий чудернацький Грінч-Вілдж у пошуках вікон, що виходять на північ, гостроверхих дахів XVIII століття, голландських мансард і низької квартирної платні. Потім вони притягли туди з Шостої авеню кілька олов'яних кухлів та одну-дві жаровні й утворили «колонію».

Студія Сью і Джонсі містилася на горіщі присадкуватого триповерхового цегляного будинку. Джонсі — пестливе від Джоанна. Одна дівчина приїхала із штату Мен, друга — із штату Каліфорнія.

Вони познайомилися за табльдотом¹ у місцевому «Дельмоніко»², ресторанчику на Восьмій вулиці, побачили, що їхні погляди на мистецтво, салат із листя цикорію та широкі рукави цілком збігаються, і вирішили найняти спільну студію.

- Що об'єднувало дівчат?

Це було в травні. А в листопаді холодний, невидимий прибулець, якого лікарі називають Пневмонією, почав бродити по колонії, торкаючись то одного, то другого своїми крижаними пальцями. По Іст-Сайдю цей зарізяка розгулював сміливо, ішов швидко, вражаючи десятки жертв, але тут, у лабіринті вузьких, порослих мохом проїздів, насилу переставляв ноги.

Містера Пневмонію не можна було назвати благородним старим джентльменом. Для цього підтоптаного задишкуватого бовдура з червоними кулацорами мініатюрна дівчина, недокрівна від каліфорнійських зефірів, навряд чи була тією дичиною, на яку дозволялося полювати. Проте він напосівся на неї, і тепер Джонсі, нездатна й поворухнутися, лежала на фарбованому залізному ліжку, дивлячись крізь невеличкі шибки ірландського вікна на глуху стіну сусіднього мурованого будинку.

Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запросив Сью в коридор.

— У неї один шанс... ну, скажімо з десяти, — повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі. — І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити. Та коли люди починають діяти в інтересах гробаря, то вся

- Як автор описує причину і початок хвороби Джонсі? Як називається цей художній засіб?

¹Табльдот (фр. — загальний стіл) — порядок харчування за спільним столом у їдальнях чи ресторанах, коли їжу подають у певний час і за єдиним для всіх меню.

²Дорогий ресторан у центрі Нью-Йорка.

фармакопея — марнота. Ваша маленька подруга вже вирішила, що ніколи не одужає. Які в неї були наміри на майбутнє?

— Вона... вона хотіла намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку, — сказала Сью.

— Намалювати? Дурниці! Чи нема у неї чогось такого, про що справді варто було б думати — наприклад, якогось хлопця?

— Хлопця? — перепитала Сью голосом, схожим на звук натягнутої струни. — Хіба хлопець вартий... ні, докторе, нічого такого немає.

— Ну, тоді це просто занепад сил, — підсумував лікар. — Я зроблю все, що тільки може наука, знарядям якої я є. Але коли мій пацієнт починає рахувати карети в своїй похоронній процесії, я скидаю з цілющої сили ліків п'ятдесят процентів. Якщо вам удасться, щоб вона хоч раз спитала, який буде цієї зими новий фасон рукавів у пальгах, я зможу поручитися, що в неї буде один шанс не з десяти, а з п'яти.

Коли лікар пішов, Сью вибігла в майстерню й плакала в японську паперову серветку, аж доки та геть не промокла. Потім узяла креслярську дошку і, нахвилюючи веселий мотивчик, незалежно ввійшла до кімнати.

Джонсі, майже непомітна під ковдрою, лежала, повернувшись обличчям до вікна. Сью перестала нахвилювати, подумавши, що Джонсі заснула.

Малюючи героя оповідання, ковбоя із штату Айдахо в елегантних штаних, з моноклем, Сью почула тихий шепіт, що повторився кілька разів. Вона швидко підійшла до ліжка.

Очі у Джонсі були широко розплющені. Дівчина дивилась у вікно й лічила — лічила в зворотному порядку:

— «Дванадцять», — мовила вона і трохи згодом: — «одиннадцять», — потім: — «десять» і «дев'ять», — а тоді, майже одночасно: — «вісім» і «сім».

Сью стривожено подивилась у вікно. Що там лічити? Адже перед очима лише порожніє безмежно похмуре подвір'я та глуха стіна цегляного будинку на відстані двадцяти футів. До половини тієї стіни видряпався старезний плющ, вузлуватий і підгнилий біля коріння. Холодний подих осені струсив з нього листя, й було добре видно, як майже голі галузки рослини чіпляються за потріскані цеглини.

— Що там таке, серденько? — спитала Сью.

— Шість, — ледь чутно мовила Джонсі. — Тепер вони падають швидше. Три дні тому їх було майже сто. Аж голова боліла рахувати. А сьогодні вже легко. Он ще один упав. Тепер лишилося тільки п'ять.

— П'ять чого, серденько? Скажи своїй Сью.

● Лікар говорить образною мовою. Як називається цей художній засіб?

М. Альбер.

Неаполітанська затока

● Що порадив лікар Сью? В чому полягає мудрість його міркувань?

● Яким постає характер Сью в цьому описі? Як до неї ставиться автор?

● Це погляд Сью на вулицю. Що вона бачить? Чи є її бачення поетичним?

● Що бачить Джонсі?

— Листків. На плющі. Коли впаде останній, я помру. Я знаю це вже три дні. Хіба лікар нічого тобі не сказав?

— Таких дурниць я ще ніколи не чула, — пирхнула Сью, чудово вдаючи зневагу. — Яке відношення має листя старого плюща до твого одужання? А ти ж, капосне дівчисько, так любила цей плющ! Не будь дурненькою. Бо ж іще сьогодні вранці лікар мені казав, що твої шанси одужати, та й то скоро... стривай, як же він сказав?.. Він сказав, що в тебе десять шансів проти одного! А це майже стільки, як у кожного з нас у Нью-Йорку, коли їдеш у трамваї або проходиш повз новий будинок. Спробуй-но тепер з'їсти булйону і дай твоїй Сью докінчити малюнок, щоб можна було продати його редакції і купити своїй хворій дівчинці портвейну, а собі, ненажері, свинячих котлет.

● *Що криється за неправдою слів Сью?*

— Не треба більше купувати вина, — мовила Джонсі, не відриваючи погляду від вікна. — Он іще один полетів. А булйону я не хочу. Залишилось усього чотири листочки. Я хочу, поки не стемніло, побачити, як одірветься останній. Тоді помру і я.

— Джонсі, любя, — сказала Сью, схиляючись над ліжком, — ти можеш пообіцяти мені, що заплющиш очі й не дивитимешся у вікно, поки я закінчу роботу? Я повинна здати ці малюнки завтра. Мені потрібне світло, інакше я опустила б штору...

● *З чим порівнює Джонсі автор? А вона себе?*

— Тоді скажи мені, коли закінчиш, — заплющуючи очі, попросила Джонсі, бліда й непорушна, мов повалена статуя, — бо я хочу побачити, як упаде останній листок. Я стомилася чекати. Стомилася думати. Мені хочеться розслабитись, ні за що не триматися й полетіти — дедалі нижче й нижче, — як один з отих нещасних, виснажених листків.

— Спробуй заснути, — порадила Сью. — Мені треба покликати сюди Бермана, щоб намалювати з нього відлюдька-золотошукача. Я вийду на хвилинку, не більше. А ти лежи й не рухайся, поки я не повернуся.

Старий Берман був художником і жив на першому поверсі під ними. Йому вже перевалило за шістдесят, і борода в нього, як у скульптури Мікеланджело «Мойсей», кільцями спускалася з його голови сатира на тіло-карлика. У мистецтві Берман був невдахою. Сорок років тримав він у руках пензель,

● *Як автор ставиться до старого художника і його малювання? Якими художніми засобами це передано?*

але й на крок не наблизився до своєї Музи, щоб хоч торкнутися краю її мантії. Він весь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботи. Уже кілька років, як він не малював нічого, крім якоїсь мазанини — вивісок та реклам. На шматок хліба він заробляв, позуючи тим молодим художникам із колонії, які не могли платити натурникові-професіоналу...

Сью застала Бермана, від якого дуже тхнуло ялівцівою, в його тьмяно освітленій комірчині внизу. У кутку стояв мольберт із підрамником, на якому було натягнуто чисте полотно, що вже двадцять п'ять років чекало перших штрихів шедевра. Сью розповіла

старому про химери Джонсі й про свої побоювання відносно того, як би її подруга, легенька й тендітна, немов листок, не відлетіла від них, коли зв'язок зі світом у неї ще послабшає...

Джонсі спала, коли вони піднялися нагору. Сью опустила штору аж до підвіконня і знаком веліла Берманові пройти в другу кімнату. Там вони зупинилися біля вікна й з острахом подивилися на плюц. Потім мовчки перезирнулися. Надворі вперто йшов холодний дощ із снігом. Берман у старій синій сорочці, зображаючи відлюдька-золотошукача, всівся на перекинутому догори дном чайнику, що правив за скелю...

Наступного ранку, прокинувшись після короткого сну, Сью побачила, що Джонсі не зводить сумних, широко розплющених очей із опущеної зеленої штори.

— Підніми її, я хочу подивитися, — пошепки наказала Джонсі.

Сью стомлено послухалась.

Неймовірна річ! Цілу ніч пережив дощ і шаленів рвучкий вітер, а на цегляній стіні ще виднівся листок плюща. Один-єдиний. Темно-зелений біля стебла, але з жовтизною тління й розкладу по зубчастих краях, він хоробро тримався на галузці за двадцять футів від землі.

— Це останній, — мовила Джонсі. — Я думала, він неодмінно впаде вночі. Я чула, який був вітер. Сьогодні він упаде, тоді і я помру.

— Та Бог з тобою! — сказала Сью, схилиючись змученим обличчям над подушкою. — Подумай хоч би про мене, якщо не хочеш думати про себе. Що буде зі мною?

Джонсі не відповіла. Душі, яка лаштується вирушити в далеку таємничу подорож, усе на світі стає чуже. Невідчепна думка про смерть опановувала Джонсі дедалі дужче в міру того, як одна по одній слабшали ніточки, що зв'язували її з подругою і всім земним.

День повільно минув, але навіть у присмерку вони бачили на тлі цегляної стіни, що самотній листок плюща тримається на своїй ніжці. А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна пережив дощ, тарабанячи по низьких голландських карнизах.

Коли розвидніло, Джонсі безжально звеліла підняти штору.

Листок плюща був ще на своєму місці.

Джонсі лежала й довго дивилася на нього. А потім озвалася до Сью, яка на газовій плитці розігрівала для неї курячий бульйон.

— Я була поганим дівчиськом, — сказала Джонсі. — Щось примусило цей останній листок залишитися там, де він є, щоб показати, яка я була противна. Це гріх — хотіти вмерти. Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону й молока з поргвейном... Або ні, принеси спочатку

● Автор нічого не повідомляє про те, що подумали герої. Чому?

Г. Раковський.

Ілюстрація до оповідання
«Останній листок»

● Як говориться про самотність і відсторонення від людей хворої дівчини?

● Що в словах Джонсі засвідчило, що вона повертається до життя?

● Чи відбулася в житті Джонсі кульмінаційна подія? Що вона зрозуміла?

● Що трапилося з Берманом?

● Як у тексті повідомляється, що Джонсі видужує?

● Як пестливо називає подругу героїня?

● Які художні деталі вказують на події, що сталися вночі?

дзеркало, потім обклади мене подушками — я сидітиму й дивитимусь, як ти готуєш їсти.

Через годину вона сказала:

— Сью, я сподіваюсь намалювати коли-небудь Неаполітанську затоку.

Удень прийшов лікар, і Сью, проводжаючи його, знайшла привід вийти в коридор.

— Шанси рівні, — сказав лікар, потискуючи хуленьку тремтячу руку Сью. — Гарний догляд — і ви виграєте. А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого, тут унизу. Його прізвище Берман; здається, він художник. Теж пневмонія. Він старий, немічний, а хвороба в тяжкій формі. Надії ніякої, але сьогодні його заберуть до лікарні, там йому буде зручніше.

Наступного дня лікар сказав Сью:

— Небезпека минула. Ви перемогли. Тепер харчування й догляд — і більше нічого не треба.

А надвечір того ж дня Сью підійшла до ліжка, де лежала Джонсі, умиrotворено плетучи дуже синій і зовсім непотрібний вовняний шарф, і однією рукою — разом із подушками та плетивом — обняла подругу.

— Мені треба щось тобі розповісти, біле мишенятко, — сказала вона. — Сьогодні в лікарні від запалення легенів помер містер Берман. Він хворів тільки два дні. Позавчора вранці двірник знайшов старого в його кімнаті, безпорадного від страждань. Його черевики й одяг геть промокли й були холодні, як лід. Ніхто не міг збагнути, куди він ходив такої жажливої ночі. Потім знайшли ліхтар, який ще горів, драбину, перетягнуту в інше місце, кілька розкиданих пензлів і палітру, на якій було змішано зелену та жовту фарби. А тепер подивись у вікно, люба, на останній листок плюща. Тебе не дивувало, що він ні разу не затремтів і не колихнувся від вітру? Ах, сонечко, це і є шедевр Бермана. Він намалював його тієї ночі, коли впав останній листок.

Переклад з англійської М. Дмитренка

Запитання і завдання

- Які деталі в тексті вказують на невеликі статки двох молодих художниць?
- Хто з героїв оповідання порівнює хвору дівчину з листком?
- Після яких слів у тексті стає зрозуміло, що сталося щось неймовірне? Як це «неймовірне» змінило розвиток події?
- Які слова Джонсі засвідчують, що до неї повернулося бажання жити?
- У чому полягає людяність основної ідеї твору?
- Перекажи зміст твору і проаналізуй його, звертаючи увагу на його головну ідею.

- Знайди в тексті сцени, які розповідають про готовність до непоказної самопожертви та любов до ближнього. Як їх виявляє Сью? А Берман?
- Які художні деталі створюють психологічну напругу тексту?
- Чому останній малюнок старого художника можна вважати шедевром?
- Оповідь поєднує в собі низку подій, що йдуть одна за одною. Знайди в тексті деталі, що пов'язані з початком новели (зав'язкою), з подією, яка все змінює, з кульмінацією і розв'язкою. Запиши їх у вигляді таблиці.

- Що допомагає людині вистояти в найскладніших життєвих випробуваннях? Чи завжди вона може подолати труднощі сама? Яке значення в нашому житті має людяне, турботливе ставлення до іншого? Вислови своє судження, спираючись на текст.

Розглянь репродукцію картини французького художника Л. Леві «Порив вітру».

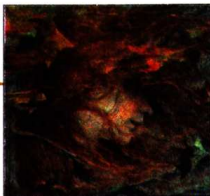
1. Завдяки чому виникає відчуття радості й сили?
2. Який контраст це полотно створює образіві вітру в літературному творі?

- Дай визначення поняття *новела*. Назви її характерні ознаки. Доведи, що твір О.Генрі належить до цього жанру.

Спостереження

Аналіз

Розвиток мовлення

Узагальнення

**ДЖЕЙМС
ОЛДРІДЖ**
(нар. у 1918 р.)

Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого побудований на певному епізоді з життя одного персонажа. Має послідовний сюжет і чітку композицію.

Джеймс Олдрідж народився в маленькому австралійському містечку. Його батько — літературний редактор — був англійцем за походженням і не втомлювався нагадувати синові, що розмовляти потрібно не місцевим суржилом, а правильною літературною англійською мовою. Джеймс зростав моторним дружлюбним хлопчиком і цілісні дні проводив у компанії таких самих місцевих розбишак, які не замишувалися над правильністю свого мовлення. У його житті було багато подій, і з дитинства лишилися переконання в необхідності порозумітися з іншими, знайти спільну мову.

У 18 років Джеймс переїхав до Англії, щоб навчатися у найпрестижнішому Оксфордському університеті. З початком Другої світової війни юнак іде на фронт кореспондентом військової газети. Норвегія, Албанія, Греція, Єгипет — куди б не закинула його журналістська доля, він розповідає не тільки про фактичні зміни на фронтах, а й про сильних і сміливих людей, які вершать Історію.

В історію світової літератури ХХ ст. Дж. Олдрідж увійшов як дитячий письменник. У його оповіданнях, повістях і романах дія відбувається в далеких країнах. Будь то Африка, Австралія чи Тихоокеанські острови — Олдрідж прагне розкрити в людині приховану до певного часу силу духу. Для цього він зіштовхує героїв з такими обставинами, які виявляють їх справжній характер. Найкраще йому вдаються невеликі оповідання, у яких діють один-два герої.

В оповіданні «Останній дюйм» Олдрідж торкається проблеми родин, у яких діти відчувають себе самотніми і нікому не потрібними. Відсутність постійного заробітку, непорозуміння з дружиною після розлучення віддалили батька від сина. Він не знає його й не розуміє, хибно тлумачить як синові вчинки, так і слова. Так відбувається аж до тієї злополучної мандрівки. Саме в екстремальній ситуації дорослий починає прозрівати й змінює своє ставлення до дитини. Він усвідомлює його інакшість і не тисне, а дбає і супроводжує доброю порадою. Він не лякає сина можливими труднощами, а, розповівши невеличку життєву історію, закликає боротися до останнього, йти вперед до останнього дюйма. Не впадати у відчай, боротися і не здаватися, бути сильним і готовим до випробувань у будь-яку мить життя — головна ідея твору.

Запитання

- Які теми приваблювали Дж. Олдріджа?
- Яка проблема піднімається в оповіданні «Останній дюйм»?

(Скорочено)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти і в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш на важіль, піднімеш хмарку куряви й плавно відвоюєш останній дюйм над землею! А надто коли приземляєшся на сніг. Сніг — чудова підстилка під колеса, і добре сісти на сніг — це так само приємно, як пройтися босоніж по пухнастому килимі в готелі.

...Усе це скінчилося. Йому стукнуло сорок три, дружина поїхала від нього додому, на Ліннен-стріт у місто Кембридж, Массачусетс... Він обіцяв приїхати до неї ще весною, але знав, що не зробить цього, так само як знав і те, що не знайде в свої роки льотної роботи, особливо такої, до якої він звик...

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він не був потрібен, та десятирічного сина, народженого надто пізно і — Бен розумів десь у глибині душі — чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько — сторонній чоловік, який не знає, про що з ним говорити, різкий й небагатослівний в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

От і ця хвилинка не була кращою за інші. Бен узяв із собою хлопчика на «остер», який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів¹ над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось захитає.

— Коли тебе занудить, — сказав Бен, — нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

— Добре, — хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

— Боїшся?

Маленький «остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в другий бік, але переляканий хлопчина все ж таки не губився і, відчайдушно смочучи цукерку, розглядав прилади, компас, рухливий авіагоризонт.

— Трохи, — відповів хлопець тихим, несміливим голосом, не схожим на грубуваті голоси американських дітей. — А літак не зламається од цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду:

— Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

— А ця... — почав хлопчик, але його дуже нудило, і він не закінчив.

• Яким є ставлення героя до своєї професії?

• Що усвідомив у свої 43 роки герой?

• Як Бен розумів психологічний стан сина?

Кадр із фільму «Останній дюйм», кіностудія «Мосфільм», 1963 р., тут і далі

• Які слова характеризують стан хлопчика?

¹Фут — одиниця довжини в системі англійських мір, що дорівнює 30,48 см.

• Яке слово передає почуття батька?

— Ця в порядку, — роздратовано сказав батько. — Цілком справний літак.

Хлопчик опустил голову і тихенько заплакав. Бен пожалкував, що взяв із собою сина. Усі великодушні поривання у них в сім'ї завжди закінчувалися невдачею, їм обом давно бракувало цього почуття — черствій, плаксивій, провінційній матері й різкому, нервовому батькові.

Якось під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити хлопчика вести літак, і хоч син виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожен окрик доводив хлопця до сліз...

— Не плач! — наказав йому тепер Бен. — Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен дедалі більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну мертву пустелю узбережжя Червоного моря, яка розстилася під крилом літака, — суцільну смугу на тисячу миль, якою відокремлювалися ніжно розмиті акварельні фарби суходолу від бляклої зелені моря. Усе було нерухоме і мертве.

— Сядь прямо, — сказав він Деві, — коли хочеш навчитися, як іти на посадку.

Він знав, що тон у нього різкий, і сам завжди дивувався, чому не вміє розмовляти з сином. Деві підвів голову. Він ухопився за дошку управління і нахилився вперед. Бен торкнув важіль газу, почекав, доки зменшиться швидкість, а потім з силою потягнув голову хлопчика вниз, але він зразу ж підвів її і почав дивитись поверх опущеного носа машини на

взюмку смугу білого піску вздовж затоки, схожої на коржа, кинутого у цю прибережну пустку. Батько вів літак прямо туди.

— А як ти знаєш, звідки віє вітер? — запитав хлопчик.

— По хвилях, по хмарці, чуттям! — крикнув йому Бен. — Найголовніше — це правильно розрахувати. Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище — стукнешся під час посадки і літак буде пошкоджено. Надто низько — наскочиш на горбик і перекинешся. Головне — останній дюйм.

— Бачиш! — закричав батько. — Шість дюймів.

Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! — сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка. — Останній дюйм! —

Бен зразу ж вимкнув двигун і натиснув на ніжні гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому зануритись у воду — до неї лишилося шість чи сім футів.

Двоє льотчиків, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою — не через форму, а через її мешканців. У ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Вони запливали сюди з Червоного моря, ганяючись за косяками оселедців і кефалі, які час від часу шука-

• Які почуття викликає у Бена споглядання пустелі?

• Чого батько навчає сина?

ли собі тут захистку. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика і тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок з харчами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти і всякі дрібниці, потрібні для акваланга і камер.

— А сюди хтось заходить коли-небудь? — запитав Деві.

Бен був надто зайнятий, щоб звертати увагу на те, що питає хлопчак, та все ж, почувши запитання, похитав головою:

— Ніхто! Ніхто не може сюди потрапити інакше, як легким літаком. Принеси мені два зелених мішки, що стоять у машині, і прикрий голову від сонця. Бракує тільки, щоб ти схопив сонячний удар.

Більше Деві ні про що не питав. Коли він що-небудь запитував батька, голос його зразу ставав сумним: він наперед чекав різкої відповіді. Тепер хлопчик уже й не пробував розмовляти і мовчки виконував те, що йому наказували. Він уважно спостерігав, як батько готує свій акваланг і кінокамеру для підводних зйомок, збираючись опуститися в напрочуд прозору воду, щоб знімати акул.

— Гляди ж, не підходь до води! — наказав батько. Деві нічого не відповів. — Акули неодмінно спробують відкусити від тебе шматок, особливо коли сплинуть на поверхню. Не смій навіть ступати у воду!

Деві кивнув.

Бену хотілося чим-небудь утішити хлопчика, але за багато років йому ні разу не вдалося цього зробити, а тепер було пізно...

— Затягни на мені цей ремінь! — звелів він Деві.

— І не кидай у воду каміння, — сказав батько, піднімаючи циліндричну водонепроникну кінокамеру і витираючи пісок з її ручки. — А то всю рибу поблизу сполохаєш. Навіть акул. Дай мені маску!

Деві передав йому маску із захисним склом.

— Мене не буде хвилин двадцять. Потім я піднімусь, і ми поснідаємо, бо сонце вже високо. А ти тим часом обклади камінням колеса машини і посидь під крилом у затінку. Зрозумів?

— Зрозумів, — відповів Деві...

— І за мене не турбуйся, — сказав він синові, заходячи у воду.

Взявши в рот трубку і опустивши вниз кінокамеру, щоб та своєю вагою тягла його на дно, Бен зник під водою.

Деві поглядав на море, яке поглинуло його батька, наче міг у ньому що-небудь побачити. Але дивитися не було на що, хіба на пухирці повітря, які з'являлися час від часу на поверхні води.

Нічого не було видно ні на морі, яке вдалині зливалось з обрієм, ні на безкраїх просторах випаленого сонцем узбережжя...

Деві відчув свободу. На цілих сто миль довкола нікого ніде не було, і він міг посидіти в літаку та

● Який досвід спілкування з батьком має хлопчик?

● Що заважає Бену посправжньому спілкуватися з Деві?

добре його роздивитись. Але від запаху бензину його знову зану-
дило. Хлопець виліз, облив водою пісок, де лежала їжа, а потім сів
і став дивитись, чи не з'являться акули, яких знімав його батько.

- *Самотність — синонім свободи. Чому? Чи є серйозними роздуми про зникнення батька? Чи побоюється такої події хлопчик?*

Під водою нічого не було видно, і в розпеченій тиші, залишившись на самоті — про що він не жалкував, хоч і гостро відчував свою самотність, — хлопчик роздумував, що ж з ним буде, якщо батько так ніколи й не випливе з морської глибини.

* * *

...Акул було багато, але вони тримались на відстані. Вони ніколи не підпливали так близько, щоб на них можна було як слід націли-
ти об'єktiv. Доведеться після обіду приманити їх до себе. Для
цього він узяв у літак пів кінської ноги; загорнута в целофан, вона
лежала закопана в піску.

— Цього разу, — сказав він собі, шумно випускаючи пухирці
повітря, — я вже назнімаю їх не менш як на три тисячі доларів.

Телевізійна компанія платила йому по тисячі доларів за кожні
п'ятсот метрів фільму про акул і тисячу доларів окремо за зйомку
молота-риби. Але в цих водах молот-риба не водиться. Були тут дві
чи три нешкідливі акули-велетні й досить велика плямиста акула-
кішка, що бродила біля самого сріблястого дна, далі від коралового
берега. Бен знав, що зараз він надто рухливий, щоб привабити до
себе акул, але його цікавив великий орляк, який жив під навісом
коралового рифу. За нього теж платили п'ятсот доларів. Їм потрібен

- *Що підштовхує Бена до небезпечних підводних зйомок?*

був кадр з орляком на відповідному фоні. Підводний
кораловий світ, що кишів тисячами риб, був добрим
фоном, а сам орляк лежав у своїй кораловій печері.

— Ага, ти це тут! — сказав Бен тихенько.

Риба була чотири фути завдовжки, а важила сам
Бог знає скільки. Жила вона тут, мабуть, не менше
ста років. Лягнувши у неї перед мордою ластами,
Бен примусив її податися назад і зробив добрий
кадр, коли роздратована риба неквапно пішла голо-
вою вниз, на дно.

Поки що це було все, чого він домогся. Акули ніку-
ди не дінуться й після обіду...

* * *

— А хто-небудь знає, що ми тут? — спитав Деві спітнілого від
сну батька, коли той знову збирався спуститися під воду.

— Чому ти запитуєш?

— Не знаю. Просто так.

— Ніхто не знає, що ми тут, — сказав Бен. — Ми дістали в егип-
тян дозвіл летіти в Хургаду. Вони не знають, що ми залетіли так
далеко. І не повинні знати. Це ти запам'ятай.

— А нас можуть знайти?

Бен подумав, що хлопчик боїться, чи не звинуватять їх у чомусь недозволеному. Діти завжди бояться, що їх спіймають на гарячому.

— Ні, прикордонники нас не знайдуть. З літака вони навряд чи помітять нашу машину. А сухоподолом ніхто сюди не добереться, навіть на «вілісі». — Він показав на море. — І звідти ніхто не прийде: там рифи...

— Невже ніхто-ніхто про нас не знає? — тривожно запитав хлопчик.

— Я ж кажу, що ні! — роздратовано відповів батько. Але раптом зрозумів, хоч і пізно, що Деві непокоїть не страх бути пійманим, він просто боїться лишитися сам. — Ти не бійся, — промовив Бен грубувато, — нічого з тобою не станеться!

— Зривається вітер, — сказав Деві, як завжди тихо і надто серйозно.

— Знаю. Я пробуду під водою лише півгодини. Потім піднімусь, заряджу нову плівку і опущуся ще хвилин на десять. Займись тут чим-небудь. Шкода, що ти не захопив з собою вудочки.

«Треба було йому про це нагадати», — подумав Бен, занурюючись у воду разом із принадою з коніни. Принаду він поклав на добре освітлену коралову гілку, а камеру встановив на виступі. Потім він міцно прив'язав м'ясо телефонним дротом до корала, щоб акулам важче було його відірвати...

У сріблястому просторі, там, де корали переходили в пісок, їх було вже п'ять. Він мав рацію. Акули прийшли зразу ж, почувши запах крові...

Вони не пливли і навіть не ворушили плавниками; вони летіли вперед, наче сірі ракети. Підійшовши до м'яса, акули трохи звертали вбік, на ходу одриваючи шматки.

Бен зняв на плівку все: наближення акул до цілі, якусь дерев'яну манеру роззявляти пащу, наче в них боліли зуби, пожадливий укус — найогидливіше видовисько, яке йому доводилось бачити в житті.

Як і кожен підводник, він їх ненавидів і дуже боявся, але не міг не захоплюватись ними...

Бен глянув на камеру і пересвідчився, що плівка кінчилася. Підвівши очі, він побачив, що вороже настроєна акула-кішка пливе просто на нього.

— Геть! Геть! Геть! — загорлав Бен у трубку.

«Кішка» на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кинеється на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен прокляв свою необережність. Але докоряти собі було безглуздо і пізно, і він почав відбиватися від акули кіноапаратом.

● Батько дуже прямолінійно розуміє страх сина. А про що свідчать слова Деві?

● Про що і чому знову завбув батько?

● Що в описі акул говорить про ставлення до них оповідача?

● Чому акули напали?

«Кішка» випередила його, і камера тільки злегка ковзнула по ній. Бокові різці з розмаху схопили праву його руку, наче бритва. Від страху і болю Бен почав розмахувати руками: кров його зразу ж скаламутила воду, але він уже нічого не бачив і тільки відчував, що акула зараз нападе знов. Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різнуло по ногах. Судорожно кидаючись, він заплутався в гіллястих заростях; Бен тримав трубку в правій руці, боячись випустити її. І тієї миті, коли побачив, що на нього ринулась ще одна акула, трохи менша, він ударив її ногами і сам одкинувся назад.

● *Яке порівняння вказує на виснаженість Бена?*

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якийсь викотився з води і, весь у крові, повалився на пісок, як сніп.

* * *

● *У тексті відсутня оповідь про те, як урятувався Бен від акул. Яке враження це справляє на тебе?*

Отямившись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, вже не корилося його владі.

— Деві! — закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно — він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя і зрозумів, що був непритомним лише кілька секунд. Рухатись він майже не міг.

— Що мені робити? — кричав Деві. — Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухались, а в голові стояв туман.

— Деві, — насилу вимовив Бен з заплющеними очима, — що у мене з ногами?

● *Хлопчик не втрачає сили духу. А що трапилося з батьком?*

— У тебе руки... — почув він невиразний голос Деві, — руки зовсім порізані, просто жах!

— Знаю! — сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. — А що у мене з ногами?

— Ноги в крові, теж порізані...

— Дуже?

— Дуже, але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки і побачив, що права мало не зовсім одірвана, — він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була схожа на шматок пожованого м'яса і сильно кровоточила...

Бен знав, що справи його дуже погані. Але миттю зміркував, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його

● *Якою бачить батько подальшу долю сина?*

власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цьому спаленому сонцем краї, якщо взагалі знайдуть...

— Послухай, хлопчику, — мовив він через силу, — я тобі повинен сказати все одразу, на випадок, якщо

знов знепритомнію. Перербинтуй мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги і витягни мене з акваланга. Він мене душить.

— Я хотів тебе витягти, — сказав Деві сумним голосом. — Не можу, не знаю як.

— Ти мусиш мене витягти, ясно? — прикрикнув за звичкою Бен, але відразу ж збагнув, що єдина надія врятуватись і хлопчикові і йому — це примусити Деві самостійно думати, впевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якось переконати в цьому хлопчика. — Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? — Бен ледве чув сам себе і на секунду навіть забув про біль. — Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому — так сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?..

* * *

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу. Але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. Якщо сказати Деві, що йому доведеться вести літак, його охопить жах. Треба добре продумати, як про це сказати синові, підготувати його й переконати зробити це, хоч і несвідомо. Потрібно було навпомуацки знайти шлях до проїнятої страхом незрілої свідомості дитини. Бен уважно подивився на сина і пригадав, що давно вже як слід не приглядався до нього.

«Він, здається, хлопець розвинений», — подумав Бен, дивуючись своїм дивним думкам. Цей хлопець із спокійним обличчям був чимось схожий на нього самого: за дитячими рисами приховувалась, можливо, тверда і навіть невгамовна вдача. Але його бліде, широкувате обличчя зараз мало нещасний вигляд. Помітивши батьків пильний погляд, Деві одвернувся і заплакав.

— Нічого, синку, — насилу вимовив Бен. — Тепер уже нічого... — Він напружено думає про своє, намагаючись знов не зомліти. — Знаєш, що ми з тобою зробимо? Візьми великий рушник і розстели біля мене, а я на нього перекочусь, і ми якось доберемося до літака. Згода?

— Я не зможу втягти тебе в машину, — сказав хлопчик; у голосі його звучала туга.

— Ет, що там, — сказав Бен, силкуючись говорити якомога лагідніше, хоч йому це було неймовірно важко. — Ніколи не знаєш, на що ти здатний, доки не спробуєш. Тобі, мабуть, пити хочеться, а води й немає, га?

● З чим дорослий пов'язує єдину надію порятуватися?

● Що нове з'явилося у спілкуванні батька з сином?

● Що найважливіше було для батька в цій ситуації?

● Батько вперше уважно вдивляється в сина. Яким він постає перед ним?

● Як батько впроваджує у свідомість сина думку про важливість спроб?

● Що усвідомив Бен?

— Ні, я не хочу пити...

Деві розстелив біля нього рушника. Бен смикнувся, щоб перевернутись. Йому здалося, що в нього розірвалися на шматки і руки, і груди, і ноги, але йому пощастило лягти на рушник спиною, упершись п'ятами в пісок, і він не знепритомнів.

— Тепер тягни мене до літака — ледве чутно промовив Бен. — Ти тягни, а я буду відштовхуватись п'ятами. На поштовхи не звертай уваги, головне — швидше дістатись туди.

— Як же ти зможеш вести літак? — запитав його зверху Деві.

Бен заплющив очі, він хотів уявити собі, що переживає зараз син.

«Хлопчик не повинен знати, що машину доведеться вести йому, — думав він. — Якщо сказати, це перелякає його на смерть»...

* * *

Довго вибиралися вони по схилу — Деві тяг, а Бен відштовхувався п'ятами, на мить втрачаючи свідомість і знову вертаючись до тями. Двічі він зривався вниз, але нарешті вони дісталися до машини.

— Тепер, — сказав Бен, ледве ворущачи в роті пересохлим язиком, — треба навалити каміння біля дверцят літака. — Передихнувши, він казав далі: — Якщо навалити високо, то зможеш втягти мене до кабіни. Візьми каміння з-під коліс.

Коли Деві пробував підіймати надто важкі брили, Бен казав йому, щоб він не дуже напружувався.

— У житті можна зробити все, що завгодно, Деві, — промовив він кволим голосом, — якщо не надірвешся. Не надривайся.

Він не пам'ятав, що раніше давав синові такі поради.

— Так, але ж скоро вже смеркне, — сказав Деві, коли скінчив роботу.

— Смеркне? — розплющив очі Бен. Було незрозуміло, чи то він задрімав, чи знову знепритомнів. — Це не присмерк. Це віє хамсин².

— Ми не можемо летіти, — сказав хлопчик. — Ти не зумієш вести літак. Краще й не пробувати.

— Ет, — заперечив Бен з тією навмисною лагідністю, від якої йому ставало ще сумніше, — вітер сам донесе нас додому!

Вітер міг віднести їх куди завгодно, тільки не додому; а коли він подме надто сильно, вони не побачать під собою ні посадочних знаків, ні аеродромів — нічого.

Ех, коли б він міг рухати ногами! Видно, щось сталося у нього з хребтом; він тепер був майже певен,

● Як батько повчає хлопця? Про що він пам'ятає? Як застерігає?

● Батько знає про небезпеку, але прагне діяти. Це необережність чи щось інше?

²Хамсин — піщаний вітер у пустелі.

що кінець кінцем усе-таки помре. Головне — вижити до Каїра і показати хлопцеві, як посадити літак. Цього буде досить. Тільки на це він надіявся, це була його найдальша мета.

І ця надія допомогла йому забратися в літак, він вповз у кабінку зігнувшись, напівсидячи, майже непритомний. Потім спробував сказати хлопцеві, що треба зробити, але не міг вимовити її слова. Хлопця охопив страх. Обернувшись до нього, Бен відчув це і зробив ще одне зусилля.

— Ти не бачив, я витягнув з води кінокамеру? Чи залишив її в морі?

— Вона внизу, біля води.

— Піди принеси її. І маленьку сумку з плівкою. — Тут Бен пригадав, що заховав зняту плівку в літак, щоб уберегти її від сонця. — Не треба плівки. Візьми тільки камеру.

Слова його звучали буденно і повинні були заспокоїти наляканого хлопця. Бен відчув, як гойднувся літак, коли Деві, стрибнувши на землю, побіг по камеру. Він знову чекав — цього разу вже довше, — щоб прийти до пам'яті. Треба було вникнути в психологію цього блілого, мовчазного, настороженого і надто слухняного хлопчика. Ех, коли б він знав його краще!..

— Застєбни міцно ремені — сказав Бен. — Допомогатимеш мені. Запам'ятовуй. Запам'ятовуй усе, що я скажу. Зачини свої дверцята.

«Знов непритомнію», — подумалось Бену. Він поринув на кілька хвилин у легкий, приємний сон, проте старався зберегти останню нитку свідомості. Він чіплявся за неї. Адже це було єдине, що лишалося в нього для врятування сина.

Бен не пам'ятав, коли він плакав, але тепер зненацька відчув на очах безпричинні сльози. Ні, він не думає здаватись! Нізащо!

— Розклеївся твій батько, га? — сказав Бен і навіть відчув деяке задоволення від цієї відвертості. Справа йшла на добре. Він знаходив шлях до серця хлопчика. — Тепер слухай... Доведеться тобі взятися за діло самому, Деві. Нічого не вдієш. Ось що треба зробити, Деві, — повільно вів батько. — Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одразу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач з мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стий! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю і розвернись проти вітру. Чуєш?

— Це я можу, — сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос. — Здорово дме вітер, — додав хлопець. — Надто сильно, мені це не подобається.

● Що штовхає Бена вперед? До чого спрямована його воля?

● Як саме Бен заспокоює хлопця?

● Чому Бен не здається?

● Які слова вживає батько, щоб підбадьорити сина?

● Чим син схожий на батька?

— Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього й увімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! Йй-богу, зробив!» — подумав Бен, коли мотор почав працювати...

— Слухай далі! Це зовсім просто. Тягни важіль і тримай ручку посередині, коли машина підстрибуватиме, то нічого. Зрозумів? Уповільни хід. І держи прямо. Держи її проти вітру, не бери на себе ручки, доки я не скажу. Ну! Не бійся вітру!

Він чув, що мотор реве дужче — Деві додавав газу, — відчував поштовхи, погойдкування машини, яка проклдала собі дорогу в піску. Потім літак почав ковзати, підхоплений вітром, але Бен дочекався, доки поштовхи стали слабші, і знову знепритомнів.

— Не смій! — почув він здалеку.

Бен опам'ятався. Вони щойно одірвались від землі. Хлопець слухняно тримав ручку і не тягнув її до себе; вони ледве-ледве перевалили через дюни, і Бен зрозумів, що хлопцеві потрібно було багато мужності, щоб не смикнути від страху ручку...

— Піднімісь на три тисячі футів, там буде спокійніше! — крикнув він.

— Куди летіти? — запитав Деві.

— Спершу піднімісь вище! Вище! — кричав Бен, боячись, що бовтанка знов налякає хлопця. По тому, як гув мотор, можна було догадатись, що він працює з перевантаженням і що ніс літака трохи задертий; але вітер їх підтримає, і цього вистачить на кілька хвилин. Дивлячись на спідометр і намагаючись на ньому зосередитись, Бен знову поринув у темряву, сповнену болю.

— Щось сталося! — кричав Деві. — Слухай! Прокинься! Що сталося?

Деві не розумів, що треба зробити, а Бен не зміг йому це вчасно показати. Він незграбно повернув голову, підчепив щокою і підборіддям ручку і підняв її на дюйм. Мотор чхнув, дав вихлоп і загуркотів рівно.

Отже, Деві все-таки запам'ятав, що треба вирівняти літак, держати потрібні оберти мотора і швидкість! Він це запам'ятав. Славний хлопчина! Він долетить. Він впорається! Бен бачив різко окреслений профіль Деві, бліде обличчя з темними очима, в яких йому так важко було щось прочитати. Батько знову дивився в це обличчя. «Ніхто навіть не дбав, щоб повести його до зубного лікаря, — сам до себе промовив Бен, помітивши трохи випнуті вперед зуби Деві: той болісно вискалив їх, надриваючись від напруги. — Але він впорається», — втомлено і примирливо закінчив Бен.

• Які слова вказують на те, що Бену вдається керувати своєю свідомістю?

• Як батько оцінює дії сина?

• Як почувається Бен?

• Доведи, що Бен не втрачає самовладання так само, як і Деві.

• Як у своїх думках батько віднині характеризує Деві?

Здавалося, це був останній підсумок усього його життя. Бен провалився в безодню, за край якої він так довго чіплявся заради хлопця. І, провалюючись усе глибше й глибше, Бен устиг подумати, що цього разу йому пощастить, якщо він вибереться звідти взагалі...

* * *

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози.

Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько — льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що здогадувався, чого батько не говорить.

Тут, угорі, було тихо і світло. Море здавалося зовсім зеленим, а пустеля брудною: вітер підняв над нею пелену куряви. Попереду обрій уже не був такий прозорий. Курява здіймалася вище й вище, але море він усе ще бачив добре. У картах Деві розумівся. Тут не було нічого складного. Він знав, де лежить їхня карта, що доведеться робити, коли підлетить до Суеца, а Суец він упізнає по тому, що там закінчується море і починається канал. Там треба повернути ліворуч.

Деві боявся батька, правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитись: той спав, з відкритим ротом, напівголий, весь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають...

Сльози, що, як думав Деві, назавжди висохли, знов наповнили його темні очі, і хлопець відчув, як вони викочуються і течуть по щоках. Злизавши їх язиком, він почав стежити за морем.

* * *

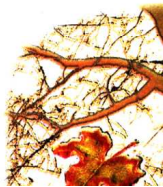
Бену здавалося, що тіло пронизують крижані стріли, розриваючи його на шматки. У роті пересохло. Бен повільно приходив до тями. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею тьмяне небо.

- Деві! Що сталося? Що ти робиш? — закричав він сердито.
- Ми майже прилетіли, — відповів Деві. — Але вітер піднявся зараз високо, і вже смеркає...
- Що ти бачиш? — вигукнув він.
- Аеродром і будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки.
- Не спускай очей з аеродрому! — крикнув Бен крізь напад болю. — Стеж за ним! Не спускай з очей! — Йому довелося крикну-

● Чому не плаче хлопчик? Як він сприймає свою самотність?

● Що змінилося у світогляді Деві? Може, він став дорослим?

• Що стає найвиразнішим в обличчі героя?

• Чому приземлення є вирішальною миттю?

• Що відчуває Бен?

ти це двічі, перш ніж хлопець розчує; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу».

— Літак не хоче йти донизу, — сказав Деві; очі його розширились і, здавалося, займали тепер усе обличчя.

— Стеж за аеродромом, роби над ним коло! — сказав Бен і почав збирати всі сили для того останнього напруження, яке чекало на нього.

Тепер йому треба сісти, випростатись і стежити через вітрову шибку за наближенням землі. Настала вирішальна хвилина. Підняти літак у повітря і вести його не так важко, а посадити на землю — оце завдання.

— Там великі літаки! — кричав Деві. — Один, здається, стартує!

— Бережись, зверни вбік! — гукнув Бен.

Це була досить нікчемна порада, але потім дюйм за дюймом Бен підводився: йому допомагало те, що ніс літака був опущений; привалившись до тремтячих дверцят і впираючись у них плечем і головою, він з неймовірним напруженням посувався вгору; Бен зосередив на цьому всі свої сили. Нарешті голова його опинилась так високо, що він міг упертись нею в дошку управління. Наскільки міг, він підвів голову і побачив, як наближається земля.

— Молодець! — закричав Бен синові.

Бен тремтів і обливався потом, він почував, що від усього тіла залишилася живою тільки голова.

Рук і ніг більше не було.

— Лівіше! — наказував він. — Давай ручку вперед! Нагни її вліво! Гни ще! Добре! Усе в порядку, Деві. Ти зможеш. Вліво! Натисни ручку вниз...

— Я вржусь у літак.

...До великого ДК-4 лишилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов з такою швидкістю, що вони розминуться. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути на себе ручку.

— Не можна! — крикнув Бен. — Гни її донизу!

Бен знав, що наближається останній дюйм, і все в руках хлопчика...

— Молодець! — похвалив він.

Залишилася хвилина до посадки.

— Шість дюймів! — кричав Бен Деві; язик його наче розпух від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози. — Шість дюймів, Деві!.. Стій! Ще рано! Ще рано... — плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати... В останню смерт-

• Бен плаче. А син?

ну мить, яка знов кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного двигуна, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі — це був останній дюйм. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю і завмерла. Настала тиша.

О, яка тиша і який спокій! Бен чув їх, відчував усією своєю істотою. Він раптом зрозумів, що виживе. Він так боявся померати і ще зовсім не хотів здаватись!

● Що змінилося у момент приземлення?

* * *

У житті не раз настають вирішальні хвилини і залишаються вирішальні дюйми, а в пошматованому тілі льотчика знайшлися вирішальні сили — кістки і кровonosні судини, про які люди й не підозрювали.

Коли здається, що все вже кінчено, вони беруть своє. Єгипетські лікарі, несподівано для себе, виявили, що у Бена їх невичерпний запас, а здатність відроджувати розірвані тканини, здавалося, була дана льотчикові самою природою.

На все це потрібен був час, але що означав час для життя, яке висіло на волосинці?..

● Що важливе для кожної людини в момент випробування?

Здавалося, все було гаразд, а проте Бен таки втратив ліву руку. «Дивно, — подумав він, — я міг би запрягтися, що більше дісталося правій руці». Довелося перебороти і параліч, що його кучерявий зцілитель уперто називав «невеликим нервовим шоком». Усе пережите зробило з Бена нерухомий і дуже крихкий уламок — одужання не могло йти швидко. Але справа все-таки йшла на краще. Усе йшло на краще, крім його лівої руки, яка опинилася в печі, де спалювали сміття. Та й це було б нічого, коли б услід за рукою не полетів туди ж і його фах пілота.

А крім усього, був ще хлопчик.

— Він живий і здоровий, — повідомив лікар. — Обійшлося навіть без шоку. — Кучерявий єгиптянин кидав дотепні жарти чудовою англійською мовою. — Він куди рухливіший за вас!

Отже, і з Деві все було гаразд. Навіть літак уцілів. Усе склалося якнайкраще, але багато залежало від зустрічі з хлопцем: тут або все почнеться, або остаточно урветься, і, можливо, назавжди.

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розглядив. Але справа була не в тому, що розглядив Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити в своєму батькові.

● Що здається найважливішим Бенові? Чого він прагне найбільше?

— Ну як, Деві? — несміливо спитав він сина. — Здорово було, га?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина зовсім не думає, що було здорово, але настане час і він зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

● Яку мету ставить собі Бен? Чого він прагне?

Рано чи пізно він до нього добереться. Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи — обов'язок льотчика, а Бен був же колись зовсім непоганим льотчиком.

— Розклеївся твій батько, правда? — запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його і далі лишалося серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібен час. Йому, Бену, тепер потрібне буде ціле життя, ціле життя, яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, на ці трохи випнуті вперед зуби, на це обличчя, таке незвичайне для американця, Бен вирішив, що заради нього віддасть усе. На це варто витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини!

Переклад з англійської В. Гранатовського

Запитання і завдання

Спостереження

- Переглянь ще раз текст оповідання. Визнач епізоди великого емоційного напруження.
- Зверни увагу, як автор передає зміни, що відбуваються у ставленні батька до сина.
- Чий внутрішній стан частіше описує автор?

Аналіз

- Що з самого початку оповідання вказує на непрості стосунки батька і сина?
- Чому їм важко зрозуміти одне одного?
- Що переживає і про що думає батько до трагедії? Що сталося з ним потім?
- Чому, незважаючи на скупі репліки сина, ми відчуваємо міць його характеру, його мужність? Як останній дюйм, вирішальний для життя героїв, виявляє їхні характери?
- Чи є підстави стверджувати, що і батько, і син один заради іншого зробили майже неможливе?
- Що, на твою думку, допомогло батькові вижити? А що врятувало життя синові?
- Який «останній дюйм» потрібно подолати героям оповідання? Чи подолають вони його?

Порівняння новели О. Генрі і оповідання Дж. Олдріджа

- Яка тема їх об'єднує?
- З чого починається кожен текст? Які ознаки допомагають визначити його жанр?
- У якому тексті низка подій детальніше зображена автором? Скільки героїв діє в кожному з двох текстів? Які вони мають характери? Чи є їх описи?
- У якому з двох текстів є пояснення того, що відбувається? Чи є воно достатнім для тебе?

- Як у тексті описується простір, де відбувається дія (глуха стіна будинку, пустеля)? Який настрій породжує цей опис?
- Підрахуй, скільки часу зайняли дії, що описані в новелі та в оповіданні.
- Як ти гадаєш, чому Дж. Олдрідж піддає героїв смертельній небезпеці? Чи є інші шляхи для того, щоб вони могли зрозуміти один одного? Свою думку обґрунтуй.
- Ознайомся з фактами, що повідомляють про героїчні вчинки дітей твого віку в різних країнах світу. Як ти поясниш їхню поведінку? Як ти гадаєш, історії, розказані О.Генрі й Дж. Олдріджем, є прикрашеними поетичними оповідями чи, навпаки, базуються на реальних фактах із життя?
- Чи справді батько не цікавився сином і не любив його? Як пояснити його забудькуватість? Спробуй визначити, як розвиватимуться події далі. Що б ти порадив хлопчикові? А батькові? Чи правда, що в дитинстві людина самотня? Що таке самотність, як ти її розумієш?
- Як письменники, з творами яких ти ознайомився в цьому розділі, розуміють силу людського духу?
- Чи допомагає екстремальна ситуація розкрити сутність людини?
- У назві творів використано прикметник «останній». Де дія розгортається більш напружено?

Розвиток мовлення

Узагальнення

Нитка Аріадни

✂ І новела, і оповідання зазвичай розповідають справжню історію, що трапилася в житті реального персонажа. Головний герой найчастіше є сучасником письменника.

✂ Час і простір новели (оповідання) є конкретними. Героїв небагато. У тексті подано опис їхнього характеру і зовнішності.

✂ На початку новели (оповідання) життя героя описується як щасливе (нещасливе) впродовж певного часу. Читач очікує, що ось-ось має трапитися подія, яка все змінить у житті головного героя.

✂ Характер головного героя є достатньо складним психологічно. Він часто сумнівається, пригадує минуле, розмірковує.

✂ У новелі (оповіданні) жодна деталь не є випадковою чи непотрібною: імена, декорації, діалоги, символи, художні деталі — все спрямоване на розкриття теми й головної ідеї твору.

«Ну що б, здавалося, слова...»

Правда ж, прочитані тексти дуже щирі й чесні? Вони розповідають про біду, що раптом вривається у людське життя й усе змінює. Змушують замислитися, що є вічним у нашому житті, а що не варте уваги. Як ти визначаєш для себе, чи є інша людина особистістю? Коли людина стає здатною на вчинок? Що таке милосердя? Хто з героїв творів цього розділу проявив його по-справжньому? Чи вважаєш ти можливим навчити людей любити? Чи є у тебе й твоїх батьків час для спілкування? Що таке «рідна людина»? Розкажи про той день із свого життя, коли ти відчув себе дорослим. Чи завжди гарний вчинок гідно оцінюють інші? Чи варто сподіватися на вдячність у відповідь? Чи вмієш ти бути вдячним? Чи пам'ятаєш ти тих, хто зробив для тебе добро? Що означає «пам'ятати»? На чому будуються твої стосунки з іншими людьми? Що таке самозбереження? А самопожертва? Що сильніше в людині — розум, почуття чи інтуїція?

Контексти

У моменти радості й болю почуття та емоції переповнюють людину і виражаються у її міміці й жестах краще, ніж у словах. Мистецтво фотографії ловить цю мить і дає можливість глядачеві прожити її разом із героями. Саме тому в XX ст. фотографія так активно увійшла в наше життя.

Сімейний фотоальбом, постери, реклама на бігбордах у містах і селах — це елементи побутової культури, які також формують нашу особистість і наше ставлення до інших людей.

Фото
І. Карпачьової

Фото Р. Шкульова

Фото А. Сіроткіної

Фото А. Чапцева

Фото А. Сироткіної

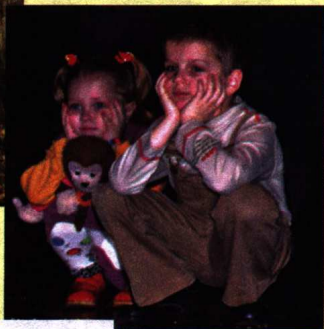

Фото А. Сироткіної

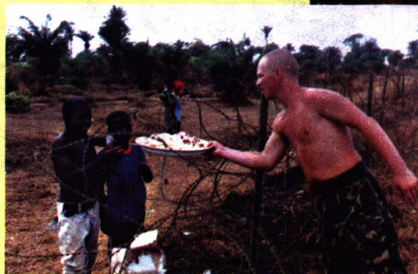

Фото О. Клименка

ЛІТЕРАТУРА ПРОТИ ВІЙНИ

XX століття^а увійшло в історію нашої цивілізації як найбільш жорстоке, войовниче. Крайнім виявом жорстокості був фашизм часів Другої світової війни. Проти звірств фашистів нацистської Німеччини об'єдналися держави, народи, люди доброї волі всього світу. Події цієї війни спонукають письменників різних країн замислитися над спільним історичним досвідом людства.

У цьому розділі

Прочитаєш твори, написані різними митцями у різних жанрах. Генріх Белль — німець, а Олександр Твардовський, Михайло Шолохов — росіяни. Їх об'єднує тема засудження війни і проблема історичної пам'яті.

Зрозумієш, що війна — протиприродна й антигуманна.

Навчишся аналізувати твори, присвячені темі війни, і художні засоби, за допомогою яких письменники втілюють свої ідеї.

Трагічний і гуманістичний пафос творів про Другу світову війну

На полях Другої світової війни загинули мільйони чоловіків і жінок. Вони могли б працювати, любити, народжувати дітей, радіти життю, але полягли в боях, не дійшовши до перемоги.

Друга світова війна стала випробуванням віри в людину, в прогрес. Смерть завжди несправедлива, але загибель мільйонів молодих людей на фронтах і в таборах смерті ще більш трагічна.

Після війни у літературу приходять покоління митців, основною темою творів яких стала трагедія людини, спричинена війною. Емоційне переживання подій, страждання близьких і чужих людей об'єднувало письменників різних національностей у їх бажанні розповісти правду про війну, щоб уникнути її повторення. Змальовуючи своїх героїв у найскладніших в їхньому житті ситуаціях, у момент напруження усіх душевних сил, на межі життя й смерті, російські письменники возвеличують людину. Гуманізмом сповнені твори німецьких письменників. Їхні герої — учасники війни — віддають свої життя за хибні ідеї, а жертви, принесені на вівтар війни, виявляються непотрібними.

Росіянин М. Шолохов і німець Г. Белль розповідають про простих солдат, які могли б зустрітися в одному бою, адже воювали вони по різні боки фронту. Обидва письменники відмовляються від глобального, масштабного змалювання війни і звертаються до форми розповіді від першої особи. В оповіданні «Доля людини» М. Шолохова — це історія випадкового подорожнього, з яким зустрівся автор. В оповіданні Г. Белля «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...» — 10–20 хвилин з життя смертельно пораненого солдата, який потрапляє з поля бою на операційний стіл і перед амнезією остаточно переконується, що він знаходиться у своєму місті, у своїй школі, у своєму класі, а на дошці — фраза, яку він не дописав у тому, тепер далекому шкільному житті.

Письменники розповідають про трагедію маленької людини, долю якої зламала війна. Але ця дуже конкретна і дуже особиста історія виявляється трагедією не тільки покоління, народу, а й усього людства.

Усі твори, присвячені подіям війни, пройняті трагічним пафосом і застерігають людство від повторення помилок минулого. Війна не може бути лицарською, шляхетною; лицемірно думати, ніби війна — справа сильних чоловіків, і ніби сильний має право нав'язувати свою волю слабкому, зневажати інші нації й народи, вивищувати себе над іншими. Війна жорстока, протиприродна й антигуманна.

Запитання

1. Що таке трагічний пафос у літературі?
2. Які теми є актуальними після Другої світової війни?

Олександр Трифонович Твардовський народився в глибинці Росії. Його дитинство і юність пройшли у селі Смоленської області. З двадцяти років Твардовський пише вірші й поеми. Його поезія дуже швидко стає відомою і популярною. Герої творів — звичайні сільські трудівники — розмовляють не прикрашеною літературною мовою, а простою, такою, якою користуються щодня в побуті. Але виявляється, що ця звичайна мова дуже образна, яскрава і жива. Вона відбиває світогляд людей, що живуть у часи великих суспільних змін і змінюються самі, змінюють своє ставлення до світу.

Коли розпочалася Друга світова війна, мільйони чоловіків залишили свої родини і йшли на фронт, щоб захистити від фашистів рідну землю. Твардовський працює у фронтових газетах, часто виїжджає на передові позиції, де зустрічається з солдатами. Він розуміє, що всю війну на своїх плечах винесли саме вони — прості солдати, ті, хто копав окопи, спав у мерзлих траншеях на землі, пішки пройшов усю Європу і страшенно радів маленькому трикутнику листа, що його час від часу отримував з дому.

У 50-ті рр. Твардовський продовжує звертатися до теми війни. Його турбує історична пам'ять про тих, хто загинув, пропав безвісти, про кого не написали романів і чий подвиг лишився невідомим. Вони живі, бо живе пам'ять про них у людях, які їх знали й любили. І Твардовський створює серію віршів від імені звичайного солдата-піхотинця. Поет не може забути своїх друзів-однополчан, які загинули. Так з'являється вірш «Я знаю, нікакой моей вины».

*Я знаю, нікакой моей вины
В том, что другие не пришли с войны,
В том, что они — кто старше, кто моложе —
Остались там, и не о том же речь,
Что я их мог, но не сумел сберечь, —
Речь не о том, но все же, все же, все же...*

Вони приходять до нього щонаочі уві сні, розмовляють про війну, запитують про перемогу і про доцільність власної смерті. Їх так багато — у них одна спільна доля: вони боролися за Батьківщину. Напружений роздум про життя, про людей і час, у якому їм довелося жити — характерна риса творчості поета Олександра Твардовського.

**ОЛЕКСАНДР
ТРИФОНОВИЧ
ТВАРДОВСЬКИЙ**
(1910–1971)

Трагічне — переживання людини, що глибоко сприймає страждання й несправедливість загибелі іншого, а інколи й відчуття безнадійності боротьби.

Пафос — натхнення, піднесене почуття у відповідь на якусь подію, що відбувається у світі.

- Назви основні теми лірики О. Твардовського.
- У чому полягає специфіка творів О. Твардовського про війну?

Запитання

(Уривок)

Мене вбито під Ржевом.
В безіменнім болоті,
В п'ятій роті, на лівім,
У жорстокім нальоті.

Не побачив той спалах,
не почув я розриву, —
Наче в прірву з урвища —
У безодню з обриву.

І в усьому цім світі,
До кінця його днів,
Ні петлички, ні лички
Не знайти по мені.

Я — де корінь незрячий
Корм шукає в пітьмі;
Я — де в хмарці гарячій
Житній дух на холмі.

Я — де щебет пташиний
На світанку в росі;
Я — де ваші машини
Тишу рвуть на шосе.

Де стебло до стеблинки
Річка трави пряде, —
Там на поминки сина
Навіть мати не йде.

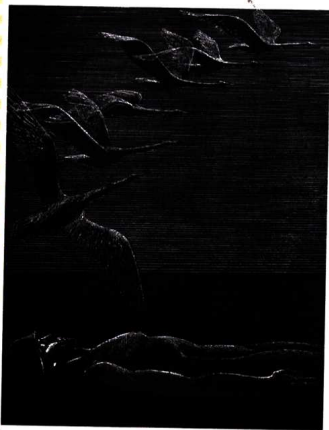
* * *

Та у мертвих безмовних
Є відрода одна:
Полягли за вітчизну —
Ї врятувалась вона.

Переклад К. Шахової

С. Красаускас.
Мрії

- Чому художник, назвавши свій твір «Мрії», зобразив птахів?
- Символом чого є цей птах?
- Про що мріє солдат?

Я УБИТ ПОДО РЖЕВОМ...

(Скорочено)

Я убит подо Ржевом,
Кат ещё под Москвой.
Где вы, воины, где вы,
Кто остался живой?

В городах миллионных,
В селах, дома в семье?
В боевых гарнизонах
На не нашей земле?

Ах, своя ли, чужая,
Вся в цветах иль в снегу..
Я вам жить завещаю, —
Что я больше могу?

Завещаю в той жизни
Вам счастливыми быть
И родимой отчизне
С честью дальше служить.

Горевать — горделиво,
Не клонясь головой,
Ликовать — не хвастливо
В час победы самой.

И беречь её свято,
Братя, счастье своё —
В память воина-брата,
Что погиб за неё.

Запитання і завдання

- Як змалює поет подвиг у Великій Вітчизняній війні (такою була Друга світова війна для колишнього Радянського Союзу) простих солдатів, які полягли «в безіменних болотах», «на безіменних висотах», але врятували від фашизму Батьківщину і людство?
- Як поет ставить до проблеми історичної пам'яті й моральної відповідальності перед тими, хто поліг на війні («Я знаю, ніякої моєї вини...»)?
- У світовій літературі часто застосовується форма звернення. Твардовський говорить вустами солдата, який загинув на війні, захищаючи Вітчизну. Провідна думка твору — виконаний обов'язок цінною власного життя. Що заповідає побратимам солдат і на що сподівається?
- Як ти розумієш обов'язок і патріотизм?
- У чому полягає трагізм і велич долі солдата?

Спостереження

Аналіз

Розвиток мовлення

Узагальнення

ГЕНРІХ БЕЛЛЬ
(1917–1985)

Гуманізм (латин. — людський, людяний) — моральний принцип, в основі якого лежить повага до людини та до її здатності до вдосконалення, ідея права людини на щастя.

Генріх Белль народився в родині майстра меблевих справ. Змалку гарна книжка була для нього найкращим другом. Приваблювали його твори тих авторів, які розкривали складність людської психології, зверталися до гострих конфліктів, не дуралися тем релігії й моралі.

Генріх Белль не встиг стати студентом. До влади в Німеччині прийшли крайні праві партії. Фашисти рвалися до владарювання світом. Двадцятидвохрічний Генріх Белль потрапляє в армію. Шість років він, солдат-піхотинець, воює на Східних фронтах. Не поділяючи нацистської ідеології, він як простий солдат виконував команди, але ніколи не переставав самостійно думати й аналізувати події.

Взимку 1945 р. Генріх Белль дезертирував з армії, потрапив до американського табору військовополонених і додому повернувся вже після закінчення Другої світової війни. Навчаючись в університеті, він починає писати короткі оповідання.

У 60-х рр. Генріх Белль стає одним із найвідоміших письменників Федеративної Республіки Німеччини. Він є автором романів, повістей, кількох збірок оповідань. Основна тема його творів — розповідь про історію Німеччини ХХ ст. Белль веде пошук причин, які привели велику націю, що мала гуманістичні традиції, до загрози падіння основ загальнолюдської моралі. Він розповідає про юних незрілих хлопчиків, які просто зі шкільної парти пішли на фронт захищати ідеї, які вони засвоїли в школі. Їм здавалося, що вони патріоти і борються за батьківщину. Насправді їх обдурили, використали для досягнення мети, якої вони так і не зрозуміли.

Одне з оповідань Белля має назву «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...». Письменник використав початок напису на пам'ятникові 300 спартанцям, які загинули в ущелині біля Фермопіл: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спарту, то повідом, що ми полягли тут, виконавши свій обов'язок».

Белль дуже любить використовувати монологічну форму мовлення й організовує оповідь від імені свідка події. Молода людина спирається на свій життєвий досвід, на власні конкретні спогади, намагається співставити минуле й теперішнє, правду й брехню, і не робить ні політичних, ні філософських висновків. Але є читач, завдання якого і полягає в роздумах на теми моралі.

Запитання

1. У чому полягає специфіка творів Г. Белля про війну?
2. Хто зазвичай є головним героєм його оповідань?

ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ПРИЙДЕШ У СПА...

(Скорочено)

Машина зупинилася, але мотор ще гурчав; десь відчинилася велика брама. Крізь розтрощене вікно в машину ввірвалося світло, і тоді я побачив, що й лампочку під стелею розбито шцент, лише ковпачок з нарізкою ще стирчав у патроні та кілька мерехтливих дротиків з рештками скла. Потім мотор замовк, і знадвору почувся чийсь голос:

— Мерців сюди, є там мерці?

— Отуди к бісу! — вилаявся шофер. — Ви що, вже не робите затемнення?

— Поможє тут затемнення, коли все місто горить вогнем! — гукнув той же таки голос. — Мерці є?

— Не знаю.

— Мерців сюди, чув? А решту сходами нагору, до зали малювання, зрозумів?

— Зрозумів, зрозумів.

Та я не був ще мертвий, я належав до решти, і мене понесли сходами нагору. Спочатку йшли довгим, тьмяно освітленим коридором, із зеленими, пофарбованими олійною фарбою стінами, в них стриміли чорні, криві, старомодні гачки для одягу; ось виринули двері з емальованими табличками, на яких стояло: 6-А й 6-Б; між тими дверима висіла, злагідна поблискуючи під склом у чорній рамі, Фейербахова «Медєя» з поглядом у далечінь; потім пішли двері з табличками: 5-А й 5-Б, а між ними — «Хлопчик, що виймає терня» — рожеве, з червонястим полиском фото в брунатній рамі.

Аж ось і колона перед виходом на сходову площадку, і довгий, вузький фриз Парфенону¹ за нею — справжній, античний, — мистецьки зроблений із жовтавого гіпсу макет, і все інше, здавна знайоме: грецький голпліт², до п'ят озброєний, строкатий і грізний, схожий на розлюченого півня. А на сходовій клітці, на стіні, пофарбованій у жовтий колір, пишалися всі вони, один за одним — від великого курфюрста до Гітлера...

У вузькому ж малому коридорчику, де врешті на якусь хвилину мої ноші стали рівно, висів особливо гарний, величезний і дуже яскравий портрет Старого Фріца в небесно-блакитному мундирі, з променистими очима і великою ясною золотою зіркою на грудях.

І знову мої ноші похилилися, повз мене попливли тепер взірці арійської породи: нордичний капітан з орлиним поглядом і дурним ротом, жіноча модель із Західного Мозелю, трохи сухорлява й костиста, остзейський дурносміх із носом-цибулиною й борлакуватим довгим профілем верховинця з кінофільмів;

- Де відбувається дія?
- Яка тема є основною в художньому оформленні школи?

- Як оповідач характеризує зображених на портретах героїв?

¹Парфенон — храм богині Афіни на Акрополі в Афінах (V ст. до н.е.).

²Голпліт — важкоозброєний воїн Давньої Греції.

а далі знов потягся коридор, і знов якусь хвилину я лежав на ношах рівно, і перше ніж санітари стали сходити на третій поверх, я встиг побачити і її — перевиту камінним лавровим вінком таблицю з іменами полеглих, з великим золотим Залізним хрестом угорі.

Усе це перебігло дуже швидко: я не важкий, і санітари квапились. Не диво, якщо воно мені й примарилось: я весь горів, усе в мене боліло — голова, руки, ноги, й серце калатало, мов несамовите. Чого лишень не привидиться в гарячці!

Та коли ми поминули взірцевих арійців, за ними виринуло й усе інше: троє погруддів — Цезар, Цицерон і Марк Аврелій, рядочком, один біля одного, — чудові копії, всі жовті, античні, поважні, стояли вони попід стіною. А коли ми зайшли за ріг, з'явилася й Гермесова колона, а далі, в глибині коридора, — коридор тут був пофарбований у рожевий колір, — аж ген у глибині, над дверима зали малювання, висіла велична мармиза Зевса, але до неї було ще далеко. Праворуч у вікні я бачив заграву пожежі — все небо було червоне, й по ньому врочисто пливли чорні, густі хмари диму...

І знов я мимохідь глянув ліворуч, і знов побачив двері з табличками: 1-А й 1-Б, а поміж тими бурими, немов просякнутими затхлістю дверима вгледів у золотій рамі вуса й кінчик носа Ніцше — другу половину портрета було заліплено папером із написом: «Легка хірургія».

Якщо зараз, майнуло в мене в голові, якщо зараз... Та ось і він, я його вже побачив — краєвид Того, великий і яскравий, плаский, як старовинна гравюра, і на першому плані, поперед колоніальних будиночків, поперед негрів і німецького солдата, що безглуздо стовбичив там із гвинтівкою, на першому плані картини красувалася велика, змальована в натуральну величину, в'язка бананів — ліворуч кетяг, праворуч кетяг, і саме на середньому банані в правім кетягу було щось надряпано; я розгледів той напис, бо, здається, сам його й надряпав...

Аж ось широко відчинилися двері зали малювання, я вплив туди під Зевсовим зображенням і заплющив очі...

Усе це, думалося мені, ще не доказ. Кінець кінцем, у кожній гімназії є зали малювання, коридори з зеленими й жовтими стінами і кривими, старомодними гачками в них; кінець кінцем, те, що «Медєя» висить межі 6-А й 6-Б, — ще не доказ, що я в своїй школі. Мабуть, є правила, де сказано, що саме там вони мають висіти. Правила внутрішнього розпорядку для класичних гімназій у Пруссії. «Медєя» — межі 6-А й 6-Б, «Хлопчик, що виймає терня» — там-таки, Цезар, Марк Аврелій, Цицерон — у коридорі, а Ніцше — вище, де вже вивчають філософію... «Хлопчик, що виймає терня» і фриз Парфенону — це, зрештою, добрий давній шкільний реквізит, що переходив від покоління до покоління, і я, певне,

● Як сам оповідач характеризує свій стан?

● Яким постає світ, побачений через вікно?

● Яку ознаку війни фіксує погляд героя?

● Що в краєвиді Того приваблює погляд героя?

● Що останнім побачив оповідач перед тим, як потрапити в залу малювання?

● Що намагається з'ясувати для себе поранений солдат?

був не єдиний гімназист, якому заманулося надряпати на банані «Хай живе Того!». Адже й дотепи в усіх гімназіях однакові. Крім цього, може, я з гарячки почав марити.

Д. Сікейрос.
Відлуння крику

Я лежав, склепивши повіки, й бачив усе те знову, воно снувалося, мов який фільм: коридор унизу — зелена фарба, сходи нагору — жовта фарба, таблиця з іменами полеглих, знову коридор, знов сходи, Цезар, Цицерон, Марк Аврелій... Гермес, вуса Ніцше, Того, Зевсове зображення...

Я закричав; коли кричиш, легшає, треба тільки кричати дужче, кричати було так добре, я кричав, як оглашений. Хтось нахилився наді мною, але я не розплющував очей; я відчув чийсь незнайомий подих — тепло й нудотно війнуло тютюном та цибулею, і якийсь голос спокійно запитав:

— Ну, чого?

— Де ми? — спитав я.

— У Бендорфі.

Мабуть, я таки в Бендорфі, себто вдома, і якби в мене не ця страшена гарячка, я міг би твердити напевне, що я в якійсь класичній гімназії; принаймні, що я в школі, — це безперечно...

Я бачив, хоч вікна й були затемнені, — за чорними запонами жевріло й миготіло, — чорне на червоному, як у грубці, коли туди підсипати вугілля. Так, я бачив: місто горіло.

— Яке це місто? — спитав я того, що лежав біля мене.

— Бендорф, — відказав він.

— Дякую.

Тепер уже годі було сумніватися, що я лежу в залі малювання якоїсь класичної гімназії в Бендорфі. У Бендорфі три класичні гімназії: гімназія Фрідріха Великого, гімназія Альберта й, — може, краще було б цього й не казати, — але остання, третя, звалася гімназія Адольфа Гітлера...

Тепер я чув, як десь били важкі гармати. А так усе було майже спокійно; тільки інколи за темною заслоною дужче спалахувало полум'я та падав у темряві фронтон будинку. Гармати били впевнено

● З чим порівнює поранений все, що снувалося у його свідомості?

● Що відчув юнак?

● Хто і що остаточно переконує пораненого, що він у своєму рідному місті?

● «Пожежа, пожежник, вогонь, гарячка» — що поєднує в одне ціле місто і людей у ньому?

● Уявлення про війну, отримане з книжок, думки про гул гармат і справжня доля німецького юнака зіштовхуються. У чому полягає трагічність ситуації для героя?

● Як солдат думає про смерть?

● Що втілює в собі дошка полеглих?

● Як змінилося ставлення до школи?

А. Шенберг.
Червоний погляд

● Чим була комірчина сторожа для учнів?

● Минуле постає як прикмета. Хома Невіруючий — біблійний персонаж. Прочитай цей уривок про знищення хреста як символічний і витлумач його.

й розмірено, і я думав: любі гармати! Я знаю, що це підло, але я так думав. Господи, як миротворно, як за-спокійливо гули ті гармати: глухо й суворо, мов тиха, майже піднесена органна музика. Якось шляхетно. Як на мене, в гарматах є щось шляхетне, навіть коли вони стріляють. Така врочиста луна, достоту як у тій війні, про яку пишуть у книжках з малюнками... Потім я міркував, скільки імен буде на тій таблиці полеглих, яку, мабуть, приб'ють тут згодом, оздобивши її ще більшим золотим Залізним хрестом і вквітчавши ще більшим лавровим вінком. І зненацька мені спало на думку, що коли я справді у своїй школі, то й моє ім'я стоятиме там, укарбоване в камінь, а в шкільному календарі проти мого прізвища буде написано: «Пішов зі школи на фронт і поліг за...»

Та я ще не знав, за що, й не знав ще напевне, чи я у своїй школі, я хотів тепер про це дізнатися будь-що. Адже й на дошці полеглих не було нічого особливого, нічого прикметного, вона була така сама, як і скрізь, штампована дошка полеглих: їх, певне, всім постачає якесь одне управління...

Я знов заплющив очі й подумав: ти мусиш, мусиш дізнатися, що в тебе за рана й чи ти справді в своїй школі. Усе тут було таке далеке мені та байдуже, неначе мене принесли до якогось музею міста мертвих, у світ, глибоко чужий для мене й нецікавий, який чомусь пізнавали мої очі, але самі тільки очі; ні, не могло бути, що лише три місяці минуло, як я сидів отут, малював вази й писав шрифти, а на перервах, узявши свій бутерброд з повидлом, спроквола сходив униз — повз Ніцше, Гермеса, Того, повз Цезаря, Цицерона, Марка Аврелія — в коридор, де висіла «Медєя», і, минувши її, простував до сторожа Біргелера пити молоко — в ту малу тьмяну комірчину, де я міг часом ризикнути й закурити сигарету, хоч курити в гімназії було суворо заборонено. Мабуть, мого сусіду понесли вниз, туди, де клали мертвих; може, мерців відносили в маленьку тьмяну Біргелерову кімнатчину, де пахло теплим молоком, пилом і дешевим Біргелеровим тютюном...

Аж ось санітари знов увійшли до зали, тепер вони підняли мене й понесли туди, за дошку. Я вдруге поплив повз двері й, пропливаючи, нагледів ще одну прикмету: тут, над дверима, висів колись хрест, як гімназія звалася ще школою святого Хоми; хреста вони потім зняли, але на тому місці на стіні лишився свіжий темно-жовтий слід від нього, такий виразний, що й його було, мабуть, ще краще видно, ніж сам той

старий, маленький, блаженський хрест, який вони зняли; напрочуд помітний і гарно відбитий, проступав той знак на злинялій фарбі стіни. Тоді вони зозла перефарбували всю стіну, та марно, бо маляр не зумів як слід добрати барви, і хрест знов виступив, буруватий і чіткий на рожевому тлі стіни. Вони лялися, та нічого не зарадили: темний і виразний, хрест, як і раніше, виділявся на ясній стіні, і, я гадаю, вони вичерпали весь свій кошторис на фарби, проте не могли нічого вдіяти. Хреста було видно, і, як приглянутися пильніше, можна було розгледіти навіть нерівний слід на правому кінці поперечки, там, де роками висіла букова галузка, яку чіпляв сторож Біргелер, коли ще дозволяли чіпляти по школах хрести...

Усе це промайнуло в мене в голові за ту коротку мить, поки мене несли за дошку, де горіло яскраве світло.

Мене поклали на операційний стіл, і я добре побачив самого себе, тільки маленького, ніби вкоченого, вгори, в ясну склі лампочки — такий куценький, білий, вузький сувій марлі, неначе химерний, тендітний кокон; виходить, то було моє відображення.

Лікар повернувся до мене спиною і, нахилившись над столом, порпався в інструментах; старий, обважнілий пожежник стояв навпроти дошки й усміхався мені; він усміхався втомлено й скорботно, і заросле, невмиване його обличчя було таке, ніби він спав. І раптом за його плечима, на нестертому другому боці дошки я побачив щось таке, від чого вперше, відколи я опинився в цьому мертвому домі, озвалось моє серце; десь у потаємному його куточку зринув переляк, глибокий і страшний, і воно закалатало в мене в грудях — на дошці був напис моєю рукою... Он він, ще й досі там, той вислів, який нам звелили тоді написати, в тім безнадійному житті, яке скінчилося всього три місяці тому:

Подорожній, коли ти прийдеш у Спа

О, я пам'ятаю, мені не вистачило дошки, і вчитель малювання розкричався, що я не розрахував як слід, узяв завеликі літери, а тоді сам, хитаючи головою, написав тим-таки шрифтом нижче: «Подорожній, коли ти прийдеш у Спа...»

Я стенувся, відчувши укол у ліве стегно, хотів був підвестися на лікті й не зміг, а проте встиг поглянути на себе й побачив — мене вже розмотали, — що в мене немає обох рук, немає правої ноги, тим-то я відразу впав на спину, бо не мав тепер на що спертися; я закричав; лікар з пожежником злякано подивилися на мене; та лікар тільки

● *І знову сторож. Що і навіть що він робив у минулому?*

● *Завдяки чому герой бачить себе збоку? Яким він себе побачив?*

● *Чому обізвалося серце оповідача?*

● *Чому герой називає минуле безнадійним?*

- Як пов'язане бажання юнака з його шкільним життям?

знижав плечима й знов натиснув на поршень шприца, що поволі й твердо пішов донизу; я хотів ще раз подивитися на дошку, але пожежник стояв тепер зовсім близько біля мене й заступав її; він міцно тримав мене за плечі, і я чув лише дух смалятини й бруду, що йшов від його мундира, бачив тільки його втомлене, скорботне обличчя; і раптом я його пізнав: то був Біргелер.

— Молока, — тихо сказав я...

Переклад з німецької Є. Горевої

Запитання і завдання

Спостереження

- Які події є ключовими в оповіданні? Про що думає солдат, коли до нього повертається свідомість? Чи розуміє він, що з ним сталося?
- Які деталі весь час потрапляють у поле зору юнака або стають предметом його спогадів?

Аналіз

- Виокрем засоби зображення психологічного стану скаліченого юнака (повтори, поступове влізання добре знайомого приміщення тощо). Яким постає образ головного героя?
- Чому, на твою думку, автор обрав для назви свого оповідання початок, а не кінець напису на пам'ятнику?
- Зістав назву оповідання і фразу з тексту: «Пішов зі школи на фронт і поліг за...» За що ж віддав своє життя юнак? До яких роздумів спонукає нас автор?
- Чи підкреслюють роздуми юнака про штамповану дошку полеглих трагедію людини як особистості, індивідуальність і неповторність якої розчавлені колесом історії? Чому?
- З якою метою тлом події, що відбувається, автор обирає класичну німецьку гімназію, акцентуючи увагу на деталях, пов'язаних з історією і культурою Давньої Греції?

Розвиток мовлення

- Обґрунтуй, що своїм твором Белль засуджує війну як неприродне й протигуманне явище.

Творчий проект

Пригадай з курсу історії стародавнього світу, коли і як відбулася битва біля міста Фермопіли.

Збери додатково відомості про воїнів-спартанців.

Склади оповідання «Герой Спарти», використавши зібрану інформацію. Порівняй долю свого героя і героя оповідання Белля.

Народився Михайло Олександрович Шолохов на хуторі Кружилін станиці Вешенської, в повіті війська Донського, в сім'ї селянина. Батько письменника, хоч і не мав освіти, був людиною начитаною і докладав усіх зусиль, щоб дати освіту синові, прищепити йому любов до книжки.

На початку 20-х рр. XX ст. Шолохов переїжджає до Москви продовжувати освіту, проте змушений був працювати. Водночас юнак самостійно поповнював свої знання.

У 1926 році Шолохов розпочав писати роман «Тихий Дон» — грандіозну епічну картину життя донського козацтва з його історичними особливостями, традиціями, складним переплетінням людських доль, соціальними потрясіннями доби революції та громадянської війни.

У роки Другої світової війни М. Шолохов, військово-кореспондент газети «Правда», брав участь у боях під Смоленськом, Ростовом, на Волзі, фронтowymi дорогами дійшов до кордонів Німеччини.

За життя письменник був нагороджений багатьма урядовими нагородами, у 1965 р. йому була присуджена міжнародна Нобелівська премія.

Особливо щиро і щемливо прозвучало невеличке оповідання Михайла Шолохова «Доля людини», у якому з підкоряючою простотою, без особливих літературних вигадок показана сповнена драматизму історія життя простої людини Андрія Соколова. Формою оповідання письменник ніби підкреслює невігаданість оповіді, ніби хоче заповнити читача: це все достеменно, я цьому свідок. Стримана авторська оповідь обрамлює оповідання: це ніби оповідання в оповіданні. Герой зумів перемогти страшні негоди, вистояв під ударами долі, зберіг живу душу і поділився її теплом з такою само знівченою війною людиною — маленьким хлопчиком Ванюшею, який став його прийомним сином.

Співчутливий автор-оповідач при розставанні з Андрієм Соколовим і Ванюшею не втримався, по його щоці скотилася «пекуча й скупа чоловіча сльоза». Та такий кінець письменник обрав не для того, щоб розм'якшити жалістю почуття читачів, а щоб затаврувати війну, яка приносить людям стільки горя і страждань.

**МИХАЙЛО
ОЛЕКСАНДРОВИЧ
ШОЛОХОВ**
(1905–1984)

Запитання

1. Який досвід життя мав письменник Шолохов?
2. Яка тема оповідання «Доля людини»?

(Скорочено)

- Як автор описує весну й весняні дороги на Дону?

Перша повоєнна весна була на Верхньому Дону, як ніколи, дружна й раптова. Наприкінці березня з Приазов'я подули теплі вітри, і вже за два дні на лівобережжі Дону геть-чисто оголились піски, в степу збунті на повні снігу яри та балки, зламавши лід, шалено завирували степові річки, і дороги поробилися майже зовсім непроїзні.

В цю недобру пору бездоріжжя мені довелось їхати в станицю Букановську. І путь недовга — десь кілометрів з шістдесят, — та виявилось, що подолати їх не так просто... Годин аж за шість ми пропхалися тридцять кілометрів і підїхали до переправи через річку Єланку...

- Від імені кого ведеться оповідь?

Переправлятися треба було блаґеньким плоскодонним човником, що міг узяти не більш як три чоловіка. ...Вдвох із шофером ми не без остороги сіли в старенький човен. Товариш з речами залишився на березі... Тільки-но ми відчалили, як із прогнилого дна в різних місцях фонтанчиками забила вода. Чим тільки мали, конопатили ми ненадійну посудину та вичерпували з неї воду, поки не дістались берега — десь за годину ми були на тім боці Єланки. Шофер пригнав з хутора машину, підїшов до човна і сказав, беручись за весло:

— Якщо тільки оце кляте корито не розвалиться на воді, — години через дві приїдемо, раніш не ждїть...

Був полудень. Сонце світило гаряче, як у травні... Це був перший після зими по-справжньому теплий день. Гарно було сидіти на плоті отак самому, цілком поринувши в тишу й самотність, і, скинувши з голови стару солдатську вушанку, сушити на легкому вітрі мокре після важкого веслування волосся, бездумно стежити за білими грудистими хмарами, що пропливали в бляклій синяві.

Незабаром я побачив, як з-за крайніх хутірських дворів вийшов на дорогу чоловік. Він вів за руку маленького хлопчика, як на зріст — не більше п'яти-шести років. Вони стомлено чвалали до переправи, але, порівнявшись з машиною, звернули до мене. Високий, сутулуватий чоловік, підїшовши зовсім близько, сказав приглушеним баском:

— Здоров, браток!

— Здрастуй. — Я потиснув простягнуту мені велику, шкарубку руку. Чоловік нахилився до хлопчика, сказав:

— Поздоровкайся з дядькою, синку. Він, видно, такий самий шофер, як і твій тато. Тільки ми з тобою на грузовику їздили, а він оцю маленьку машину ганяє...

В. Савадов.

Ілюстрація до оповідання
«Доля людини»,
тут і далі

Знявши з-за плечей порожню солдатську сумку, стомлено сідаючи поруч зі мною, батько сказав:

— Біда мені з цим пасажиром! Через нього і я підбився. Широко ступнеш — він уже підбігці біжить, от і пристосовуйся до такого піхотинця. Там, де мені треба раз ступнути, я три рази ступаю, отак і йдемо з ним уроздріб, як кінь з черепахою. А з нього ж і очей не зводь. Тільки десь убік глянеш, а він уже по калюжі бреде або відломить крижинку і смокче замість цукерки. Ні, не чоловіче це діло з такими пасажирами мандрувати, та ще піхотою. — Він помовчав трохи, потім спитав:

— Не знаєш, скоро підійде човен?

— Годин через дві.

— Нічого собі! Ну що ж, тим часом відпочинемо, поспішати мені нема куди...

Ми закурили міцнішого самосаду й довго мовчали. Я хотів був спитати, куди він іде з дитиною, яка нужда жене його в отаку розталь, але він випередив мене запитанням:

— А ти що, всю війну за рулем?

— Майже всю.

— На фронті?

— Еге.

— Ну й мені там довелось, браток, гіркої випити по вінця, та ще й з верхом.

Він поклав на коліна великі темні руки, згорбився. Я глянув на нього збоку, і мені стало якось моторошно... Ви бачили коли-небудь очі, немов присипані попелом, повні такої невиводної смертної туги, що в них несила дивитись? Отакі очі були у мого випадкового співбесідника.

Виламавши з плоту суху криву хворостинку, він з хвилину водив нею по піску, черкаючи якісь вигадливі фігури, а потім заговорив:

— Іноді не спиш уночі, дивишся в темряву порожніми очима й думаєш: «За що ж ти, життя, так мене скалічило? За що так покарало?» Та нема мені відповіді ні в темряві, ні при яасному сонечку... Нема й не діджусь! — І раптом схаменувся, лагідно підштовхуючи сінка, сказав: — Піди, голубчику, пограйся коло води, біля великої води для дітей завше якась здобич знайдеться. Тільки, гляди, ніг не замочи!

...Провівши очима сінка, глухо покашляв, знову заговорив, і я миттю насторожився.

— Попервах життя моє було звичайне. Сам я родом з Воронезької губернії, тисяча дев'ятисотого року народження. В громадянську війну був у Червоній Армії, в дивізії Кіквідзе. Голодного двадцять другого року подався на Кубань, ішачити на куркулів, через те й живий лишився. А батько з матір'ю та сестрою вдома померли з голоду. Зостався я сам. Рідні — як вимело — ніде нікого, жодної душі. Ну, через рік повернувся

● У чому виявляється спостережливість оповідача щодо деталей?

● Що у виразі очей чоловіка вразило оповідача?

● Як пов'язана доля людини з історією країни?

з Кубані, хатину продав, поїхав у Воронеж. Спочатку робив у теслярській артілі, потім пішов на завод, вивчився на слюсаря. Невдовзі оженився. Жінка виховувалась у дитячому будинку. Сирітка. Хороша попалась мені дівка!..

● Якими були стосунки в родині Соколових?

Прийдеш з роботи стомлений, а часом і злий як черт. Ні, на лихе слово вона тобі лихим не відкаже.

Ласкава, тиха, не знає, де тебе посадовити, звивається, щоб і при невеликому достатку щось смачніше тобі зготовити. Дивишся на неї і відтаєш серцем... Вранці я встаю, мов у росі скупаний, і всяка робота у мене в руках аж кипить! Ось воно що означає — мати розумну жінку-подругу...

Незабаром діти у нас пішли. Спочатку синок народився, а років за кілька ще дві дівчинки...

За десять років назбирали ми трохи грошенят і перед війною поставили собі будиночок на дві кімнати, з комірчиною і коридорчиком. Ірина купила дві кози. Чого ще більше треба? Діти кашу їдять з молоком, дах над головою є, одягнені, взуті, значить, усе гаразд. Тільки побудувався я невдало. Приділили мені шість соток землі недалеко від авіазаводу. Якби моя халупа була в іншому місці, може, й життя моє склалося б інакше...

І от тобі раз — війна. Другого дня повістка з військкомату, а на третій — давай в ешелон. Виряджали мене всі четверо моїх: Ірина, Анатолій і дочки — Настуся й Оленька. Всі діти трималися чудово. Ну, в дочок — не без того — поблискували сльози. Анатолій тільки плечима пересмикував, немов од холоду, йому тоді вже сімнадцятий рік минав, а Ірина моя... Інші жінки з чоловіками, з синами розмовляють, а моя припала до мене, як листок до гілки, і тільки вся тремтить, а слова вимовити не може. Я й кажу їй: «Візьми ж себе в руки, люба моя Іринко! Скажи мені хоч слово на прощання». Вона й каже та за кожним словом схлипує: «Ріднесенький мій... Андрюшо... не побачимось... ми з тобою... більше... на цьому... світі...»

У мене самого від жалю до неї серце на шматки розривається, а вона з такими словами... Силоміць я розчепив її руки й легенько штовхнув у плечі. Штовхнув ніби легенько, а сила ж у мене була скажена; вона поточилась, разів зо три ступнула назад і знов до мене дрібно ступає, простягає руки, а я кричу до неї: «Та хіба ж так прощаються? Чого ти мене завчасу живцем ховаєш?!» Ну, знов обняв її, бачу, що вона не при тямі...

До самої смерті, до останньої моєї години, помиратиму, а не подарую собі, що тоді відштовхнув її!..

Він знову й надовго замовк. Намагався скрутити цигарку, але газетний папір рвався, тютюн сипався на коліна.

— Формували нас під Білою Церквою, в Україні. Дали мені «ЗІС-5». На ньому й поїхав на фронт. Ну, про війну тобі нічого розказувати, сам бачив

● Як автор розкриває страждання героя?

і знаєш, як воно було спочатку. Від своїх листи одержував часто, а сам трикутнички посилав рідко... А що ще можна було писати? Гірки то були часи, не до писання було. Та, правду кажучи, й сам я не охочий був на жалібних струнах грати і ненавидів отих слинявих, котрі що не день, треба чи не треба, жінкам та любахам писали, шмарклі на папері розмазували. Трудно, мовляв, йому, тяжко, не зоглядишся як і вб'ють... А того не хоче збагнути, що цим рознещасним жіночкам та дітям у тилу не легше, ніж нам, доводилось. Вся держава на них сперлася! Які ж то плечі нашим жінкам та дітям треба було мати, щоб під таким тягарем не зігнулися? А от же не зігнулись, вистояли! А отакий хлюст, мокра його душа, напише жалібного листа — і трудящу жінку як києм по ногах. Вона після такого листа, горопашна, й руки опустить, і де вже їй до роботи. Ні! На те ти й мужчина, на те й солдат, щоб усе витерпіти й перетерпіти, коли тебе на це лиха година покликкала...

Тільки не довелось мені й року повоювати... Двічі за цей час був поранений, але обидва рази легко...

Дірявив німець мені машину і зверху, і з боків, але мені, браток, везло попервах. Везло-везло та й завезло по саме нікуди... Попав я в полон під Лозовеньками в травні сорок другого року при такій паскудній оказії: німець тоді здорово наступав, і залишилась одна наша стовдцятидвохміліметрова гаубична батарея майже без снарядів; нантажили мою машину по саму зав'язку, і сам вантажив так, що гімнастюрка до лопаток прикипала...

Командир нашої автороти питає: «Проскочиш, Соколов?» А воно й питати нічого було. Там товариші мої, може, погибають, а я тут чухатись буду? «Неодмінно! — відказую йому. — Я мушу проскочити, та й усе!» — «Ну, — каже, — чухрай! Вітром лети!»

От я й почухрав. За все життя не їздив так, як того разу! Знав, що не картоплю везу, що з цим вантажем обережно треба їхати, та яка ж може бути обережність, коли там хлопці з порожніми руками воюють, коли дорога вся наскрізь артвогнем прострілюється... І до батареї залишився якийсь там кілометр, уже звернув я на польову дорогу, але добратися до своїх мені, браток, не довелось... Видно, з далекобійної важкий поклав він мені коло машини. Не чув я ні вибуху, нічого, тільки в голові немов щось лопнуло, і більше нічого не пам'ятаю...

...А як прочумався, опам'ятався та роздивився добре навкруги, — серце наче хтось плоскогубцями стиснув: кругом снаряди валяються, котрі я віз, неподалік моя машина, вся на камуз розбита, лежить догори колесами, а бій, значить, бій уже позад мене йде... Що ти на це скажеш?

Не буду брехати, отоді в мене ноги самі собою підломились, і я впав немов підкошений, бо зрозумів,

● Як Соколов говорить про жіночу долю під час війни?

● Чи усвідомлює Соколов свій героїзм?

● Як солдат потрапив у полон?

що я — вже в оточенні, а точніше сказати — в полоні у фашистів. От як воно на війні буває...

Ну, от, значить, лежу я і чую: танки гримлять. Чотири німецьких середніх танки на повному газу пройшли повз мене туди, відкля я з снарядами виїхав... Потім тягачі з гарматами потяглися, польова кухня проїхала, потім піхота пішла, не густо, так, не більш як одна бита рота...

Думав, усі пройшли, підвів голову, а їх шість автоматників — зовсім близько — йдуть метрів за сто від мене. Дивлюсь, звертають з дороги і прямо до мене. Ідуть мовчки.

«От, — думаю, — і смерть моя на підході». Я сів, неохота лежачи помирати, потім устав. Один з них, не доходячи кроків кілька, плечем стенов, автомата зняв... Молодий хлопець, такий зграбний, чорнявий, а губи тонкі, в ниточку, і очі примружені.

«Цей уб'є і оком не змигне», — думаю я собі. Так воно й є: звів він автомата — я йому прямо в очі дивлюсь, мовчу. А другий, ефрейтор, чи що, старший за нього, можна сказати, літній уже, щось крикнув, одіпхнув його вбік, підійшов до мене, геркоче щось по-своєму і праву руку мою в лікті згинає, мускул, значить, мацає. Попробував і каже:

«О-о-о!» — і показує на дорогу, на захід сонця. Чвалай, мовляв, робоча скотинко, трудитися на наш рейх. Хазяїн був, сучий син!..

Що ж, браток, діватись мені було нікуди. Вийшов я на дорогу, вилаявся страшним кучерявим, воронезьким матом і почимчикував на захід, у полон!.. Пройшов трохи, і доганяє мене колона наших полонених з тієї самої дивізії, в якій я був. Женуть їх чоловіка з десять німецьких автоматників. Той, котрий поперед колони йшов, порівнявся зі мною і з доброго дива полоснув мене навідліг ручкою автомата по голові. Якби я впав, він пришив би мене до землі чергою, але наші підхопили мене на льоту, заштовхали всередину і з півгодини вели під руки. А коли я прочу-мався, один з них шепче: «Боже тебе борони впасти! Іди хоч над силу, а то вб'ють». І я над силу, але ішов.

Як тільки зайшло сонце, німці збільшили конвой, на грузовику підкинули ще чоловік з двадцять автоматників, погнали нас прискореним маршем. Тяжкопоранені наші не могли встигати за всіма, і їх пристрілювали просто на дорозі. Двоє спробували втікати, ... ну, звісно, і цих постріляли. Опівночі прийшли ми в якесь напівспалене село. Ночувати загнали нас у церкву з розбитою банею. На кам'яній підлозі — ані віхтика соломи, а всі ми без шинелей, в самих гімнастюрках і штанях, так що постелити анічогісінько. На деяких навіть гімнастюрки не було, самі бязеві спідні сорочки...

● *Які прості факти передають невивагані реалії війни?*

● *Як солдат готується до смерті?*

● *Як німець демонструє свою зневагу до пораненого солдата?*

Так цілу ніч і проваландались ми в тій церкві, як вівці в темному хліві. Серед ночі чую, хтось торкає мене за руку, питає: «Товаришу, ти не ранений?» Відповідаю йому: «А тобі чого треба, браток?» Він і каже: «Я — військлікяр, може, чимось тобі допоможу?» Я поскаржився йому, що у мене ліве плече скрипить, і пухне, і страх як болить. Він твердо так каже: «Скидай гімнастюрку й спідню сорочку». Я скинув усе це з себе, він і почав руку в плечі промацувати своїми тонкими пальцями, та так, що мені аж свічки в очах засвітили. Скрегочу зубами й кажу йому: «Ти, мабуть, ветеринар, а не людський доктор. Нащо ж ти по болючому місцю давиш так, безсердечний ти чоловік?» А він все мацає і сердито так відповідає: «Ти собі мовчи та диш, а то — розбалакався! Держись, зараз ще дужче заболить». Та як шарпоне мою руку, аж червоні іскри в мене з очей посипались.

Опам'ятався я та й питаю: «Що ж ти оце робиш, фашист нещасний? У мене рука вщент розбита, а ти її так рвонув». Чую, він засміявся тихенько та й каже: «Я думав, що ти мене вдариш з правої, а ти, виходить, смирний хлопець. А рука в тебе не розбита, а вибита була, от я її на місце й поставив. Ну, як тепер, легше тобі?» А воно й справді, чую по собі, що біль вщухає. Подякував я йому душевно, і він пішов далі в темряві, тихенько питає:

«Поранені є?» От що значить справжній доктор! Він і в полоні, і в темряві своє велике діло робив...

Вранці всіх нас вистроїли коло церкви, оточили автоматниками і три есесівських офіцери почали відбирати невгодних їм людей. Спитали, хто комуністи, командири, комісари, але таких не виявилось. Не виявилось і сволоти, яка могла б виказати, бо й комуністів серед нас було мало не половина, і командири були, і, само собою, комісари були. Тільки-чотирьох і взяли з двохсот з чимось чоловік. Одного єврея і трьох росіян, рядових. Росіяни вскочили в халепу через те, що у всіх трьох було чорняве з кучерявинкою волосся...

Куди мене тільки не гонили за два роки полону! Половину Німеччини об'їхав за цей час: і в Саксонії був, на силікатному заводі робив, і в Рурській області вугілля копав, і в Баварії на земляних роботах горба наживав, і в Тюрінгії побував, і чортзна-де тільки не довелось по німецькій землі походити. Природа там, браток, скрізь різна, але стріляли й били нашого брата скрізь однаково. А били богом прокляті гади й паразити так, як у нас ніколи скотини не б'ють. І кулаками били, й ногами топтали, і всіляким залізом, яке під руку трапиться, не кажучи вже про приклади та інше дерево...

• Які почуття сильніші від страху перед людиною?

• Які фізичні випробування випали на долю солдата?

І годували нас скрізь однаковісінко: півтораєста грамів ерзац-хліба навпіл з тирсою та ріденька баланда з брукви. Окропу де давали, а де ні. Та що там казати, подумай сам: перед війною важив я вісімдесят шість кілограмів, а на осінь тягнув уже не більше як п'ятдесят. Тільки шкіра лишилась на кістках, та й кістки свої носити було несила. А роботу давай, і слова не скажи, та таку роботу, що й ломовик не здолає...

І от якось увечері повернулись ми в барак з роботи. Цілий день ішов дощ, лахміття на нас хоч викрути; всі ми на холодному вітрі перемерзли як цуцики, тільки зубами цокотимо. А обсушитись нема де, нагрітись — теж, і до того ж голодні, не то що до смерті, а навіть гірше. Але ввечері нам їсти не давали.

Скинув я з себе мокре дрантя, кинув на нари та й кажу: «Ім по чотири кубометри виробітку дай, а на могилу кожному з нас і одного кубометра забাগато». Тільки й сказав, та от знайшовся між своїх... падлюка, доніс комендантові табору про ці мої гіркі слова...

Так от оцей самий комендант на другий день після того, як я про кубометри сказав, викликає мене... Зрозуміло, нащо викликає. На капець. Попрошався я з товаришами, всі вони знали, що на смерть іду, зітхнув і пішов. Іду табірним двором, на зірки поглядаю, прощаюся і з ними, думаю: «От і відмучився ти, Андрію Соколов, а по-табірному — номер триста тридцять перший». Якось жалко стало Іринку й дітей, а потім жаль цей вшух і став я міці набиратися, щоб глянути в дірку пістолета без страху, як належить солдатіві, аби вороги не побачили в останню мою хвилину, що мені з життям розлучатись все-таки важко...

В комендантській — квіти на вікнах, чистенько, як у нас в хорошому клубі. За столом — усе табірне начальство. П'ять чоловік сидять, шнапс дудлять і салом закушують. На столі у них початий здоровенний бутель з шнапсом, хліб, сало, квашені яблука, відкриті банки з усякими консервами...

Прямо передо мною сидить уже п'януватий [комендант], пістолетом грається, перекидає його з руки в руку, а сам дивиться на мене й не змигне, як гадюка. Ну, я руки по швах, стоптаними підборами цокнув, голосно доповідаю: «Військовополонений Андрій Соколов з вашого наказу, гер комендант, з'явився». Він і питає мене: «То як же, рус Іван, чотири кубометри виробітку — це багато?» — «Так точно, — кажу, — гер комендант, багато». — «А одного тобі на могилу вистачить?» — «Так точно, гер комендант, цілком вистачить і навіть зостанеться».

Він піднявся зі стільця і каже: «Я зроблю тобі велику честь, зараз особисто розстріляю тебе за ці слова. Тут незручно, вийдімо надвір, там ти й розпишешся». — «Воля ваша», — кажу йому. Він постояв, подумав, а потім кинув пістолета на стіл і наливає повну склянку шнапсу, шматочок хліба взяв, поклав на нього скибочку сала і все це

● Як Соколов сприймає ймовірність своєї смертної години?

подає мені й каже: «Перед смертю випий, рус Іван, за перемогу німецької зброї».

Я був уже з його рук і склянку взяв, і закуску, та як почув ці слова, — мене наче вогнем опекло! Думаю собі: «Щоб я, російський солдат, та пив за перемогу німецької зброї?! А сього-того не хочеш, гер комендант? Один чорт мені вмирати, то пропади ти пропадом зі своїм шнапсом!»

Поставив я склянку на стіл, закуску поклав і кажу: «Дякую за вгощення, але я непитущий». Він усміхається: «Не хочеш пити за нашу перемогу? В такому разі випий за свою погибель». А що мені було втрачати? «За свою погибель і визволення від мук я вип'ю», — кажу йому. Потім узяв склянку, за два рази вихилив її, а закуски не взяв, чемненько втер губи долонею й кажу: «Дякую за вгощення. Я готовий, гер комендант, ходімо, розпишете мене».

Але він дивиться пильно-пильно й каже: «Ти хоч закуси перед смертю». Я йому на це відкакую: «Я після першої склянки не закускую». Наливає він другу, подає мені. Випив я й другу і знов-таки закуски не беру, думаю: «Хоч нап'юся перед тим, як у двір іти з жителям розлучатися». Високо звів комендант свої білі брови, питає:

«Чого ж не закусуєш, рус Іван? Не церемонься!»
А я йому своєї:

«Вибачайте, гер комендант, я й після другої склянки не звик закусувати». Надув він щоки, пирхнув, а потім як зарегоче та скрізь сміх щось швидко говорить по-німецьки: видно, перекладає мої слова друзям. Ті теж засміялись, стільцями заторохтіли, обертаються до мене мордами і, вже помічаю, якимось інакше на мене поглядають, ніби лагідніше.

Наливає мені комендант третю склянку, а в самого руки трястяться від сміху. Цю склянку я вже випив з перервами, одломив маленький шматочок хліба, кусень поклав на стіл. Захотілось мені їм, триклятим, показати, що хоч я і з голоду пропадаю, але давитися їхньою подачкою не збираюсь, що у мене є своя, російська, гідність і гордість і що скотини вони з мене не зробили, хоч як старалися.

Після цього комендант став серйозний на виду, поправив у себе на грудях два залізних хрести, вийшов з-за столу беззбройний та й каже: «Ось що, Соколов, ти — справжній російський солдат. Ти хоробрий солдат. Я — теж солдат і поважаю достойних супротивників. Стріляти я тебе не буду. До того ж сьогодні наші доблесні війська вийшли до Волги і зайняли весь Сталінград. Це для нас велика радість, а тому я великодушно дарую тобі життя. Иди в свій блок, а оце тобі за сміливість», — і подає мені з стола невеликий буханець хліба і шматок сала...

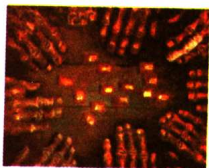
● Як Соколов пояснює свої дії?

● Чим пояснюється зміна в ставленні ворога до солдата?

● Чим керується у своїх «добрих вчинках» ворог?

● Якими словами переда-
но стосунки між людьми?

Ледве переступив поріг у барак і впав на цементову підлогу без пам'яті. Розбудили мене наші, ще темно було: «Розкажуй!» Ну, я пригадав, що було в комендантській, розказав їм. «Як будемо харчі ділити?» — питає мій сусід по нарах, а в самого голос тремтить. «Всім порівну», — кажу йому. Діждались світанку. Хліб і сало різали суровою ниткою. Дісталось кожному хліба по шматочку завбільшки як сірникова коробка, жодна крихітка не пропала, а сала, ти ж розумієш, — тільки губи помастити. Проте поділили без кривди.

Незабаром перекинули нас, чоловік з триста найдужчих, на осушування боліт, потім — у Рурську область на шахти. Там і пробув я до сорок четвертого року. На той час наші дали вже Німеччині духу і фашисти перестали полоненими гребувати...

Возив я на «Опель-адміралі» німця-інженера в чині майора армії...

Тижнів зо два возив я свого майора з Потсдама в Берлін і назад, а потім послали його в прифронтову смугу на будівництво оборонних рубежів проти наших. І тоді я спати зовсім розучився: ціліснічкі ночі думав, як би мені до своїх, на Батьківщину, втекти.

Приїхали ми в місто Полоцьк. Удосвіта почув я вперше за два роки, як гримотить наша артилерія, і знаєш, браток, як серце забилося?..

«Ну, — думаю, — ждати більше нічого, настав мій час! І треба не самому мені втікати, а прихопити з собою і мого гладуна, він нашим знадобиться!»

...Ось уже лісок над озером, наші біжать до машини, а я вскочив у цей лісок, дверцята відчинив, упав на землю й цілую її, і дихати мені нема чим...

Молодий хлопчина, на гімнастюрці в нього захисні погони, яких я ще ніколи не бачив, перший підбігає до мене, зуби скалять. «Ага, чортів фріц, заблудився?» Рвонув я з себе німецький мундир, пілотку під ноги кинув і кажу йому: «Любий ти мій пуг'янку!

Синку дорогий! Який же я тобі фріц, коли я природний воронежець? В полоні я був, зрозуміло? А зараз одв'яжить оцього кабана, що в машині сидить, візьмуть його портфель і ведуть мене до вашого команди-

ра». Здав я їм пістолет і пішов з рук у руки, а надвечір опинився вже у полковника — командира дивізії. На цей час мене й нагодували, і в баню водили, і допитали, і обмундирування видали, так що з'явився я в бліндаж до полковника, як і належить, душею і тілом чистий і в повній формі. Полковник устав з-за столу, пішов мені назустріч. При всіх офіцерах обняв і каже: «Спасибі тобі, солдат, за дорогий гостинець, якого ти привіз від німців. Твій майор з його портфелем нам дорожчий за двадцять язиків. Клопотатимусь перед командуванням, щоб тебе представили до урядової нагороди». А я від цих його

● Наведи приклади, коли образність у мові солдата має не художній, а життєвий підтекст.

● Як оцінили вчинок солдата?

слів, від ласки дуже хвилююсь, губи тремтять, не слухаються, тільки й міг із себе видавити:

«Прошу, товаришу полковник, зарахувати мене в стрілецьку частину».

Але полковник засміявся; поляскав мене по плечу: «Який з тебе вояка, коли ти на ногах ледве тримаєшся? Сьогодні ж відправляю тебе в госпіталь. Підлікують тебе там, підгодують, після цього додому до сім'ї на місяць у відпустку поїдеш, а як повернешся до нас, — побачимо, куди тебе призначити...»

Два тижні спав і їв. Годували мене потроху, але часто, бо якби давали їжі досхочу, то я міг би дуба дати, так доктор сказав. Набрался я сили, скільки треба... На третьому тижні приходить лист із Воронежа. Але пише не Ірина, а сусід мій, столяр Іван Тимофійович. Не дай Боже нікому таких листів отримувати!.. Повідомляє він, що ще в червні сорок другого року німці бомбили авіазавод і одна важка бомба влучила прямо в мою хатину. Ірина й дочки якраз удома були...

Він на хвилину замовк, а потім сказав уже інакшим, уривчастим і тихим голосом:

— Давай, браток, перекуримо, а то мене чогось ядуха душить.

Ми закурили. В заллятому весняною водою лісі дзвінко вистукував дятел. Так само ліниво ворухив сухі сережки на вільсі теплий вітер, так само, наче під тугими білими вітрилами, пропливали у височезній синяві хмари, але вже інакшим здався мені в ці хвилини скорботного мовчання безмежний світ, що готувався до великих звершень весни, до вічного утвердження живого в житті.

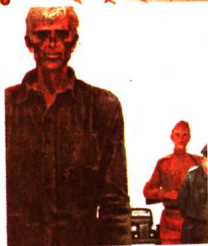
Мовчати було тяжко, і я запитав: — Що ж далі?

— А що далі?.. Далі дістав я від полковника місячну відпустку, за тиждень був уже у Воронежі. Пішки доплентався до місця, де колись сімейно жив. Глибока воронка, налита іржавою водою, кругом бур'ян по пояс. Глушина, тиша цвинтарна. Ой і тяжко ж мені було, браток! Постояв, пожурився душею і знову пішов на вокзал. Навіть години побути там не міг, того ж дня виїхав назад у дивізію.

Але місяців через три й мені блиснула радість як сонечко з-за хмари: знайшовся Анатолій. Прислав листа мені на фронт, видно, з іншого фронту. Адресу мою взяв від сусіда, Івана Тимофійовича...

І почались у мене ночами старечі марення: як війна скінчиться, як я сина ожению і сам при молодих житиму, столяруватиму й онуків бавитиму. Одне слово, всякі такі старечі фантазії.

Але й тут усе пропало, як багатом хльоснуло. Узимку наступали ми без перепочину, і особливо часто писати нам один одному було ніколи, а під кінець війни, вже коло Берліна, вранці, послав Анатолієві писемце, а другого дня дістав відповідь. І тоді я зрозумів, що підійшли ми з сином до німецької столиці різними шляхами, але знаходимось один від одного поблизу. Жду не діждусь, просто аж

● Що в оповіді свідчить про глибину страждань?

● Як опис природи контрастує з людськими стражданнями?

● *Яке нове випробування випало на долю солдата?*

не вірю, коли ми з ним побачимось. Ну й побачились... Якраз дев'ятого травня, вранці, в День Перемоги, бив мого Анатолія німецький снайпер...

Поховав я в чужій, німецькій землі останню радість і надію, відкрила батарея мого сина, виряджаючи свого командира в далеку путь, і щось у мені наче обірвалось... Приїхав я в свою частину сам не свій. Але тут незабаром мене демобілізували. Куди йти? Невже в Воронеж? Нізащо! Згадав я, що в Урюпінську живе мій дружок, демобілізований ще зимою, після поранення, — колись він запрошував мене до себе, — згадав і поїхав в Урюпінськ.

Приятель мій і жінка його були бездітні, жили у власному будиночку край міста. Він хоч і мав інвалідність, але працював шофером в автороті, от я теж туди влаштувався...

● *Яке порівняння передає глибину душі хлопчика?*

...І от одного разу бачу коло чайної оцього хлопчину, другого дня — знов бачу. Такий собі маленький обдертус: личко все в кавунячому соку, замурзане, само все чорне, як земля, нечесаний, а оченята — як зірочки вночі після дощу! І так він мені полюбився, що я вже, чудне діло, почав скучати за ним, поспішав з рейсу, щоб якнайшвидше його побачити. Коло чайної він і підготовувався, — хто що дасть.

На четвертий день прямо з радгоспу, з навантаженим хлібом, підкочую до чайної. Хлопчина мій там сидить на ганку, ніжками дригає і, з усього видно, голодний. Висунувся я у віконце, гукаю до нього: «Гей, Ванюшко! Сідай швидше в машину, прокатаю на елеватор, а відтіль повернемось сюди, пообідаємо».

Він від мого поклику здригнувся, скочив з ганку, на підніжок стеребився і тихо мені каже: «А ви звідки знаєте, дядю, що мене Ванею звуть?» І оченята широко розкрив, жде, що я йому відповім. Ну, я йому кажу, що я, мовляв, чоловік бувалий і все знаю.

Зайшов він з правого боку, я дверцята відчинив, посадив його поруч з собою, поїхали. Жвавий такий хлопчина, а раптом чогось принишк, задумався і нема-нема та й гляне на мене з-під своїх довгих, загнутих догори вій, зітхне. Таке мале, а вже навчилося зітхати. Хіба це його діло? Питаю:

— «Де ж твій батько, Ваню?» Шепче: «Вбитий на фронті». — «А мама?» — «Маму бомбою вбило в поїзді, як ми їхали». — «А звідки ви їхали?» — «Не знаю...» — «І нікого у тебе тут з рідні нема?» — «Нікого». — «Де ж ти ночуєш?» — «А де прийдеться».

Закипіла тут у мені гаряча сльоза, і я одразу вирішив: «Не бувати тому, щоб нам нарізно пропадати! Візьму його за свого». Й одразу в мене на душі стало легко і якоесь світло. Нахилився я до нього, тихенько питаю: «Ванюшко, а ти знаєш, хто я такий?» Він і спитав, наче видихнув: «Хто?» Я йому й кажу так само тихо: «Я — твій батько».

● *Чому бувалого солдата тягне до бідного і нужденного хлопчика? Що вражає в дитині?*

● *Доросла самотина зустрівалась з дитячою самотністю. Що об'єднує дитину і дорослого?*

Боже мій, що тут сталося! Кинувся він до мене на шию, цілує в щоки, в губи, в лоб, а сам, як лісова пташка, так дзвінко й тоненько кричить, що навіть у кабінці хоч вуха затуляй: «Таточку рідний! Я знав! Я знав, що ти мене знайдеш! Все одно знайдеш! Я так довго ждав, поки ти мене знайдеш!» Притулився до мене і весь тремтить, мов билинка на вітрі. А в мене в очах туман, і теж всього дроз б'є, і руки трясуться...

Покинув машину коло воріт, нового свого сінка взяв на руки, несуч до хати. А він як учепився мені за шию рученятами, так і не одірвався до самого місця. Припав своєю щокою до моєї неголеної щоки, наче прилип. Так я його і вніс. Хазяїн і хазяйка саме вдома були. Увійшов я, кліпаючи їм обом очима і так бадьоро кажу: «От і знайшов я свого Ванюшку! Приймайте нас, добрі люди!» Вони, обоє мої бездітні, одразу зміркували, в чому річ, заметушилися, забігали. А я ніяк сина від себе не одірву. Проте якось уговорив. Помив йому руки з милом, посадовив за стіл. Хазяйка борщу йому тарілку насипала, та як глянула, що він їсть, наче прибув з голодного краю, так і залилась слізьми. Стоїть коло печі, плаче собі у хвартух. Ванюша мій побачив, що вона плаче, підбіг до неї, смикає її за спідницю і каже: «Тьотю, чого ж ви плачете? Тато знайшов мене коло чайної, тут усім радіти треба, а ви плачете». А тій тільки того й треба, вона ще дужче розливається, просто розмокла вся!

...Спати я ліг вкупі з ним і вперше за довгий час заснув спокійно. Проте вночі разів з чотири вставав. Прокинувся, а він мені під пахву залізе, як горобець у стріху, тихенько сопе собі, і так мені радісно стає на душі що й не сказати!..

Журба мені не дає на одному місці довго засиджуватись. От уже коли Ванюшка мій підросте та треба буде віддавати його до школи, тоді, може, я і вгамуюся, осяду на одному місці. А поки що мандруємо з ним по руській землі...

В лісі почувся голос мого товариша, плеснуло весло по воді.

Чужий, але тепер уже близький мені чоловік устав, простягнув велику, тверду, як дерево, руку:

- Прощавай, браток, щасливо тобі!
- І тобі щасливо добратись до Кашар.
- Дякую. Гей, сінку, ходімо до човна.

Хлопчик підбіг до батька, пристроївся з правого боку і, тримаючись за полу батькової ватянки, задріботів поруч з широкими кроками мужчини.

Двоє осиротілих людей, дві піщинки, закинуті в чужі краї воєнним ураганом небувалої сили... Що їх жде попереду? І хотілось би думати, що ця російська людина, людина незламної волі, видолає, і коло батькового плеча виросте той, хто,

• *Які порівняння вжив солдат? Що хотів сказати?*

• *Як жінка, чужа людина, реагує на події?*

• *Як автор оцінює своїх героїв?*

підріши, зможе все витерпіти, все подолати на своєму шляху, якщо на це покличе його Батьківщина.

З тяжким смутком дивився я їм услід... Може, й обійшлося б усе гаразд при нашому розстанні, та Ванюшка, одійшовши кілька кроків і заплітаючи кучими ніжками, обернувся на ходу до мене лицем, помахав рожевою ручкою. І раптом наче м'яка, але кігтява лапа стиснула мені серце, і я швиденько одвернувся. Ні, не тільки уві сні плачуть літні мужчини, що посивіли за роки війни. Плачуть вони і наяву. Тут головне — вміти вчасно одвернутися. Тут найголовніше — не поранити серця дитини, щоб вона не побачила, як біжить по твоїй щоці пекуча і скупа чоловіча сльоза...

Переклад з російської І. Майстренка

Запитання і завдання

Спостереження

- Де й коли починається дія? Коли й де закінчується?
- Що ти дізнався про юність солдата? Про його родину? Як на його особисте життя вплинули історичні події?

Аналіз

Особливості людського характеру

- У яких сценах йдеться про гідність людини? Що впливає на формування витримки, почуття самоповаги й гідності людини в мирних умовах?
- Як автор описує ситуацію і стосунки полонених у концераційних таборах? Проаналізуй прояв взаємодопомоги й підтримки військовополоненими та солдатами у різних ситуаціях і скажи, що допомагає людям вистояти.
- «Сила образу Андрія Соколова в тому, що суто особистісне, індивідуальне в ньому підкоряється розкриттю народних основ. Це людина, яка несе в собі настрої своєї доби і свого суспільства». Обміркуй висловлювання російського літературознавця А. В. Огнева і виклади свої міркування щодо цього.
- «Не вижити, а зберегти живую душу, підтримувати в собі здатність віддукуватися на біду» — у яких сценах ця ідея дістала найповніше втілення?

Перемога людяності, мужності, відповідальності за долю Батьківщини

- Пригадай ситуації, у яких Соколов попри все зберігав людяність. Проаналізуй прояви мужності солдата. Чи був у нього вибір, чи міг він вчинити інакше? Чи виникав у нього сумнів щодо правильності свого вибору?
- Розповідаючи про своє фронтове життя, Анрій Соколов каже: «На те ти й чоловік, на те ти й солдат, щоби все витерпіти, все винести, якщо тебе до того доля покликкала». Наведи факти з біографії солдата, які цю думку підтверджують. Який моральний стрижень допомагає солдату вистояти й залишитися справжньою людиною?
- У які моменти розповіді солдата особливо відчувається зв'язок долі однієї людини з долею свого народу? Почуття відповідальності було завжди притаманним йому чи розвинулось під тиском обставин?

- Що таке війна в розумінні простого солдата Андрія Соколова?
- У чому полягає трагічність долі солдата?

- Перекажи сюжет оповідання близько до тексту. Поясни сенс його назви.
- Чому не можна сказати про героїв оповідання, що їх «розчавило колесо історії»? Завдяки чому вони вистояли? Витлумач закінчення оповідання.

Робота в групах

- Складіть усне оповідання, дотримуючися вимог жанру.
- У 1946 р., коли відбуваються події в оповіданні, Ванюшці було років 5–6. Як могла скластися доля цього хлопчика? Розгляньте варіанти розвитку подій. Оберіть один із них.
- Порівняй оповідання німця Белля і росіянина Шолохова.
- У якому з двох текстів опис часу дії повніший? А місяця, де все відбувається?
- У якому тексті психологічний портрет героя більш деталізований?
- Який із текстів більш пов'язаний із історичними подіями (нааявність історичних дат, персонажів, подій)?
- Яка ідея поєднує ці два твори?

Розвиток мовлення

Узагальнення

Нитка Аріадни

✂ В оповіданні вже на самому початку трапляється подія, яка змінює все життя героя: неочікувана зустріч, незалежна від його волі історична подія, трагічний випадок.

✂ Герой бере всю відповідальність за своє життя на себе і проходить через низку випробувань. Це остаточно змінює його життя, його погляд на світ, його ставлення до себе і до інших.

✂ В оповіданні часто трапляються діалоги, які увиразнюють психологічний портрет героїв. Завдяки діалогам дія прискорюється.

✂ В оповіданні події найчастіше постають у хронологічному порядку. Оповідач прагне підкреслити їхню наступність і причинно-наслідковий зв'язок між ними.

✂ Ситуація швидко розвивається: після довгого розлогого початку ритм оповіді прискорюється.

✂ В оповіданні щось умовчується, певний часовий відрізок із історії випадає. Таким чином розв'язка здається неочікуваною. Читач отримує можливість поміркувати над описаними подіями чи над життям взагалі.

«Ну що б, здавалося, слова...»

Чи не найбільша проблема нашої цивілізації — агресія, жорстокість, схильність до вирішення спірних питань за допомогою зброї.

Як ти гадаєш, у чому сенс людського життя?

Чи має кожна людина шукати сенс свого життя? Що таке моральний стрижень людського життя? Які моральні наслідки війни для країни і для людини? Чи можливе життя цивілізації без війни? Що таке гуманізм? Чи є він на війні? У чому гуманізм оповідань Шолохова і Белля. Як ти гадаєш, чи можеш ти й твої друзі бути відповідальним за те, що відбувається навколо? Якою мірою? Що може зруйнувати і життя людини, і її особистість?

Чи є цінність дорожчка за життя? Чи має право хтось вимагати віддати життя в ім'я чогось?

Контексти

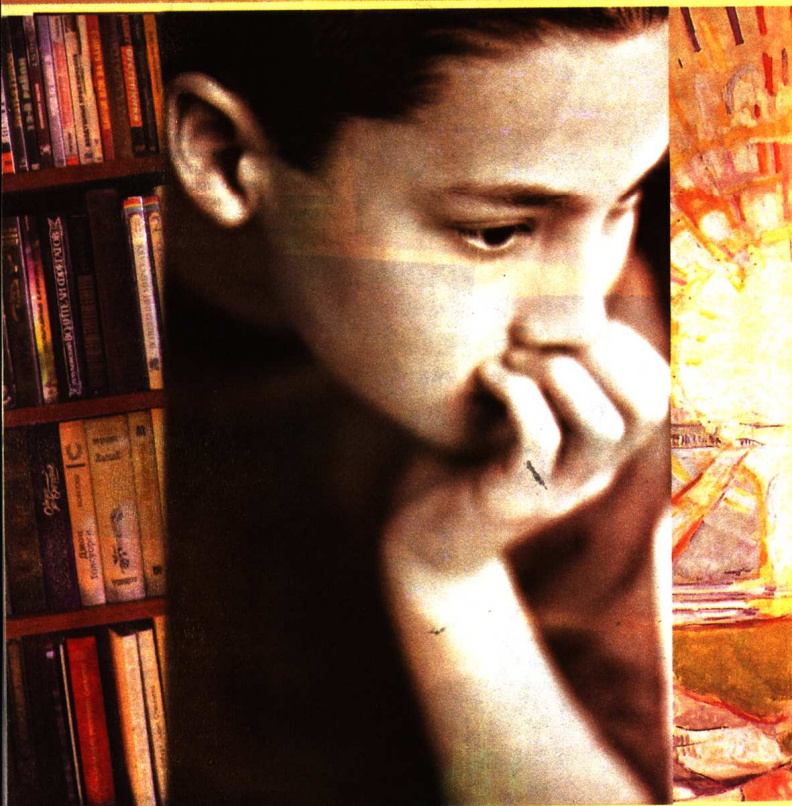
Тема війни, доля людини, яка пройшла через неймовірні випробування і лишилася справжньою Людиною, привертала увагу й багатьох кінематографістів. У 1959 р. Сергій Бондарчук зняв фільм «Доля людини» — блискучу екранізацію одноіменного оповідання М. Шолохова. Пафос картини настільки сильний, що під час перегляду стрічки жодна людина не змогла залишитись байдужою до складних перипетій долі героя. Головну роль у фільмі виконав сам режисер.

Сергій Бондарчук належав до акторів, сама присутність яких у кадрі створювала велику духовну напругу. Його герой небагатослівний, але в його очах, «немов пересипаних попелом», звучить така невимовна туга і самотність, що в них несила дивитися». Режисер Бондарчук зумів передати нелюдяність фашизму кадром крематорію, до якого стікаються приречені, не знаючи про відсутність виходу.

На початку 60-х рр. XX ст. фільм «Доля людини» отримав найпрестижніші міжнародні премії.

МИСТЕЦТВО БУТИ ЛЮДИНОЮ

Життя прожити — не поле перейти, говорить відоме українське прислів'я. У ньому народна мудрість і досвід, розуміння того, що в житті буває.

У різних ситуаціях випробовуються сила характеру, витримка, здатність лишатися людиною за будь-яких умов. Мабуть, бути собою — це й справді мистецтво, якого навчає нас життя. І в літературі знаходимо розповіді тих, хто, спираючись на власний життєвий досвід, може застерегти нас від помилок, дати поради.

У цьому розділі

Прочитавши віри Редьярда Кіплінга «Якщо...», зрозумієш роль літератури у формуванні високих ціннісних орієнтацій людини.

Навчившись аналізувати художні засоби, притаманні поезії.

Мистецтво бути людиною

Проблема високих моральних і етичних цінностей завжди приваблювала митців. Прочитані твори знову й знову переконують нас в незаперечності одвічних істин: роби добро — воно тобі повернеться; люби ближнього і намагайся його зрозуміти; поважай себе і не піддавайся спокусі. Людині важко вистояти в годину випробувань, коли вона одна, без друзів, без родини. Потрібно навчитися цінувати те, що маємо, за все, що дороге нам у житті, потрібно боротися до останнього дюйма, не втрачаючи надії до останньої хвилини. Долаючи перешкоди, людина проходить життєву школу. Одні швидко засвоюють її уроки, інші нехтують ними і знову повторюють свої помилки.

Англійський письменник Дж. Р. Кіплінг свій життєвий досвід хоче передати своєму синові і пише вірш у формі листа. Дуже гарні, щирі слова, породжені досвідом письменника і його любов'ю до сина, хотілося б доповнити пороодою навчитися радіти кожній миті, дарованій тобі, бо вона — неповторна, як і ти.

Поетичне звернення письменника до сина відкриває нам просту істину: людиною має право називатися той, хто в будь-яких ситуаціях прагне і вміє лишатися самим собою, хто йде своїм шляхом у житті, не втративши почуття гідності ані перед юрбою, ані перед можновладцем, хто здатен робити добрі справи, не хизуючись цим. Щоб утілити свої задуми і донести до читача моральне послання, поет використовує найрізноманітніші художні засоби, серед яких анафора й антитеза.

Запитання

1. Які істини доносить до читача література? Чого вона вчить?
2. Які риси характеру потрібно виховувати в собі, щоб стати справжньою людиною?

Джозеф Редьярд Кіплінг народився в родині англійців, які покинули батьківщину ще до його народження і поселилися в індійському місті Бомбеї. Колоніальна Індія була єдиною країною, яку хлопчик вважав рідною. Але що то була за країна! Джунглі починалися мало не за вікном. На вулицях можна було побачити мавп, а вночі, прокинувшись, дослухатися до криків диких тварин.

Та радощі дитинства скоро закінчилися: батьки вирішили віддати хлопчика до закритого навчального закладу в Англії, у якому, як виявилось вже значно пізніше, панували жорстокість і черствість. Потім була військова школа, яка не додавала ні життєрадісних почуттів, ні оптимізму.

Отримавши освіту, Кіплінг повертається до колоніальної Індії. Тут він працює у місцевій газеті й час від часу надсилає до Англії свої перші твори. Коли на батьківщині були надруковані його «Прості оповідання з гір», прийшла й слава майстра короткої епічної форми. Невеличкі прозові тексти Кіплінга розкривали перед читачем не тільки екзотичні краї, а й незвичайної сили людські характери. У текстах Кіплінга відчувалася свобода, мудрість, усвідомлення своєї сили, радість від життя і радість від перемоги над обставинами.

Переїхавши до Сполучених Штатів Америки, Кіплінг на замовлення дитячого журналу пише історії, у яких головною дійовою особою виступає добре відомий нам Мауглі. Так з'явилася славнозвісна «Книга джунглів». Слава Кіплінга-письменника росте. Через кілька років він знову повертається до Європи, друкується в британській пресі. Письменник вважав, що у житті перемагає той, хто ніколи не показує своїх сліз, вірить у себе і зберігає вірність своїм переконанням. На відміну від заповіту середньовічного поета Франсуа Війона, вірш Дж. Р. Кіплінга «Якщо...» звучить серйозно і виважено.

Поет зберігає форму балади (вісім рядків, що завершуються рефреном, прикінцеве звертання до того, кому адресоване послання), але насичує зміст ідеєю сильної особистості.

- Назви основні етапи творчої біографії письменника.
- Які теми є основними в його творчості? Як вплинуло на творчість письменника життя в колоніальній Індії?

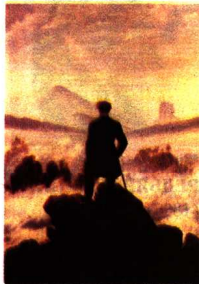
РЕДЬЯРД КІПЛІНГ
(1865–1936)

Анафора (грец. *anaphero* – піднесення) – єдинопочаток, одна з риторичних фігур, уживаний на початку віршованих рядків звуковий, лексичний повтор чи повторення протягом усього твору або його частини синтаксичних особливостей чи строфи. Виконує важливу композиційну роль об'єднання.

Запитання

ЯКЩО...

Гаспар Фрідріх.
Той, що стоїть над
хмарами

Як вистоїш, коли всі проти тебе —
Упали духом і тебе кленуть,
Як всупереч усім ти віриш в себе,
А з їх невіри також візьмеш суть;
Якщо чекати зможеш ти невтомно,
Оббреханий — мовчати і пройти
Під поглядом ненависті, притому
Не грати цноти ані доброти;

Як зможеш мріять — в мрійництво не впасти,
І думать — не творити думки культ,
Якщо Тріумф, зарівно як Нещастя,
Сприймеш як дим і вітер на віку;
Якщо стерпиш, як з правди твого слова
Пройдисвіт ставить пастку на простих,
Якщо впаде все, чим ти жив, і знову
Зумієш все почати — і звести;

Якщо ти зможеш в пориві одному
Поставить все на карту — і програти,
А потім — все спочатку, і нікому
Про втрати й слова навіть не сказати;
Якщо ти змусиш Серце, Нерви, Жили
Служити ще, коли уже в тобі
Усе згоріло, вигасло — лишилась
Одна лиш Воля — встоять в боротьбі;

Як зможеш гідно річ вести з юрбою
Із Королем не втрапиш простоти,
Якщо усі рахуються з тобою —
На відстані, яку відміриш ти;
Якщо ущерть наповниш біг хвилини
Снагою дум, енергією дій,
Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти — Людина, сину мій.

Переклад Є. Сверстюка

Спокійним будь, коли всі шаленіють
І за шаленство ще й тебе клянуть.
Коли ніхто тебе не розуміє —
Звіряйся на себе і спокійним будь;
Чекаючи, не виснажись від втоми,
Ошуканий, не вдайся до брехні,
Не видавайся янголом нікому
І не зважай на вигуки дурні;

Свої думки завжди обстоюй тихо,
В безодню марних мрій не поринай,
Готовий будь зустріти Щастя й Лихо —
Вони ж близнята, це ти добре знай;
Тримайся, коли твої слова злочинно
Перевертають підлі брехуни.
Коли ж усе, що ти створив, загине —
Перепочинь і знову розпочни;

Будь здатен все найкраще, що ти маєш,
На стіл покласти, взятися до гри,
І не шкодуй, коли ти все програєш, —
Докупи сили і думки збери;
Уміє примусить Серце, Нерви, М'язи,
Позбавлені снаги, тобі служить,
Коли душа згорає вся одразу, і тільки
Воля каже: «Треба жить!»;

У натовпі собою залишайся,
А з королями гідність зберігай,
Ні ворогу, ні другу не піддайся,
Надмірної поваги не шукай;
Нехай секунда кожна у хвилині
Тебе веде до вірної мети —
Тоді весь світ до ніг твоїх полине, —
Тоді Мужчина ти!

Переклад М. Левіної

IF

• Порівняй обидва переклади українських перекладачів з текстом оригіналу. Чи вдалося їм передати основну думку? Хто виявився ближчим до авторського мовлення?

If you can keep your head when all about you
Are losing theirs and blaming it on you,
If you can trust yourself when all men about you
But make allowance for their doubting too
If you can wait and not be tired by waiting
Or being lied about, don't deal in lies,
Or being hated, don't give way to hating,
And yet don't look too good, nor talk too wise:

If you can dream and not make dreams your master
If you can think and not make thoughts your aim
If you can meet with triumph and disaster
And treat those two impostors just the same
If you can bear to hear the truth you've spoken
Twisted by knaves to make a trap for fools
Or watch the things you gave your life to broken
And stoop and build'em up with worn-out tools:

If you can make one heap of all your winnings
And risk it on one turn of pitch-and-toss,
And lose, and start again at your beginnings
And never breathe a word about your loss;
If you can force your heart and nerve and sinew
To serve your turn long after they are gone,
And so hold on when there is nothing in you
Except the Will which says to them: «Hold on!»

If you can talk with crowds and keep your virtue,
Or walk with Kings – nor lose the common touch,
If neither foes nor loving friends can hurt you,
If all men count with you, but none too much;
If you can fill the unforgiving minute
With sixty seconds' worth of distance run,
Yours is the Earth and everything that's in it,
And – which is more – you'll be a Man, my son!

Запитання і завдання

- Виразно прочитай вірш.
- Які риси сильної особистості славить автор?
- «Як вистійш, як зможеш — ти людина», переконує поет сина. Які обставини потрібно подолати в житті і як?

- Чому життя є складним? У чому полягає його суперечливість? Коли до людини приходить повага до себе?
- Знайди лексичний повтор. Яка його роль у тексті? Як називається такий художній засіб? Який поет та у якому творі використовує цей засіб?

- Визнач власні життєві принципи, спираючись на думки автора та використовуючи його художні засоби.
- Хто має право називатися людиною? Хто з твоїх знайомих у будь-яких ситуаціях прагне і вміє лишатися самим собою, йти своїм шляхом у житті, не втрачати почуття гідності?

- Дай визначення поняття анафора.

Спостереження

Аналіз

Розвиток мовлення

Узагальнення

«Ну що б, здавалося, слова...»

Що допомагає тобі витримати дитячі образи і стати дорослим? Чи хотів би ти залишити слід на землі? А чому? Що означає жити по совісті? Навіщо людині совість? Яка її роль у розвитку людства? Хто з героїв прочитаних тобою творів виконав заповіт Кіплінга? Яким ти уявляєш стан поного щастя?

Любий друже!

Ось і перегорнута остання сторінка твого підручника. Ми кажемо тобі «До побачення». Багато часу ми провели разом. Ми вчили тебе вдумливо читати, розмірковувати над прочитаним, дорослішати. Мабуть, хотіли долучитися до творення твоєї особистості, до того, як ти сам творив себе, долав обставини, занурюючись у життя, орієнтуючись на літературних героїв. Щоб стати справжньою людиною, тобі доведеться багато працювати над собою і в майбутньому. Це означає, що ти маєш багато читати, вдивлятися у розмаїтий світ і вслухатися в те, що він тобі пропонує, але завжди міркувати й мати власну думку.

У восьмому класі ти ознайомишся з творами інших письменників і художників, які зробили великий внесок у мистецтво. Саме тому ми пропонуємо тобі список художніх творів, що їх ти вивчатимеш уже восьмикласником і які можеш прочитати влітку.

Хтось колись сказав, що потрібно все робити вчасно. Вчасно прочитати потрібну книжку, вчасно посадити своє дерево. Хотілося б вірити, що частину з їх книжок ти встиг прочитати, вивчаючи зарубіжну літературу в сьомому класі. Інші відкриття на тебе очікують пізніше. Отож читай і співпереживай, мужнішай і дорослішай!

Автор

- Анафора** (грец. anaphora — винесення нагору, повторення) — вживаний на початку віршованих рядків повтор протягом всього твору чи його частини слів або словосполучень. Виконує важливу композиційну роль об'єднання.
- Антитеза** (грец. antithesis — протиставлення) — зіставлення протилежних явищ, образів для посилення вражень.
- Билина** — епічна речитативна пісня, яку в давні часи виконували народні співці-музиканти. Билина найчастіше присвячувалася темі захисту рідної землі від кочівників. Головні герої — найчастіше мудрий і відважний князь, його дружина і найсміливіші воїни-богатирі як-то Альоша Попович чи Ілля Муромець.
- Вірш** (латин. versus — повтор, поворот) — поетичне мовлення, яке має внутрішній ритм. У ньому особливу роль має віршовий розмір, рима, строфа, ритм. У вірші спостерігається особлива емоційна піднесеність та інтонація.
- Гуманізм** (латин. humanus — людський, людяний) — моральний принцип, в основі якого лежить ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей.
- Епітет** (грец. epitheton — додаток) — слово, що призначене підкреслити характерну рису чи якість предмета, явища, людини тощо. Надає їм додаткового емоційного забарвлення. Найчастіше це прикметник.
- Епіфора** (грец. epiphora — повторення) — перенесення однакових слів або словосполучень наприкінці віршованих рядків чи строф. Його роль протилежна ролі анафори.
- Ідеальний герой** — більше ніж позитивний герой. Персонаж, що не має жодних похибок у поведінці, прекрасний зовнішньо і внутрішньо.
- Література** (латин. literatura — написане, рукопис, від litere — буква, літера) — сукупність писаних творів певного народу, епохи, людства. Різновид мистецтва слова, яке створює уявний художній світ за законами краси.
- Літературний детектив** — різновид пригодницької літератури, у якому розкривається якась таємниця, злочин.
- Метафора** (грец. metaphora — перенесення) — розкриття суті явища чи предмета за рахунок перенесення його значення на інші на основі схожості чи контрастності.

Національний колорит — особливості культури, історії народу, які спостерігаються в характерних деталях побуту, архітектури, одягу, мовлення людей.

Новела (*итал.* novella — новина) — невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, напруженою дією і чіткою композицією.

Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному епізоді з життя одного персонажа. Має лінійний сюжет і чітку композицію.

Пейзаж (*фр.* paysage — пейзаж, від pays — країна, місцевість) — один з елементів композиції, який є описом природи чи іншого простору.

Повість — епічний прозовий твір середньої форми, який має чимало спільного як з романом, так і з оповіданням, але за обсягом відрізняється від них. Повість менша від роману і більша за оповідання. Має розгорнутий сюжет, ліричні відступи автора, опис не тільки головних, а й другорядних персонажів.

Поетизація — прикрашене зображення дійсності.

Сатира (*латин.* satira — суміш, усіяка всячина) — гостре осудження, осміяння негативного.

Сюжет (*фр.* sujet — тема, предмет) — одна чи кілька подій, які покладені в основу художнього твору.

Фінал (*итал.* finale — кінець) — закінчення.

Фольклорна балада (*фр.* ballade — танцювати, прогулюватися) — жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту.

<i>Вступ</i>	3
--------------------	---

ГЕРОЇЧНІ ПІСНІ Й БАЛАДИ 7

ДАВНЬОРУСЬКІ БИЛИНИ	8
Про Іллю Муромця та Соловія	9
ФОЛЬКЛОРНІ БАЛАДИ	20
Балада про Робіна Гуда	21
СЕРБСЬКА НАРОДНА БАЛАДА «СМЕРТЬ МАТЕРІ ЮГОВИЧІВ»	32
Смерть матері Юговичів	33
ЛІТЕРАТУРНІ БАЛАДИ	37
<i>Франсуа Війон</i>	38
Балада прикмет	39
ЛІТЕРАТУРНА БАЛАДА НА ПОЧАТКУ XIX ст.	42
<i>Йоганн Крістоф Фрідріх Шіллер</i>	43
Рукавичка	44
<i>Йоганн Вольфганг Гете</i>	47
Вільшаний король	48
<i>Олександр Сергійович Пушкін</i>	51
Пісня про віщого Олега	52
<i>Роберт Льюїс Стівенсон</i>	57
Вересковий трунок	58
<i>Адам Міцкевич</i>	61
Альпухара	62

ГЕРОЇЧНЕ МИНУЛЕ В ЛІТЕРАТУРІ 69

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН	70
<i>Вальтер Скотт</i>	71
Айвенго	72

УКРАЇНА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ В ЛІТЕРАТУРІ 109

ПОВІСТЬ	110
<i>Микола Васильович Гоголь</i>	111
Тарас Бульба	112
<i>Райнер Марія Рільке</i>	138
Пісня про Правду	139

ПРИГОДИ ТА ФАНТАСТИКА	149
ТЕМА ПОДОРОЖІ	150
<i>Джонатан Свіфт</i>	151
Мандри Гуллівера	152
ЛІТЕРАТУРНИЙ ДЕТЕКТИВ	174
<i>Артур Конан Дойль</i>	175
Собака Баскервілів	176
КРАСА ЧИСТИХ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН	203
МАЛА ЕПІЧНА ФОРМА: НОВЕЛА Й ОПОВІДАННЯ	204
<i>О.Генрі</i>	205
Останній листок	206
<i>Джеймс Олдрідж</i>	212
Останній дюйм	213
ЛІТЕРАТУРА ПРОТИ ВІЙНИ	231
ТРАГІЧНИЙ І ГУМАНІСТИЧНИЙ ПАФОС ТВОРІВ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ	232
<i>Олександр Трифонович Твардовський</i>	233
Мене вбито під Ржевом	234
<i>Генріх Белль</i>	236
Подорожній, коли ти прийдеш у Спа... ..	237
<i>Михайло Олександрович Шолохов</i>	243
Доля людини	244
МИСТЕЦТВО БУТИ ЛЮДИНОЮ	261
МИСТЕЦТВО БУТИ ЛЮДИНОЮ	262
<i>Редьярд Кіплінг</i>	263
Якщо... ..	264
Коли... ..	265
<i>Словник літературознавчих термінів</i>	268
<i>Список художніх творів для читання під час літніх канікул (за програмою 8 класу)</i>	269

